

- BERKES JUDIT – MEZEI KATALIN – RÁCZ SZILÁRD:
Beköszöntő
- RECHNITZER ZSÓFIA: Dr. Rechnitzer János, a műgyűjtő
- HAJDÚ ZOLTÁN: A regionális tudomány formálódása és Rechnitzer János tudományos pályájának fordulatai
- DUSEK TAMÁS: A regionális gazdaságtan Thüenen előtt
- DÓRY TIBOR: A regionális innovációs rendszerek evolúciója: különböző ökoszisztéma-felfogások megjelenése az 1990-es évektől
- FILEP BÁLINT: Egyetemek térségfejlesztési lehetőségei és szerepkörei - fókuszban a nyugat-dunántúli régió
- REISINGER ADRIENN – TÓTH BALÁZS ISTVÁN:
Beágyazódás és beágyazottság: folyamatok, szegmensek és vállalati méret
- NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN: Civil szervezetek mint társadalmi innovációk a térben
- HARDI TAMÁS – CHAVDAR MLADENOV – BORIS KAZAKOV – RADU SĂGEATĂ: A Duna menti városhálózat kialakulása és fejlődése a folyó középső és alsó szakaszán
- KÉZAI PETRA KINGA – ZSIBÓK ZSUZSANNA: Az osztrák-magyar határ menti együttműködések vizsgálata Rechnitzer János munkásságában – fókuszban a testvérvárosi kapcsolatok

In memoriam Rechnitzer János

COMITATUS
TÁRSADALOMKUTATÓ
EGYESÜLET

SZÉCHENYI
EGYETEM
UNIVERSITY OF GYŐR

34. évfolyam 250. szám – 2024 ősz

COMITATUS
Önkormányzati
Szemle

Comitatus Önkormányzati Szemle
A Comitatus Társadalomkutató Egyesület által alapított folyóirat

Szerkesztőbizottság:
Elnök: Zongor Gábor

Tagok:
Alabán Péter, Filep Bálint, Fogarasi József, Kaiser Tamás, Kalmár Zoltán,
Molnárné Barna Katalin, Molnár Tamás, Nagy Éva Mária, Nemes Nagy József,
Novotnik Imre, Pálné Kovács Ilona, Somlyódyne Pfeil Edit, Soós Lőrinc, Szabó Pál Péter,
Szevári Péter

Főszerkesztő: Agg Zoltán
Főszerkesztő-helyettes: Mezei Katalin

Szerkesztők:
Berkes Judit (vendégszerkesztő), Darida Zsuzsa, Fekete Károly, Hudi József, Lőrincz
Katalin, Oláh Miklós, Rácz Szilárd (vendégszerkesztő), Szilágyi István

Szerkesztőségi titkár:
Pozsgai Andrea
E-mail: pozsgai.andrea@sze.hu

Olvasószerkesztő:
Nemesné Matus Zsanett, Nemes Gábor

Műszaki szerkesztő:
Infoart Média Bt.

Illusztrációk:
Válogatás a miniMADImax kiállítás anyagából.

Az illusztrációk közzétételének lehetőségéért köszönettel tartozunk
Dárdai Zsuzsának és Saxon Szász Jánosnak,
a Mobil MADI Múzeum alapítóinak és kezelőinek.

TARTALOM

ELŐSZÓ

- 7 BERKES JUDIT – MEZEI KATALIN – RÁCZ SZILÁRD:
Beköszöntő
- 13 RECHNITZER ZSÓFIA: Dr. Rechnitzer János, a műgyűjtő

TANULMÁNY

- 15 HAJDÚ ZOLTÁN: A regionális tudomány formálódása és Rechnitzer János tudományos pályájának fordulatai
- 27 DUSEK TAMÁS: A regionális gazdaságtan Thünen előtt
- 37 DÓRY TIBOR: A regionális innovációs rendszerek evolúciója: különböző ökoszisztéma-felfogások megjelenése az 1990-es évektől
- 51 FILEP BÁLINT: Egyetemek térségfejlesztési lehetőségei és szerepkörei – fókuszban a nyugat-dunántúli régió
- 67 REISINGER ADRIENN – TÓTH BALÁZS ISTVÁN: Beágyazódás és beágyazottság: folyamatok, szegmensek és vállalati méret
- 75 NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN: Civil szervezetek mint társadalmi innovációk a térben
- 89 HARDI TAMÁS – CHAVDAR MLADENOV – BORIS KAZAKOV – RADU SÁGEATĂ: A Duna menti városhálózat kialakulása és fejlődése a folyó középső és alsó szakaszán
- 103 KÉZAI PETRA KINGA – ZSIBÓK ZSUZSANNA: Az osztrák-magyar határ menti együttműködések vizsgálata Rechnitzer János munkásságában – fókuszban a testvérvárosi kapcsolatok
- 113 KOCZISZKY GYÖRGY – LIPTÁK KATALIN: Adalékok az Európai Unió támogatásainak térségi hatásvizsgálatához
- 125 SZABÓ PÁL: Kelet-Közép-Európa főbb térszerkezeti jellemzőinek stabilizálódása
- 137 JAKOBI ÁKOS – SZABÓ MARIANN – MISZLIVETZ FERENC – MORVAY SZABOLCS: A területi stratégiai gondolkodás egy lehetséges komplex közelítése: a „Kreatív Város Fenntartható Vidék” koncepció friss tapasztalatai
- 147 PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: Versenyképesség, innováció, városhálózatok. Liberális fejlesztéspolitikai üzenetek Rechnitzer János munkásságában

- 155 AGG ZOLTÁN: Regionalizmus és a megyerendszer Magyarországon
- 163 SZEGVÁRI PÉTER: Csökkenthető-e Magyarországon a "főváros szindróma" a területpolitika új eszközeivel?
- 171 MAYER GÁBOR – LÁSZLÓ TAMÁS: Régi-új kihívások és megoldási lehetőségek a hazai területfejlesztésben
- 185 MEZEI KATALIN: Kedvezményezett térségek a hazai területfejlesztésben
- 197 SZIRMAI VIKTÓRIA: A városkutató
- 201 LENGYEL IMRE: A térbeli szerveződés logikái: városok és városrendszerek
- 209 SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT: Reflexiók nagyvárosaink elszalasztott felzárkózási lehetőségére az elmúlt tíz év tükrében
- 219 BARANYAI NÓRA: Városfejlődés polgármesteri szemmel
- 229 Szerzői útmutató

CONTENT

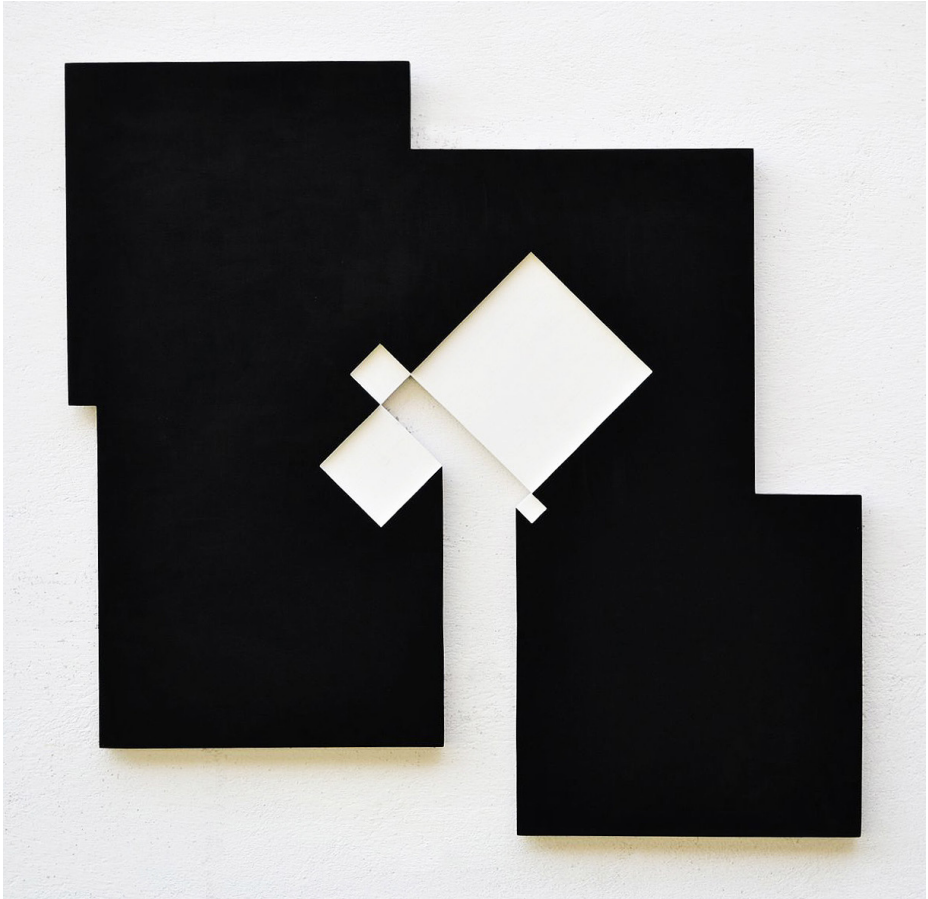
PREFACE

- 7 JUDIT BERKES – KATALIN MEZEI – SZILÁRD RÁCZ: Guest Editors' Welcome
- 13 ZSÓFIA RECHNITZER: Dr János Rechnitzer, the art collector

STUDY

- 15 ZOLTÁN HAJDÚ: The formation of regional science and the turning points in the academic career of János Rechnitzer
- 27 TAMÁS DUSEK: Regional economics before Thünen
- 37 TIBOR DÓRY: The evolution of regional innovation systems: the emergence of different ecosystem perspectives since the 1990s
- 51 BÁLINT FILEP: Opportunities and Roles of Universities in Regional Development – focus on the Western Transdunabian region
- 67 ADRIENN REISINGER – BALÁZS ISTVÁN TÓTH: Corporate embedding and embeddedness: processes, factors and firm size
- 75 MÁRTA NÁRAI – ADRIENN REISINGER: Civil organisations as social innovations from territorial view
- 89 TAMÁS HARDI – CHAVDAR MLADENOV – BORIS KAZAKOV – RADU SĂGEATĂ: The formation and development of the urban network along the Danube in the middle and lower sections of the river
- 103 PETRA KINGA KÉZAI – ZSUZSANNA ZSIBÓK: Exploring Austrian-Hungarian border cooperation in the work of János Rechnitzer - With a particular focus on the sister city agreements
- 113 GYÖRGY KOCSISZKY – KATALIN LIPTÁK: Contributions to the regional impact assessment of European Union aid
- 125 PÁL SZABÓ: The main characteristics of the spatial structure of Eastern part of Central Europe are stabilized
- 137 ÁKOS JAKOBI – FERENC MISZLIVETZ – MARIANN SZABÓ – SZABOLCS MORVAY: A possible complex approach to regional strategic thinking: recent experiences of the „Creative City Sustainable Regions” concept
- 147 ILONA PÁLNÉ KOVÁCS: Competitiveness, innovation, city-networks. Liberal development policy messages in the workings of János Rechnitzer

- 155 ZOLTÁN AGG: Regionalism and the system of counties in Hungary
- 163 PÉTER SZEGVÁRI: Could be reduced the ‚capital city syndrome’ in Hungary by the new instruments of territorial policy?
- 171 GÁBOR MAYER – TAMÁS LÁSZLÓ: Old-new challenges and possible solutions in Hungarian regional development policy
- 185 KATALIN MEZEI: Beneficiary regions in Hungarian territorial development
- 197 VIKTÓRIA SZIRMAI: The urban researcher
- 201 IMRE LENGYEL: Logics of spatial organisation: cities and urban systems
- 209 EDIT SOMLYÓDYNÉ PFEIL: Reflections on the missed opportunity for the Hungarian large cities to catch up over the past ten years
- 219 NÓRA BARANYAI: Urban development from mayoral perspective
- 229 Author’s guide

•
Saxon Szász János (H)

IMPRESSZUM

- Alapította: Comitatus Társadalomkutató Egyesület
- Felelős kiadó: Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
- Terjesztő: Universitas- Győr Nonprofit Kft.
- Levélcím: 9026 Győr, Egyetem tér 1.
- Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem
- Nyomdai munkálatok: Palatia Nyomda
- Felelős vezető: Radek József

- Szerkesztőség: 9200 Mosonmagyaróvár, Vár tér 2.
- E-mail: pozsgai.andrea@sze.hu
- Honlap: <https://comitatus.sze.hu/>

- ISSN 1215-315X (Nyomtatott)
- ISSN 2732-1797 (Online)

- DOI: 10.59809/Comitatus.2024.34-250

BEKÖSZÖNTŐ

GUEST EDITORS' WELCOME

Üdvözljük a Comitatus Önkormányzati Szemle olvasóit! Aktuális lapszámunk tematikus összeállítás, tisztelgés néhai kollégánk, Rechnitzer János professzor életműve előtt, aki 2023. június 22-én hunyt el.

ÉLETÚT

Rechnitzer János Károly Héderváron született 1952. június 5-én. A győri Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait Pécssett kezdte meg 1971-től a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pécsi Kihelyezett Tagozatán. 1975-ben szerzett okleveles közgazdász diplomát a frissen önállóvá vált Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán. Kutatói pályafutását az 1943 óta működő MTA Dunántúli Tudományos Intézetében (DTI) kezdte 1975. szeptember 1-jén, Bihari Ottó akadémikus igazgató meghívására. A regionális kutatások hőskora ekkor kezdődött Magyarországon, azáltal, hogy a terület- és településfejlesztési kutatások az akadémiai alapkutatások rangjára emelkedtek. A DTI mint multidiszciplináris kutatóhely inspirálóan hatott tudományos tevékenységére. Egyetemi doktori címét 1978-ban, a közgazdaságtudomány kandidátusa címét 1985-ben nyerte el. 1982–1986 között rövid kitérőt tett pályájában: a Pollack Mihály Főiskola docense, gazdasági igazgatója volt.

1986-ban tért vissza a tudományos pályára, amikor is Enyedi György akadémikus felkérésére új kutatóhely szervezésébe kezdett „szeretett városában”, Győrben. Így alakult meg a hálózati elven, több telephellyel, pécsi központtal működő MTA Regionális Kutatások Központja (RKK) Észak-dunántúli Osztálya, amely 1995-től Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, NYUTI néven vált elismert kutatóintézeté, és amelyet 2007-ig vezetett igazgatóként. 2008-tól tudományos tanácsadóként, majd 2021-től kutató professor emeritusként vett részt az osztály tevékenységében.

Rechnitzer János az „arany generáció” egyik vezéralakja volt. Ő maga nevezte aranykor-nak azt az időszakot (1984–2004), amikor kiteljesedett és teljes vertikumában intézményesült a regionális tudomány Magyarországon. Kihívásokkal, lehetőségekkel teli időszak volt ez, amelyben az ő alkotói kreativitása sikerrel érvényesült, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy 1995-ben, mindössze 42 évesen nyerte el a földrajztudományok doktora címet.

Nemcsak intézetalapító volt, hanem iskolateremtő is. Nevéhez fűződik Győrben az egyetemi szintű társadalomtudományi és doktori képzés megszervezése. A Széchenyi István Főiskolán 1991-ben alapította meg a Regionális és Településgazdaságtan Tanszéket, amely a közgazdász képzésen belül a településgazdász szakirányt gondozta. 1999-ben habilitált közgazdaságtudományból Pécssett, 2000-ben kapott egyetemi tanári kinevezést. Országos elismertségét tanúsítja, hogy 2001-től már a Magyar Akkreditációs Bizottság alelnöke volt. 2002-ben kapott felkérést az újonnan alakult Széchenyi István Egyetem (SZE) Jog- és Gaz-

daságtudományi Kar vezetésére, amelyet dékánként 2008-ig látott el. 2008–2014 között pedig az egyetem általános és tudományos rektorhelyettese volt.

2004-ben alapította és 2020-ig vezette a SZE Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskoláját, amely 2008-ban (az Állam és Jogtudományi Doktori Iskola önállóvá válásával) vette fel a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (RGDI) nevet. A tudományos iskolateremtés sikerét mutatja, hogy 31 témavezetett hallgatója nyert el sikerrel tudományos fokozatot. Köztük olyanok, akik később professzorok, egyetemi, kutatóintézeti vezetők lettek.

Szakmai életútja sokrétű és rendkívül gazdag. A társadalomtudományok több területén alkotott maradandót. Szűkebb szakterülete a regionális tudomány volt, munkáira mindig az interdiszciplináris megközelítés volt jellemző. A saját maga által legfontosabbnak tekintett tudományos eredményei – melyek egy részét szerzőtársakkal érte el – a következők voltak: 1) A területi ágazati kapcsolatok mérlegének hazai alkalmazása; 2) Az innovációk térbeli terjedésének modellezése és alkalmazása a regionális politikában; 3) A regionális gazdaságtan alapvető kézikönyvei; 4) A magyar–osztrák–szlovák határon átnyúló regionális kapcsolatok vizsgálata; 5) A területi tervezés és politika új koncepciójának és módszertánnak kidolgozása; 6) A területi fejlődést befolyásoló tényezők vizsgálata, azok hatása a térszerkezetre; 7) Mobilitás és környezet: járműipar, önzetű járművek, társadalmi hatások és kihívások; 8) A magyar és a kelet-közép-európai nagyvárosok fejlődési folyamatainak feltárása.

Rechnitzer Jánost mindig az alkotó kreativitás jellemezte. Kutatásai és könyvei az egyetemi és doktori képzések, valamint a terület- és településfejlesztési gyakorlat meghatározó szakirodalmi bázisát jelentik. Több tucatnyi fejlesztési program irányítója volt, emellett számos programnál szakértőként tevékenykedett. Rendkívül termékeny tudós volt (aki magát értetődőnek vette, hogy az írásait olvasószerkesztő vagy társszerző gondozza). A Magyar Tudományos Művek Tára aktuális állapota szerint több mint 500 publikációja jelent meg, amelyek kétharmadát önállóan jegyezte. Tudományos közleményei között 23 könyv, 38 könyvszerkesztés, 114 szakfolyóiratcikk, 154 könyvfejezet szerepel. Életében 12 ezer oldalnyi tudományos írása jelent meg, a könyvszerkesztéseket nem számítva. Műveit itthon és külföldön egyaránt forgatják, hiszen eddig közel 3800 hivatkozást regisztráltak alkotásaira.

A tudományszervezésben, tudományos közéletben is szinte minden „stratégiai pozíciót” betöltött élete során. Regionális tudományi tisztségei közül kiemelendő, hogy az 1986 őszen alakult MTA Regionális Tudományos Bizottságának 1990-től tagjává, majd 1993-tól titkárává, később 1996-tól 2008-ig, majd 2015-től még egyszer (összesen öt akadémiai ciklusra) elnökévé választották. Ez volt az az időszak, amikor Enyedi György, a magyar regionális tudomány alapítója, az MTA 1999–2002 közötti alelnöke irányításával önálló tudományterületként regisztrálták a regionális tudományt. Alapító szerkesztőbizottsági tagja volt a Comitatus Önkormányzati Szemlének, amittől akkor vonult vissza, amikor a Tér és Társadalom főszerkesztője lett. Ezt a tisztségét 1994–2010 között töltötte be. 2011-től 2017-ig a Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) elnöke volt, majd 2017-től tiszteletbeli elnöke lett. 2016 óta az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány kuratóriumának elnöke, a City.hu Várostudományi Szemle társalapítója.

Tudományos munkásságát számos alkalommal ismerték el (a teljesség igénye nélkül): Akadémiai Ifjúsági Díjjal, Pro Geographia oklevéllel, Pro Régio Díjjal, a Pro Renovanda

Cultura Hungariae Alapítvány Deák Ferenc Tudományos Díjával, a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével, Regionális Tudományért Díjjal, díszdoktori címmel. A regionális tudomány területén végzett iskolateremtő kutatói, oktatói és tudományszervező munkásságáért 2017-ben Akadémiai Díjat kapott, majd 2022-ben a regionális tudomány, ezen belül a regionális gazdaságfejlesztés területén végzett több évtizedes munkája elismeréseként Magyar Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetésben részesült. 2000 és 2012 között öt alkalommal jelölték MTA levelező tagságra. Helyi elismertségét mutatja, hogy Győr-Ménfőcsanak Város Díszpolgára.

Hobbija a műgyűjtés volt, a geometrikus művek nagy rajongójaként ismerte ország-világ. Ezen a területen is jól megmutatkozott a kutatói vénája, hiszen még monográfiát is kiadott a műgyűjtés elméletéről és gyakorlatáról.

AZ EMLÉKSZÁM

A Comitatus szerkesztőbizottsága 2024. évi első ülésén határozott arról, hogy egykori szerkesztőségi tagjáról, Rechnitzer Jánosról tematikus számmal emlékeznek meg. Professzor úr nagy és szerteágazó életművet hagyott maga után, amelynek teljes feldolgozása nagyobb terjedelmet és hosszabb időt igényel. Viszont úgy gondoltuk, hogy kollégái, pályatársai, tanítványai emlékeztetésben most még élénken él a személye, amely folyamatosan új témák kutatására inspirált. Elsődlegesen ezeknek, az általa inspirált, az ő eredményeit tovább- vagy átgondoló publikációknak akartunk helyet adni tervezett tematikus lapszámunkban.

A megvalósítás során a tavalyi nagy sikerű „Faragó70” lapszámnál bevált módszert alkalmaztuk. Elgondolásunk szerint 12-15 tanulmány keretében Rechnitzer János leggyakrabban hivatkozott, legjelentősebb hatású publikációira, gondolataira kívántunk reflektálni, felkért szerzőgárdával, akik tisztelik, ismerik és elismerik munkásságát. A rövid határidő ellenére a beküldött tanulmányok száma és színvonala ismét kivételesen magas lett, mutatva Rechnitzer János megbecsültségét. A kéziratok ajánlott terjedelme mindössze 20 ezer karakter volt, így végül 20 írás jelenhetett meg az emlékszámban. Több szerző jelentkezett olyan tisztelgő írással, amelynek karakterszáma olyan mértékben haladta meg az ajánlott terjedelmet, hogy kénytelenek voltunk átirányítani egy későbbi, nem tematikus lapszámunkba. Továbbá többen jelezték azt is, hogy a megadott határidőre nem tudnak kéziratot leadni, de később szeretnének élni a lehetőséggel, aminek a szerkesztőség készséggel ad helyet.

Az emlékszámba beérkező kéziratok gondozása során azzal szembesültünk, hogy az írók döntő többsége nem egyetlen kiválasztott műre reflektál, hanem egy, Rechnitzer János által is vizsgált témakörrel foglalkozik. Ezek a témakörök jól közelítenek a professzor úr tudományos eredményeinél felsoroltakhoz, ezért a szerkesztés során igyekeztünk ezekhez igazodni.

Rechnitzer János lányának bevezető gondolatai után, elsőként egy pályatárs, Hajdú Zoltán írását olvashatjuk, amely a regionális tudomány hazai és nemzetközi formálódását, ehhez kapcsolódva pedig Rechnitzer János szakmai pályafutásának fordulópontjait járja körül. Több fontos fordulópontot jelentő, de eddig csak „oral history” szintjén létező eseményt, történetet ír le, amely így megőrződhet az utókor számára. Ezt egyik tanítványa,

Dusek Tamás tanulmánya követi, kapcsolódva a professzor regionális gazdaságtan témakörében megjelent munkáihoz, pontosabban azt kiegészítve a Thünen előtti regionális gazdaságtan elmélettörténeti bemutatásával.

A második blokk a professzor munkásságán belül az innovációk összetételének és térbeli terjedésének témaköréhez kapcsolódik. Ezen belül az első írás Döry Tibor tollából született, és a regionális innovációs rendszerek evolúcióját mutatja be, különös tekintettel az innováció ökoszisztéma alapú megközelítéseivel alkotott közös metszetekre. A következő tanulmány, a regionális innovációs rendszerek meghatározó szereplőit, az egyetemeket veszi górcső alá. Filep Bálint, a Széchenyi István Egyetem elnökeként autentikus forrás az egyetemek térségfejlesztő szerepének bemutatására, ami jelentős átalakuláson ment keresztül Rechnitzer János kétezres évek elején folytatott ezirányú elemzései óta. Ugyancsak fontos elemei a regionális innovációs rendszereknek a vállalatok, ezek beágyazódásának és beágyazottságának jellegzetességeivel foglalkozik Reisinger Adrienn és Tóth Balázs István írása, amelynek érdeme, hogy fontos kutatási réssre hívja fel a figyelmet a nagyvállalatoktól eltérő méretű vállalatok beágyazódási folyamatainak vizsgálatával. A következő tanulmány Nárai Márta és Reisinger Adrienn munkája, amely társadalmi innovációként értelmezi a civil szervezeteket és vizsgálja azok hazai térbeli szerkezetének időbeli változását.

A következő nagy témakör a határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata. Ezen belül Hardi Tamás és szerzőtársai a Duna menti városhálózat kialakulását és fejlődését mutatják be a folyó középső és alsó szakaszán. A dolgozat egy összehasonlító tanulmány a dunai városok jellemzőiről, bemutatva a dunai városok fejlődési útjait. E témakörben a másik tanulmány Kézai Petra és Zsibók Zsuzsanna munkája. Tanulmányuk fókuszában az osztrák-magyar határregió fejlődésének feltárása mellett a határon átnyúló együttműködések, azon belül is a testvérvárosi kapcsolatok állnak.

A következő blokk a területi fejlődést befolyásoló tényezők elemzése, illetve a térszerkezet alakulásának vizsgálata köré szerveződik. Az első írás Kocziszky György és Lipták Katalin nevéhez fűződik, akik módszertani munkájukkal az Európai Unió támogatásainak térségi hatásvizsgálatához szeretnének hozzájárulni. Tanulmányuk célja, hogy azonosítsa az uniós alapok felhasználásának hatásait az érintett régiókban, számszerűsítse az egyes hatásokat, és áttekintést nyerjen az elért társadalmi, gazdasági és környezeti hatásokról. A következő tanulmány Kelet-Közép-Európa térszerkezetével foglalkozik. Szabó Pál beavallottan Rechnitzer János inspirálására kezdte el keresni a kelet-közép-európai centrumtérseget. Írásából megtudhatjuk, mire jutott. A blokkon belül az utolsó tanulmány professzor úr munkásságának azon utolsó szakaszához kapcsolódik, amelyet a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetében végzett. A kollégái (Jakobi Ákos, Szabó Mariann, Mislivetz Ferenc, Morvay Szabolcs) által bemutatott Kreatív Város Fenntartható Vidék (KRAFT) koncepció, illetve módszertan alapjait az, hogy egy régió fejlesztéseinek, beruházásainak sikere döntő mértékben a térség gazdasági és társadalmi szereplőinek hatékony együttműködésétől függ, amelyre gyakorlati példát is hoznak az Insula Magna Program bemutatásával.

A következő, területi tervezés és politika témakör egy personaliával indul, amelyben Pálné Kovács Ilona, az MRTT elnöke liberális fejlesztéspolitikai üzeneteket keres Rechnitzer János munkásságában, különös tekintettel a versenyképességgel, az innovációval és a városhálózatokkal kapcsolatos megközelítésében. Véggonklúziójában a pályatárs libera-

lizmusát idealistának minősíti. A következő, személyes hangvétellő írásban a Comitatus főszerkesztője, Agg Zoltán vállaltan megyepárti nézőpontból a regionalizmus élharcosaként mutatja be Rechnitzer Jánost. Ez a dolgozat szintén számos olyan eseményt ír le, ami eddig csak szájhagyomány útján terjedt, az olvasók döntő többségére vélhetően az újdonság erejével fog hatni. A következő írás Szegvári Péter tollából azt a kérdést teszi fel, hogy vajon csökkenthető-e Magyarországon a "főváros szindróma" a területpolitika új eszközeivel. A tanulmányban a szerző kifejti nézeteit a magyar területpolitika megtapasztalt, illetve kívánatos település-, azon belül kiemelten városhálózat fejlesztési koncepcióiról és gyakorlatairól. A témakörön belül a negyedik tanulmány Mayer Gábor és László Tamás írása a hazai területfejlesztés régi-új kihívásairól. Megtisztelő, hogy a területfejlesztésért felelős államtitkár személyében aktív kormánytisztviselő osztja meg a Comitatus olvasóival ebben a témában a nézeteit. A blokkon belül az utolsó tanulmányban Mezei Katalin a kedvezményezett térségek szerepét vizsgálja a hazai területfejlesztésben a rendszerváltozástól napjainkig.

Az utolsó témakör a városokkal, városhálózatokkal foglalkozik. A bevezető írás a City.hu főszerkesztőjének, Szirmai Viktóriának a személyes megemlékezése Rechnitzer Jánosról, a városkutatóról. Ezt követi a pályatárs, Lengyel Imre írása, amelyben a professzorral szerzőtársaként közösen írt regionális gazdaságtani könyvük városgazdaságtani fejezetéhez szolgál újabb adalékokkal. A következő tanulmányban Somlyódy Péter és Pfiel Edit nagyvárosaink elszalasztott felzárkózási lehetőségéről ír az elmúlt tíz év tükrében. A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a funkcionális várostérségi szemlélet, a hálózatos fejlesztések és az elemek közötti kapcsolatok elhanyagolása döntő szerepet játszhat a nagyvárosok stagnálásában. Végül pedig Baranyai Nóra egy konkrét város, Székesfehérvár fejlődését mutatja be polgármesteri szemszögből, elsősorban a rendszerváltozás utáni időszakra koncentráva. A tanulmány bizonyítja, hogy egy város sikeréhez az önkormányzat tudatos fejlesztéspolitikájára van szükség.

Reményeink szerint a tematikus szám érdemben reflektál Rechnitzer János munkásságának legfontosabb mérföldköveire, és méltó módon emlékezik a regionális tudomány korszakos egyéniségére!

Dr. Berkes Judit

egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Gazdasági Elemzések Tanszék;
tudományos munkatárs, HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály

Dr. Mezei Katalin

tanszékvezető, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar, Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék

Dr. Rácz Szilárd

osztályvezető, tudományos főmunkatárs, HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály

•
Prof. Dr. Rechnitzer János (1952–2023)

Dr. Rechnitzer János, a műgyűjtő

Dr János Rechnitzer, the art collector

Édesapám, Dr. Rechnitzer János szinte ugyanannyira volt ismert tudományos munkásságáról, mint a műgyűjtés iránti szenvedélyéről. Gyűjtési ambíciói sosem voltak titkosak: előszeretettel mesélt legújabb szerzeményeiről és vágyairól barátainak, diákjainak és kollégáinak. Előadásokat tartott mind egyetemi berkeken belül, mind azokon kívül a gyűjtésről és a képzőművészet iránti mindent átható szeretetéről.

Rechnitzer János műgyűjtői vénája mélyen gyökerezik családjában és neveltetésében: a művészet szeretetét már gyermekkorában magába szívta. Nagypolgári családba született 1952-ben, ahol a vizuális művészet iránti érdeklődés generációról generációra öröklődött. Nagyapja amatőr festő volt, dédapja pedig híres fotográfus, aki a Bánát és Bácska régióban működtetett fényképészeti műtermeket. A család Győrsövényházán, majd Héderváron élt, ahol édesapja, Dr. Rechnitzer János körzeti és üzemi orvosként dolgozott. A családi házban nagy társasági élet zajlott, ahol az irodalom, a művészetek, a politika, a tudományok állandó témái voltak a beszélgetéseknek. A fiatal fogékony Jancsika ebben a miliőben nőtt fel.

A képzőművészet iránti érdeklődése Péccsett, az egyetemi évei alatt mélyült el, ahol az 1970-es évek pezsgő művészeti élete nagy hatást gyakorolt rá. Pécs ekkor a magyar művészeti élet egyik központja volt, ahol a Csontváry Múzeum, a Zsolnay Gyűjtemény és a Modern Magyar Képtár gazdag anyaga mellett a híres "Pécsi Vásár" pezsgő művészeti életet teremtett. Ekkor fiatal kutatóként dolgozott, anyagi keretei korlátozottak voltak, így főleg kis munkákat és sokszorosított grafikákat vásárolt. Beszédese történet, hogy 1979-ben, Édesapja halála után jelentős összeget – 100.000 forintot - örökölt, amelynek egyik feléből egy Trabantot vett, a másikkól pedig műalkotásokat vásárolt.

A gyűjtés ekkor vált igazán komoly szenvedélyévé, és egy pesti műkereskedőn keresztül korai Márffy Ödön csendéleteket és Czigány Dezső műveit is megszerezte. Anna Margit, Ámos Imre és a Nyolcak alkotásai is bekerültek gyűjteményébe. Bár – nagy szomorúságára, azt mondta, nem volt elég bátor, hogy elmenjen hozzá – Martyn Ferencet nem ismerte személyesen, a helyi múzeumokban bemutatott munkái mélyen megérintették és pár szita-nyomatot tudott vásárolni a művésztől.

1986-ban Győrbe költöztek Édesanyámmal, akinek a véleményét mindig kikérte a vágyott művekről. Édesapám a gyűjtést „egy közös kalandnak” nevezte. Ekkoriban kezdett kibontakozni Magyarországon a műkereskedelem, egyre több aukciósház és galéria nyílt, és ő egyre jobban megismerte ezt a világot. Többször említette, hogy különösen meghatározó volt a Szombathelyi Képtár 1998-as kiállítása, amely az 1920-as és 1930-as évek nőművészeit mutatta be. Ekkor kezdett el mélyebben foglalkozni különböző iskolák és irányzatok, például a női nyolcak műveivel.

Szintén ekkortájt ismerkedett meg Almási Tiborral, kivel hamar szoros barátságot kötöttek. Az 1990-es évek közepén több ízben Erdélybe utaztak, ahol Mattis-Teutsch János hagyatékát ismerhette meg a művész unokája, Valdemár révén. Bár ekkor főként

Mattis-Teutsch konstruktív művei érdekelték, több alkotást a késői időszakából is megszerzett. Ez a kaland adott lendületet a művészeti témájú könyvkiadáshoz is. Megírta a (Mű)gyűjteni, de hogyan? című személyes hangvételű, de kézikönyv jellegű művét és a Mattis-Teutsch kései korszakát összegző Almási Tibor által írt kötetet is kiadták.

Rengeteget utazott és amikor tehetett, múzeumokba, galériákba járt. Szabadidejének egy jelentős részét a művészet iránti szenvedélyére szánta, rengeteget olvasott, művészekkel, gyűjtőkkel barátkozott. Az általa szeretett és támogatott művészet vizuális nyelve az évtizedek alatt egyre egyszerűsödött.

Utazásai során a 2000-es években megismerkedett Joseph Kádárral, a Párizsban élő magyar művésszel, akivel számos találkozást követően szoros kapcsolatot alakított ki. Kádár révén ismerkedett meg a csodálatos fotográfussal, Lucien Hervével, és a lenyűgöző képzőművésszel, Vera Molnárral, továbbá – összességében – a párizsban élő magyar művészek munkásságával.

Ugyanezen időben ismerte meg a MADI mozgalmat Dárdai Zsuzsa és Saxon Szász János által, akik Győrbe szerveztek egy MADI fesztivált (1998). Édesapámat csodálattal töltötte el a MADI egyszerű geometrikus formavilága, dinamikus szín- és energiataromány. Innentől kezdve nem is akarta elengedni a geometriát. Zsuzsával és Jánossal megalapították az MTA-MADI Galériát (2005–2013) az “Intézetben”, vagyis az MTA-RKK-Nyuti győri kutatóközpontjában, ahol majd egy évtizeden át számos magyar és még több külföldi, a MADI gondolatvilágához tartozó művész mutatkozott be. A galéria és a közös utazások során ismerkedett meg a MADI egyik legnagyobb alakjával, Carmelo Arden Quinnel, Bolivárral és számos általa nagyra tartott művésszel, mint Joël Froment, Ingo Glass, Hans Jörg Glattfelder vagy Viktor Hulik.

A 2010-es évek végére gyűjteménye rengeteg nemzetközi geometrikus, absztrakt és konkrét művész munkájával egészült ki. Emellett egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a nagy és számára felettebb fontos hazai művészek, mint Kassák Lajos, Fajó János, Maurer Dóra egy-egy fontos művének, sorozatának a megszerzésére. A 2020-as évekre is nagy tervei voltak, szeretne volna a híres angol és amerikai geometrikus művészek munkáival kiegészíteni anyagát, azonban sajnos erre már alig kerülhetett sor. Arra viszont nagyon büszke volt, hogy egyik utolsó vásárlásával egy régi vágyát sikerült valóra váltania: egy csodálatos Bridget Riley nyomattal bővült a Rechnitzer-gyűjtemény.

Mindig azt mondta, hogy a geometriában találta meg a békét. Imádta az intenzív színeket, a mozgalmas formákat, de szerette a csendet, a letisztultságot is. Gondolkodó elméje ezekkel a művekkel tudott a legjobban harmonizálni.

Éppen ezért fogadják szeretettel e kötet illusztrációjául Dárdai Zsuzsa és Saxon Szász János által kezelt MOBIL MADI MÚZEUM válogatását, melynek esztétikája, vizualitása nagy mértékben határozta meg Édesapám gondolkodását; és azt a kedélyes hangulatát, ami olyan sokakban meghatározó emlékként él a nagy tudósról, a nagy műgyűjtőről, Jánosról.

A művészet örök – mondta volna vidáman. Így élvezzük a kötetet és az azt illusztráló csodálatos anyagot! A Rechnitzer-család nevében szeretném hálánkat kifejezni a mű megvalósulásáért. Boldogok vagyunk, hogy emlékéit e kötet is továbbéltesse.

Rechnitzer Zsófia

HAJDÚ ZOLTÁN

A regionális tudomány formálódása és Rechnitzer János tudományos pályájának fordulatai

*The formation of regional science and the turning
points in the academic career of János Rechnitzer*

SZERZŐ:

HAJDÚ ZOLTÁN, tudományos tanácsadó, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, 7621 Pécs, Papnövelde u. 22., hajdu.zoltan@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0003-2055-5962

JEL kód: Z00

Kulcsszavak: regionális tudomány • MTA Dunántúli Tudományos Intézet
• Széchenyi István Egyetem • regionális politika • területfejlesztés • határkutatás

Absztrakt: A II. világháború után a regionális gondolkodás, majd a regionális tudomány gyors ütemben fejlődött az USA-ban, majd Európában is. Magyarországon némileg megkésve, de szintén megkezdődött a folyamat. 1973-ban Biharri Ottó akadémikus kapott lehetőséget a pécsi Dunántúli Tudományos Intézet regionális tudományi és területfejlesztési intézetként való újra szervezésére. Fialat közgazdászokat nyert meg a feladat teljesítéséhez. Rechnitzer János (1952–2023) közgazdász diplomát szerzett 1975-ben Pécsen. Első munkahelye az MTA Dunántúli Tudományos Intézete lett. A munkahelyi beilleszkedés után gyorsan haladt a tudományos pályán: 1978-ban dr. univ, 1985-ben a közgazdaságtudomány kandidátusa, mely ma a PhD-fokozat. A Regionális Kutatások Központja létrehozása után Győrbe költözött, ahol új osztályt alapított és vezetett. 1995-ben az MTA doktora (földrajztudomány) lett. 1999-ben habilitáció a pécsi egyetemen, 2000-ben egyetemi tanár a győri Széchenyi István Egyetemen. Tudományos kutatásai rendkívül széles tematikát érintettek az évtizedek alatt, legalább másfél tucatnyi

témában publikált és ért el eredeti tudományos eredményeket. A győri regionális doktori iskola létrehozásával és nagyon sikeres vezetésével egy egész generáció szemléletét formálta, s alapozta meg tudását. Tudományszervező, tudományirányítási tevékenységével (intézetigazgató, dékán, egyetemi rektorhelyettes) is maradandót alkotott. Tudományos és szakmai kiüntetései visszaigazolták eredményes munkásságát.

AUTHOR:

ZOLTÁN HAJDÚ, *Scientific Advisor, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary, hajdu.zoltan@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0003-2055-5962*

JEL code: Z00

Keywords: *regional science, Transdanubian Research Institute of Hungarian Academy of Sciences, Széchenyi István University, regional policy, regional development, border research*

Abstract: *After World War II, regional thinking and later regional science has developed rapidly in the USA and then also in Europe. In Hungary, the process also began somewhat belatedly. In 1973, Ottó Bibari, an academic, was given the opportunity to reorganise the Transdanubian Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs as an institute for regional science and regional development. He recruited young economists to carry out the task. János Rechnitzer (1952–2023) graduated as an economist in 1975 in Pécs. His first job was at the Transdanubian Institute. After settling in at work, he rapidly progressed in his academic career: in 1975 he became dr. univ., then in 1978 he was awarded a PhD in economics. Following the establishment of the Centre for Regional Research Institute he moved to Győr, where he founded and headed a new department. In 1995 he was awarded a doctorate (in geography) by the Hungarian Academy of Sciences. In 1999, he habilitated at the University of Pécs, and in 2000 he was appointed as a professor at the Széchenyi István University of Győr. His scientific research has covered a very wide range of topics over the decades, he had published and achieved original scientific results on at least a dozen topics. By establishing and very successfully leading the Győr Regional Doctoral School, he had shaped the approach and knowledge of a whole generation. He had also left a lasting mark through his work as a science promoter and scientific manager (director of an institute, dean, vice-rector of a university). His academic and professional distinctions had confirmed his achievements.*

BEVEZETÉS

A nemzetközi tudományos világban az 1950-es évektől kezdve erősödtek meg különösen a tudományok differenciálódásának folyamatai. A gyorsan változó gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok, valamint az új eredmények elérésének kényszere az egyetemi

oktatásban kiváltotta a különböző kutatási irányzatok önálló diszciplínáinak kialakulását.

Nem csak a tudományok differenciálódása, de némi késéssel az integrálódása is elindult, illetve felgyorsult a különböző folyamatok, részstruktúrák több tudomány megközelítésében való vizsgálata. Megfogalmazódott az interdiszciplináris, majd a multidiszciplináris kutatások erőteljes bővítésének az igénye.

Az új folyamatok előbb az USA-ban, majd némi késéssel Európában is kibontakoztak. Magyarország megkésettége e tekintetben regisztrálható volt, de leszakadásról, elszigeteltségről már az államszocialista korszak második felében nem lehetett beszélni. Az 1970-es években megjelentek az új megközelítések Magyarországon is, az 1980-as évek elejétől pedig fokozatosan kialakultak az új, részben intézményesített keretek (tudományos intézetek, egyetemi tanszékek) is.

A pécsi székhelyű Dunántúli Tudományos Intézet (a továbbiakban DTI) 1943-tól folytatott regionális jellegű kutatásokat. 1973 nyarán Bihari Ottó akadémikus lett a DTI igazgatója, s akadémiai és országos tudománypolitikai támogatás mellett (Aczél György) kiemelt kutatási célként fogalmazta meg a komplex regionális kutatások, a területfejlesztési alapkutatások kiszélesítésének elméleti programját. A teljesen felújított, korszerű épületben 1977 őszétől fokozatosan megeremlődtek a DTI kutatásainak anyagi, infrastrukturális és folyamatosan a személyi feltételei is.

A DTI kutatói állományát – az idősebb generáció megtartása mellett – frissen végzett közgazdász, jogász, néprajzos, földrajzos, szociológus munkatársakkal töltötték fel éveken keresztül. A szakmai beilleszkedésnek részét képezte, hogy az újonnan belépő munkatársakat több hónapos (néha fél éves) belső ösztöndíjra küldte az igazgató. A továbbképzés és kapcsolatépítés minden esetben az ország akkori vezető tudományos műhelyeibe vezetett. A közgazdászok számára az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete volt a leggyakoribb „állomáshely”.

Ebbe a folyamatba lépett be 1975-ben, majd illeszkedett be Rechnitzer János, s futotta be tudományos pályájának első szakaszát. Az intézeti kutatások meghatározó eleme volt a csoportos, team keretében végzett munka. Rechnitzer János kutatási tevékenységét is munkatársai és kortársai körében lehet érdemben értékelni.

A NEMZETKÖZI FOLYAMATOK VÁZLATOS ÉRINTÉSE

A területiség kérdésköre a földrajztudományban történetileg rendkívül korán megjelent, sőt azt mondhatjuk, hogy a „regionális földrajz” – korszakonként változva – a földrajztudomány egyik meghatározó részterülete lett. A formálódó közgazdaságtudomány művelőit nem elégítette ki a „hagyományos földrajzi megközelítés”, egyes korai művelői új értelmezéseket kerestek. Johann Heinrich von Thünen (1783–1850) magát egyszerű gazdálkodónak tekintette, de túllépett a hagyományos földrajzi gondolkodás szemléletén, témakörein és módszerein is. A gazdasági földrajz egyik megújítója, a modern közgazdasági szemlélet egyik alapozója volt. A telephelyelmélet későbbi formálói, képviselői már egyértelműen a közgazdaságtudomány és a földrajz közös határterületeit formálták.

A regionális tudomány elemei lényegében már megjelentek az I. világháború előtt, a francia regionalizmus már kilépett a szűkebb értelemben vett gazdasági földrajzból. A né-

met telephelyelméletek és a központi helyek elmélete további irányokba nyitott utat a területi gondolkodás és tervezés számára. A regionális tudomány intézményesítését mégis egy ember, Walter Isard (1919–2010) nevéhez köti, különösen az amerikai tudománytörténet (Boyce 2003, 2020).

Isard kilépett a szűkebb értelemben vett közgazdaságtudomány keretei közül, új, interdiszciplináris megközelítéseket keresett és alkalmazott a területi folyamatok, a különböző tértípusok kutatása során. Az új tudomány intézményesítése érdekében 1954-ben Detroitban létrehozta a Regional Science Association-t (RSA), csak 1989-től használják a Regional Science Association International nevet (<https://www.regionalscience.org/index.php/about-us/presidents.html>).

A társaság tekinthető a regionális tudomány nemzeti és nemzetközi intézményesülése kezdetének. 1955-ben megjelent a Papers and Proceedings of the Regional Science Association (amely 1991-től új névvel – Papers in Regional Science – jelent meg) már program jelleggel fogalmazta meg az új tudomány feladatait, kutatási irányait, módszereit, majd ezeket árnyalta Walter Isard több alapvető műve (Isard, 1956, 1960).

A tudomány intézményesülésében lényegi szerepet játszott, hogy 1956-ban Isard a Pennsylvania Egyetemen létrehozta az első tanszékét. 1959-ben (több forrás szerint 1960-ban) William Alonso doktorált elsőként regionális tudományból az egyetemen, majd őt követte több tucat, a tudomány későbbi fejlődését alapvetően meghatározó személyiség (Isserman, 1992).

Nagy-Britanniában 1955-ben alakult meg az International Centre for Regional Planning and Development, mely az európai regionális tudomány első hajtásának tekinthető. 1960-ban Isard a családjával együtt nyugat-európai „mikrobuszos turnét” tett az új tudomány népszerűsítése érdekében, melynek során ellátogatott és előadásokat tartott Nyugat-Európa több egyetemén (még Zágrábban is), aminek az lett az egyik következménye, hogy 1961-ben Hágában megrendezték az RSA első európai kongresszusát. (A kongresszuson népes lengyel delegáció, s néhány szovjet kiküldött vett részt. Magyarországról senki nem szerepelt a résztvevők listáján. Jelen volt ellenben Walter Christaller a „régi világból és tudományból”, de előadást nem tarthatott. (Nem a két világháború közötti munkásságával és NSDAP tagságával volt a „baj”, hanem azzal, hogy a háború után egyik alapító tagja volt Németország Kommunista Pártjának. Emiatt nem kívánatos személy volt például élete végéig az USA-ban).

1965-ben megalakult a European Regional Studies Association (ERSA), mely elsősorban Európára koncentrált (Isard, 2003). A European Regional Science Association a regionális tudomány és művelőinek „szupranacionális” jellegű európai szervezete (<https://ersa.org>), mely nemzeti szervezeteket fog össze. Napjainkra meghatározó európai szakmai intézménnyé vált, éves konferenciái kutatók tömegeit mozgatja meg.

A REGIONÁLIS TUDOMÁNY MAGYARORSZÁGI FORMÁLÓDÁSÁRÓL

A regionális tudomány minden országban megívta a maga harcát az önállóságának elismeréséért, s nagy szerepe volt a nemzetközivé válásának. A tudomány fejlődése nem volt sehol sem egyenes vonalú, többször válságok jelentkeztek.

Magyarországon a közigazgatás területi kutatásaihoz és reformtörekvésekhez kapcsolódva jelent meg az „országrendezés, országfejlesztés, országépítés stb. fogalma. A Gömbös Gyula féle Nemzeti Munkaterv megmozgatta a magyar műszaki és gazdasági értelmiség jelentős részét.

A magyar közgazdász és gazdasági földrajzos szakma az államszocializmus időszakában sem volt elszigetelve teljesen a kibontakozó nemzetközi tudományos folyamatoktól. Enyedi György lengyel kapcsolatai révén rálátással bírt a regionális tudomány formálódásának belső folyamataira is.

A tudománypolitika és az MTA támogatásával a Magyar Közgazdasági Társaság vált a regionális tudomány első, jelentős fórumává, megalakítva Regionális Szekcióját, s bekapcsolódva az ERSA szervezetébe. Kádas Kálmán (1908–1985) a Regionális Szekció vezetőjeként a regionális tudomány egyik kiemelkedő szervezőjévé vált. A munkába bekapcsolódtak az Országos Tervhivatal, a VÁTI és egyéb állami szervezetek vezető munkatársai is.

1968. augusztus 27. – augusztus 30. között – a Szovjetunió csehszlovákiai beavatkozása miatt foghíjasan – tartották a Magyar Közgazdasági Társaság rendezésében Budapesten az ERSA konferenciáját (<https://ersa.org/about-us/what-is-ersa/ersa/>). Sokan lemondták részvételüket, de megjelent és előadást tartott Walter Isard. A konferencia résztvevőit magas szinten fogadták, mintegy mentve a csehszlovákiai beavatkozás következményeit. A kiemelt figyelemnek is betudható, hogy a rendszerváltás előtt 1975-ben és 1985-ben ismét Budapesten rendezték meg a szervezet kongresszusát (<https://ersa.org/about-us/what-is-ersa/ersa-history/>).

A konferenciáról részletesebb beszámoló Kádas Kálmán (Kádas, 1969) azt emelte ki, hogy szinte minden nemzetközileg jelentős tudományos közösség és tervező intézmény érintett volt a konferencián. A gyorsan fejlődő, interdiszciplináris regionális tudomány új megközelítéseket hozott. Az 1970-es évek elejétől a magyar tudományos közegben megindult a regionális tudomány szellemében való kutatások és a viszonylag gyors intézményesülési folyamat.

Több évi előkészítés után 1986 őszén az MTA Föld- és Bányászati Tudományos Osztálya új, tudományközi testületet hozott létre, a Regionális Tudományos Bizottságot. (Nem regionális tudományi bizottság alakult tehát.) Ez intézményes fordulatot jelentett a magyar regionális tudomány történetében. A Bizottság elnöke, Enyedi György, az MTA levelező tagja, alelnöke Bartke István, a közgazdaságtudomány doktora, titkára Nemes Nagy József, a földrajztudomány kandidátusa lett. A tagok között közgazdászok (Barta Györgyi, Hajnal Béla), földrajzosok (Becsei József, Berényi István, Bora Gyula, Kóródi József, Lackó László, Perczel József, Simon Imre, Sárfalvi Béla, Tóth József), szociológusok, biológus, jogász, pedagógus, műszaki szakember egyaránt megtalálható volt. 1987. június elején Békéscsabán vitaülést tartott az MTA Regionális Tudományos Bizottsága. A téma a településhálózat aktuális kérdései voltak. Később is aktív bizottsági tevékenység folyt, Nemes Nagy József titkár a Tér és Társadalom folyóiratban (1987-től jelent meg) folyamatosan dokumentálta az intézményesülés folyamatát és a bizottság munkáját.

Az alakuló RTB földrajzos és közgazdász túlsúlyos volt, ebben szerepe volt az RKK formálódásának is. Horváth Gyula, Lengyel Imre, Rechnitzer János ekkor még tudományos tanuló idejüket töltötték. Ha a magyar regionális tudományt négy generáció (Rechnitzer – Rácz, 2012) közös munkájaként szemléljük, akkor azt megállapíthatjuk, hogy mindegyik esetben a nemzetközi és hazai hatások egyaránt érvényesültek.

A DTI ÁTALAKULÁSA ÉS AZ ÚJ KUTATÁSOK SZEMÉLYI FELTÉTELEINEK FORMÁLÓDÁSA

(Rechnitzer János pécsi korszaka)

Az 1943-ban alapított DTI Babics András igazgató 1970. évi megfogalmazásában „gö-röngyös úton járt”, míg kialakult, hogy: „Az országnak jelenleg egyetlen akadémiai szervezetben működő tájkuatató intézete van.” (Dankó, 1972). A tudományos ülésen mindkét fél részéről értékes történeti, néprajzi előadásokat mutattak be (a DTI részéről nem vettek részt a konferencián a földrajzosok), a Dunántúl és az Alföld sajátosságainak elemzése lényegében az ország legnagyobb részét érintette. Tervezték a konferencia folytatását sorozat jelleggel. Ez nem valósult meg, a rendezvény a DTI „hattyúdala volt a régi szervezetben és felfogásban”.

A DTI sem nemzetközi, sem pedig hazai tekintetben nem légüres térben, hanem a gyorsan formálódó nemzetközi közegben és hazai politikai és tudományos változások sodrásában alakult át. A belső magyar változások közül ki kell emelni az 1968. évi gazdasági reform, az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, a területfejlesztési irányelvek változásait, valamint a III. tanácstörvény hatásait, melyek révén átalakult a megyék, járások, városok, községek gazdasági lehetőségeinek szinte teljes környezete.

Bihari Ottó (1920–1983) jogász akadémikusként közvetlenül érzékelte a változásokat, s azok értelmezése révén, akadémiai és politikai támogatással (Aczél György) 1973-ban kezdte meg a DTI átalakításának munkáját.

Az első időszakban létrehozta azt az új közgazdászbaázist, amelynek révén kibontakozhattak a regionális kutatások új irányai. Osztályvezetőnek megnyerte Sas Bélát (1931–1991), aki vállalati gazdasági, pénzügyirányítási tapasztalatokkal rendelkezett. Sas Béla sokszínű élettapasztalatot, sokoldalú közgazdasági és valóságismeretet hozott a szervezetbe. Véleményére a különböző vitákban magasan képzett közgazdászok is adtak, de ahogy maga fogalmazott, „írásiszonyban szenvedett”, nehezen, lassan és keveset írt. Osztályvezetőként viszont folyamatosan támogatta a „versenyistálló lovainak” publikációs tevékenységét.

Bihari Ottó a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Kihelyezett Pécsi Tagozatának végzősei közül Horváth Gyulát (1951–2015), Hrubai Lászlót (1952–2012), majd Rechnitzer Jánost (1952–2023) nyerte meg a DTI új profílja számára. Piros György Budapesten végzett az MKKE-en, s 1976 nyarán került Pécsre. (Magánéleti okokból 1981 őszén már vissza is költözött Budapestre.) Faragó László belépésével (1983) alakult ki a közgazdász „kemény mag”. A közgazdászok váltak a DTI legnagyobb létszámú szakmai csoportjává.

A közgazdászok között az együttműködés és a verseny egyszerre volt jelen, az évek folyamán a teljesítmények „szétrázódásával” a verseny erősödött meg. Sas Béla egyáltalán nem kapcsolódott be a versenyfolyamatba, Hrubai László pedig – némi negatív tapasztalatok után – önként kivonult a versenyből. (Ezt megkönnyítette számára, hogy a KGST komplex környezetvédelmi programja közgazdasági résztema felelőse és koordinátora lett a DTO-ban.) Faragó László egyéni utat követett, nem favorizálta a tudományos fokozatszerzések versenyét. Horváth Gyula és Rechnitzer János „munkamegosztása” a későbbiekben a magyar regionális tudomány egyik meghatározó sajátosságává vált. (Az akadémikusságrét folyó versenyük személyeket, szakmai csoportosulásokat, intézményeket érintett.)

A közgazdászok mellett bővült a szociológusok, néprajzosok, földrajzosok, történészek köre is. A fluktuáció a szociológusok között volt arányaiban a legnagyobb. Az újrainduláskor Bihari akadémikus nagy létszámú intézetben gondolkodott (az átépített új épület mérete erre lehetőséget is adott volna), de az országos gazdasági változások, az MTA pénzügyi helyzetének változásai korlátozottá tették a növekedést.

Bihari akadémikus az első perctől kezdve egyszerre gondolkodott a DTI átformálásában és valamilyen keretek között egy országos intézményhálózat kialakításában. Ennek megalapozása érdekében tárgyalásokat folytatott több megye párt- és tanácsi vezetésével. A leginkább Bács-Kiskun megyében haladtak a megbeszélések Romány Pállal és Gajdócsi Istvánnal valamilyen ottani helyi csoport kialakításáról.

Rechnitzer János „első menetben” 1982-ig tevékenykedett a szervezetben. 1977-ben megírta (Rechnitzer, 1977), majd 1978-ban sikeresen megvédte egyetemi doktori értekezését. Ugyanebben az évben jelent meg első tudományos publikációja a Pécsi Műszaki Szemlében, melyben a Baranya megyei ipar szerkezetének és területi kapcsolatainak néhány jellemző vonását elemezte. Az MTMT korszakbeli publikációs anyagának áttekintése arról győz meg bennünket, hogy több kutatási irányba tájékozódott (agglomeráció, vonzáskörzet-kutatás, környezetvédelem, területi gazdaság), melyben szerepet játszott az is, hogy a DTI nem csak területfejlesztési alapkutatásokat végzett, hanem külső megrendelésekre ún. kmb. kutatásokat is, melyekből Rechnitzer János tudományos publikációkat is tudott származtatni. (A korabeli kmb munkák döntő többsége megtalálható a DTI Könyvtára „Kéziratok” gyűjteményében. Rechnitzer János munkásságának jelentős részét hordozzák.) A közös „team-munka”, ágazati kapcsolatok mérlegének és a Dél-Dunántúl kapcsolatrendszerének kutatása mellett egyéni „arcát is tudatosan építette”. A csoportos munka, s eredmények hasznosítása többször okozott feszültségeket is. (Nem véletlenül kapta a szervezeti forma a „tejjam” korabeli becenevet.)

1982-ben – magánéleti okokból – elhagyta a DTI-t, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola gazdasági igazgatója és egyetemi docense lett. A regionális tudomány szempontjából nem volt sok pozitív hozadéka a leterhelő irodai munkának. (Gazdasági igazgatóként rendszeresen konzultált Sas Bélával a főiskolai munkahelye gazdasági irányításának részleteiről is.) A DTI-től nem szakadt el ekkor sem, hiszen rendszeresen bejárt minden összejövetelre, munkamegbeszélésre, s publikált az intézeti kiadványokban is. A kandidátusi dolgozata lényegében a DTI-ben készült (Rechnitzer, 1984).

Bihari akadémikus korai halála (1983) új helyzetet teremtett minden tekintetben a DTI számára. Az országos, akadémiai szinten megjelenő tudományos, tudományközi és személyi jellegű konfliktusok eredményeként 1984-ben létrejött a Regionális Kutatások Központja (Pécs székhellyel) Enyedi György akadémikus vezetésével. (Az intézményi átalakulásba a legkisebb beleszólási lehetősége a DTI-nek volt.) Az átalakulás megterhelte a földrajztudomány és az újonnan formálódó regionális tudomány közötti viszonyokat.

Rechnitzer János 1985-ben a közgazdászok közül elsőként – nem teljesen problémamentesen – megvédte a kandidátusi értekezését az ágazati kapcsolatok témakörében. Ezzel lezárult pécsi, de nem a Pécshez kötődő tudományos pályájának első, mondhatnánk alapozó szakasza.

RECHNITZER JÁNOS GYŐRI KORSZAKA, A MAGYAR REGIONÁLIS TUDOMÁNY EGYIK VEZÉRALAKJA

Az RKK létrejötte, országos hálózattá alakulásának igénye megteremtette Rechnitzer János számára a Győrbe való visszatelepülés és önálló tudományos műhely létrehozásának a lehetőségét. 1986-ban létrejött az RKK Észak-dunántúli Osztálya, melynek személyi állományát (részben Péccsett végzett fiatal kutatókból) annak kutatási profilját már Rechnitzer János teljesen önállóan formálta. (A magánéleti válságba került Sas Bélát nem tudományos teljesítménye, hanem „helyzetlátó” és szervező képességei miatt vitte Pécsről Győrbe.) Az egyetemi képzés szélesebb alapokra helyezése céljával a korszak végén Faragó László is Győrbe került egyetemi tanárként.

Rechnitzer János 1995-ben védte meg akadémiai doktori értekezését – a regionális tudományból akkor még nem lehetett akadémiai doktori fokozatot szerezni –, s lett a földrajz-tudomány doktora. (A közgazdász szakma nem fogadta be a dolgozatot.) A védése feszültségeket szült, a „sorban álló idősebb földrajzok szerint” nagyon fiatalon, s több sorban álló teljesítményéhez képest akkor még lényegesen kisebb tudományos teljesítménnyel. (A korabeli pletykák szerint Enyedi György és különösen Tóth József erőteljes meggyőző tevékenysége vitte sikerre a védést. Tóth József és Rechnitzer János barátsága, érdekközössége, sőt egyfajta véd- és dacsövetsége innen eredt.)

Rechnitzer János győri tudományos munkássága rendkívül szerteágazó, több éves tudatos tevékenységével valódi, önálló tudományos műhelyt teremtett. Több területen úttörő kutatásokat végzett a kutatói közössége. Ennek a munkának az elismeréseként kapott meghatározó szerepet több ciklusban az MTA Regionális Tudományi Bizottságában, illetve a Magyar Regionális Tudományi Társaságban (Rácz, 2023).

Az RKK-ból kinöve, rövid időn belül meghatározó alakja lett a győri felsőoktatás társadalomtudományi része formálásának. A doktori iskola létrehozásával valós tudományos közösséget és önálló profilt formált.

A magyar regionális tudományban és Győr városában csaknem mindent elért, egy kudarcot tarthatott számon élete végéig, az akadémiakusságért való „harcát”. Ötször próbálta megszervezni tagsága hátterét, de végül nem sikerült neki. (Nem Ő volt az egyetlen a szakma területén, Tóth József számára is csak illúzió maradt az akadémiai tagság elérése.)

RECHNITZER JÁNOS TUDOMÁNYOS TELJESÍTMÉNYÉNEK ADATSZERŰ STRUKTURÁLÓDÁSA

1. táblázat: Rechnitzer János MTMT publikációs és hivatkozási adatai
Table 1: Publications of János Rechnitzer

Tudományos közlemények	Hivatkozások			
	Összesen	Részle- tezve	Függet- len	Összesen
I. Tudományos folyóiratcikk	112			
külföldi kiadású szakfolyóiratban idegen nyelvű		7	63	63
külföldi kiadású szakfolyóiratban magyar nyelvű		0	0	0
hazai kiadású szakfolyóiratban idegen nyelvű		6	38	42
hazai kiadású szakfolyóiratban magyar nyelvű		99	585	592
II. Könyvek	59			
<i>a) Könyv, szerzőként</i>	23			
idegen nyelvű		7	34	35
magyar nyelvű		16	1 437	1 443
<i>b) Könyv, szerkesztőként</i>	36			
idegen nyelvű		2		
magyar nyelvű		34		
III. Könyvrészlet	154			
idegen nyelvű		28	46	47
magyar nyelvű		126	639	644
IV. Konferenciaközlemény folyóiratban vagy konferenciakötetben	60			
idegen nyelvű		24	26	28
magyar nyelvű		36	61	62
Közlemények összesen (I-IV.)	385		2 929	2 956
Absztrakt	4		0	0
Kutatási adat	0		0	0
További tudományos művek	89		133	137
Összes tudományos közlemény	478		3 062	3 093
Hirsch index			23	23
Oktatási mű	5			
<i>Felsőoktatási mű</i>	3			
Felsőoktatási tankönyv idegen nyelvű		0	0	0

Felsőoktatási tankönyv magyar nyelvű		1	8	8
Felsőoktatási tankönyv része idegen nyelvű		0	0	0
Felsőoktatási tankönyv része magyar nyelvű		2	0	0
Oktatási anyag	2			
Oltalmi formák	0		0	0
Alkotás	0		0	0
Ismeretterjesztő művek	10			
Folyóiratcikk		7	0	0
Könyvek		0	0	0
További ismeretterjesztő mű		3	1	1
Közérdekű vagy nem besorolt jellegű mű	9		10	11
További közlemények	0		0	0
Egyéb szerzőségű mű	1		1	1
Idézők szerkesztett művekre			536	540
Idézők disszertációban, egyéb típusban			303	304
Összes közlemény és összes idézők	503		3 921	3 958

*Forrás: MTMT.
Source: MTMT.*

A táblázatban szereplő adatokat nem megismétlem, csak jellemző tudományos tendenciákat fogalmazok meg, a legfontosabb jegyeket emelem ki:

- 1978-tól haláláig folyamatosan publikált,
- publikációi egyre nívósabb folyóiratokban jelentek meg, előbb Magyarországon, majd külföldön is,
- egyéni és társszerzős kötetei szakmai figyelmet és elismeréseket keltettek,
- egyéni és szerzőtársas publikációi egészséges arányt mutatnak,
- kutatási témái és feldolgozásai egyre elmélet-igényesebbé váltak,
- ha a tanulmányai és kötetei címében szereplő tudományos kategóriákat nézzük, akkor legalább másfél tucat szakmai kérdést járt körül munkássága során,
- hatása (idézettsége) az 1990-es évek elejétől vált erőteljesebbé, majd a 2000-es évek elejétől fogva kiegyensúlyozottan jelentőssé,
- munkásságának hatása Magyarországon érvényesült elsősorban, nem tudott igazán nemzetközi tudományos hatásokat kiváltani.

ÖSSZEGZÉS

Rechnitzer János egy tudományos eredményekben gazdag életutat járt be. Tudományos fokozatai (a közgazdaságtudomány kandidátusa, a földrajztudomány doktora, a regionális tudomány habilitált doktora) már önmagukban jelzik, hogy változatos és folyamatosan ala-

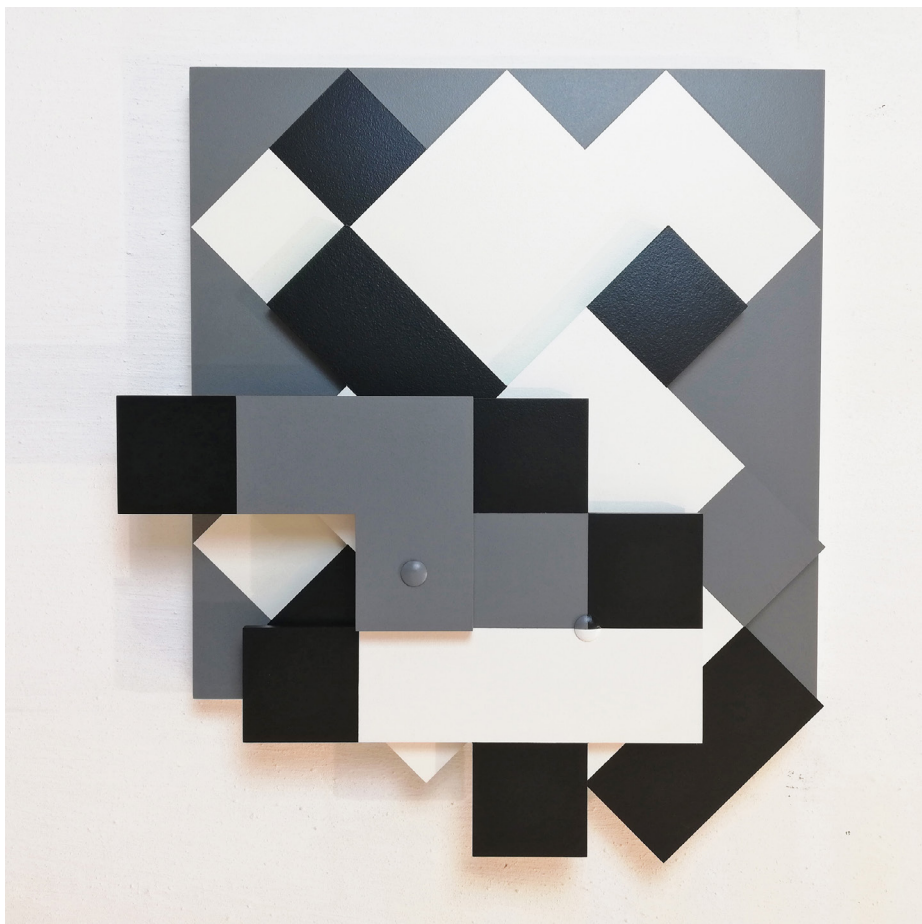
kul tudományos környezetben alkotott, a feltételekhez alkalmazkodott, a megjelenő lehetőségek között pedig mozgott. Életműve a regionális tudomány több részterületén alapozó, meghatározó jellegű, s a jövőben is kiindulópontot fog jelenteni a következő generációk számára.

Nem csak kutató, oktató munkássága, de a „tömegesedő” regionális tudomány tudományszervezési és intézményalakítási folyamataiban is jelentős feladatokat vállalt. Az MTA Regionális Tudományok Bizottságának több ciklusban tagja, illetve elnöke volt, a Magyar Regionális Tudományi Társaság egyik mozgatója, majd tiszteletbeli elnökeként is beírta nevét a tudománytörténetbe.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barnes, Trevor John: *The rise (and decline) of Americal regional science: Lessons for the new economic geography?*, Journal of Economic Geography, 2004/2, 107–129.
- Boyce, David: *A short history of the field of regional science*, Papers in Regional Science, 2003/83, 31–57.
- Boyce, David: *Walter Isard (1919–2010): Founding Father of Regional Science*, Great Minds in Regional Science, 2020, 15–24.
- Dankó Imre (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete (Pécs) és a debreceni Déri Múzeum együttes táj kutatási tudományos ülésének előadásai, 1970. július 18., Debrecen, Hajdú-Bihar megyei Múzeumiok Közleményei, 1972/17.*
- Isard, Walter: *Location and space-economy*, New York–Wiley, 1956.
- Isard, Walter: *Methods of regional analysis*, New York–Wiley, 1960.
- Isard, Walter: *History of Regional Science and the Regional Science Association International, The Beginnings and Early History*, Springer, Berlin–Heidelberg, 2003.
- Isserman, Andrew: *Lost in Space?, Ont he History, Status, and Future of Regional Science, (Presidential Address, April 4, 1992)*, The Review of Regional Studies, 1992, 1–50.
- Kádás Kálmán: *A Nemzetközi Regionális Tudományi Társaság 8. Európai Kongresszusa Budapesten, Gazdaság és Jogtudomány, III, 1969, 33–36.*
- Lengyel Imre: *A regionális tudomány „térnyerése”: reális esélyek, avagy csalfa délibábok?*, Tér és Társadalom, 2010/ 3, 11–40. <https://doi.org/10.17649/TET.24.3.1326>
- Lengyel Imre: *A hazai regionális tudomány „bölénye”*, Tér és Társadalom, 2021, 127–131. <https://doi.org/10.17649/TET.24.3.1326>
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (szerk.): *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.
- Lengyel Imre – Nemes Nagy József – Rechnitzer János – Varga Attila: *A hazai regionális tudományról: Eredmények és kihívások*, Tér és Társadalom, 2020/1, 1–18. <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3233>
- Magyar Mérnök és Építész Egylet: *Az országrendezés mérnöki megvilágításban* (Nemzeti munkaterv alapján), Budapest, 1933.
- Nemes Nagy József: *Megalakult az MTA Regionális Tudományos Bizottsága*, Tér és Társadalom, 1988/4, 98–99. <https://doi.org/10.17649/TET.2.4.104>
- Nemes Nagy József: *A regionális tudomány dualitása és paradigmái – hazai tükröben*, Tér és Társadalom, 2003/1, 1–17. <https://doi.org/10.17649/TET.17.1.871>
- Nemes Nagy József (szerk.): *Regionális Tudományi Tanulmányok 1–12, 1995–2005*, Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszék és az MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport kiadványsorozata.
- Nemes Nagy József: *Appendix*, Regionális tudományi kislexikon, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 2005.

- Rác Szilárd: *In memoriam Rechnitzer János (1952–2023)*, *Tér és Társadalom*, 2023/3, 202–207. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3515>
- Rechnitzer János: *A megyén belüli és a megyék közötti gazdasági kapcsolatok elemzése területi ágazati kapcsolatok mérlegével, (Baranya megye példáján)*, Pécs, 1977, 129, 4 térképpel, Kézirat, MTA DTI Könyvtár.
- Rechnitzer János: *A területi gazdasági szerkezetek és kapcsolatok modellezése, A területi input – output modellek*, Pécs, 1984, 298. Kézirat, MTA DTI Könyvtár.
- Rechnitzer János – Rác Szilárd (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*, Győr, Széchenyi István Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, 2012.

Viktor Hulik (SK)

DUSEK TAMÁS

A regionális gazdaságtan Thünen előtt

Regional economics before Thünen

SZERZŐ:

DUSEK TAMÁS, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, dusekt@sze.hu,
ORCID: 0000-0001-9953-2127

JEL kód: R10, B10

Kulcsszavak: regionális gazdaságtan • skolasztikusok • Cantillon
• elméletörténelem

Absztrakt: A regionális gazdaságtan, és különösen a telephelyelméletek tárgyalása során rendszerint elég erőteljesen jelenik meg az elméletörténelmi előzmények felvázolása, így Thünen, Marshall, Weber, Lösch megemlítése és valamilyen szintű bemutatása elmaradhatatlan egy általános regionális gazdaságtani tankönyvben. Ami viszont a hagyományos, klasszikus közgazdaságtan főáramát illeti, gyakori vádként jelenik meg a regionális gazdaságtan tankönyveiben, hogy „térnélküli csodavilággal” foglalkozott. Jelen tanulmány ennek a tételnek az eredetét és elfogadhatóságát vizsgálja. Időrendben nézve foglalkozik az ókori és a skolasztikus szerzők területi gazdasági elemzéseivel, részletesebben pedig Richard Cantillonnal, valamint említés szintjén néhány, a regionális gazdaságtan kánonjából kimaradt 19. századi szerző regionális gazdaságtani írásaival. A tanulmány konklúziója, hogy a „térnélküli csodavilág” nem indokolható, a területi gazdasági kérdések szerves részét képezték a preklasszikus és klasszikus közgazdászok munkásságának, de nem a tér és a távolság volt a kiindulópontjuk, hanem a gazdasági jelenségek magyarázata, amelynek során akkor vették figyelembe a távolságot és a teret, amikor az indokolt volt. A tér és a távolság a matematikai formalizmus révén került ki a közgazdaságtan főáramából a huszadik század első felében.

AUTHOR:

TAMÁS DUSEK, Professor, Széchenyi István University, dusekt@sze.hu, ORCID:
0000-0001-9953-2127

JEL code: R10, B10

Keywords: regional economics • scholastics • Cantillon • history of economic thought

***Abstract:** In the study of regional economics, and especially of location theory, the theoretical antecedents are usually quite strongly presented, so the mention and some level of discussion of Thünen, Marshall, Weber, Lösch is indispensable in a general textbook on regional economics. As for the mainstream of traditional, classical economics, it is often accused of being a „wonderland of no spatial dimension”. This paper examines the origin and plausibility of this thesis. In chronological order, it deals with the regional economic analyses of ancient and scholastic authors, in more detail with Richard Cantillon, and at the level of mention with the regional economic writings of some 19th century authors who have been left out of the canon of regional economics. The conclusion of the paper is that the „wonderland of no spatial dimension” cannot be justified, that spatial economic issues were an integral part of the work of preclassical and classical economists, but that their starting point was not space and distance but the explanation of economic phenomena, taking into account distance and space when justified. Space and distance were brought out of the mainstream economics through mathematical formalism in the first half of the twentieth century.*

BEVEZETÉS

Rechnitzer János munkássága maradandó nyomot hagyott és folyamatosan jelen van a regionális tudományi szakma egészében, a regionális kutatók következő generációi számára is inspirációt jelentve. 2021-ben, nyugdíjba vonulása alkalmából tekintettem át, személyes emlékekkel kiegészítve, hatalmas életművének néhány szeletét. Professzor úr a Regionális Kutatások Központja győri intézete, valamint a Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola alapítójaként és vezetőjeként rendkívül sok fiatal kutatónak indította el és támogatta tudományos pályafutását. Már egyetlen tudományos intézmény megalapításával is kevés kutató büszkélkedhet, kettő megszervezésével pedig csak kivételes esetekben találkozhatunk. Ezen intézményalapítások miatt a győri regionális kutatók joggal mondhatják magukról, hogy „Mi valamennyien Rechnitzer János Köpönyegéből bújtunk ki” (Dusek, 2021:133.).

Közös publikációnk nem volt, mert kutatási témáink nem érintkeztek szorosan egymáshoz. Jelen írás így távolról kapcsolódik a magyarországi regionális tudomány intézményesülése szempontjából fontos, gyakran hivatkozott és későbbi írásokba is sokszor beépülő két alapmunkájához, a „Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához” című

többszerzős könyvhöz és a „Regionális gazdaságtan” című, Lengyel Imrével közösen írt könyvéhez. Az első munka 1994-ben jelent meg az MTA Regionális Kutatások Központja kiadásában, nagy úrt betöltve, miután Illés Iván Regionális gazdaságtan című 1975-ös egyetemi jegyzete már rég nem volt elérhető. A kötetet Rechnitzer János szerkesztette, és egyedül ő írt benne két fejezetet, az egyiket az erőforrások mobilitásáról, a másikat a regionális gazdasági növekedésről.

A két kötetben a legtöbb elmélettörténeti előzményt a telephelyelméletekkel kapcsolatban találhatunk. A sokak által a regionális gazdaságtan alapítójának tartott Thüinen mezőgazdasági telephelyelméletével indul a nagy szereplők sora, majd Weber, Lössch és Isard munkássága viszonylag részletesebben, 1-2 oldalnyi terjedelemben került bemutatásra. A terjedelmi korlátok azonban nem teszik lehetővé az említett szerzők életművének (például Thüinennek egyedül több mint ezeroldalas, négy könyvből álló főműve), előzményeinek, hatásainak, értékeléseinek napjainkban való relevanciájának az alapos tárgyalását. Emellett még kevésbé lehetséges a Thüinen előtti térgazdaságtani előzmények bemutatása, amely hiány azt az illúziót keltheti az olvasóban, hogy Thüinent megelőzően nem foglalkoztak térgazdaságtani kérdésekkel a közgazdasági szerzők.

Jelen írásban ezért a regionális gazdaságtan kapcsán jellemzően nem tárgyalt korai előfutárokról lesz szó, nem állítva azt, hogy egy általános igényű elemzésen belüli néhány elszórt térgazdasági megjegyzés akár csak meg tudná közelíteni Thüinen, Weber vagy Lössch térgazdasági fókuszú, rendkívül szisztematikus tárgyalását. Azt a tételt azonban cáfolják a példák, hogy a korai gazdasági írók „térnélküli csodavilággal” foglalkoztak. Ennek a tételnek a bemutatása kapcsán kitérek a skolasztikusokra és az ókori szerzőkre, majd Richard Cantillonnal foglalkozom a terjedelmi korlátok adta kereteken belül.

„TÉRNÉLKÜLI CSODAVILÁG”?

A 20. század második felének egyik legbefolyásosabb elmélettörténésze, a holland Mark Blaug szerint Thüinent, Ricardót, Webert és Marshallt leszámítva „a közgazdaságtan főárama a tizenkilencedik században és a huszadik század első felében nem törődött a területi problémákkal, és nem túlzás azt állítani, hogy az egész klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan, nagyjából 1950-ig, ténylegesen be volt zárva az Isard által találónan megfogalmazott »térdimenzió nélküli csodavilágba«” (Blaug, 1979:21.). Isardnak az a törekvése, hogy egy új kutatási területet alapítson meg, a saját szempontjából érthetővé teszi, hogy elsőbbsége érdekében igyekszik megfélemlíteni a témakör elődeiről (ugyanaz megfigyelhető volt a sok évtizedes kutatási hagyományokat mellőző Krugmannál is az 1990-es években), de Mark Blaug állítása meglepő, hiszen az említett cikkében maga Blaug is hivatkozik néhány kevésbé ismert 19. századi szerzőre (az amerikai Charles Elletre, a francia Emile Cheyssonra, az ír Dionysius Lardnerre, az itáliai Achille Loriára). Emellett elmélettörténészként olvasnia kellett a klasszikusok eredeti munkáit is, amelyek tele voltak területi kérdések tárgyalásával is, jellemzően a szállítást és szállíthatóságot, a helyi piacokat és azok összekapcsolódásait, a város-falu kapcsolatokat, a területi és nemzetközi munkamegosztást vizsgálva, még ha nem is az volt a fő fókuszuk, mivel a tudományos szakosodás még nem termelte ki a speciálisan területi kérdéssel foglalkozó kutatók közösségét.

A fenti két szerző (Isard és Blaug) abból a szempontból fontos, hogy befolyásos kutatóként sok későbbi szerző kritika nélkül vette át elmélettörténettel kapcsolatos értelmezésüket, miszerint a hagyományos közgazdaságtan „tér nélküli csodavilággal” foglalkozik, és ezzel jelentősen hozzájárultak ehhez az eredeti művek olvasása révén könnyen cáfolható mítosz elterjedéséhez. Néhány példát említve csak, Richardson úgy ír: „a hagyományos közgazdasági elmélet nem veszi figyelembe a területi szempontokat. Bár a klasszikus közgazdászok írtak a gazdasági tevékenységek evolúciós jellegéről, formális elemzésük elsősorban a statikus, tér nélküli világra (amit Isard dimenzió nélküli csodavilágnak nevezett) vonatkozott” (Richardson, 1969:1.). Hasonlóan fogalmaz Ohta: „A távolság változója régóta nélkülözött eleme az ortodox közgazdaságtannak; a gazdasági távolság csak az érvelést feleslegesen bonyolító tényezőként volt kezelve” (Ohta, 1988:3.). Fujita, Krugman, Venables szerzőhármás Térgazdaságtana így kezdődik: „A főáramú közgazdaságtan hagyományosan figyelemre méltóan kicsi figyelmet szentel a gazdasági tevékenységek térbeliségének” (Fujita – Krugman – Venables, 1999:XI.). (Bár ez „a kicsi figyelmet szentel” egy óvatos megfogalmazás.)

Norman telephelyelméletről, növekvő hozadékról és szállításról szóló könyve első két mondata szerint: „Gyakran megállapítják, hogy a gazdasági viselkedés területi aspektusa a gazdasági elemzésnek viszonylag figyelmen kívül hagyott része. A verseny mikroökonómiai elméleteire (tökéletes, monopolisztikus, oligopolisztikus) vetett futó pillantás azt a benyomást kelti, hogy a gazdasági tevékenység a tér egyetlen pontjában zajlónak feltételezett” (Norman, 1979:1.). Az utóbbi megjegyzés nagyrészt érvényes Cournot-ra, akinek 1838-as példájában ugyan ásványvizet palackoznak a duopol piaci szereplők, de a piactól való távolság nem lesz magyarázó erő. Cournot Walras barátságos hivatkozása révén bekerült a kánonba, amit Ekelund és Hébert (1999) szerint Walras személyes elfoglaltságai is befolyásolhattak. Walras úgy is tisztelte Cournot-t, mint apjának a jóbarátját. Ezzel szemben az alkalmazott kutatásokhoz közel álló, a közlekedési hálózatok elemzése révén területi elemzéseket végző francia mérnök-közgazdászok iránti sértettségé miatt személyes ellenszenvet érzett, mivel kétszer is megbukott az École Polytechnique felvételi vizsgáján. Norman értékelése csak a walrasi hagyományokon alapuló mikroökonómiai elemzésre érvényes, amely az 1930-as évekre vált a matematikai formalizmus módszertani felsőbbrendűségét hirdetni kezdő főáramú közgazdaságtan sajátosságává, ahol a tér nélküliségen kívül további több tucatnyi, együttesen soha fel nem oldott valóságidegen, valóságellentétes feltételezéssel élnek (mint pl. a termékek tökéletes homogenitása, oszthatósága, időtlensége, tökéletes informáltság és előrelátás). A területi elemzéseknél pedig megjelentek az olyan furcsa leegyszerűsítések, mint a kettő pontból álló gazdaság, a pontokat régióknak nevezve (Krugman modellje is ilyen a Földrajz és kereskedelem című könyvében), a lineáris település, a kör alakú gazdaság. A „tér nélküli csodavilág” azonban a matematikai formalizmust megelőzően nem volt jellemzője a közgazdaságtannak, azon belül a mikroökonómiának, épp ellenkezőleg, a távolság és a piacméret szerepet játszott az elméletalkotásban, a Blaug által említett Elletnél, Cheyssonnál, Lardnernél, valamint Launhardt nál (aki bekerült a regionális gazdaságtan rövid elmélettörténeteibe), Dupuit-nél, Hadleynél. Az említett szerzők a 19. század közepén vagy második felében alkottak, többségüknél a térbeli piaci szerkezetek vizsgálatánál szerepet játszott a távolság és a vasúti tarifaképzés problémája, ami összeegyeztethetetlen a „tér nélküli csodavilág” gondolatával (Cross – Ekelund, 1980; Ekelund – Hébert, 1999).

A „térnélküli csodavilág” elméletörténeti mítoszának propagálása ahhoz hasonló, mint a skolasztikus gondolkodók lejárására a protestánsok által a 17. században kitalált és többé-kevésbé sikeresen elterjesztett mítosz, miszerint a skolasztikus gondolkodók olyan értelmetlen kérdésekkel foglalkoztak, hogy hány angyal fér el egy tű hegyén. Ez az eredeti skolasztikus írásokban sehol fel nem lelhető kérdés, a hozzátartozó attitűd, az értelmetlenségek skolasztikusok általi vizsgálata pedig cáfolható annak bemutatásával is, hogy a területi gazdasági kérdések milyen széles körét vizsgálták a 13–15. századi egyházi szerzők. A skolasztikusok morálfilozófiai fejtegetései a Biblia, az egyházatyák, a görög filozófia (első-sorban Arisztotelész), a római és kánonjog, valamint a skolasztikusok saját bölcsességének szintéziséen alapultak. Mai értelemben véve természetesen nem közgazdászok voltak, de az egyéni viselkedés útmutatójául szolgáló vallási és erkölcsi javaslataikat gyakran átszórták gazdasági kérdések tárgyalásával. A hagyományos elméletörténelmi áttekintések többsége még csak nem is említi őket a közgazdaságtan előfutárai között, de vannak kivételek, így Schumpeter (1954), Rothbard (2006), Farkas (2022) érdemben, Landreth és Colander (2002), Roncaglia (2005) röviden foglalkozik velük.

A skolasztikusok számára az egyik központi gazdaságfilozófiai, erkölcsi kérdést az igazságos ár témaköre jelentette, amelyet rendre átszórt az árak és a kereslet-kínálat területi különbségeinek a tárgyalása. A skolasztikusok egy részének az igazságos ár a piacon kialakult ár volt, ami a helyi kereslet-kínálat eltérései miatt helyszínről helyszínre eltérő lehetett. A skolasztikusok másik része a költségeket plusz egy méltányos hasznot tartalmazó árat tartott igazságosnak, és ez szintén városról városra eltérő lehetett. A legnagyobb hatású skolasztikus gondolkodó, Aquinói Szent Tamás (1224–1274) szerint a bőségesebb kínálatú helyen egy termék ára alacsonyabb, mint egy szűkösebb kínálatú helyen. Ezt a gondolatát később számos további skolasztikus szerző megismétli. A kereskedők a térbeli kínálat közötti egyenlőtlenséget mérséklik azzal, hogy megvásárolják a termékeket a nagyobb kínálatú helyen és elszállítják a kisebb kínálatú helyre (Rothbard, 2006:53.).

Szent Tamás foglalkozott a Cicero által felvetett következő erkölcsi kérdéssel is: egy kereskedő gabonát szállít egy éhínség által sújtott területre. Tudja, hogy hamarosan más kereskedők érkeznek, a sajátjánál sokkal nagyobb mennyiségű gabonával. Vajon a kereskedőnek kötelessége-e elmondani az éhezőknek, hogy hamarosan újabb gabonaszállítmányok érkeznek, és emiatt alacsonyabb árat tud érvényesíteni, vagy hallgassa-e el ezt az információt? Cicero szerint az információt fel kell fednie a kereskedőnek, és alacsonyabb áron kell eladnia a gabonát. Szent Tamás azonban máshogyan érvelt. Mivel a többi kereskedő érkezése egy jövőbeli esemény, ami ezért bizonytalan, Szent Tamás szerint az igazságosság nem követeli meg a versenytársak lehetséges érkezésének a feltárását, a kereskedő azonban erényesen viselkedik, ha mégis elmondja (Rothbard, 2006:53.). További, a területi interakcióra vonatkozó elemzése szerint a kereskedők a tengeri szállítással nagyobb kockázatot vállalnak, ami nagyobb hasznot eredményez. A kereskedők fontos funkciójaként írja le, hogy a bőségesebb helyekről a szűkösebb helyekre szállítsák az árukat.

Richard de Middleton (1249–1306) Rothbard szerint először alkalmazta a kölcsönösen előnyös csere elvét (szemben az arisztotelészi egyenlő értékek cseréjével) a nemzetközi kereskedelemre. Middleton példájában az egyik ország gazdag gabonában, szegény borban, a másik ország pont fordítva. A csere révén mindkét ország jobban jár, a kereskedők szintén haszonra tesznek azért az áruk szállításával. Mindezek a példák mutatják, hogy a skolaszti-

kus szerzők a valóságból, a világ térben (természetföldrajzilag, klimatikusan, társadalmilag) differenciált voltából indultak ki, a „térnélküli csodavilág” elemzése az utókor indokolatlan vádjá lenne.

A klasszikus közgazdaságtant megelőző több mint kétezer év gondolkodói a távolságon kívül egy másik jellemző területi gazdasági kérdéskörrel is visszatérően foglalkoztak, nevezetesen a települések kialakulásával, a városok és falvak kapcsolatával, a településhálózat rendszerével, a városokon belüli specializációval, a helyi tudásáramlással és a tranzakciós költségekkel. Platón elsősorban Az államban, Xenophón a Cyropaediában, Arisztotelész a Politikában, őket követően pedig ókori és középkori szerzők (keresztények, muszlimok, kínaiak) sokasága elemezte a területi munkamegosztás hatását és a nagyobb népességtömrülések, városok létrejöttének előnyeit és hátrányait. Álljon itt Xenophón elemzése, amelyben térbeli szempontok explicit módon jelennek meg, és amely kísértetiesen hasonlít Adam Smith több mint kétezer évvel későbbi leírására a piac méretéről és a specializációról: „Mert ahogyan a nagyvárosokban minden más művészetet is kiválóan fejlesztenek, ugyanígy a királyi palotában az ételeket is kiválóan, kifinomultan készítik el. Mert a kisvárosokban ugyanaz a mesterember székeket és ajtókat, ekéket és asztalokat készít, és gyakran ugyanez a mesterember házakat épít, és még így is hálás, ha csak annyi munkát talál, hogy eltartsa magát. És természetesen lehetetlen, hogy egy sok szakmát űző ember mindegyikben jártas legyen. A nagyvárosokban viszont, mivel sok embernek van igénye az egyes iparágakra, egy-egy szakma, sőt nagyon gyakran még egy egész szakmánál is kevesebb, elegendő egy ember eltartására: az egyik ember például cipőket készít férfiaknak, a másik nőknek; és vannak olyan helyek is, ahol az egyik ember csak azzal keresi a kenyerét, hogy cipőket varr, a másik azzal, hogy kivágja őket, a harmadik azzal, hogy összevarrja a felsőrészt, míg van egy másik, aki egyiket sem végzi, csak összeszereli az alkatrészeket. Ebből természetesen következik, hogy aki egy nagyon speciális munkának szenteli magát, az köteles azt a lehető legjobb módon végezni” (Xenophón: Cyropaedia, idézi Lowry, 1979:73–74.).

RICHARD CANTILLON

A kalandos életű Richard Cantillon 1680 körül született Írországból, élt Franciaországban, Spanyolországban, Hollandiában, majd Londonban hunyt el 1734-ben egy felderítetlen gyilkosság áldozataként. Életének rejtélyes részleteit, valamint munkásságát jól bemutatja Murphy (1986) életrajza. Esszé a kereskedelem természetéről (Essai Sur La Nature Du Commerce En Général) című francia nyelvű munkáját 1730 körül írta. A szöveg sokáig kézirat formájában létezett csak, és szűk, de befolyásos körben (Hume, Montesquieu, Quesnay és mások) volt ismert, míg végül 1755-ben nyomtatásban is megjelent, ami a kor szak publikálási szokásait tekintve nem rendkívüli késlekedés. Napjaink tudománymetriai elvárásai alapján a 150 oldal körüli publikáció értéktelen lenne, mert nem folyóiratban jelent meg. A közvetlen kortársak és utódok között az elismertsége nagy volt (Spengler [1954] 38 szerzőt sorol fel, akikre hatott valamennyire), de néhány évtized múlva a munka a feledés homályába merült és csak Jevons 1881-es tanulmánya hívta fel újra a figyelmet rá. Tényleges hatása valószínűleg nagyobb volt a 18. század közepén gyorsan növekvő számú közgazdasági szerzőre, mint a hivatkozottsága, mivel több későbbi közgazdászt (köztük David

Hume-ot, aki ismerhette a kéziratot 1752-ben megjelent esszékötete előtt, valamint Adam Smith-t, aki jellemzően alig hivatkozott a korábbi szerzők közül) vádolnak egyes elmélet-történészek azzal, hogy hivatkozás nélkül vettek át gondolatokat, tartalmakat Cantillontól. Néhányan nem Adam Smith-t, hanem Richard Cantillont tartják a közgazdaságtan atyjának (így az idézett szerzők közül Rothbard és Spengler), az első olyan szisztematikus szerzőnek, aki átlátta a gazdaság működésének kölcsönös függőségeit, aki képes volt követni egyes eseményeknek vagy gazdaságpolitikai intézkedéseknek nemcsak a közvetlen hatásait (ami napjainkban is jellemző elemzési hibája maradt egyes közgazdászoknak), hanem azok távolabbi tovagyrúró hatásait is.

Cantillont Lösch és a regionális gazdaságtan legfontosabb 18. századi előfutárának tekintik Ponsard, aki a regionális gazdaságtan elmélettörténetét bemutató könyvében Cantillonnal kezdi a tárgyalást (Ponsard, 1983). Ezzel a felfogással, vagyis Cantillon mint a regionális gazdaságtan megalapítója (több mint 80 évvel megelőzte Thünenet) másoknál is találkozhatunk, így Edwards (2007) regionális és városgazdaságtani munkájában. Az időbeliség értelmében ez elfogadható lehet, de a hivatkozottság alapján nem, mert míg Thünnenek rengeteg követője és hivatkozója volt már életében is és nem sokkal halálát követően (elsősorban német nyelvterületen), keretet adva és hivatkozási pontot teremtve a diszkuszióhoz, addig Cantillon remekművét újra fel kellett fedezni több mint 100 évvel a halála után. További ellenvetés lehet, hogy Thünennél a kiindulópont a tér és a távolság volt a gazdaság térbeliségének vizsgálatához, Cantillon pedig az általános gazdaságméletbe kívánta integrálni a teret és a távolságot.

Cantillon elemezte a városok és falvak kölcsönhatását és egymásrautaltságát, a közlekedést és a szállítási költséget, amely létrehozta a települések rendszerét, a szállítási és egyéb tranzakciós költségekkel magyarázatot adott a központi piacok létrejöttére. Bármilyen is a föld megművelése, a parasztnak közel kell lakniuk a megművelt földhöz, különben az idő nagy része a földre járással és hazamenetellel telne el (Cantillon, 2015:58.). A városoknak a hajózható folyók vagy a tengerpart közelében kell lenniük, a szállítási lehetőségek miatt (Cantillon, 2015:70., 73.). A főváros olyan város, mint a többi, azzal a kivétellel, hogy a királyi udvar helyszíne, a divat, az életmód fejlesztője és mintaadója az ország többi része számára (Cantillon, 2015:72.). Ha megváltozik a főváros helyszíne, az azzal a következménnyel jár, hogy az elhagyott főváros elszegényedik, az új főváros helyszíne meggazdagodik (Cantillon, 2015:72.). Kitűnően látta, hogy a nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek árai az egyensúlyi helyzetben is magasabbak lesznek a városokban, mint a termelés helyén, a szállítási költségek és a kockázatok fedezéséhez szükséges összeggel (Cantillon, 2015:193., 255.). A nagyméretű és romlandó termékeket túlságosan költséges vagy lehetetlen a városokba szállítani, ezért a termelési helyükön sokkal olcsóbbak. Az ilyen termékeket a városhoz közel termelik (Cantillon, 2015:257–259.). A feldolgozóiparban úgy látta, hogy amikor a termékek előállításához terjedelmes, súlyegységre vetítve kicsi értékű nyersanyagokat kell felhasználniuk, akkor a termelésük az ilyen nyersanyagok közelében gazdaságos. Ekkor a késztermékek városba szállítása olcsóbb, mint a nyersanyagoké (Cantillon, 2015:257.). A városi piacokkal kapcsolatban Cantillon rámutat arra, hogy a vevők és az eladók térbeli tömörülése sokkal előnyösebb, mint a vevőknek és az eladóknak is utazni és egymást felkeresni. A központi piacok óriási mértékben csökkentik a kereskedelem tranzakciós, szállítási, információs és egyéb költségeit (Cantillon, 2015:62–65.). Úgy gondolom,

hogy Cantillon munkásságának ez a rövid kivonata is bizonyítja, hogy több olyan mélyen-szántó gondolata volt, amelynek eredetét Thünenhez, Weberhez vagy Löschhöz szokták rendelni, köztük olyanok is, amelyek napjaink közgazdaszai és laikusai számára se mindig elfogadottak, például a térbeli árkülönbségek indokoltsága.

ÖSSZEGZÉS

„A klasszikusok »térnélküli csodavilággal« foglalkoztak” kijelentés motivációi inkább a tudományozsziológia és a pszichológia által vizsgálható, olyannyira távol áll a tényleges írások elolvasása révén levonható következtetésektől. Az intellektuális tisztesség elismeri az elődök munkáját és tökéletesíteni szeretné, nem pedig elhallgatni, letagadni vagy lesajnálni. Sok millió oldalnyi publikációt átolvasva lehetséges, hogy voltak »térnélküli csodavilággal” foglalkozó szerzők is, de ezt nem lehet kizárólagosnak vagy tipikusnak beállítani. A tér szerepének a vizsgálata inkább egy olyan elméletörténeti forgatókönyvhöz hasonló, amikor a korábban már megszerzett tudás feledésbe merült, amit újra fel kellett fedezni.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány megírását az OTKA (K131937) támogatta.

IRODALOMJEGYZÉK

- Blaug, Mark: *The German hegemony of location theory: a puzzle in the history of economic thought*, History of Political Economy, 1979/1, 21–29.
- Cantillon, Richard: *Richard Cantillon's Essay on the Nature of Trade in General, A variorum edition*, London–New York, 2015, 513. <https://doi.org/10.4324/9781315794686>
- Cross, Melvin – Ekelund, Robert B.: *A. T. Hadley on monopoly theory and railway regulation: an American contribution to economic analysis and policy*, History of Political Economy, 1980/2, 214–233.
- Dusek Tamás: *Rechnitzer János, az alapító atya*, Tér-Gazdaság-Ember, 2021/2, 133–134.
- Edwards, Mary E.: *Regional and Urban Economics and Economic Development. Theory and Methods*, Auerbach Publications, Boca Raton, New York, 2007, 752. <https://doi.org/10.4324/9781315088969>
- Ekelund, Robert B. – Hébert, Robert F.: *Secret Origins of Modern Microeconomics: Dupuit and the Engineers*, Chicago, 1999, 468.
- Farkas Beáta: *A közgazdasági gondolkodás rövid története*, Budapest, 2022, 488.
- Fujita, Masahisa – Krugman Paul – Venables, Anthony. J.: *The Spatial Economy*, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1999, 382.
- Isard, Walter: *Location and Space-Economy*, Cambridge, Massachusetts, 1956, 380.
- Landreth, Harry – Colander, David C.: *History of Economic Thought*, Boston, 2002, 511.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *Regionális gazdaságtan*, Budapest–Pécs, 2004, 391.
- Lowry, S. Todd: *Recent Literature on Ancient Greek Economic Thought*, Journal of Economic Literature, 1979/1, 65–86.
- Murphy, Antoin E.: *Richard Cantillon: Entrepreneur and Economist*, New York, 1986, 336.
- Norman, George: *Economies of scale, transport costs, and location*, Boston/The Hague/London, 1979, 205.

- Ohta, Hiroshi: *Spatial price theory of imperfect competition*, College Station, 1988, 247.
- Ponsard, Claude: *History of Spatial Economic Theory*, Berlin, 1983, 240.
- Rechnitzer János (szerk.): *Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*, Győr–Pécs, 1994, 252.
- Richardson, Harry Ward: *Regional Economics*, London, 1969, 457.
- Roncaglia, Alessandro: *The Wealth of ideas, A History of Economic Thought*, Cambridge, 2005, 582.
- Rothbard, Murray N.: *Economic Thought Before Adam Smith*, Auburn, 2006, 556.
- Schumpeter, Joseph: *History of Economic Analysis*, Oxford, 1954, 1260.
- Spengler, Joseph J.: *Cantillon: First of the Moderns I.*, *Journal of Political Economy*, 1954/4, 281–295.

•
Marika Szaraz (B)

DÓRY TIBOR

A regionális innovációs rendszerek evolúciója: különböző ökoszisztéma-felfogások megjelenése az 1990-es évektől

*The evolution of regional innovation systems:
the emergence of different ecosystem perspectives
since the 1990s*

SZERZŐ:

DÓRY TIBOR, egyetemi docens, igazgató, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Menedzsment Campus Kompetencia Központ, doryti@sze.hu, ORCID: 0000-0003-3762-0441

JEL kód: L20, O30, R10

Kulcsszavak: regionális innováció • innovációs stratégiák
• vállalkozó ökoszisztéma • innovációs ökoszisztéma

Absztrakt: A cikk Rechnitzer professzorral közösen kidolgozott és az innovációs rendszerek elméletére építő közös stratégiafejlesztő tevékenységünk koncepcionális háttérét mutatja be evolúciós perspektívában az 1990-es évektől napjainkig. A különböző innovációfelfogások áttekintése jelenti a tanulmány alapját, majd az ökoszisztéma koncepció megjelenése és kutatási keretrendszere kerül ismertetésre. Ez követően a vállalkozó és a regionális ökoszisztémák aktorainak, illetve jellemzőik áttekintése következik, végül az ökoszisztémakutatások jövőbeni irányai kerülnek felvázolásra inspirációként új kutatások indításához. A kutatási javaslatok a technológiai innovációhoz, a platformalapú innovációs ökoszisztémákhoz, a regionális fejlesztéshez, az innovációs ökoszisztémák konceptualizálásához, valamint a vállalkozó innováció tudományos irányzatokhoz kapcsolódnak.

AUTHOR:

TIBOR DÓRY, Associate Professor, Director, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Economics, Management Campus Competence Centre, doryti@sze.hu, ORCID: 0000-0003-3762-0441

JEL code: L20, O30, R10

Keywords: regional innovation • innovation strategies • entrepreneurial ecosystem
• innovation ecosystem

Abstract: This article presents the conceptual background of our joint strategy development activities with Professor Rechnitzer, based on innovation systems theory, from the 1990s to the present day, in an evolutionary perspective. An overview of different conceptions of innovation forms the basis of the paper, followed by the emergence of the ecosystem concept and its research framework. An overview of the actors and their characteristics in entrepreneurial and regional ecosystems, and finally future directions for ecosystem research are outlined as an inspiration for new research. The research proposals are related to technological innovation, platform-based innovation ecosystems, regional development, conceptualisation of innovation ecosystems, and scientific orientations for entrepreneurship and innovation.

BEVEZETÉS

A különböző innovációtípusok jellemzése, térbeli terjedésük tanulmányozása, valamint az innováció ösztönzési módszereinek és lehetőségeinek feltárása volt a kiindulópontja Rechnitzer professzorral való együttműködésünknek és közös kutatásainknak. A Szétszakadás vagy felzárkózás, a térszerkezetet alakító innovációk című 1993-ben megjelent kötete a hazai innovációkutatás egyik meghatározó műve, amely a gazdasági-szervezeti innovációkra fókuszál és úttörő módon bemutatja az innovációorientált regionális politika akcióterületeit, eszközeit, illetve intézményeit: a tudományos parkokat, az innovációs és technológiatranszfer központokat, valamint a vállalkozói inkubátorházakat, ipari parkokat (Rechnitzer, 1993). Bő három évtizeddel ezelőtt ezek az intézmények még csak tudományos cikkekben megjelenő fejlesztési javaslatként szerepeltek, valamint követésre érdemes amerikai és nyugat-európai esettanulmányként. Öröndetes, hogy részese lehettem annak a kutatói csapatnak, amely az országos és a területi szakpolitika számára, gazdasági elemzésekre épülő Regionális Innovációs Stratégiák formájában javaslatokat fogalmazott meg az innovációs intézményrendszer szélesítése és a különböző területi szereplők, vállalatok, kutatóhelyek és transzfertervezetek együttműködésének a katalizálása érdekében (Dóry – Rechnitzer, 2000; Dóry, 2001). Valójában ezek a helyi és országos aktorok körében folytatott tudományos vizsgálatok vezettek a PhD-disszertációm, majd az arra épülő monográfiám, a Regionális innováció-politika: kihívások az Európai Unióban és Magyarországon című kötet megírására (Dóry, 2005).

Rechnitzer professzorral való első, 1993. februári szakmai beszélgetésünk óta ugyanolyan lelkesedéssel tudtunk elmélkedni – az ő szavaival „töprengeni” – a térségi innováció ösztönzésének eszközeiről (Rechnitzer, 2006), a különböző támogatási programok specifikációjáról, mint munkahelyünk, a Széchenyi István Egyetem innovációs eredményeinek fokozásának lehetőségeiről. Egyetemi vezetőként a gyakorlatban is megpróbáltuk segíteni és anyagi eszközökkel hathatósan támogatni az innovatív egyetemi vállalkozások fejlesztését attól függetlenül, hogy azok egyetemi oktatók-kutatók, egyetemisták vagy külsős innovátorok kezdeményezései voltak. Testközelből szereztünk értékes gyakorlatot és visszajelzéseket arról, hogy a sikeres innovációk mögött mennyire intenzív küzdelemről és lelkes próbálkozásról van szó. Megtanultuk, hogy a rendkívül összetett és sokszereplős fejlesztési tevékenység sikere nem megy máról holnapra és különösen nem „magányos feltalálók”, hanem egy CSAPAT (így, nagybetűvel írva!) sokéves kitartó munkájának a gyümölcseként következnek be környezeti tényezők megfelelő fennállása esetén. A sikeres innovációk ugyanis nem kutatói szobákban megtervezett elméleti lépések sorozatát követően, hanem számos visszacsatolás, módosítás („trial-and-error”) után jutnak el a piacra és nyerik el – ideális esetben – a vevők bizalmát. A korai fejlesztések, innovációs ötletek első fázisa, a „fuzzy-front-end” szakasz rendkívül bizonytalan és kockázatos, ezért nem lehet a piactól várni a finanszírozását. Egy egész ökoszisztémára („vállalkozói” és „innovációs”) van szükség ahhoz, egy fejlesztői ötlet sikeres terméként vagy szolgáltatásként jelenjen meg a piacon.

Ezt a gondolatmenetet elmélyítve, a regionális szempontokra fókuszálva kerülnek bemutatásra a cikkben az elmúlt három évtizedben kialakult főbb ökoszisztéma-irányzatok, amelyek szerves részét képezik az innovációs tanulmányoknak. A különböző ökoszisztéma-felfogások összehasonlítása után kiemelésre kerülnek a regionális innovációs ökoszisztémák alkotóelemei, valamint az ökoszisztémák jellegzetességei, végül az elmúlt évtizedekben publikált folyóiratcikkekben szereplő ökoszisztéma-kutatási javaslatokkal zárul a tanulmány.

REGIONÁLIS SZEMPONTOK AZ INNOVÁCIÓKUTATÁSOKBAN

Az innovációs tanulmányok és folyóirat cikkek az 1950-es évek végén és az 1960-as években az innováció a gazdasági fejlődésre és a társadalmi jólétre gyakorolt hatását vizsgálták, kevés figyelmet fordítottak a regionális szempontokra. Kezdetben meghatározóan az iparági jellemzőkre és a vállalatméret szerepére, valamint a technológiai változás mértéke és iránya közötti kapcsolatra összpontosítottak. Schumpeter kutatásainak a nyomában a kutatók feltárták a vállalatok K+F-be történő beruházásainak ösztönzőit és a nagyvállalatok számára jelentkező előnyöket. Az 1970-es és 1980-as években egy új evolucionista közgazdasági paradigma jelent meg a neoklasszikus közgazdaságtan alternatívájaként, aminek Nelson és Winter, valamint Dosi és Pavitt voltak a főbb képviselői, és Schumpeter „kreatív rombolás” és Herbert Simon „vállalati viselkedés” elméletét vitték tovább. Baldwin és szerzőtársai (2024) összefoglaló cikke rámutat, hogy az evolúciós paradigmát alkalmazó tudósok a szervezeti szintű tanulóssal és a képességek felhalmozásával kapcsolatos folyamatok megértésére fókuszáltak, valamint arra, hogy megértsék az egyes vállalkozások és iparágak fejlődését, valamint az evolúciós változásoknak az innovációmenedzsmentre gyakorolt hatását. Rechnitzer professzor 1993-ban megjelent könyve evolúciós perspektívában mutatta

be azokat az elméleteket, amelyek leírták, hogy az alapvető technikai újdonságok, az úgynevezett bázisinnovációk miként változtatják meg a gazdaság térszerkezetét és hogyan terjednek az innovációk a térben (Rechnitzer, 1993).

Innovációs rendszerek

Az innovációs rendszerek megközelítésének kidolgozására számos, sokat hivatkozott kutató (pl. a fogalmat 1987-ben elsőként használó Christopher Freeman, valamint Bengt-Åke Lundvall, Bjørn Asheim, Philip Cook, Charles Edquist) volt jelentős hatással, akik felhívták a figyelmet arra, hogy az innovációt evolúciós, interaktív folyamatnak kell tekinteni, amely intenzív kommunikációt és együttműködést igényel a különböző szereplők között. A korábbi lineáris és zárt innovációs felfogás helyett, egyre több és intenzívebb együttműködésre van szükség mind a vállalatokon belül, mind a vállalatok és más szervezetek, például egyetemek, innovációs központok, oktatási intézmények között. Moulaert-Sekia (2003) cikke az egyik legszéleskörűbb, kritikai áttekintést mutat be a területi innovációs modellekkel (ipari körzetek, innováció miliő, új ipari terek, helyi termelési rendszerek) foglalkozó szakirodalomról. A téma iránt érdeklődő olvasók megismerhetik továbbá az egyes modellek főbb jellemzőit és az innovációról alkotott nézeteiket, valamint az egyes modellek elméleti építőköveket rekonstruálják és értékelik.

Vas – Bajmócy (2012) Közgazdasági Szemlében megjelent tanulmánya tekinthető az egyik legátfogóbb hazai forrásmunkának az innovációs rendszerek áttekintéséről. A szerzőpáros evolúciós közgazdaságtani gondolati keretben tárgyalja a nemzeti, a szektorális, a technológiai és a regionális rendszerek kutatásának legfőbb eredményeit. A téma iránt érdeklődők számára különösen érdekes része a cikknek a regionális innovációs rendszerek típusainak az összehasonlítása, valamint az a felvetés, hogy az innovációs rendszereket komplex adaptív rendszereknek tekinthetjük és ez a megközelítés segítheti a szakpolitika-alkotást.

A szakpolitika-alkotás összefüggésében ugyanakkor lényeges felhívni a figyelmet arra a területi politikai szempontra, hogy a vizsgálatok alapján nincs ideális innovációs rendszer vagy modell. Tödtling – Trippel (2005) tanulmányában ugyanis kiemeli, hogy az innovációs tevékenységek jelentősen különböznek a központi, a periférikus és a régi ipari térségekben. A differenciált regionális innovációs politikák mellett érvelő cikknek érdemes megjegyezni a figyelemfelkeltő címét („One size fits all?”), amiben igazolták, hogy nem működik az egységes innovációt ösztönző politika, mert a különböző típusú régiókban mások az innováció előfeltételei, a hálózatépítés és az innovációk létrehozásának a lehetőségei. Nem érdemes tehát másolni az egyes térségek innovációs stratégiáit, hanem minden régióban régióspecifikus szakpolitikai stratégiákat és ahhoz kapcsolódó fejlesztési projekteket célszerű kidolgozni.

Ezt erősíti meg Dóry (2005) áttekintése, ami alapján az innovációs rendszerek a termelésre, a tudás diffúziójára és hasznosítására hatással lévő elemekből, valamint kapcsolatrendszerekből állnak. Tekinthetjük őket egyfajta szociális rendszereknek is, amely értelemben az innovációk a vállalatok saját K+F ráfordításaiból finanszírozott tevékenységei mellett, a gazdasági szereplők egymás közötti szociális interakciói hatására jönnek létre. Az innovációs rendszerek nyitottak, szoros kapcsolatban állnak a környezetükkel és hálózatszerű-

en működnek (Csizmadia, 2009). Fontos kiemelni, hogy az innováció rendszerszemléletű megközelítése nemcsak a gazdasági tényezőket tekinti az innováció meghatározó elemének, hanem hangsúlyozza a szervezeti, intézményi és politikai faktoroknak az innováció sikerére gyakorolt hatását is. További fontos jellemző, hogy az innovációs rendszerek koncepciója figyelembe veszi a területi szempontokat és kiemeli, hogy azok országonként, régióként, de még ágazatonként különböző sajátosságokat mutathatnak. Ebből következően saját szakirodalma van a nemzeti innovációs rendszereknek, a térségi vagy regionális innovációs rendszereknek és az ágazati innovációs rendszereknek (Inzelt, 1998).

Az innováció ökoszisztéma alapú megközelítése

Az innovációs rendszerek elméleti hátterének és a különböző típusú innovációs rendszerek leírása, illetve összehasonlítása jól dokumentált az elmúlt harminc év szakirodalmában. A napjainkban oly sokat emlegetett innovációs ökoszisztémák, pontosabban fogalmazva, az innováció ökoszisztéma alapú megközelítése közötti viszony azonban nem tisztázott. Ebben a fejezetben kísérletet teszünk az ökoszisztéma-felfogás meghatározó metszeteinek tömör bemutatására.

Kezdjük mindenekelőtt a területi szemlélet hangsúlyozásával, ami szerint egy térség, régió gazdasági fejlődése nemcsak a kézzelfogható feltételektől, például a földrajzi adottságoktól függ, és fejlődésüket alapvetően meghatározzák a társadalmi kapcsolatok és a régióhoz kapcsolódó szubjektív érzelmek is. Ebben az értelemben egy régió természeti és társadalmi jellemzői egyaránt fontos összetevői a regionális ökoszisztémának, ezáltal meghatározzák a regionális gazdasági fejlődés pályáját. A regionális fejlődés hagyományos neoklasszikus szemléletével szemben a területi megközelítés azt állítja, hogy egy régió számára döntő fontosságú, hogy olyan gazdaságpolitikája legyen, amely képes kihasználni a régió erősségeit, és kompenzálni a gyengeségeit (Rechnitzer, 2006).

Az innováció komplexitásának növekedése indokolja, hogy a vállalkozói innováció korábbi definíciói kiegészítésre kerüljenek. A vállalkozói ökoszisztémák és az innovációs rendszerek közötti metszéspontra hívja fel a figyelmet. Az innováció sikerét immár nemcsak egyes vállalatok tevékenysége határozza meg, hanem többszintű és sokszereplős folyamatok, amelyek jelentős mértékben bomlasztják a meglévő iparágak és „dinoszauruszok” dominanciáját. Ebben az értelemben a vállalkozói innováció a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákat ösztönző politika eredményeként létrejövő, meghatározott térben/időben több szereplő által közösen létrehozott innovációra összpontosító üzleti kezdeményezések megjelenését jelenti (Guerrero – Siegel, 2024).

A felfogás újdonságtartalmát Ács Zoltán és szerzőtársai (2017) az ökoszisztéma-fogalom regionális jellegében látják. Tanulmányukban a regionális tudományban már korábban bejáratott fogalmakat nevesítene az ökoszisztéma koncepció előzményeként, mint például az ipari körzetek, a klaszterek, technopoliszok, valamint a regionális innovációs rendszerek. Ezek jelentősége abban áll, hogy külső, környezeti tényezőként gyakorolnak hatást a gazdasági szereplők termelékenységére és innovációs képességére. A szerzők álláspontja szerint az ökoszisztéma megközelítés újszerűsége abban rejlik, hogy a produktív vállalkozói tevékenységre, mint output eredményre összpontosít (Ács et al., 2017).

Az ökoszisztéma-szemlélet nemcsak az innováció kutatások, hanem a nemzeti, valamint a regionális gazdaságpolitikák területén is gyorsan népszerűvé vált. Az ökoszisztémák természetből vett hasonlata alapján az innovációs ökoszisztémákat olyan közösségeknek tekinthetjük, amelyek több gazdasági és társadalmi szereplővel kölcsönhatásban állnak, illetve velük együttműködésben hoznak létre különböző típusú innovációkat. Guerrero – Siegel (2024) áttekintésében kiemeli, hogy az ökoszisztéma-felfogás az egy évszázaddal ezelőtti ipari körzetek elméletére, a fent bemutatott innovációs rendszerekre és a klaszterek koncepciójára épül. Az ökoszisztéma-szemléletben az innovációs ökoszisztémák résztvevői közösen hoznak létre innovációs kimeneteket, hogy hozzáadott értéket teremtsenek egy meghatározott közönség számára. Az innovációs ökoszisztéma-szemlélet a szereplők közötti komplex kapcsolatokat (együttműködés, kommunikáció) hangsúlyozza, amelyek az innováció szűk értelemben vett jellegét emelik ki és figyelmen kívül hagyják a dinamikus folyamatokat és az innovációk puhább, „soft” formáit, nevezetesen a szervezeti és üzleti modellinnovációkat (Guerrero – Siegel, 2024).

Az ökoszisztéma-szemlélet megfelelő keretet nyújt a komplex gazdasági-társadalmi jelenségek megértéséhez. Emellett segítséget jelent a kutatóknak többek között az innováció új forrásainak, valamint az innovátorok és a felhasználók, fogyasztók közötti interakció mintáinak és az értékteremtés új megközelítéseinek a megértéséhez. Baldwin és szerzőtársai (2024) az alábbi kritériumokat javasolják az ökoszisztémák azonosítására:

- Autonómia: az ökoszisztéma szereplői autonóm szervezetek és egyének, akik önálló döntési jogokkal rendelkeznek. A piacgazdaságban minden autonóm szereplőnek fizetőképesség kell maradnia vagy át kell alakulni. Ez azt jelenti, hogy minden egyes ökoszisztéma szereplőnek (egyén vagy szervezet) elegendő értéket kell teremteni ahhoz, hogy a felmerülő költségeit ki tudja fizetni.
- Komplementaritás: a szereplők egymást kiegészítő módon járulnak hozzá egy ökoszisztéma értékteremtéséhez. A rendszer által létrehozott közös érték nagyobb, mint a különálló részek értékeinek összege.
- Moduláris felépítés: az ökoszisztéma termékei és folyamatai egy nagyobb technikai architektúrán belüli modulok. A modularitás azt jelenti, hogy az ökoszisztéma elemei és azok tevékenységei nem kapcsolódnak olyan szorosan egymáshoz, hogy az egyik elem kiesése az egész ökoszisztéma értékét lenullázná.

Baldwin és szerzőtársai (2024) szerint, ha a szereplők egy csoportja mindhárom fenti feltételnek megfelel, akkor ökoszisztémának tekinthetjük. Az ökoszisztémák között különbséget tehetünk az úgynevezett platform-ökoszisztémák és a nem platform-ökoszisztémák között. A platform-ökoszisztémákat egy vagy több központi csomóponti szereplő (platform) koordinálja. A nem-platform ökoszisztémák más koordinációs mechanizmusok, mint a kétoldalú tranzakciók és szerződések, a „szervezők” által előkészített többoldalú megállapodások és a „rendszerintegrátorok” által szervezett ideiglenes kapcsolatok alapján működnek.

1. táblázat: A különböző ökoszisztémák jellemzőinek összehasonlítása
 Table 1: Comparison of attributes of different ecosystems

Dimenziók	Innovációs ökoszisztéma	Platform ökoszisztéma	Vállalkozói (regionális) ökoszisztéma
Az értékteremtés forrása	Kiemelkedő, fokális innováció(k)	Központi, fokális platform	Termelésre fókuszáló vállalkozói tevékenység
Az innováció hajtóereje	Vállalkozói attitűd, lehetőségek felismerése	K+F eredmények és technológiai találmányok	Vállalkozók, feltalálók és más szereplők közötti közös alkotási folyamat
Tipikus szereplők	Innovátorok, beszállítók	A platform tulajdonosa(i)	Vállalkozók, pénzügyesek, kutató szervezetek és inkubátorok
Elsődleges kölcsönhatás, együttműködés	Technológiai és input-output áramlások	Technológiai piacok	Tudás- és erőforrásáramlás
Innováció kutatáshoz való kapcsolódás	Innováció és technológiai változások	Platform tulajdonosok által megvalósított innováció	Innovációs klaszterek és regionális ökoszisztémák
Tipikus szereplők	Start-upok, vállalati vállalkozók, „intrapreneur”-ök	Innovációs folyamatokba ágyazott vállalkozások	Tudástermelők (egyetemek, laboratóriumok, techtranszfer szervezetek)
Policy fókusz	Az új cégek létrehozásának és növekedésének elősegítése	K+F tevékenységek különböző ösztönzőkkel való támogatása	A vállalkozói innovációk fejlesztésének elősegítése szakpolitikai programokkal

*Forrás: Guerrero – Siegel (2024) alapján.
 Source: Based on Guerrero – Siegel (2024).*

Egy innovációs ökoszisztémában a közös értéket olyan innovációk teremtik meg, amelyek komponensei egymást kiegészítik és modulárisak. Mint minden ökoszisztéma, az innovációs ökoszisztémák is koordinálhatók platformok, tranzakciók, szerződések, többoldalú megállapodások, rendszerintegráció vagy ezen mechanizmusok valamilyen kombinációja által (Baldwin et al., 2024). Az innovációs ökoszisztémákhoz szorosan kapcsolódnak, de nem azonosak velük a vállalkozói (vagy regionális) ökoszisztémák, amelyek szintén valami új dolog létrehozására összpontosítanak (lásd 1. táblázat).

Stam (2015) szerint a vállalkozói ökoszisztéma megközelítés nem tartalmaz radikálisan új felismeréseket, hanem egyfajta keretet biztosít a regionális vállalkozói tevékenységgel foglalkozó tudományos szakirodalom megállapításainak az integrálásához. A kritikai tanulmány alapján egyrészt a vállalkozói ökoszisztéma rendszerszemléletű megközelítése tekinthető újszerűnek, ami a vállalkozó szintjéről építkezik a vállalkozói környezet jobb megértése és a vállalkozói ökoszisztéma teljesítményét leginkább akadályozó tényező azo-

nosítása érdekében. Másrészt a megközelítés kiemeli a vállalkozók szerepét az ökoszisztéma építésében és fejlesztésében. A tanulmány előrevetíti a regionális politika jövőbeni irányát, ami a szerző szerint „...regionális politika nem a vállalkozói tevékenység egy bizonyos mutatójának maximalizálásáról fog szólni, hanem egy olyan kontextus, egy olyan rendszer megteremtéséről, amelyben a produktív vállalkozói tevékenység virágozhat” (Stam, 2015:1767).

Ács Zoltán és szerzőtársai (2014) a nemzeti szintű innovációs rendszereket elemzik és a regionális vagy vállalkozói ökoszisztéma koncepció összefüggésében azt javasolják, hogy a „nemzeti vállalkozási rendszerek” perspektívájának hangsúlyoznia kell az egyének, vállalkozók és a különböző intézmények környezete közötti kölcsönhatásokat a vállalkozói tevékenység létrehozásában, valamint azok minőségének és eredményességének a fokozása érdekében. A regionális ökoszisztéma feletti nemzeti vállalkozási rendszerek perspektíva azt feltételezi, hogy a vállalkozói tevékenység alapvetően egyéni szintű aktus, amely új cégek létrehozásán keresztül mozgósítja az erőforrásokat az innovációs és vállalkozási lehetőségek keresésére. Mindezt meghatározóan befolyásolja a területi szereplők attitűdje, vállalkozói törekvései és innovációs képességei. A nemzeti vállalkozói rendszert az alábbiak szerint határozták meg: „A nemzeti vállalkozói rendszer a vállalkozói attitűdök, képességek és törekvések dinamikus, intézményesen beágyazott kölcsönhatása az egyének részéről, amely az erőforrások elosztását új vállalkozások létrehozásán és működtetésén keresztül irányítja.” (Acs et al., 2014:479.)

A REGIONÁLIS (VÁLLALKOZÓI) ÖKOSZISZTÉMÁK ALKOTÓELEMEI

Az egyik leghíresebb vállalkozástannal foglalkozó amerikai egyetem, a Babson College professzora, Zacharakis és szerzőtársai 2003-ban publikálták az internet ágazat fejlődéséről szóló tanulmányukat, amelyet a környezeti ökoszisztémák analógiájára írtak. A tanulmány megállapításai szerint a különböző térségek, földrajzi régió eltérő ökoszisztéma-sajátosságokkal rendelkeznek. Közülük vannak olyanok, amelyek kedveznek az internethez kapcsolódó ágazatoknak és vállalkozásoknak. Az USA-n belül a hardvergyártás például Észak-Kaliforniában, az Internet szoftverek fejlesztése Délnyugat-Kaliforniában, míg az elektronikus kereskedelem és tartalomfejlesztés a Sziklás-hegységben koncentrálódik (Zacharakis et. al., 2003).

Mindez egybeesik Malecki (2011) vizsgálataival, aki a helyi vállalkozói ökoszisztémák globális innovációs hálózatokhoz való kapcsolódását vizsgálta. A vállalati kutatás-fejlesztés és a nagyvállalatok, valamint a kisvállalkozások által alkotott tudáshálózatok rugalmasan reagálnak a tehetségek és a magasan képzett munkaerő, illetve a tudás elérhetőségére. A nyílt innováció, a tudás integráció és a dupla hálózati struktúrák koncepciójának a felhasználásával elemezte a regionális innováció ökoszisztémákat abból a szempontból, hogy azok mennyire vonzókat kutatás-fejlesztési helyszíneként. A kutatás fő megállapítása szerint egyidejűleg van szükség a helyi és a globális, valamint a vállalatokon belüli és a külső tudás integrációjára, azaz olyan többszintű és változatos gazdasági-társadalmi szereplőkből, intézményekből álló rendszerekre, amelyek hatékonyan támogatják az innovációt (Malecki, 2011).

A vállalkozói ökoszisztéma gyökereinek megértéséhez jóval korábban, az 1990-es évekig kell visszanyúlni, mert 1993-ban publikálta James Moore a Harvard Business Reviewben megjelent Ragadozók és prédák című cikkét, amiben elsőként használta a menedzsment szakirodalomban az ökoszisztéma fogalmat. Ebben a nagyhatású, elsősorban vállalati vezetőknek írott cikkben rámutatott, hogy a vállalkozások nem vákuumban, a környezetüktől és más vállalkozásoktól egyáltalán nem elszigetelten működnek, és sikerességük pedig jelentős mértékben attól függ, hogy miképpen működnek együtt a beszállítóikkal, vevőikkel és a különböző pénzügyi intézetekkel. Az ökológiai hasonlatot végigvezető tanulmány következtetései alapján Moore előre jelezte, hogy a menedzsmenttel foglalkozók, különösen a vállalati vezetők számára a jövőben egyre fontosabb lesz az ökológiai párhuzam a folyamatosan változó üzleti környezetben való eredményességhez (Moore, 1993). Meg kell jegyeznünk, hogy a Moore-féle megközelítés azonban csak egyike az innovációs és vállalkozói rendszer koncepcióknak. Wurth és szerzőtársai (2022) kritikus szakirodalmi áttekintése alapján az ökológiai párhuzamnál jóval diverzebb kép és számos kutatási hiányosság rajzolódik ki a koncepció eredetét bemutató tanulmányban. A szerzők szerint a vállalkozói ökoszisztéma-koncepció két szempontból is előrelépést jelent a meglévő megközelítésekhez képest: egyrészt áthelyezi a vizsgálat fókuszát, másrészt új típusú kutatási kérdéseket helyez előtérbe azáltal, hogy szintetizálja az innováció és a vállalkozástan területi modelljeiből származó felismeréseket.

A Stam – Van den Ven (2021) szerzőpáros által felvázolt integratív vállalkozói ökoszisztéma-modell mindazon elemeket tartalmazza, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy adott térségben, régióban fenn tudjon maradni és képes legyen növekedni egy vállalkozás. Felfogásuk szerint a vállalkozói ökoszisztéma tíz kulcselemből áll és a rendszer kimenetét olyan vállalkozói tevékenységek képezik, amelyek közvetlenül vagy közvetve hozzájárulnak a gazdaság nettó kibocsátásához, vagy a további kibocsátás előállításának képességéhez. A vállalkozói ökoszisztéma intézményi ellátottság alrendszere magában foglalja a különböző intézményeket, a vállalkozói kultúrát és a hálózatokat. Az erőforrás-ellátottság alrendszer összetevői közül pedig az alábbi kulcstényezőket: különböző fizikai infrastruktúrák, piaci kereslet, közvetítő szervezetek, tehetségek, tudás, vezetés, pénzügyi források, közvetítő szervezetek, tehetségek, tudás és annak különböző formái, a vezetés, valamint a pénzügyi források (1. ábra).

1. ábra: A vállalkozói ökoszisztémák alkotóelemei
 Figure 1: Domains of the Entrepreneurship Ecosystems

Forrás: Stam – Van den Ven (2021) alapján.
 Source: Based on Stam – Van den Ven (2021).

Minden ökoszisztéma egyedi. Annak ellenére, hogy az egyes országok ökoszisztémái a tíz felsorolt területtel leírhatók, azok több száz egyedi sajátosságokkal rendelkező és egymással interakcióban lévő elemei egy nagy komplexitású rendszert képeznek. Például az izraeli vállalkozói ökoszisztéma az 1970-es években jött létre hadászati szükségletből, természeti erőforrások megléte nélkül, ráadásul távol az amerikai és európai piacoktól. Az 1980-as években kifejlődött ír ökoszisztéma egyediségét az európai piacokhoz való közelség, a külföldi multinacionális cégek jelenléte és az ingyenes oktatás, valamint az angol anyanyelv jelentette.

Gyakori és minőségi kapcsolatok. Az ökoszisztémák sikerének szükséges, de nem elégséges feltétele, hogy megvan-e minden felsorolt tényezője, hanem az a kulcsa, hogy az egyes aktorok között milyen gyakoriak és milyen minőségűek a kapcsolatok, interakciók. Valójában akkor eredményes egy ökoszisztéma, ha számos szereplője együttműködik és hatásuk egy irányba mutat. Sok múlik egy-egy kezdeményező személyen vagy vállalkozón, aki katalizátorként lendületbe hozza a helyi ökoszisztémát. Akkor beszélhetünk valódi ökoszisztémáról, ha az relatív önfenntartó. Természetesen az ökoszisztémák alkotó elemeinek a létrehozásához szükséges az állami szerepvállalás és a közösségi források, de eljön minden ökoszisztéma életében egy fordulópont – az igazság pillanata? –, amikor már annyira megerősödött mind a tíz komponense, hogy beindulnak bizonyos öngerjesztő folyamatok és az ökoszisztéma képessé válik az önfenntartó működésre. Ennek következtében az állami programoknak úgy kell felépülni, hogy azok ösztönözzék a szereplőket az önfenntartó működésre és bevételtermelésre (Isenberg, 2010).

Intelligens fejlődés eredményei. Hasonlóan a vállalkozókhoz, a vállalkozói ökoszisztémák esetében is feltehető az a kérdés, hogy azok vajon születnek vagy létrehozhatók jól megtervezett állami programokkal. Isenberg (2010) kutatásai alapján azt állítja, hogy a jól működő vállalkozói ökoszisztémák intelligens fejlődés eredményei. Ezt olyan folyamatnak kell elképzelni, ami magában foglalja a piacok „láthatatlan kezét”, valamint az állami szervezetek segítő kezét, ami kellőképpen lelkes és bölcs, valamint tudatában van annak, hogy mikor és hogyan kell beavatkozni, illetve mikor kell kiszállni az önfenntarthatóság beindítása érdekében.

„Tehetség-mágnesek”, meghatározó nagyvállalat jelenléte. Mindegyik ökoszisztémára jellemző a szereplők nagy fokú heterogenitása, különbözősége, hiszen megtalálhatók azokban többek között különböző állami és magánvállalkozások, intézmények és befektetők is. A vállalkozói ökoszisztémáknak sok esetben meghatározó szereplője legalább egy, vagy néhány meghatározó nagyvállalat, aminek az adott térségben található a központja, és a termelés mellett jelentős mértékű kutatás-fejlesztési tevékenységet is folytat. Ezek a vállalatok az ökoszisztéma „tehetség-mágnesei”, képesek a legjobb szakembereket magukhoz vonzani és olyan képzési programokat nyújtanak számukra, amelyek segítenek nekik előrelépni a vállalati hierarchiában vagy „intrapreneur-ként”, belső vállalkozói és innovációs programokat generálni, menedzselni. Emellett vállalkozásokat is alapíthatnak, amivel munkahelyet teremtenek egykori munkatársaiknak vagy más szakembereknek. További fontos szempont, hogy a nagy multinacionális cég számos helyi vállalkozásnak, egyetemi kutatóműhelynek ad megrendelést, amivel tovább erősíti a helyi gazdaságot. Minderre jó példa az Audi Hungaria elmúlt 25 éve Győr térségében és a Széchenyi István Egyetemmel együttműködésben megvalósított fejlesztései (Fekete – Rechnitzer, 2019).

ÖKOSZISZTÉMA-KUTATÁSI TRENDEK, IRÁNYOK

A Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola keretei között végzett PhD-hallgatók napjainkban már szenior és junior kutatóként viszik tovább Rechnitzer professzor szellemiségét és a számára kiemelt kutatási területet. Az alábbi kutatási javaslatok abból a célból kerültek megfogalmazásra, hogy azok ötletet, inspirációt adjanak transzdiszciplináris kutatásokhoz és kutatási együttműködésekhez. Az ökoszisztéma-kutatási irányokról és releváns kutatási kérdésekről az elmúlt évtizedben megjelent szisztematikus szakirodalom kutatást tartalmazó cikkek megállapításai és az azokhoz kapcsolódó kutatási javaslatok adnak iránymutatást, ezek kerülnek kifejtésre az alábbiakban.

Thai és szerzőtársai (2023), valamint Cao – Shi (2021) szisztematikus szakirodalom kutatása megállapította, hogy a vállalkezoi ökoszisztémával kapcsolatos elemzések a 2000-es évektől datálhatók, de igazi felfutásuk 2014-től kezdődött. A témakör kutatásához kapcsolódó leggyakrabban alkalmazott megközelítés a kvalitatív módszer, amit különböző iparágakban és országokban lefolytatott ökoszisztéma-kutatások esetén alkalmaztak a kutatók. Számos közgazdaságtani elméletre, koncepcióra építenek a megvalósított kutatások, amelyek közül a hálózatelmélet domináns. Emellett számos szakirodalmi cikk épül az innovációs rendszerek elméletére, a rendszerelméletre, a társadalmi tőke elméletére, a klaszter elméletre, valamint a vállalkozások erőforrás alapú megközelítésére (Cao – Shi, 2021).

Gu és szerzőtársai (2021) a klasszikus szisztematikus szakirodalomkutatás módszerét alkalmazva 136 cikket azonosított, amelyek az innovációs ökoszisztéma szakirodalom legújabb kutatási eredményeit képviselik, majd tartalomelemzési módszerrel a cikkek kutatási fókuszai alapján öt főbb kutatási irányzatot emeltek ki a tanulmányukban, nevezetesen a technológiai innovációt, a platformalapú innovációs ökoszisztémákat, a regionális fejlesztést, az innovációs ökoszisztémák konceptualizálását, valamint a vállalkezoi szellemet és az innovációt. Az alábbiakban ennek az öt aktuális irányhoz kapcsolódó kutatási témákat emeljük ki.

Technológiai innováció: kormányzatok, állami ügynökségek, kkv-k és egyetemek, valamint a felhasználók szerepének tanulmányozása a fenntartható innovációban és az innovációs ökoszisztémák evolúciója. A különböző típusú technológiai innováció jellemzőinek (pl. inkrementális, radikális/megszakító, fenntartható, társadalmi és inkluzív) figyelembevétele az innovációs ökoszisztémák szervezésében. A kognitív és érzelmi tényezők (pl. túlzott optimizmus, hajlandóság, kockázatérzékelés) hatásának feltárása az innovációs ökoszisztémák szereplőinek együttműködési magatartására. A technológiák helyettesítését és a vállalkozások új technológiákhoz való alkalmazkodását befolyásoló lehetséges technológiai és nem technológiai tényezők kutatása.

Platform innovációs ökoszisztémák: az egymást kiegészítő erőforrások és ökoszisztéma szereplők ipari, földrajzi és földrajzi határokon átnyúló koordinációs mechanizmusainak feltárása, valamint a különböző platformalapú termékek és technológiák, például környezetbarát és intelligens termékek és technológiák létrehozási folyamatának vizsgálata. A különböző típusú platformok (pl. digitális vs. nem digitális, fenntartható vs. általános) elemzése.

Regionális fejlesztés: a regionális innovációs ökoszisztémák dinamikus fejlődési folyamatának a vizsgálata különböző területi szinteken (klaszter, város, régió, ország, nemzetközi). A regionális és ipari innovációt sajátos eszközökkel és mechanizmusokkal ösztönző politikák vizsgálata. Az innovációs ökoszisztémák különböző alrendszeribe (tudásalapú, üzleti, technológiai, politikai, tudományos, kulturális és érdekelt felek rendszerei) beágyazott szereplők kollektív tevékenységeinek elemzése. Összehasonlítható mutatók, indikátorok és elemzési keretek kidolgozása az intelligens és fenntartható regionális innováció létrehozásához és irányításához összehasonlítható tanulmányok segítségével.

Innovációs ökoszisztémák konceptualizációja: az innovációs ökoszisztémákkal kapcsolatos koncepciók alkalmazása empirikus tanulmányok kidolgozására, beleértve a fenntarthatóságot elősegítő kutatásokat. Az innovációs ökoszisztémákhoz kapcsolódó releváns fogalmak, valamint a kialakulóban lévő innovációs ökoszisztéma-elmélet és más elméletek összekapcsolása. Az innovációs ökoszisztémák elemeinek (pl. szereplők, tevékenységek, kapcsolatok) és azok konfigurációinak (pl. különböző struktúrák, diverzifikált kapcsolatok, modularitás, szövetségek, hálózatok) alkalmazása empirikus kutatások elvégzéséhez. Az innovációs ökoszisztéma-elemek közötti kölcsönhatási mechanizmusok feltárása az evolúciós szakaszokban (pl. együttműködés vagy komplementaritás, verseny vagy helyettesítés).

Vállalkozás és innováció: a különböző regionális innovációs ökoszisztéma szereplők/érintettek (pl. állami, magán, piaci, tudományos és kormányzati szervezetek) innovatív vállalkozói tevékenység előmozdítására való motiválására vonatkozó eszközök, lehetőségek feltárása. Annak vizsgálata, hogy miként lehet a különböző innovációs ökoszisztéma szereplők/szervezők (pl. egyetemi spin-offok, állami szervezetek és nonprofit szervezetek) vállalkozói tevékenységét szabályozni. A fenntartható innováció előmozdítását szolgáló tevékenységek ösztönzése az innovációs ökoszisztémák kontextusában.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány kiindulópontját a Rechnitzer professzorral folytatott innovációs vizsgálatok, a regionális innovációs rendszerek fejlesztését szolgáló stratégiák megalapozásában és kidolgozásában szerzett kutatási tapasztalatok jelentették. A mintegy három évtizedes együttműködésünk alatt a regionális innovációs kutatások területe meglehetősen széles spektrumra terjedt ki. A különböző ökoszisztémák (innovációs, platform és regionális innovációs) jellemzőinek összehasonlítása jól demonstrálja, hogy a transzdiszciplináris szemlélet mennyire termékeny és milyen széles körben alkalmazzák a különböző tudományterületeken dolgozó kutatók a természetből vett ökoszisztéma hasonlatot saját vizsgálataikban. A tudomány színes, változatos és nyitott az új koncepciókra és elméletekre, már csak azért is, mert a világban számos gazdasági-társadalmi probléma vár megoldásra. A tanulmányban megfogalmazott kutatási javaslatokkal egyrészt új együttműködő partnerek megtalálása, a közös gondolkodás megkezdése volt a cél, másrészt a Rechnitzer professzorral folytatott szakmai-tudományos vitáink és publikációink továbbvitele.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ács, J. Zoltán – Autio, Erikko – Szerb, László: *National Systems of Entrepreneurship: Measurement Issues and Policy Implications*, Research Policy, 2014/3, 476–494. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.08.016>
- Ács, J. Zoltán – Stam, Erik – Audretsch, David B. – O’Connor, Allan: *The Lineages of the Entrepreneurial Ecosystem Approach*, Small Business Economics, 2017/1, 1–10. <https://doi.org/10.1007/s11187-017-9864-8>
- Baldwin, Carliss Y. – Bogers, Marcel L. A. M. – Kapoor, Rahul – West, Joel: *Focusing the Ecosystem Lens on Innovation Studies*, Research Policy, 2024/3, 104949. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2023.104949>
- Cao, Zhe – Shi, Xianwei: *A Systematic Literature Review of Entrepreneurial Ecosystems in Advanced and Emerging Economies*, Small Business Economics, 2021/1, 75–110. <https://doi.org/10.1007/s11187-020-00326-y>
- Csizmadia Zoltán: *Együttműködés és újítóképesség, Kapcsolati hálózatok és innovációs rendszerek regionális sajátosságai*, Budapest, 2009, 254.
- Dóry Tibor – Rechnitzer János: *Regionális innovációs stratégiák*, Budapest, 2000, 112.
- Dóry Tibor: *Az innováció kutatások megjelenése a regionális elemzésekben – az innováció regionális perspektívában*, Tér és Társadalom, 2001/2, 87–106. <https://doi.org/10.17649/TET.15.2.804>
- Dóry Tibor: *Regionális innováció-politika: kihívások az Európai Unióban és Magyarországon*, Budapest, 2005, 261.
- Fekete Dávid – Rechnitzer János: *Együtt nagyok, Város és vállalat 25 éve*, Budapest, 2019, 270.
- Gu, Yanzhang, – Hu, Longying – Zhang, Hongjin – Hou, Chenxuan: *Innovation Ecosystem Research: Emerging Trends and Future Research*, Sustainability, 2021/20 (October 16), 11458. <https://doi.org/10.3390/su132011458>
- Guerrero, Maribel – Siegel, Donald: *Schumpeter Meets Teece: Proposed Metrics for Assessing Entrepreneurial Innovation and Dynamic Capabilities in Entrepreneurial Ecosystems in an Emerging Economy*, Research Policy, 2024/5, 104984. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2024.104984>
- Inzelt Annamária: *Nemzeti innovációs rendszerek*, in: Inzelt Annamária (szerk.): *Bevezetés az innováció-menedzsmentbe*, Budapest, 1998, 33–57.
- Isenberg, Daniel: *How to start an entrepreneurial revolution*, Harvard Business Review, 2010/6, 40–50.
- Malecki, Edward J.: *Connecting Local Entrepreneurial Ecosystems to Global Innovation Networks: Open Innovation, Double Networks and Knowledge Integration*, International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management, 2011/1, 36–59. <https://doi.org/10.1504/IJEIM.2011.040821>
- Moulart, Frank, – Sekia, Farid: *Territorial Innovation Models: A Critical Survey*, Regional Studies, 2003/3, 289–302. <https://doi.org/10.1080/0034340032000065442>
- Moore, James F.: *Predators and Prey: A New Ecology of Competition*, Harvard Business Review, 1993/April 8.
- Rechnitzer János: *Regionális innovációs potenciál*, in: Horváth Gyula (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*, Pécs, 2006, 294– 351.
- Rechnitzer János: *Szétszakadás, vagy felzárkózás: a térszerkezetet alakító innovációk*, Pécs, 1993, 208.
- Stam, Erik: *Entrepreneurial Ecosystems and Regional Policy: A Sympathetic Critique*, European Planning Studies, 2015/9, 1759–1769. <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484>
- Stam, Erik – Van de Ven, Andrew: *Entrepreneurial ecosystem elements*, Small Business Economics, 2021/56, 809–832. <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00270-6>
- Thai, Quoc Hoang – Mai, Khuong Ngoc – Do, Tung Thanh: *An Evolution of Entrepreneurial Ecosystem Studies: A Systematic Literature Review and Future Research Agenda*, SAGE Open, 2023/1, 1–24. <https://doi.org/10.1177/21582440231153060>

- Tödtling, Franz – Trippel, Michaela: *One size fits all?: Towards a differentiated regional innovation policy approach*, Research Policy, 2005/8, 1203–1219. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2005.01.018>
- Vas Zsófia – Bajmócy Zoltán: *Az innovációs rendszerek 25 éve, Szakirodalmi áttekintés evolúciós közgazdaságtani megközelítésben*, Közgazdasági Szemle, 2012/november, 1233–1256.
- Wurth, Bernd – Stam, Erik – Spigel, Ben: *Toward an Entrepreneurial Ecosystem Research Program*, Entrepreneurship Theory and Practice, 2022/3, 729–778. <https://doi.org/10.1177/1042258721998948>
- Zacharakis, Andrew L. – Shepherd, Dean A. – Coombs, Joseph E.: *The Development of Venture-Capital-Backed Internet Companies*, Journal of Business Venturing, 2003/2, 217–231. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(02\)00084-8](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(02)00084-8)

FILEP BÁLINT

**Egyetemek térségfejlesztési
lehetőségei és szerepkörei
– fókuszban a nyugat-dunántúli régió**
**Az Unirégió kötetben megjelent
Rechnitzer János kutatási összefoglaló
alapján**

*Opportunities and Roles of Universities
in Regional Development
– focus on the Western Transdunabian region*
*Based on the Research Summary by János
Rechnitzer in the Unirégió Volume*

•
SZERZŐ:

FILEP BÁLINT, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Győr,
filep.balint@sze.hu, ORCID: 0000-0003-3955-6818

JEL kód: I2, R1

Kulcsszavak: felsőoktatás • menedzsment • térségfejlesztés
• nemzetközi partnerség

Absztrakt: A 2007-ben kiadott Unirégió (Rechnitzer – Smahó, 2007b) tudományos kiadvány az egyetemek állapotáról, térségi helyzetéről szóló hiánypótló összefoglalóként jelent meg, ajánlásokat is megfogalmazva a jövő egyetemi menedzsmentje számára, részben a Nyugat-Dunántúl vonatkozásában. A kötet javaslatait

több intézmény megfogadta, a szempontokat magára érvényesnek találta, így a megvalósítás során számos területen jelentős eredményeket értek el. A Széchenyi István Egyetem közössége is így tett; Rechnitzer János professzor, egyetemi vezető, doktori iskola alapító ezen gondolatait a társakkal, a tanítványokkal együtt megvalósította, realizálta.

Fontos kiemelni, hogy „az elmúlt évtizedekben a felsőoktatásban lezajlott és jelenleg is zajló változások hatására radikálisan megváltozott az egyetemek szerepe. Míg korábban pusztán oktató-nevelő intézményként tekintettünk rájuk, addig napjainkban számos nemzetközi példa mutatja, hogy ennél jóval tágabb szerepkörben kell kipróbálniuk magukat. Az oktatás, kutatás mellett egyre fontosabb szerephez jutnak a vállalati együttműködések, melyek a globális, nemzetközi szinten is sikereket hozhatnak. A hazai felsőoktatási intézmények számára a jelenleg zajló átalakulási folyamatok hozhatják meg a sikert a nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt, ehhez azonban átgondolt intézményi stratégiákra, az innovációk ösztönzésére és erős területi-térségi beágyazódásra van szükség” (Pupp – Filep, 2021:25.).

AUTHOR:

BÁLINT FILEP, Associate Professor, Széchenyi István University, Győr,
filep.balint@sze.hu, ORCID: 0000-0003-3955-6818

JEL code: I2, R1

Keywords: *higher education, management, regional development, international partnership*

Abstract: *The Unirégió (Rechnitzer – Smabó, 2007b) is a scientific publication that fills a gap by providing a comprehensive overview of the current state and regional position of universities, partly focusing on the West-Transdanubian region, and offering recommendations for future university management.*

Some institutions have adopted these recommendations and ideas as relevant to themselves, achieving significant results in various areas during implementation. The community of Széchenyi István University is one such example, where Professor János Rechnitzer, a university leader and founder of the doctoral school, developed and built upon these ideas together with his colleagues and students.

It is important to highlight that „the role of universities has radically changed due to the changes that have occurred and are still occurring in higher education over the past decades. Whereas previously they were viewed merely as educational institutions, numerous international examples now show that they must test themselves in a much broader role. In addition to education and research, corporate collaborations are becoming increasingly important, bringing success on the global and international stage. The ongoing transformation processes can bring success for domestic higher education institutions at both national and international levels. However, this requires well-thought-out institutional strategies, the promotion of innovations, and strong regional integration” (Pupp – Filep, 2021:25.).

BEVEZETÉS

– AZ EGYETEMEK SZERKEZETE ÉS A TÉRSÉGI FEJLŐDÉS

A mindennapi operatív tennivalók és megoldandó feladatok sokasága közben is fontos a visszaemlékezés az elmúlt rövid időszak folyamataira. Éppen ezért megtisztelőnek, s egyben hasznosnak érzem, hogy a Comitatus folyóirat felkérésére felidézhetem egykori témavezetőm, Rechnitzer János professzor munkásságának egy-egy, mai tevékenységünkhöz relevánsan kapcsolódó részletét.

2009-ben megvédett disszertációm, Rechnitzer professzor úr szakmai támogatása révén válhatott elismertté, 2014-ben könyv formában is megjelent. Kiemelkedően sokat jelentett számomra Horváth Gyula professzor úr recenziója, amelyben elismerően írt a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola tevékenységéről. Horváth (2015) megemlíttette a szerző komplexitásra törekvő kutatási felfogását, s fontosnak tartotta kiemelni, hogy a doktori értekezés „Bemutatja a változások irányainak bonyolultságát, a soktényezős fejlesztéspolitika hagyományos és modern elemeit. Felfogásából a területi alapú fejlesztéspolitika melletti elkötelezettsége világlik ki. Jól látja az ehhez szükséges szellemi, tervezéstechnikai és szakpolitikai változások irányait is” (Horváth, 2015:204.).

Rechnitzer János professzor, a doktori iskola vezetője, szerzőtársaival több évtizeden át kutatta, vizsgálta a városok, térségek és azok szereplőinek kapcsolatát, összefüggéseit, komplex fejlesztési lehetőségeit, kiemelten a felsőoktatási intézmények szerepét és hozzájárulását. Egy ilyen összefoglaló, hiánypótló tudományos kiadvány jelent meg 2007-ben Unirégió – Egyetemek a határ menti együttműködésben címmel, Rechnitzer János és Smahó Melinda szerkesztésében (Rechnitzer – Smahó, 2007b).

Ennek első fejezete, Régió és az Egyetem (Rechnitzer – Smahó, 2007a), közel hetven oldalon keresztül mutatja be részleteiben – nemzetközi példák alapján is – az egyetemek területi fejlődésre gyakorolt hatását, az interregionális kapcsolatokat szerepét, az egyetemek gazdasággal való szoros együttműködésének lehetőségeit.

Már ekkor felmerült a kérdés, hogy az egyetemek hagyományos szerepvállalását miként lehetne kiegészíteni, fejleszteni, átalakítani a globálisan sikeres egyetemi modellek működési mintáihoz hasonlóan. A kiadvány első fejezete összefoglalója az egyetemek és régiók viszonyrendszerének. A tartalmi kutatás számokra és elemzésekre épül. A fejezet kiemelt megállapításai a következők:

- az államok területi szerkezetével való kapcsolat, azaz a különböző országok centralizációs-decentralizációs szerkezete meghatározó a felsőoktatás regionális szerkezetére is;
- az egyetemi kutatások erős kihatással vannak a térségek fejlődésére, ezért is fontos a térségi intézményhálózat milyensége;
- a harmadik kiemelt megállapítás, amelyre a szerzők felhívják a figyelmet a 2000-es évek elején: „a felsőoktatásban egy rugalmas struktúrát kell kialakítani, egy olyan intézményi szerkezetet, ami a technológiai, a gazdasági és a társadalmi innovációk fogadására egyaránt alkalmas. Az elmúlt 30 esztendőben azok az országok és térségek voltak sikeresek, ahol létrejttek ilyen típusú intézmények. Nemzetközi példák alapján is látható, hogy minden erősödő térségben megtalálhatóak azok az egyete-

mek, amelyek a gyors technológiai váltást, egyben a gazdasági innovációt segítették elő, mert ráfűződtek a regionális gazdaságra, azzal egy szerves integrációt voltak képesek kialakítani.” (Rechnitzer – Smahó, 2007a:24.)

A szerzők, Rechnitzer János és Smahó Melinda, a hazai felsőoktatást és a térségi versenyképességet összefüggéseiben elemzik. A hazai felsőoktatás egy fontos jellegzetessége a tömegessé válás, ahogy Európában is. Ezzel együtt a nagyobb mobilitás lehetősége is megnyílt az Európai Unióban, a bolognai rendszer hatására képzések kerülnek felülvizsgálatra, megjelennek más tanulási formák és versenyhelyzet alakul ki az állami, magán- és egyházi tulajdonú egyetemek között.

Ezen tényezők mellett folyamatosak a kihívások a gazdasági-társadalmi szereplők részéről, szakmák rendeződnek és értékelődnek át. A hallgatói preferenciák is változnak, az intézményválasztáshoz az egyetemi hírnéven kívül a városok élhetősége, a campus és szolgáltatások minősége, a gyakorlati és elhelyezkedési lehetőségek is hozzájárulnak.

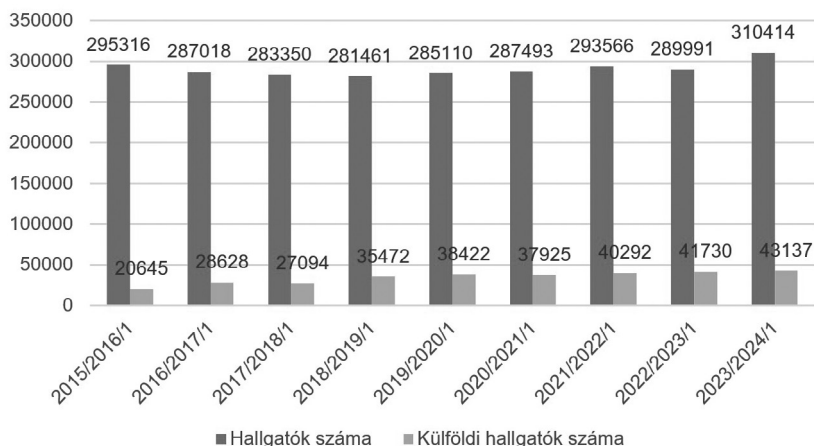
Eközben az állami források csökkenése vagy változatlan szintje – a normatív finanszírozási rendszer nem segíti a fejlődést és átalakulást – a felsőoktatás területi szerkezete nem változik jelentősen. A felsőoktatásban így elindul egy lényeges változás: a hazai egyetemen a verseny és kihívások hatására új eszközök kezdenek kialakulni, például a marketing, a pályakövetés vagy az öregdiák rendszer.

HALLGATÓI TRENDEK – INTÉZMÉNYI LÉTSZÁMOK

A szerzők 2001–2006 között a felsőoktatási hallgatói jelentkezési számokat elemezték, mindezt regionális megközelítésben. Jól látszik, hogy az egyetemi nagyvárosok vonzó hallgatói központokká váltak. Az országos trendeket a hazai és külföldi hallgatói létszám alakulásának vonatkozásban a következő ábrán láthatjuk. A nemzetközi hallgatói létszám az elmúlt évtizedben megduplázódott, ami elsődlegesen Budapesten és a vidéki egyetemi klinikai helyszíneken koncentrálódott.

1. ábra: Hallgatók és azon belül a külföldi hallgatók száma a felsőoktatásban Magyarországon a 2015/2016 és 2023/2024-es tanévek között

Figure 1: Number of Students and International Students in Higher Education in Hungary between the Academic Years 2015/2016 and 2023/2024

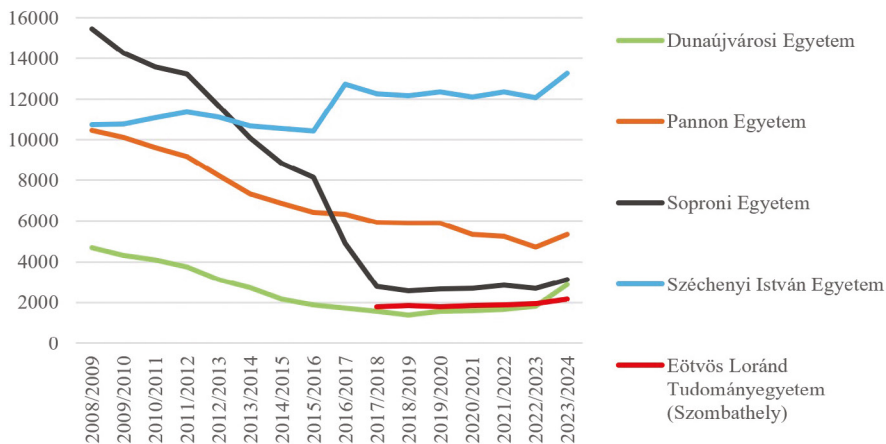
Forrás: Oktatási Hivatal (<https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatistika>) – saját szerkesztés.
Source: Educational Authority (<https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatistika>) – own editing.

A nyugat-dunántúli régió felsőoktatásának részletes elemzését is olvashatjuk a kötetben, mely szerint a vizsgált időszakban a két egyetemi központban és főiskolai székhelyen közel 33 ezer hallgató tanult. A tanulmányban bemutatott időszakot követően sok változás hatott az intézmények szerkezetére, amely a térségeket és a jelentkezéseket is befolyásolta. A fenntarthatóságra, hatékonyságra és gazdasági működésre való igény sok éve megfogalmazódott az egyetemek vonatkozásában. Ennek a változásnak a térség érintettsége, hogy az előző évtized közepére a korábbi soproni székhelyű, hálózatos, több dunántúli városban is jelen lévő Nyugat-magyarországi Egyetem Soproni Egyetemmé alakult át, más városokban folyó képzései leváltak róla. A szombathelyi karok az ELTE kihelyezett részeként folytatták működésüket, Győr-Mosonmagyaróvár a Széchenyi István Egyetemmé integrálódott, Székesfehérvár pedig az Óbudai Egyetem képzési helyszíné lett. A Budapesti Gazdasági Főiskola kihelyezett képzése Zalaegerszezen a Pannon Egyetem képzési részévé vált. A nyugat-dunántúli térségi elemzésnél egyetemi érintettség okán ezért a Dunaújvárosi Egyetem és a Pannon Egyetem is több helyen felmerül.

A térségi vonzerő változatlan a hallgatói jelentkezések és felvett hallgatók számában. Intézményi szinten a Széchenyi István Egyetem, a győri és mosonmagyaróvári campusok kiemelt egyetemi központtá váltak, melyek a városokra, a térségekre is erősödő hatással bírnak.

2. ábra: Hallgatók száma az észak-dunántúli felsőoktatási intézményekben a 2008/2009 és 2023/2024-es tanévek között

Figure 2: Number of Students in Higher Education Institutions in the North Transdanubian Region between the Academic Years 2008/2009 and 2023/2024

Forrás: Oktatási Hivatal (https://dari.oktatas.hu/firstat.index?fir_stat_ev=2020 és <https://firstat.ob.gov.hu/intezmenyi-letszamstatistika>) – saját szerkesztés.

Source: Educational Authority (https://dari.oktatas.hu/firstat.index?fir_stat_ev=2020 and <https://firstat.ob.gov.hu/intezmenyi-letszamstatistika>) – own editing.

1. táblázat: Észak-dunántúli felsőoktatási intézményekbe felvett hallgatók száma 2013 és 2023 között
 Table 1: Number of Students Admitted to Higher Education Institutions in the North Transdanubian Region between 2013 and 2023

Sorcímek	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Széchenyi István Egyetem	3 093	3 363	3 204	4 020	4 082	4 423	4 773	3 435	4 025	3 765	5 224
Pannon Egyetem	2 308	2 435	2 218	2 343	2 143	2 326	2 329	1 798	1 855	1 670	2 578
Dunaújvárosi Egyetem				504	478	513	606	445	661	697	1 916
Dunaújvárosi Főiskola	608	536	489	33							
Soproni Egyetem					40	896	997	788	921	817	1 341
Nyugat-magyarországi Egyetem	2 794	2 757	2 613	1 836	1 234						
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Szombathely)					186	708	635	701	760	762	997
Végösszeg	8 803	9 091	8 524	8 736	8 163	8 866	9 340	7 167	8 222	7 711	12 056

Forrás: Oktatási Hivatal felvételi adatok (<https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiOGZlNDY3OTYtMzQ4OC00ZGQxLWExOTUtMTdmMmZiYzAxZjg2IiwidCI6Ijg3NTQzNjFiLWU0WEt-NDg5NC1iYzclLWRIYTQ2YTl1MzZjMiIsImMiOiJl9>) – saját szerkesztés.

Source: Educational Authority Admission Data (<https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiOGZlNDY3OTYtMzQ4OC00ZGQxLWExOTUtMTdmMmZiYzAxZjg2IiwidCI6Ijg3NTQzNjFiLWU0WEt-NDg5NC1iYzclLWRIYTQ2YTl1MzZjMiIsImMiOiJl9>) – own editing.

EGYETEMI KÉPZÉSI KÍNÁLAT – RÉGIÓS VERSENYKÉPESSÉG

A városok és egyetemek szimbiózisa óriási lehetőséget rejt, fejlődést generál – ahogy az Unirégió kötetben a szerzők (Rechnitzer – Smahó, 2007b) említik, „a lokális szint” és a felsőoktatás kapcsolata egyre intenzívebbé kezd válni. Az intézmény helyi gazdasági erőként jelenik meg nemcsak mint foglalkoztatóhely, de fogyasztási egységként is befolyásolja például az albérleti piacot igénybe vevők vagy a lakásvásárlók döntéseit. Az intézményi profiltól függően gazdasági egységek telepedhetnek meg a felsőoktatási intézmények mellett, növelve a munkahelyi kínálatot is, mindez pedig térségi fejlesztő hatáskörrel bír. Az egyetemek a gazdaság valós motorjai lehetnek azáltal, hogy tudást adnak át és állítanak elő, gazdasági egységeket vonzanak, helyi vállalatok alapítását segítik vagy azok működését javítják. Ezek együttesen növelik a térség versenyképességét, de egyben hatnak a helyi társadalom műveltségi szintjére, kultúrájára is.

Az egyetemek térségi gazdaságára gyakorolt hatására a képzés minősége mellett a képzések szerkezete és kínálata is befolyással bír. Az alábbi táblázat az egyes egyetemeken akkreditált szakok számát mutatja a 2023-as évre vonatkozóan. Az Unirégió 2007-es adataihoz képest a Széchenyi István Egyetem a korábbi 21 képzést nyújtó kínálatát 2023-ra már 70-re növelte.

2. táblázat: Nyugat-Dunántúl felsőoktatási intézményeiben akkreditált szakok száma, illetve közös szakok száma (2023/24) – A 3. táblázat aktualizálása 2023/24 tanévre

Table 2: Number of Accredited Programs and Joint Programs in Higher Education Institutions in Western Transdanubia (2023/24) – Updated Table 3 for the academic year 2023/24.

	BDPK	SOE	SZE
BDPK	12	—	—
SOE	2	23	—
SZE	1	12	70

*Forrás: Felvi.hu alapján saját szerkesztés.
Source: Based on Felvi.hu – own editing.*

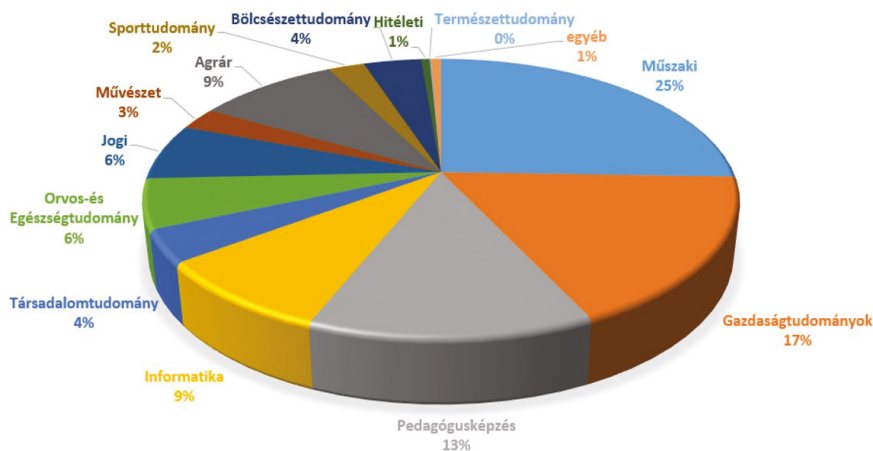
A nyugat-dunántúli felsőoktatás képzési kínálata a térségben az Unirégió tanulmány alapján (Rechnitzer – Smahó, 2007a:43., 1.7. ábra) 2003/2004-ben az alábbiak szerint alakult:

- 28%-os üzleti és gazdasági terület,
- 21% tanárképzés,
- 14% mérnöki és matematikai tudományok,
- 12% egészség és szociális ellátás,
- 11% társadalomtudományok,
- 10% jog-művészet- és humán tudományok,
- 4% mezőgazdaság.

Az alábbi ábrán látható a nyugat-dunántúli felsőoktatás képzési kínálata a 2023/24-es évre vonatkozólag, mely jól ábrázolja, hogy az elmúlt húsz évben miként erősödött a műszaki, mérnöki és informatikai terület a térségben, továbbá az is, hogy az akkreditált felsőoktatási képzések milyen széles kínálatot nyújtanak. Az új képzések indításában, valamint a műszaki, mérnöki, informatikai képzési területek arányát tekintve a Széchenyi István Egyetem jelentős eredményekkel bír.

3. ábra: Nyugat-dunántúli felsőoktatási képzési kínálat a hallgatói létszám alapján (fő) 2023/24 – A 3. ábra aktualizálása 2023/24 tanévre

Figure 3: Educational Offerings in Higher Education in Western Transdanubia based on Student Enrollment (persons) 2023/24 -Updated Figure 3 for the academic year 2023/24.

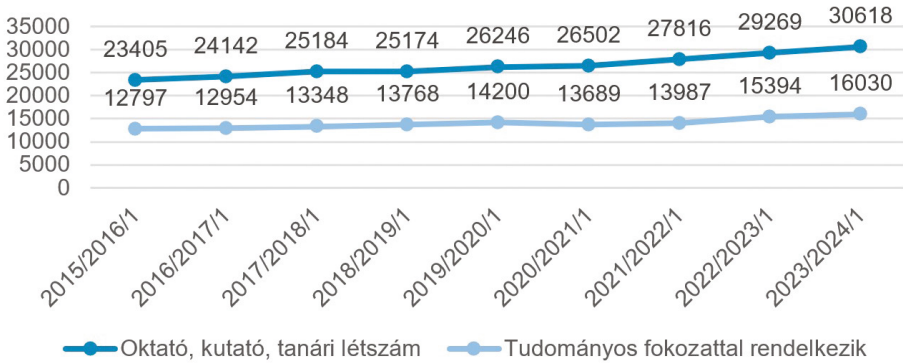
Forrás: <https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatistika>.
Source: <https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatistika>.

Az Unirégió kötet (Rechnitzer – Smahó, 2007b) elemzései a térségek gazdasági dimenzióját, fejlettségét is vizsgálták és megállapították, hogy az ország nyugati területének átalakulása gazdasági értelemben megvalósult, de a K+F és az egyetemi fejlődés lassabb folyamat, összehasonlítva az ország többi térségével, ahol már kialakultak erős egyetemi kutatóhelyek. Ezekre utal a 2005-ös Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK, 2005) és az ezt követő években strukturális alapokból finanszírozott kooperációs kutatóközpontok, melyek célja a felsőoktatási intézmények, a kutatóintézetek és a vállalati szféra közös együttműködésének erősítése. Hasonló a 2004–2006 között létrejött Regionális Egyetemi Tudásközpontok létrehozása, melyek célja a szakterület alapú regionális vonzáscentrumok kialakítása. Ezen kezdeményezésektől, egyetemi-gazdasági közös alapokra építve, a régió technológiai és gazdasági fejlődésére gyakorolt hatást vártak.

A következő grafikonok az oktatók-kutatók számának változását mutatják országos és egyetemi térségi szinten is.

4. ábra: Oktatók, kutatók, tanárok száma a felsőoktatásban Magyarországon a 2015/2016 és 2023/2024-es tanévek között

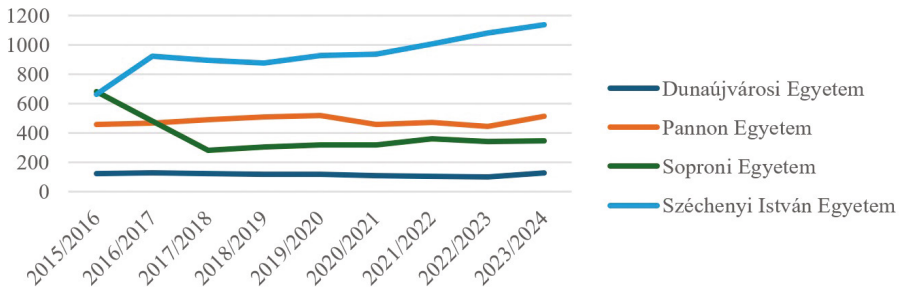
Figure 4: Number of Lecturers, Researchers, and Teachers in Higher Education in Hungary between the Academic Years 2015/2016 and 2023/2024

Forrás: <https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatisztika> – saját szerkesztés.

Source: <https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatisztika> – own editing.

5. ábra: Oktatók, kutatók, tanárok száma az észak-dunántúli felsőoktatási intézményekben teljes idejű, részdíds és egyéb munkakörökben (munkajogi létszám) a 2015/2016 és 2023/2024-es tanévek között
Figure 5: Number of Full-time, Part-time, and Other Staff (employment status) including professors, researchers, and teachers in Higher Education Institutions in the North Transdanubian Region between the Academic Years 2015/2016 and 2023/2024

Forrás: <https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatisztika> – saját szerkesztés.

Source: <https://firstat.ob.gov.hu/orszagos-letszamstatisztika> – own editing.

AZ EGYETEMEK LOKÁLIS ÉS TÉRSÉGI SZEREPVÁLLALÁSA, INNOVÁCIÓS ÉS VÁLLALKOZÓI HATÁSA

A képzési kínálat és ágazati megosztás, a hallgatói létszámok, valamint az oktatói, a kutatói, a tanári és a munkatársi létszámok változása mellett fontos és izgalmas kérdés a lokális, intraregionális kapcsolatok szerepe, mélysége, aktivitása.

Az egyetemi működési szerepek kapcsán több nemzetközi kiválósági példa is hozható. A finnországi felsőoktatási rendszer átalakulása számos lehetőséget és előnyt biztosított az intézmények és partnereik számára. Jó példaként említhető az Aalto Egyetemen kialakított működési innováció (Rissola et al., 2017). Az Intézmény jelenlegi formájában 2010 óta működik, a Helsinki Műszaki Egyetem, a Művészeti és Design Egyetem, valamint a Helsinki School of Economics összevonásával jött létre. Az egyetem létrehozásának célja az volt, hogy megalakuljon egy olyan multidiszciplináris intézmény, amely képes kihasználni a különböző tudományágak és megközelítések kombinációját által generált szinergiákat. Az egyetem szervezeti struktúrája is átalakult, szem előtt tartva a vállalkozói egyetemi modell megteremtését. Mivel a kutatási kiválóság kritikus tényező az üzleti K+F együttműködések kialakításában, ezért az egyetem alapvető célja a tapasztalt, szakmailag kiemelkedő oktatói és kutatói létszám bővítése, valamint a külföldi oktatók bevonása. Az intézmény küldetése, hogy kézzelfogható társadalmi előnyöket generáljon azáltal, hogy a kutatási eredmények piaci hasznosítására összpontosít, és törekszik az ipari kapcsolatok szélesítésére, a K+F együttműködések kialakítására, a start-up ökoszisztéma kialakítására, valamint a városokkal való szorosabb együttműködésre.

Az egyetemek helyi és regionális fejlesztési hatásait az Unirégió kötetben belül Mezei (2007) elemzi. A szerző szerint ezek a hatások az input-output metaszetekben értelmezhetőek. Az input hatás a telephelyválasztás alapján következik, minden ezzel kapcsolódó kihatással a helyi kereslet irányában, így a valós nyertesek a helyi közösség, háztartások. Egy korábbi, 2003-as vizsgálat (Csizmadia et al., 2003) mutat rá, modellszámítások révén, hogy Győrben a Széchenyi István Egyetem milyen termelési-fogyasztási hatást generál. Akkori számítások alapján minden megjelenő egy forint növekménynek 1,43 forint tovagyűrűző hatása van a helyi termelésben és jövedelemben. Mezei (2009) később a fenti modellszámítások érzékenység vizsgálatával 1,33-1,57 értékű tiszta multiplikatorként hatást mutatott ki. Azaz a város-térség gazdasága erősödik, teljesítményét az egyetem egyértelműen fokozza.

Az egyetemek outputjai, a létrehozott szellemi tőke a térségben magas képzettséget indukál, amely újabb vállalkozások letelepedését segítheti elő és a meglévők fejlődését is támogatja. A vállalkozások megtelepedésével indulnak el a belső vándorlási folyamatok, melyet a kedvező gazdasági piaci környezet serkenthet. A kutatások azt igazolják, hogy a hallgatók egy jelentős része az egyetemek vonzáskörzetében képzelet el a jövőjét. Az egyetemi szerepek átalakulásával, az egyetemi-gazdasági terület összekapcsolódásával (például a Kutatási Kompetencia Központok, a Regionális Egyetemi Tudásközpont) átrendezések valósulnak meg a szervezetet illetően. Ezek mentén elindulhatnak spinoff vállalkozások, az aktív felsőoktatási intézmény körül új kisvállalkozások letelepedése kezdődik el, valamint ezek a kisvállalkozások egyre nagyobb számban építik fejleszteségeiket a régió egyetemeinek tudásbázisaira.

A felsőoktatási intézmények harmadik output hatása a vonzerő-minőség brand és a szellemi kisugárzás megteremtése. „Az egyetemek, főiskolák jelenléte hat a város és térség szellemi életére, kulturális kínálatára és keresletére, a városi miliő kialakulására” (Rechnitzer – Smahó, 2007/a:54.).

A vizsgálatok fontos eredménye volt, hogy visszaigazolta az önkormányzatok véleményét. A kapcsolatok intenzitására, a fejlődési területekre és együttműködésekre nagy hatással voltak és vannak a személyi-emberi partnerségek. Ezzel együtt az átalakítás és viszonyrendszer megértésre talált, bár a megvalósítás tempójában érezhető ellentmondás. Az egyetemi átalakulás lassabb, strukturált folyamat, más logika szerint történik, míg a helyi politika mérője más idődimenzióra programozott. A személyi elköteleződés, a felsőoktatási intézmény és a város vezető testületeinek kapcsolata, emberi minősége fontos közvetítők a rendszerek eredményességében.

A felsőoktatási intézmények fejlesztéseit és gazdasági vállalkozói együttműködéseit két kiemelt program is támogatta a kétezres évek elején: a 2004–2006 közötti tervezési időszakban a HEFOP 3.3 program, valamint a ROP 3.3 programok. A HEFOP program kiemelt célja volt az egyetemek képzési struktúrájának átalakítása a Bolognai egyezmény követelményeinek megfelelően. A ROP (Regionális Operatív Program) elvárása a híd funkció erősítése volt a hallgatói elhelyezkedéseket illetően, a nemzetközi viszonylatban már ismert egyetemi karrier és alumni irodák megalapítása révén (Rechnitzer – Smahó, 2007a:55–57.). A Széchenyi István Egyetem mindkét programban élenjáró innovátor volt, ezen programokat azóta is működteti, fejleszti.

Ezek a kezdeti programok rendkívül fontos gondolkodást indítottak el a térség szereplőiben. Célként fogalmazódott meg a szorosabb vállalati-egyetemi partnerség annak érdekében, hogy az egyetemek sokkal inkább vállaljanak felelősséget a társadalmi-gazdasági kihívásokban, a térségfejlesztésben, amely a nemzetközi, fejlett egyetemi világban természetesnek tekinthető. Ezért szükséges megteremteni azt a működési keretrendszert, amely kinyitja ennek lehetőségét. A 2014–2016-ban készült felsőoktatási stratégia erre tesz javaslatot, annak számos konkrét megvalósult eredményére építve az egyetemek modellváltása ezt a törekvést kívánja támogatni. A technológiai haladás közös felelősség, kiemelt cél tehát az egyetemek és ipari szereplők intenzív együttműködése a nemzetközi versenyképesség érdekében (Fokozatváltás a felsőoktatásban, 2016).

AZ EGYETEMEK NEMZETKÖZIESÍTÉSE – SIKERKRITÉRIUMOK

Rechnitzer – Smahó (2007b) Nyugat-Dunántúlról szóló tanulmánya külön fejezetet szentel a felsőoktatási intézmények nemzetközi kapcsolataira, azon belül is az interregionális határ menti kapcsolatokra. A nemzetközi határ menti együttműködésekben az angol nyelvű kurzusok alapvetőek, ezek azonban akkor még hiányoztak a térségből. Azon hallgatók tekintetében, akiknek van egy alap angol nyelvtudása, a nemzetközi kapcsolatok erősítik és fejlesztik a nyelvismeret elmélyülését – mutat rá a fejezet. Fontos megállapítás a nyugat-dunántúli intézmények vezetőivel történt interjúbeszélgetésből a szerkezetre vonatkozóan: „a nemzetközi kutatási projektek elsősorban tanszékekhez, intézményekhez kötődnek, ám egye-

temi szinten nem összesítik az intézményekben zajló nemzetközi projekteket és nemzetközi kapcsolatokat. Az egyetemek, főiskolák nemzetközi kapcsolatainak legnagyobb részét nem a hierarchia csúcán álló hosszú távú stratégiai kapcsolatok teszik ki, hanem a tanszékek közötti együttműködések, a projekteken való részvétel és személyes kapcsolatok. Ezek a kapcsolatok a hierarchia alsóbb szintjeihez tartoznak, gyakran átláthatatlanok, az intézmények vezetése nem rendelkezik róluk megfelelő információkkal. A stratégiai kapcsolatok kiépítését a magyar egyetemeken belüli együttműködés hiánya, a belső intézményi problémák előtérbe helyezése és a nemzetközi dimenzió elhanyagolása hátráltatja. Tovább nehezíti a nemzetközi struktúra felépítését az egyetemi szintű nemzetközi-kooperációs stratégia kidolgozása, a nemzetközi kapcsolatok jövőre vonatkozó irányának meghatározására. A jelenlegi működés nem motíválja az intézményeket arra, hogy rendszerezzék és intézményi szinten is tudatosan alakítsák nemzetközi kapcsolataikat” (Rechnitzer – Smahó, 2007a:65.).

Nemzetközi szinten napjainkban már kiemelt szerep jut a nemzetközi kutatási hálóknak, amikben a partnerválasztás meghatározó szempontja a társszerző intézményének világranglistákon (Times Higher Education /THE/ World University Rankings /WUR/ és Quacquarelli Symonds /QS/ WUR, Sanghaj-lista /ARWU/ WUR) betöltött csúcspozíciója. A rangsorok az egyetemi kiválóság minősítőivé váltak, mellettük hasonlóan fontosak az egyes tudományterületi nemzetközi akkreditációs intézmények (pl. World Federation for Medical Education (WFME), Association to Advance Collegiate Schools of Business AACSB, Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET)) minőségbiztosítási garanciái. Az intézményi kiválóság mellett, az egyes egyetemek tudományos sikerét kumuláltan adó egyéni kiválóságokat leginkább a Scopus és a Web of Science (WoS) alapján mérik.

A valós együttműködés és kiválasztás mellett az érdemi sikerhez rendkívül fontos a vezetés személyi elköteleződése és minőségi szakmai hozzáértése, mely igaz az egyetemek nemzetközi vezetésére és az oktatási oldalra, különösen a szakfelelősökre is. Az intézményi és személyes kiválóságok mellett nem elengedhető természetesen az angol nyelvű képzési kínálat társintézményi illeszkedése.

A felsőoktatási intézmények nemzetközi hálózatok részei. A Széchenyi István Egyetemen kutatási együttműködéseink főként az amerikai és nyugat-európai egyetemekre összpontosulnak, mivel a világ legjobb egyetemei és professzorai az észak-amerikai, brit, nyugat-európai, ausztrál, új-zélandi és kelet-ázsiai régiókban találhatók a ranglisták szerint. Ugyanakkor a hallgatói mobilitás szempontjából a fókusz Kelet-Ázsiára irányul, mivel a legnagyobb hallgatói kibocsátó régiók India és Kína. A mobilitás 40%-a Kínából származik, őket India követi, majd az afrikai kontinensről érkező hallgatók.

A nemzetközi partnerválasztás során ezért figyelembe kell venni mindkét szempontot a kutatói kiválóságot és a hallgatói mobilitást egyaránt. A két fókuszpont regionális szinten eltérő, ezért külön-külön kell kezelni őket. Legfontosabb együttműködési területek:

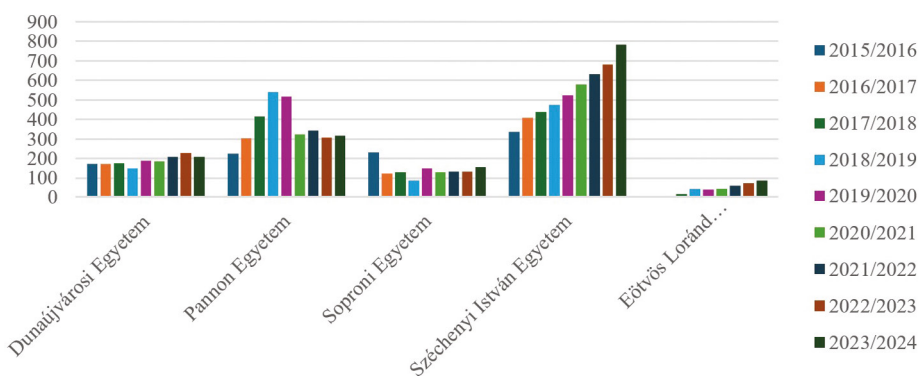
- nemzetközi kutatási hálók (International Research Network, IRN);
- double degree, kettős és közös képzések;
- hallgatói mobilitás, vendégprofesszori partnerség;
- időszakos, közös oktatási, kutatási, pályázati tevékenységek;
- rövidtávú időszakra vonatkozó oktatói, hallgatói cserék;
- MOU, jogi kötelezettség nélküli együttműködési megállapodás;

- szakmai szervezetekben történő részvétel (pl. EURASHE; Magna Charta Universitatum; European University Association, EUA);
- nem formalizált, személyes, szakmai kapcsolatok.

A következő diagram az észak-dunántúli felsőoktatásban tanuló külföldi hallgatói létszám változását mutatja az egyes intézményekben 2015–2023 között. A Széchenyi István Egyetem a fenti szempontok alapján készített nemzetközi stratégiája, elkötelezett nemzetközi vezetésnek és kollégáinak munkája alapján rangos eredményeket ért el a mérvadó nemzetközi felsőoktatási listákon, folyamatosan bővülő képzési kínálata alapján növekvő számú külföldi hallgató kerül felvételre. Ez egy komplex fejlesztési folyamat, mely az egész egyetem működését áthatja és a régió erősödéséhez sok szempontból járul hozzá.

6. ábra: Külföldi hallgatók száma az észak-dunántúli felsőoktatási intézményekben a 2015/2016 és 2023/2024-es tanévek között

Figure 6: Number of International Students in Higher Education Institutions in the North Transdanubian Region between the Academic Years 2015/2016 and 2023/2024

Forrás: Oktatási Hivatal (<https://firstat.ob.gov.hu/intezmenyi-letszamstatistika>) – saját szerkesztés.
Source: Educational Authority (<https://firstat.ob.gov.hu/intezmenyi-letszamstatistika>) – own editing.

Ahogy ez az Unirégió kötetben 2007-ben megfogalmazásra került, a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem példája (Fáth, 2007) kiválóan mutatja, hogy a külföldi intézmények nem ad hoc módon, hanem tudatosan, nemzetközi stratégiájuk szigorú szem előtt tartásával bővítik nemzetközi kapcsolataikat. Fontos példa, milyen feltételek mentén kell a hazai egyetemeknek fejlődnie, hogy a globális legjobb egyetemek valós partnerei lehessenek a nemzetközi térben folyó versenyben.

Rechnitzer – Smahó (2007a) a tanulmányukat lezáró alfejezetben a tudásrégió kifejezés mellett ajánlásokat fogalmazott meg az együttműködések jövőbeni irányaira, kiemelten a globális nemzetközi és határregióra vonatkozóan. Ezen tanácsok a mai napig érvényesek és fontos elveket tartalmaznak. Ilyen például a nemzetközi partnerségre vonatkozó javaslat: „a nemzetközi együttműködések az intézmények versenyképességét számottevően befolyásoló, meghatározó tényezők lesznek, a jövőbeli siker egyik zálogát fogják jelenteni. Ezért az egyetemeknek, főiskoláknak nagy hangsúlyt kell fektetniük a nemzetközi kapcsolatrend-

szerük kiépítésére, bővítésére, valamint a meglévő együttműködések intenzívebbé tételére. Mindenütt megjelenik ez a törekvés, de az egyetemek többsége még nem tulajdonít stratégiai jellegű jelentőséget a nemzetközi kapcsolatoknak.” (Rechnitzer – Smahó, 2007a:69–70.)

ÖSSZEFOGLALÁS – MEGÁLLAPÍTÁSOK

Rechnitzer – Smahó (2007b) fentiekben recenzált kötete hiánypótló mű. A hazai elemzések, valamint nemzetközi kitekintés rávilágított, hogy változások szükségesek a hazai felsőoktatás szerkezetében, működésében és kultúrájában ahhoz, hogy a hazai egyetemek betöltsék elvárt szerepüket, képesek legyenek bekapcsolódni a globális világ hálózatába, valamint az egyetemi menedzsment önállóan meg tudja tenni a belső építkezéshez szükséges lépéseket.

A felsőoktatási stratégia kiemelt célja az egyetemek versenyképességének támogatása, a fejlődéshez való hozzájárulás, a valós döntési autonómia megteremtése pénzügyi, gazdálkodási, szervezeti és személyzeti területeken egyaránt. Ezen elvekhez valós intézményi stratégia szükséges, konkrét teljesítmény és cél elvárásokkal. Csak a minőség lehet a cél, a középserűség nem járható út. Alulról és közösségi szinten szükséges építkezni, hogy mindenki hozzá tudjon járulni az egyetemek sikerességéhez. A következő években az egyetemre érkező erőforrásokkal olyan infrastrukturális és szellemi bázis megteremtése a cél, amelyek a felsőoktatási stratégia megvalósítását lehetővé teszik.

A nemzetközi jó példák adottak. „Nem az öncélú, öntörvényű működés, a belső érdekérvényesítés az igaz autonómia. A valós társadalmi-gazdasági szükségletek folyamatos felismerése, a kielégítéséhez szükséges erőforrások feltárása, gazdaságos, hatékony felhasználásával az intézményben folyó tudományos és oktató munka minőségének emelése, az ezt elősegítő szervezeti, működési forma kialakítása – ezek az intézményi autonómia keretei, lehetőségei és kihívásai” (Pupp – Filep, 2021:30.).

Rechnitzer professzor úr és a kötet szerzőinek a megállapításai, a sikerkritériumokra tett megállapításai a mai napig időszerűek. A vezetői felelősség és érdekelttség markáns, transzparens rendszerének kialakítása ösztönözheti a minőségi munkavégzés javítására, az erőforrásokkal való észszerű gazdálkodásra, a szabályozási rend következetesebb betartására. Ehhez szükséges az akadémiai és egyetemi vezetők és kollégák felkészültsége és menedzsment típusú szemléletük erősítése.

IRODALOMJEGYZÉK

■ Csizmadia Zoltán – Dőry Tibor – Dusek Tamás – Hardi Tamás – Nárai Márta: *Győr város és térsége fejlődési irányai és humán erőforrás szükséglete*, in: Rechnitzer János – Hardi Tamás (szerk.): *A Széchenyi István Egyetem hatása a régió fejlődésére*, Győr, 2003, 33–93. http://www.rkk.hu/rkk/nyuti/pages/kiadvany_2003_rj_ht.pdf

■ Fáth János: *Egyetem, város, régió bécsi regionális nézőpontból*, in: Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.): *Unirégió – Egyetemek a határmenti együttműködésben*, Pécs–Győr, 2007, 243–263.

■ Horváth Gyula: *Filep Bálint, A nagyvárosok az európai és a magyar területi politikában (Publikon Kiadó, Pécs, Győr, 2014. 201 o.) (Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Regionális és gazdaságtudományi kismonográfiák)*, Tér- és Társadalom, 2015/3, 151–154, <https://doi.org/10.17649/TET.29.3.2733>.

- Mezei Katalin: *A felsőoktatás és a területi fejlődés kapcsolata, elméleti összefüggései*, in: Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.): *Unirégió – Egyetemek a határmenti együttműködésben*, Pécs–Győr, 2007, 73–104.
- Mezei Katalin: *Az egyetemek szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben: az innovációs rendszer alapú megközelítések összevetése*, Győr–Pécs, 2009, 180.
- Pupp Zsuzsanna – Filep Bálint (2021): *A felsőoktatási intézmények szerepe mint lehetőség, változó struktúra és fejlődő erőforrás a térségfejlesztésben*, Comitatus, 2021/237, 23–32.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2007a): *A felsőoktatás szerkezete és együttműködési irányai a Nyugat-Dunántúlon*, in: Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.): *Unirégió – Egyetemek a határmenti együttműködésben*, Pécs–Győr, 23–71.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.): *Unirégió – Egyetemek a határmenti együttműködésben*, Pécs-Győr, 2007b, 312.
- Rissola, Gabriel – Hervás, Fernando – Jonkers, Koen – Slavcheva, Milena (2017): *Place-Based Innovation Ecosystems, Espoo Innovation Garden and Aalto University (Finland)*, Publications Office of the European Union, Belgium, 13–17. <https://doi.org/10.2760/949545>

INTERNETESFORRÁSOK, JOGSZABÁLYOK

- *Fokozatváltás a felsőoktatásban, A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonala*. Elérhető: https://2015-2019.kormany.hu/download/c/9c/e0000/Fokozatvaltas_Felsooktatasban_HONLAPRA.PDF (Letöltés ideje: 2024.06.14.)
- OTK: 97/2005. (XII. 25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról.
- Oktatási Hivatal, Felsőoktatási Információs Rendszer: *Országos felsőoktatási létszámstatisztika*. Elérhető: <https://firstat.oh.gov.hu/orszagos-letszamstatisztika>
- Oktatási Hivatal: *Felsőoktatási statisztikák*. Elérhető: https://dari.oktatas.hu/firstat.index?fir_stat_ev=2020 és <https://firstat.oh.gov.hu/intezmenyi-letszamstatisztika>

REISINGER ADRIENN – TÓTH BALÁZS ISTVÁN

Beágyazódás és beágyazottság: folyamatok, szegmensek és vállalati méret

*Corporate embedding and embeddedness: processes,
factors and firm size*

SZERZŐK:

REISINGER ADRIENN, habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi és Alkalmazott Közgazdaságtan Tanszék, reisinger.adrienn@ga.sze.hu, ORCID: 0000-0001-9463-807X

TÓTH BALÁZS ISTVÁN, habilitált egyetemi docens, igazgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Lámfalussy Kutatóközpont, toth.balazs.istvan@uni-sopron.hu, ORCID: 0000-0002-9549-313X

JEL kód: R10

Kulcsszavak: beágyazódás • nagyvállalat
• kis- és középvállalat (kkv) • kiágyazódás

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy reflektáljunk Rechnitzer János professzornak a Tér-Gazdaság-Ember folyóiratban megjelent „Beágyazódás és a beágyazottság – Töprengések a vállalatok területi/városi integrációjáról” című közleményében megfogalmazott gondolataira, amely azt a kérdést veszi alaposabban górcső alá, hogy egy nagyvállalat és egy térség (város) miként profitálhat egymás jelenlétéből. Írásunkban egyrésztől áttekintjük a beágyazódás-kiágyazódás fogalom párt és a beágyazódás főbb szegmenseit a választott tanulmány alapján. Másrészt továbbgondoljuk a kkv-szintű beágyazódással kapcsolatos főbb vonatkozásokat és sajátosságokat.

AUTHORS:

ADRIENN REISINGER, *Habilitated Associate Professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics, Department of International and Applied Economics, reisinger.adrienn@ga.sze.hu, ORCID: 0000-0001-9463-807X*

BALÁZS ISTVÁN TÓTH, *Habilitated Associate Professor, Director, University of Sopron, Alexandre Lamfalussy Faculty of Economics, Lámfalussy Research Centre, toth.balazs.istvan@uni-sopron.hu, ORCID: 0000-0002-9549-313X*

JEL code: R10

Keywords: *corporate embedding process • large corporation • small and medium-sized enterprises (SMEs) • disembedding process*

Abstract: *The paper aims to reflect on the ideas of Professor János Reznitzer in his study "Corporate embedding process and corporate embeddedness – Reflections on the urban integration of companies" published in Tér-Gazdaság-Ember (Space-Economy-Society), which takes a closer look at how a large corporation and a region (city) can benefit from each other's presence. In this paper, we review the comprehension of corporate embedding and disembedding as well as the main factors of embedding based on the chosen study. Besides, we reflect on the main aspects and specificities of embedding at the level of small and medium-sized enterprises.*

BEVEZETÉS

A globális termelési hálózatba bekapcsolódó vállalatok számára alapvető a sokszereplős hálózattal jellemezhető, a gazdaságilag hasznos tudás létrejöttét és bővülését elősegítő, a tartós vállalati előnyöket biztosító és a gazdasági fejlődés ütemét felgyorsító helyi társadalmi viszonyokba való beépülés, egy adott régióban történő „lehorgonyzás”, az ún. helyi (területi) beágyazódás (Camagni, 2002; Lengyel – Reznitzer, 2004; Varga, 2009; Lengyel, 2010; Pike et al., 2017; Lengyel, 2021).

Az elmúlt két-három évtized kutatásai alapján a beágyazódás nem szorítkozik a multi- és transznacionális nagyvállalatokra, hanem megjelent a közepes és kisméretű vállalkozások és hálózataik esetében is (pl. Keeble et al., 1998; Ratajczak-Mrozek, 2014; Feldman – Storper, 2018). A beágyazódás ugyanakkor sokféle sűrűlódással járhat, emiatt idővel akár csökkenhet is, amely arra kényszerítheti a kulcscégeket, hogy más – gyakran kevésbé költséges – helyekre költöztessek át tevékenységeiket, vagyis elindulhat az ún. kiágyazódás folyamata is a helyi gazdaságból (Oppenkowski et al., 2019; Schwabe et al., 2022).

Írásunkban e jelenségeket kívánjuk alaposabban górcső alá venni, miközben felhasználjuk és továbbgondoljuk Reznitzer János professzor úrnak a vállalati beágyazódás és beágyazottság témakörben írt tanulmányában megfogalmazott elgondolásait, töprengéseit.

BEÁGYAZÓDÁS – KIÁGYAZÓDÁS

A beágyazódás folyamata és maga a beágyazottság fogalma is a szakirodalomban – ahogy Rechnitzer János kifejtette – alapvetően a nagyvállalatokhoz, azon belül is főként a multinacionális vállalatokhoz kapcsolható. Józsa Viktória a témában írt műveiben (2017; 2019) megerősítette, hogy a folyamat hazánkban elsődlegesen a nagyvállalatokat, főként a külföldi működőtőke beruházással létrehozott leányvállalatokat érinti, úgy, hogy a termelési tevékenységeken túl fokozatosan integrálódnak a helyi és regionális környezetbe.

Józsa (2017:51.) kiemelte, hogy a „helyi beágyazódás a globalizáció egy lokális szinten megjelenő hatása, annak kihívására adott helyi válasz”. Ez a gondolat azért lényeges, mert ma már aligha vonható kétségbe az a jelenség, hogy – bár a globális gazdaság folyamatai a gazdasági szereplőkre (mérettől, tevékenységtől függetlenül, de eltérő mértékben) valamilyen szinten hatnak (Lengyel, 2010) – a tartós versenyelőnyök a lokális szinteken zajló folyamatokon alapulnak (Porter, 1990; Camagni, 2002). Napjainkban egyetlen gazdasági vagy társadalmi szereplő sem tud anélkül hatékonyan működni, hogy ne ismerné a „játékszabályokat” és ne alkalmazkodna a helyi viszonyokhoz, jogszabályokhoz és kultúrához.

A beágyazódás és a beágyazottság tehát azt jelenti, hogy a nagyvállalat, leányvállalat egy korábban számára ismeretlen térben kezdi meg működését, ahová hozza a saját kultúráját, miközben a tartós működés előmozdítása érdekében meg kell kezdenie a helyi környezetbe való integrálódást is. professzor úr írásában a Józsa-modellből (2017) inspirálódva mutatta be ennek folyamatát (a folyamatok áttekintését az elemzett tanulmány 1. táblázata mutatja be). A folyamat alapvetően hat fő lépésre bontható, amelynek érdekessége, hogy kiemeli mind az országos, mind a helyi aktivitásokat az egyes szakaszokban. Egy adott településen nyilvánvaló, hogy nem véletlenül jelenik meg egy külföldi befektető, ennek előkészítése akár éveket is jelenthet, amiben aktív szerep jut mind a nemzeti, mind a lokális döntéshozóknak. Egy beruházási döntés komoly hatással bír a helyi szint működésére, ahogy minden további lépés is együttműködést és jelentős eszköztárat igényel.

A beágyazódással kapcsolatban a tanulmányban megjelenik egy új fogalom, a kiágyazódás. professzor úr felteszi a kérdést, hogy mi történik azután, hogy a vállalat elérte a csúcspontot, része lett a helyi gazdaságnak, közösségnek? Lehet ezt az állapotot fokozni vagy elindul egy ún. „kiágyazódási” folyamat? Olvasatunkban professzor úr tanulmányának egyik fő üzenete, hogy ne álljunk meg ott, hogy beágyazottnak tekintünk egy nagyvállalatot, hanem gondoljuk tovább, hogy mi történhet azután, hogy a vállalat integrálódott a lokális térbe.

Alapvetően két út lehetséges. Folytatódik a folyamat, de már sokkal komplexebb módon, például még több beszállító kapcsolódik a vállalathoz, kiterjedtebbé és összetettebbé válnak az együttműködések, a vállalati újítások egyre inkább begyűrűznek a helyi gazdaságba, ezáltal formálják azt, továbbá megindulhatnak vagy folytatódhatnak azok az innovatív folyamatok, amelyek hatással lehetnek a helyi társadalmi viszonyokra. Ezek a folyamatok már többről szólnak annál, hogy a vállalat integrálódik a helyi térbe. Arról árulkodnak, hogy a vállalat megerősíti jelenlétét és olyan formális és informális kapcsolatokat épít ki, továbbá olyan tudást generál, amely már-már elválaszthatatlanná teszi a vállalatot a helyi és akár a nemzeti gazdaságtól és társadalomtól.

A gazdasági folyamatok természetes velejárója, hogy nem minden esetben indul el a továbbszűkülés. A gazdasági és térszerkezet alakulhat oly módon is, hogy a vállalat a kivonulás mellett dönt, amely a beágyazottság állapotától függően megrázkódtatást jelenthet a település, de még a nemzetgazdaság számára is. Megakadályozható-e a kiágyazódás folyamata? Alapvetően vannak olyan folyamatok, amelyek a „rendszer természetes része és következménye” (Rechnitzer, 2018:38.), így meg nem akadályozható, azonban a települési „diverzifikált gazdasági szerkezet” (Rechnitzer, 2018:38.) csökkentheti a hatásokat és új lehetőségeket is megnyithat.

A kiágyazódás esélyét csökkenti továbbá, ha a vállalat olyan szinten integrálódott már a környezetébe, hogy jelentős veszteségek érhetik, amennyiben úgy dönt, hogy elhagyja a helyi gazdaságot. A kiágyazódás lehetősége aligha merül fel, amennyiben a vállalat aktív és tudatos résztvevője a térség fejlesztésének, hozzájárul a helyi jólét és jólét megteremtéséhez, és tevékenységeinek fókuszában a településen való hosszú távú maradás szerepel (Koncsoné, 2018).

Professzor úr tanulmánya szerint tehát a beágyazódás és a kiágyazódás egy összetett folyamatként értelmezhető, ahol sohasem egyetlen félen múlik, hogy pontosan mi fog történni. Emiatt aktív szereplőnek kell lenni minden érintettnek és döntéshozónak.

BEÁGYAZÓDÁS: SZEGMENSEK

Ebben a részben azt mutatjuk be, hogy professzor úr olvasatában milyen szempontok mentén értelmezhető a beágyazódás. Tanulmánya alapján a beágyazódás interaktív folyamat, amely azt jelenti, hogy minden fél – alapvetően a (nagy)vállalat és a (nagy)város – egyben kezdeményezője és haszonélvezője is a vállalat megjelenésének. Ezt az interaktivitást professzor úr öt szegmens mentén vizsgálta meg, amelyek rövid ismertetésére vállalkozunk:

1. Humán erőforrás: Az érkező vállalat számára új lehetőségek nyílnak meg, sok esetben kedvezőbb bérköltségek mellett a térség munkaerőinek bevonásával, azonban ez csak akkor valósulhat meg, ha a helyi társadalom és gazdaság legalább már részben felkészült az új munkakultúra befogadására és ismeri a vállalat által elvárt új vagy részben új munkarend rendszerét és képes is hozzá alkalmazkodni. Egy nagyvállalat jelenléte fel is bolygathatja a helyi munkaerőpiacot, hiszen korábban nem látott verseny indulhat meg a helyi munkaerőért a nagyvállalat által kínált magasabb bérszint miatt.
2. Gazdasági bázis: Amennyiben a helyi gazdaság szerkezete elég fejlett ahhoz, hogy befogadja a vállalatot, az megkönnyíti a vállalat és a helyi közösség együttműködéseit is és megjelenhetnek újfajta tevékenységek és szereplők is a helyi piacon.
3. Helyi piacok és fogyasztás: Egy betelepült nagyvállalat és az általa kínált magasabb bérszint egyrészt a megjelenő külföldi menedzsment, másrészt a bérszínvonal miatt változásokat indukálhat a helyi lakáspiacon, a kultúrában, megváltoztathatja a helyi fogyasztás szerkezetét és hatással lehet az árakra is.
4. Lokális társadalom: A lokális társadalomba való beépülés akkor fog működni, ha egyrészt a helyiek is nyitottak az új befogadására, másrészt a vállalat is hajlandó tenni azért, hogy elfogadja és integrálja a helyi kultúra, a helyi közösségi élet azon szeg-

menseit, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a vállalat ne 'zárványként' működjön a településen. Ennek első mozzanata, hogy a vállalat részéről megjelenik a helyi társadalom felé mutatott felelősségvállalás először jellemzően különböző szervezetek, jöügyek támogatásának formájában. Ennél már kicsit összetettebb kapcsolódás a helyi közösségekben való jelenlét, mely már túlmutat a támogatásokon és a helyi kultúrához, a helyi oktatásban és akár a helyi döntéshozatalban való részvételhez is kapcsolódik.

5. Településpolitika: Egy nagyvállalat olyan szintű változásokat indukálhat a helyi térben, amelyre a helyi döntéshozóknak reagálniuk kell. Amennyiben ennek a folyamatnak része a vállalat is, az mély és tartós együttműködést eredményezhet a két fél között, mely kihát ezután az első négy szegmensre is.

BEÁGYAZÓDÁS ÉS KKV-K

A beágyazódás fogalma, mint szó esett róla, alapvetően a nagyvállalatokhoz, azon belül is jellemzően a transz- és multinacionális vállalatokhoz kapcsolódik. Felmerül azonban a kérdés, hogy értelmezhető-e a jelenség a kis- és középvállalatok (kkv-k) esetében is. Profesz-szor úr egyértelműen állást foglalt amellett, hogy a kkv-szintű beágyazódás létező jelen-ség, tanulmányában azonban csak érintőlegesen foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Ahogy professzor úr eltöprengett a beágyazódás kérdésén, írásunk végén mi ezt tesszük a kkv-kal kapcsolatban.

Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a kkv-k nem a nagyvállalatok kicsinyített másai, hiszen működésükben, együttműködéseikben jelentősen eltérnek tőlük (Jenkins, 2004; Málóvics 2009; Reisinger – Szabó, 2024). Míg egy leányvállalat esetében arról van szó, hogy egy má-sik országban telepedik le, ahol új kultúrával találkozik, addig a kkv-k jelentős része abban a városban kezdi meg működését (ráadásul nagyrészt családi vállalkozásként [Konczosné et al., 2018]), ahol az alapítók élnek, vagyis jól ismerik a helyi és országos viszonyokat is. Ez alól kivétel, ha a vállalat új telephelyet hoz létre egy másik városban vagy más országban is terjeszkedik. Meglátásunk szerint mind a két esetben beszélhetünk beágyazódásról, de részben más értelemben.

- Vállalatalapítás és működés helyben: Ebben az esetben az alapítók ismerik a helyi viszonyokat, a helyi munkaerőpiaci lehetőségeket, a helyi kultúrát, ezt nem kell megtanulniuk, ez a fajta integrációs folyamat esetükben kimarad, azonban a helyi társadalomba, a közösségekhez történő kapcsolódás már esetükben is aktív cselek-vést kíván, mely megjelenhet a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) égisze alatt is. Így a vállalat megjelenhet támogatóként, majd a helyi folyamatok résztve-vőjeként (pl. aktív kamarai szerepvállalás, oktatás középiskolában, egyetemeken, előadás konferenciákon), végül azok alakítójaként is akár a döntéshozatalban való részvétellel.
- Vállalati terjeszkedés másik településen, külföldön: Ebben az esetben itt is megje-lenik az új környezet, ahová a hosszú távú működés és együttműködés érdekében hasznos, ha a vállalat telephelye/részlege/leányvállalata integrálódni tud. Itt hason-lóan a nagyvállalatoknál leírtak lesznek érvényesek, talán annyi kitétellet, hogy vé-

leményünk szerint számít az, hogy mekkora vállalatról van szó, mekkora gazdasági erővel rendelkezik, ezáltal mekkora hatást tud gyakorolni az adott térség folyamataira.

A kkv-kal kapcsolatban az a vélekedés, hogy általában a lokális/regionális tér szereplői (Jenkins, 2004; Yuhua – Bayhaqi, 2013) itt értékesítenek, itt vannak a kapcsolataik és helyi, regionális forrásokból származnak az inputjaik. Esetükben éppen az lehet a kihívás, hogy magasabb területi szintű piacokon is megjelenjenek, vagyis elinduljon a kisebb vállalatok nemzetköziesedése (ITM, 2019). Úgy gondoljuk, hogy ebben az esetben is beszélhetünk a klasszikus nagyvállalati beágyazódásról, azonban itt nem a lokális térbe, hanem a nemzetközi folyamatokba, piacokba lehet integrálódni.

A nagyvállalatok esetében bemutatott szegmensek közül az első kettő itt is értelmezhető, de más megközelítésben. A humánerőforrás tekintetében a fókusz azon van, hogy meglegyen a vállalatnál az a tudás, ami nemzetközi piacokon való megjelenéshez szükséges, a gazdasági bázis esetében pedig az lehet szempont a kkv-k esetében, ha olyan környezetben működnek helyben, mely megfelelő alapot, együttműködést tud biztosítani ahhoz, hogy a vállalat képes legyen akár a nemzetközi piacokon is megjeleneni. Úgy véljük, hogy a beágyazódás-kiágyazódás téma mentén a jövőben érdemes lehet a kkv-k ilyen irányú szerepét is vizsgálni.

ÖSSZEGZÉS

Regionális kutatóként ma már szinte elkerülhetetlen, hogy a különböző társadalmi, gazdasági elemzések során ne találkoznánk a beágyazódás jelenségével valamilyen formában. Egy ország gazdaságának teljesítményét nagymértékben meghatározzák az ott működő nagyvállalatok, amelyek adott térbe történő integrálódása érdeke mind a vállalatnak, mind a lokális/regionális tér szereplőinek.

Tanulmányunkban felvázoltuk Rechnitzer professzor úr tanulmánya alapján a beágyazódás fogalmi rendszerét, áttekintettük a beágyazódás folyamatát, az érintett társadalmi, gazdasági folyamatokat. Kitértünk továbbá egy olyan jelenségre, mely még napjainkban sem vizsgált részletesen, ez a kiágyazódás fogalma. Professzor úr jogosan teszi fel a kérdést, hogy mi történik azután, ha egy vállalat már sokféle területen integrálódott a lokális térbe, van-e még hová fejlődni vagy elindul a vállalat kivonulási folyamata. Ez utóbbi természetes folyamat, azonban lehet azért tenni, hogy amennyiben egy meghatározó vállalat elhagyja a térséget, az ne érintse túlságosan jelentősen az adott tér folyamatait.

Tanulmányunkban részletesen reflektáltunk arra a tényre, hogy a beágyazódás nemcsak a nagyvállalatok ügye lehet, kkv-k esetében is értelmezhető a fogalom. Ez utóbbi azonban még ma is – hat évvel professzor úr tanulmányának megjelenése után – kevésbé kutatott területnek számít. Ezért korábbi tapasztalatainkra támaszkodva és a professzor úr tanulmányában leírtakat inspirációként felhasználva felvázoltuk a kkv-k beágyazódásának lehetséges szempontjait, útjait. Ezek alapján a beágyazódást már nemcsak a helyi, hanem akár a nemzetközi térbe történő integrálódásként is értelmezhetjük.

IRODALOMJEGYZÉK

- Camagni, Roberto: *On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading?*, Urban Studies, 2002/13, 2395–2411. <https://doi.org/10.1080/0042098022000027022>
- Feldman, Maryann – Storper, Michael: *Economic Growth and Economic Development: Geographical Dimensions, Definition, and Disparities*, in: Clark, Gordon L. – Feldman, Maryann – Gertler, Meric S. – Wójcik, Dariusz (eds.): *The New Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, Oxford, 2018, 143–158. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198755609.013.13>
- Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM): *A magyar mikro-, kis- és középvállalkozások megerősítésének stratégiája 2019–2030*, Budapest, 2019, 140.
- Jenkins, Heledd: *A Critique of Conventional CSR Theory: An SME Perspective*, Journal of General Management, 2004/4, 37–57. <https://doi.org/10.1177/030630700402900403>
- Józsa Viktória: *A nagyvállalati beágyazódás vizsgálata helyi szinten három magyar nagyváros példáján, PhD-értékezés*, Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományi Doktori Iskola, Gödöllő, 2017, 186.
- Józsa Viktória: *A vállalati beágyazódás útjai Magyarországon*, Budapest, 2019, 256.
- Keeble, David – Lawson, Clive – Smith, Helen L. – Moore, Barry – Wilkinson, Frank: *Internationalisation Processes, Networking and Local Embeddedness in Technology-Intensive Small Firms*, Small Business Economics, 1998/4, 327–342, <https://doi.org/10.1023/A:1007942612220>
- Konczosné Szombathelyi Márta – Reisinger Adrienn – Ablonczyné Mihályka Lívya – Rámháp Szabolcs – Bite Pál – Polster Csilla: *Családi vállalatok: regionális beágyazódás és nemzetköziesedés*, Posperitas, 2018/3, 77–96. http://dx.doi.org/10.31570/Prosp_2018_03_4
- Konczosné Szombathelyi Márta: *A vállalati és a regionális kultúra kölcsönhatásának vizsgálata az AUDI Hungaria Zrt. és Győr példáján*, Tér-Gazdaság-Ember, 2018/1, 113–142.
- Lengyel Imre: *Regionális gazdaságfejlesztés*, Budapest, 2010, 386.
- Lengyel Imre: *Regionális és városgazdaságtan*, Szeged, 2021, 573.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *Regionális gazdaságtan*, Budapest–Pécs, 2004, 392.
- Málóvics, György: *The social role and responsibility of small and medium-sized enterprises: Results of an empirical investigation applying the social capital approach*, in: Bajmócy Zoltán – Lengyel Imre (szerk.): *Regional Competitiveness, Innovation and Environment*, Szeged, 2009, 222–236.
- Oppenkowski, Moritz von – Hassler, Markus – Roesler, Tim: *Informal markets and global value chains—the disembedding of Romanian dairy smallholders*, European Planning Studies, 2019/5, 995–1012, <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1584607>
- Pike, Andy – Rodriguez-Pose, Andrés – Tomaney, John: *Local and Regional Development*, Routledge, London, 2017, 406.
- Porter, Michael E.: *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990, 896.
- Ratajczak-Mrozek, Milena: *Companies’ Simultaneous Embeddedness in Local, International and Global Networks – a Conceptualisation from the Perspective of Local Enterprises and Their Degree of Internationalisation*, The Poznan University of Economics Review, 2014/1, 31–47. DOI: <https://doi.org/10.18559/ebr.2014.1.824>
- Rechnitzer János: *Beágyazódás és a beágyazottság – Töprengések a vállalatok területi/városi integrációjáról*, Tér-Gazdaság-Ember, 2018/1, 25–41.
- Reisinger Adrienn – Szabó Zsolt Roland: *The event-driven social responsibility in small and medium-sized enterprises*, Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 2024/online first, 1–13. <https://doi.org/10.1002/csr.2775>
- Schwabe, Julian – von Oppenkowski, Moritz – Roesler, Tim – Hassler, Markus: *An embeddedness perspective on family farm development in the Carpathian Mountains*, Journal of Land Use Science, 2022/1, 556–571, <https://doi.org/10.1080/1747423X.2022.2038295>
- Varga Attila: *Térszerkezet és gazdasági növekedés*, Budapest, 2009, 146.
- Yuhua, Zhang – Bayhaqi, Akhmad: *SMEs’ Participation in Global Production Chains*, APEC Issues Paper, 2013/3, 1–46.

•
Michel Delonay (F)

NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN

Civil szervezetek mint társadalmi innovációk a térben

*Civil organisations as social innovations
from territorial view*

SZERZŐK:

NÁRAI MÁRTA, szociológus, egyetemi docens, szakfelelős, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar, Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék, narai.marta@ga.sze.hu, ORCID: 0000-0003-3244-125X

REISINGER ADRIENN, közgazdász, habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi és Alkalmazott Közgazdaságtan Tanszék, reisinger.adrienn@ga.sze.hu, ORCID: 0000-0001-9463-807X

JEL kód: L31

Kulcsszavak: civil társadalom • nonprofit szervezetek
• társadalmi innováció • területi elemzések

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy a szerzők reflektáljanak Rechnitzer Jánosnak a Kurtán Sándor és társai által szerkesztett Magyarország évtizedkönyve 1988–1998. I. kötetében (A rendszerváltás) 1998-ban megjelent *Nonprofit szervezetek területi szerkezete* című tanulmányában megfogalmazott gondolataira. A tanulmány fókuszában a civil szektor mint társadalmi innováció és annak területi megközelítése áll. Rechnitzer János írását kiegészítve és továbbgondolva a tanulmány áttekinti a civil/nonprofit szektor társadalmi szerepét és az elmúlt közel három évtized adatai segítségével képet ad arról, hogyan változott a szektor mérete országos és területi megközelítésben.

AUTHORS:

MÁRTA NÁRAI, Sociologist, Associate Professor, Széchenyi István University, Apáczai Csere János Faculty of Pedagogy, Humanities and Social Sciences, Department of Social Studies and Sociology, narai.marta@ga.sze.hu, ORCID: 0000-0003-3244-125X

ADRIENN REISINGER, Economist, Habilitated Associate Professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics, Department of International and Applied Economics, reisinger.adrienn@ga.sze.hu, ORCID: 0000-0001-9463-807X

JEL code: L31

Keywords: *civil society • non-profit organisations • social innovation • spatial analyses*

Abstract: *The goal of the paper is to give a reflection on the thoughts of Professor János Rechnitzer's study in an edited proceeding by Sándor Kurtán et al. titled „Nonprofit szervezetek területi szerkezete” (Spatial structure of non-profit organisations) published in 1998. The study highlights the civil sector as a social innovation and its territorial approach. Complementing and reflecting on János Rechnitzer's paper the focus is on the review of the social role of the civil/non-profit sector and on providing national and regional data about the sector in the past three decades to examine the main changes in the sector.*

BEVEZETÉS

Tanulmányválasztásunknak nemcsak szakmai, hanem erőteljes személyes motivációja is van: kutatói pályánk elején mindketten – igaz több éves különbséggel – részben Rechnitzer János inspirációjára kezdtünk el foglalkozni a civil társadalom, nonprofit szektor világával, majd az évek során érdeklődési/kutatási területünk bővült, tágult a társadalmi aktivitás, társadalmi felelősség- és szerepvállalás szélesebb spektrumára.

A civil/nonprofit szektor szerepének vizsgálata és számosságának, működési jellemzőinek elemzése fontos szempont a civil társadalom megismerésében, melyhez hazánkban 1993 óta rendszeres adatgyűjtéssel járul hozzá a Központi Statisztikai Hivatal (KSH). Rechnitzer professzor úr tanulmányában részletes képet ad arról területi adatok segítségével, hogyan bontakozott ki a szektor hazánkban a rendszerváltás után. Tanulmányunk célja, hogy egyrészt erre reflektálva, másrészt ezt kiegészítve bemutassuk, hogyan alakult a hazai szektor számossága az elmúlt három évtizedben és hogyan változott társadalmi megítélése középpontban tartva professzor úr megközelítését, hogy a civil szektor fontos társadalmi innovációként értelmezhető.

A tanulmány első részében a szektort mint társadalmi innováció megközelítést járjuk körbe, majd KSH adatok segítségével bemutatjuk, hogy a kilencvenes évek első feléhez

képeket milyen főbb változások figyelhetők meg a szektorban, kitérve országos és területi adatokra is. Írásunkat a civil/nonprofit szféra területi elemzési lehetőségeiről és annak jelentőségével zárjuk.

CIVIL SZERVEZETEK MINT JELENTŐS TÁRSADALMI INNOVÁCIÓK

Rechnitzer János tanulmányában a társadalmi-politikai innovációk¹ között kimagasló jelentőségűnek ítélte a civil társadalom szerveződéseit, melyek – írja cikke bevezető sorai-
ban – „jelzik a lokális társadalom aktivitását, annak főbb érdeklődési és kötődési pontjait”; „érezkeltetik a lakosság fogékonyságát, támogatási képességét a nem gazdasági szférák iránt”; illetve „illusztrálják az egyes településekben a társadalmi-közösségi igényeket, szükségleteket, s azok változását” (Rechnitzer, 1998:539).

A társadalmi innováció fogalmának kialakulása a 20. század elejére tehető (Varga, 2020), azonban általánosan elfogadott definíciója azóta sem alakult ki (Veresné – Balaton, 2021; Varga – Tóth, 2024). A fogalom értelmezése abból indul ki, hogy újításokra, fejlődésre nemcsak gazdasági, műszaki szempontból van szükség, hanem reagálni kell a társadalmi problémákra, jelenségekre is (Drucker, 1985; Whyte, 1982). A fogalom mai értelmezése kapcsán egyetértünk Czákó Erzsébet (2000 – idézi: Veresné – Balaton, 2021:11.) megfogalmazásával, mely szerint a társadalmi innováció olyan folyamat, „amely révén megjelenik az életminőség és az élettartam fejlesztésének a lehetősége. A társadalmi innováció olyan új (vagy új megközelítésű) megoldásokat jelent, amelyek egyszerre elégitik ki a társadalmi szükségletet, és fokozzák a társadalom cselekvőképességét”. Vagyis társadalmi innovációnak tekinthetünk minden olyan kezdeményezést, mely arra fókuszál, hogy megoldást találjon valamilyen társadalmi problémára, ezáltal javítva és növelve az életminőséget.

Ezen elgondolás alapján a civil, nonprofit szervezetek kulcsfontosságú szerepet játszanak a társadalmi innováció folyamatában, ezáltal katalizátorai is a közösségi fejlesztésnek és a társadalmi részvételnek (Nárai – Reisinger, 2016; Varga – Tóth, 2024). Hazánkban a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a civil szektor újjászületéséről² beszélhetünk, amikor is a szektor szervezeteit a társadalmi-közösségi élet klasszikus értelemben vett szervezeti innovációiként is értelmezték. Így akkoriban az alapítványok és az egyesületek, klubok, körök, társulások szabad létrehozása új szervezeteket, új egyéni és közösségi viselkedésmódokat, új tevékenységeket jelentettek a közösségi és állampolgári életben, a lokális terekben.

Ma már, több évtized távlatából a civil/nonprofit szervezetek létrehozási lehetősége alapvető jognak tűnik – a 2010 után bekövetkezett, a civil társadalmat (is) érzékenyen érintő kedvezőtlen folyamatok (Ágh, 2016; Brachinger, 2016; Madarász – Nizák, 2022) ellenére is. Időbeli és térbeli terjedésükkel megvalósult az innovációs folyamat kiteljesedése, a szervezeti innovációk diffúziója, így e formában már nem tekinthetők a társadalmi-közösségi élet újdonságainak. Ugyanakkor a civil társadalom szereplői továbbra is fontosak a társadalmi innováció szempontjából, olyan szerepkörökben vannak jelen, melyekben innovációs potenciáljuk megmutatkozhat, megmutatkozik. Az USA-ban már a hetvenes években születtek olyan írások, amelyek az „innováció fontos laboratóriumaiaként” említették az egyesületeket (Berger – Neuhaus, 1977 – idézi Smith, 1999:169).

Magyarországon először – Rechnitzer Jánoson kívül – Harsányi Gábor használja a civil társadalom szerveződéseivel kapcsolatosan a társadalmi innováció kifejezést, amikor megállapítja, hogy a nonprofit szervezetek alkalmasak a „nem profitcélú társadalmi innovációra” (Harsányi, 1992:34.). Mit is jelenthet ez? A civil szerveződések, nonprofit szervezetek számos esetben innovatív szereplőként jelennek meg azáltal például, hogy az átlagostól eltérő, speciális szükségletekre alternatívát kínálnak, vagy felismerik a megváltozott szükségleteket, igényeket, lehetőséget teremtenek ezek kifejezésére, vagy „új jogok igénylésére” (Evers, 1995:607.). De jelenti azt is akár, hogy újfajta társadalmi, gazdasági, környezeti problémákat azonosítanak és ezekre reagálnak, akár újfajta problémamegoldási, közösségszervezési módokat alkalmazva. Különösen a szociálpolitika területén megjelenő innovációk egy része köthető civil szervezetekhez: korábban is fontos szerepet játszottak pl. társadalmi problémák (pl. szegénység, hajléktalanság) kezelésében, a szociális segítségnyújtásban, a szociális intézmények létrejöttében és fenntartásában, az egészségügyi hálózat kialakításában (Bocz, 1997; Széman – Harsányi, 1999). Napjainkban is jellemző, hogy az ellátásból korábban hiányzó láncszemeket nonprofit szervezetek vezettek be (pl. az első hajléktalan menhelyek, szenvedélybetegek számára szolgáló nappali intézmények létrehozása a rendszerváltás utáni időszakban), de innovációs képességet jelzi gyors reagálásuk is különböző krízishelyzetekre. A civil társadalom szereplői számos esetben elérték vagy éppenséggel kivívták, hogy adott problémák kezelése bekerüljön az állami ellátórendszer szolgáltatásai közé, hiszen a legtöbb társadalmi probléma nem oldható meg jótékonyági alapon (Kuti, 1998).

Napjaink új típusú társadalmi-gazdasági innovációi körébe tartoznak a szociális szövetkezetek,³ melyekről szintén érdemes szót ejteni, hiszen olyan, a társadalmi erőforrásokat hatékonyan egyesíteni képes, önkéntesen létrehozott autonóm társulások, melyek az önfoglalkoztatás sajátos szervezeti kereteit teremtik meg és elsősorban hátrányos helyzetű és/vagy hátrányos térségekben élő munkavállalók lehetőleg hosszú távú munkalehetőséghez jutását biztosítják, egyben gazdasági, társadalmi, közösségi, oktatási és kulturális célokat valósítanak meg. Kulcsfontosságú mind a szervezeti, mind a foglalkoztatási és a végzett tevékenységekben is az innovatív megoldások megléte, amelyek segítségével a piaci rések lefedését igyekeznek megvalósítani ezek a szervezetek (Széman, 2018).

A társadalmi innovációs szerepkörben való megjelenés azonban nem csak azt jelentheti, hogy maguk a szervezetek vezetnek be új szolgáltatásokat, vagy jelzéseikkel ezt kikényszerítik, vagy újfajta problémamegoldási vagy közösségszervezési módokat alkalmaznak, hanem a közbeszéd formálásában, tematizálásában is fellelhető az ez irányú jelentőségük. Simsa szavaival élve ún. „témaúttörőként” (Simsa, 2000:159.) is hozzájárulnak a társadalom fejlődéséhez és a társadalmi problémák közösségi kezeléséhez. Új témák felvetésével vagy régiiek újradefiniálásával, és a korábbi, illetve új, jelentős társadalmi következményekkel járó jelenségek, problémák, veszélyforrások nyílt megfogalmazásával, komolyan vételével, azaz „társadalmi súllyal való ellátásukkal” (Simsa, 2000:337.), azok megoldása iránt tanúsított érzékenységük kapcsán a civil szervezetek „társadalmi riadóztató” (Simsa, 2000:159.) funkciót is ellátnak. Habermas (1992) hangsúlyozza, hogy például a társadalmilag legsúlyosabb veszélyforrásokra sosem az állami apparátus, vagy a gazdasági szereplők hívják fel a figyelmet, illetve vetik fel az azokkal kapcsolatos problémákat, hanem a civil társadalom szereplői. Az új területek felvetésével, illetve új összefüggések generálásával a nonprofit szervezetek a közvélemény tudatának és valóságkonceptiójának befolyásolását is végzik (Simsa, 2000).

A NONPROFIT SZÉKTOR STRUKTURÁLIS ÉS TERÜLETI JELLEMZŐI – FÓKUSZBAN A SZERVEZETEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

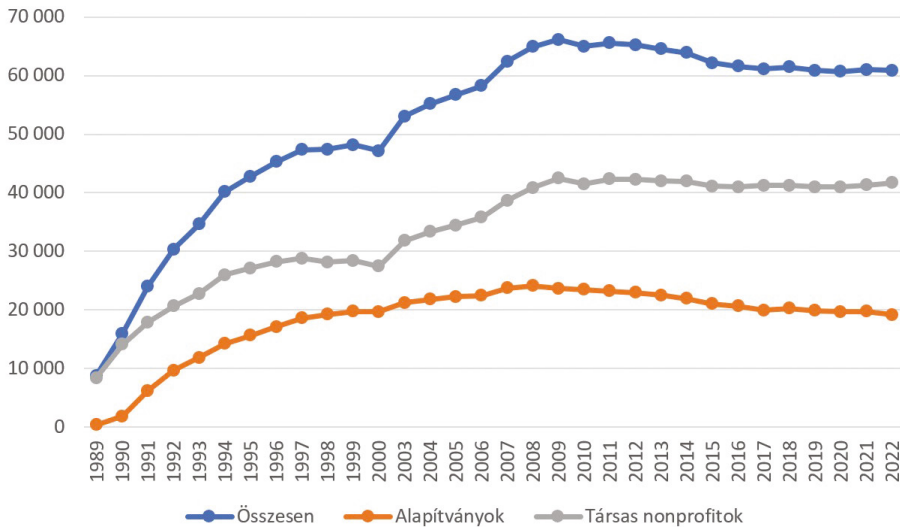
A civil társadalom intézményeinek diffúzióját az alapítványok és az egyesületek számának változásával és a településhálózatban történő terjedésével jellemezte Rechnitzer. E két klasszikus civil szervezetnek tekintett szervezeti forma napjainkban is a nonprofit szektor döntő hányadát (88%) teszi ki.⁴ A nonprofit szervezetek terjedésének dinamikája a kilencvenes években rendkívül erőteljes volt, szinte robbanásszerű számbeli növekedés következett be az említett időszakban a társadalmi-politikai-gazdasági változásoknak köszönhetően. Rechnitzer megállapítja, hogy egyrészt az alapítványok létrejöttében minden nagyobb régióban az expanzív diffúzió volt jellemző, másrészt az egyes településtípusokat tekintve hierarchikus terjedés volt megfigyelhető, tehát a települési lejtő e tekintetben is érvényesült. A főváros mellett a megyeszékhelyek jártak élen az alapítványtevéseben, sőt a jelentősebb szellemi-kulturális központokban jóval erősebb volt az ez irányú aktivitás, mint a többi nagyvárosban. A kisebb városokban és a községekben csak később jelentek meg a civil társadalom e szereplői, szinte mintaértékű példaként is szolgálva. Az egyesületek esetében is elmondható, hogy a főváros mellett a nagyobb központokban aktivizálódott erőteljesen a lakosság ezek létrehozására nagyobb számban. A terjedési folyamatot egyértelműen meghatározta a települések településhálózatban elfoglalt helye, funkciói, jellege, sőt tradíciói is. Elmondható, hogy a folyamat eredményeként a településhálózat minden elemében megjelentek, illetve jelen vannak a civil társadalom szerveződései; szinte nincs olyan falu sem, ahol legalább egy civil/nonprofit szervezet ne került volna alapításra.

Rechnitzer János hangsúlyozza, hogy bár a szervezetalapítás üteme még nem lassult le a kilencvenes évek közepére, számuk dinamikusan növekedett, de a térbeli diffúziójukban már felismerhetők voltak az átrendeződés jegyei, valamint a telítődés jeleinek megfigyelhetőségéről is említést tesz már a kilencvenes évek közepére vonatkozóan. Ezzel kapcsolatosan azonban közel harminc év távlatából elmondható, hogy korántsem következett be a telítődés a kilencvenes évek közepén-második felében, hiszen a Nonprofit törvény néven ismertté vált Közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény hatályba lépése utáni szervezetalapítási megtorpanás után a kettőzres években újabb jelentős mértékű növekedést produkált a társadalmi önszerveződés mértéke. Az 1. ábrán jól látható, hogy azokban az években is több ezer, összességében több tízezer nonprofit szervezetet, elsősorban egyesületet, de alapítványt is hoztak létre magánszemélyek és más társadalmi-gazdasági szereplők köszönhetően a civil társadalom fejlődéséhez viszonylag kedvező feltételeknek és a kormányzat és önkormányzatok partnerségi (kooperatív [Brachinger, 2016]) hozzáállásának.

A 2010-es években ennek az ellenkezője következik be, a 2011-es Civil törvény⁵ szigorúbb szabályozásának, később a civil szervezetek bizonyos körét érintő „átvilágítási” törvényeknek,⁶ illetve a kormányzat civil szervezetekkel kapcsolatos bizalmatlanságának és megváltozott hozzáállásának, a működésük feltételei negatív irányú változásának következtében a szervezetek számának csökkenése, illetve stagnálása figyelhető meg (1. ábra). A nonprofit szektor számosságának maximumát 2009-ben érte el (66 145 szervezet volt a KSH adatai alapján), napjainkban 8%-kal kevesebb, már csak közel 61 ezer szervezet van

(2022-ben 60 878), a csökkenés és a szervezetalapítási stagnálás mind az alapítványok, mind a társas nonprofitok körében megfigyelhető, az előbbieket azonban jobban érinti (1. és 2. ábra). Megállapíthatjuk tehát, hogy napjainkra valóban bekövetkezett a szektor telítődése.

1. ábra: Nonprofit szervezetek számának alakulása 1989 és 2022 között
 Figure 1: Number of the non-profit organisations between 1989 and 2022

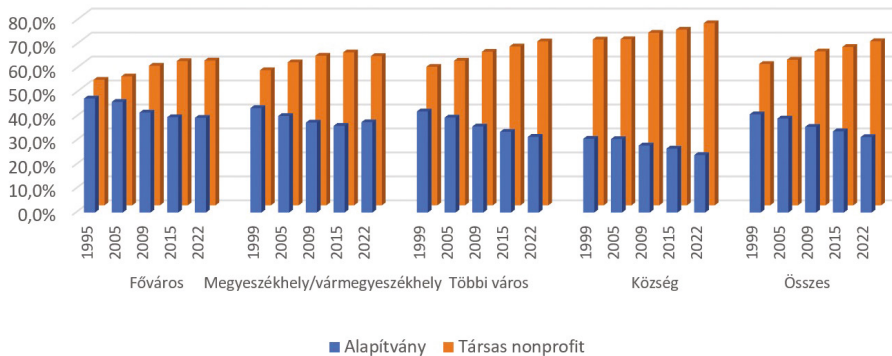
Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.
 Source: own editing based on KSH data.

A változó dinamikájú folyamatoknak köszönhetően elmondhatjuk, hogy bár a kilencvenes évek közepén a nonprofit szervezetek 38%-át az alapítványok tették ki, arányuk még emelkedett is a kilencvenes évek végéig (1999-ben pl. 41%), de azt követően visszaszorulásuk figyelhető meg, napjainkra kevesebb, mint egyharmados (31,5%) a jelenlétük⁷ (2. ábra).

Az egyes településtípusok között pedig továbbra is jelentős különbség van a tekintetben, hogy a működő szervezetek mekkora hányada alapítvány és mekkora hányada egyesület vagy más társas nonprofit. Az összes szervezet lényegesen magasabb hányadát tették és teszik is ki az alapítványok a fővárosban és a megyeszékhelyeken, mint a kisebb városokban vagy különösen a falvakban, sőt ez utóbbiakban napjainkra csupán a szervezetek ötöde működik alapítványi formában (2. ábra).

2. ábra: A különböző településtípusban működő szervezetek megoszlása az alapítványok és társas nonprofitok alapján, 1995, 2005, 2009, 2015, 2022, %

Figure 2: Distribution of foundations and associations by settlement types, 1995, 2005, 2009, 2015, 2022, %

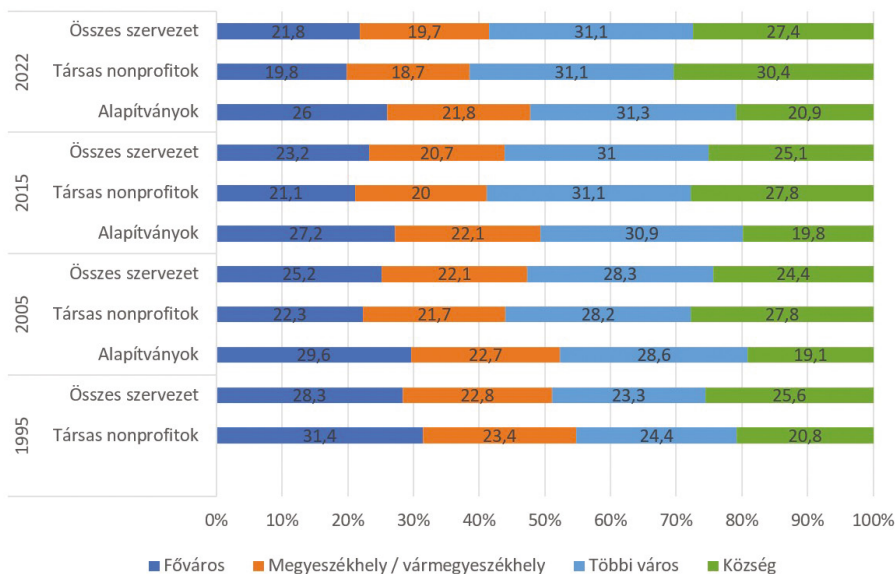

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.
Source: own editing based on KSH data.

A kilencvenes évek közepén az egyesületek közel harmadát (31,4%) a fővárosban, közel negyedét (23,4%) a megyeszékhelyeken, illetve a többi városban (24,4%), ötödét (20,8%) falvakban jegyezték be. Az alapítványok nagy hányada szintén Budapesthez, illetve a megyeszékhelyekhez kötődött, a falvakban kevésbé voltak jelen (Rechnitzer, 1998). Napjainkra elsősorban a társas nonprofitok esetében változott meg markánsan a települési mintázat, ma már az egyesületek, más társas szervezetek közel harmada községekben működik⁸ (3. ábra). De összességében is elmondható, hogy a szektoron belül nőtt a községi szervezetek száma és aránya, amellett, hogy csökkent a fővárosi és a vármegyeszékhelyeken működő szervezetek száma. Ez utóbbiak esetében ez a tendencia mind az alapítványokra, mind a társas szervezetekre igaz. A községi arányok megváltozását nagymértékben az is eredményezi, hogy e településeken viszont az egyesületek alapításának emelkedését figyelhetjük meg az utóbbi időszakban is.

3. ábra: A nonprofit szervezetek településtípus szerinti megoszlásának alakulása, 1995, 2005, 2015, 2022, %

Figure 3: Distribution of non-profit organisations by settlement types, 1995, 2005, 2015, 2022, %

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

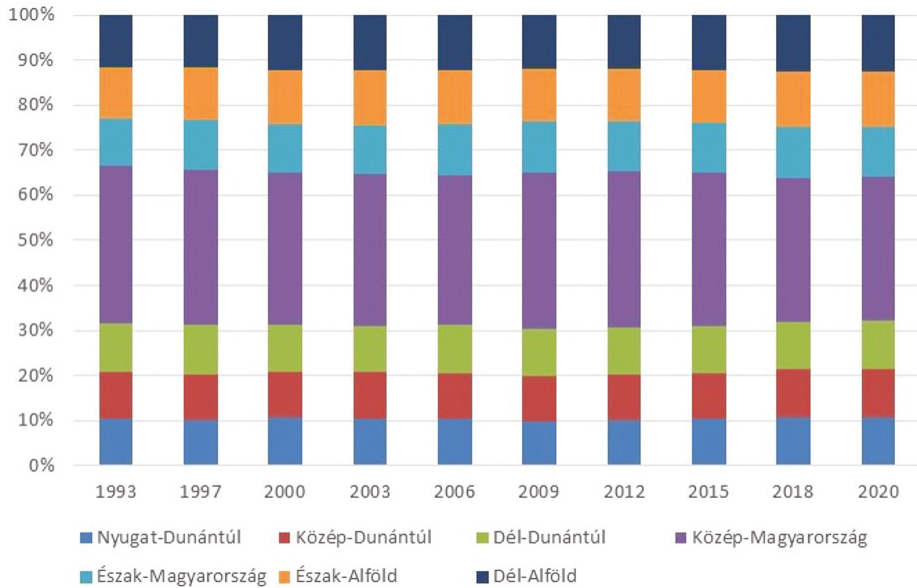
Source: own editing based on KSH data.

Rechnitzer a kilencvenes évek közepének dinamikus folyamatait látva feltételezte, hogy a nonprofit szektor szerepe pl. a területi, települési működési és fejlesztési folyamatokban felértékelődik. Ez így is lett, különösen a kettőzres években töltenek be jelentős szerepet számos területen, napjainkban azonban lehetőségeik szerepvállalásukat tekintve is – a már említett kedvezőtlen folyamatoknak köszönhetően – korlátozottabbak, de különösen települési, mikrotársadalmi szinten továbbra is fontos szereplői a helyi társadalomnak, intézményrendszernek, gazdaságnak (Nárai – Reisinger, 2016). Hozzájárulásuk egy élhetőbb, fenntarthatóbb társadalomhoz lényegesen szélesebb körű, mint amit a statisztikai adatok mutatnak. Az alapítványok közel kétharmada (63%) napjainkban az oktatás (31%), a szociális ellátás (16%), valamint a kultúra (16%) területén van jelen, míg a társas nonprofitok elsősorban a sport (22%), a szabadidő-hobbi (21%), és szintén a kultúra (17%) területén tevékenykednek. A településfejlesztés, a gazdaságfejlesztés, a környezetvédelem a szervezetek számát tekintve nem, viszont összbevételeur alapján kiemelkednek a többi tevékenységcsoport közül (forrás: KSH).

A szektor területiségének jellemzésekor fontos a településtípuson túl pl. a szervezetek regionális megoszlása is. Ahogy a 4. ábra mutatja, érdemi változás nem történt a szektor regionális megoszlásában, Budapest jelentősége miatt folyamatosan a Közép-Magyarország régióban volt a legmagasabb a szervezetek aránya, a rendszerváltás utáni közel 35%-ról kis mértékben csökkent napjainkra (32%). A többi régió esetében gyakorlatilag azonos megosz-

lásokat tapasztalhatunk az elmúlt közel három évtizedben, annak ellenére is, hogy közben a szektor jelentős fejlődését és átrendeződését is megfigyelhetjük a rendszerváltás óta.

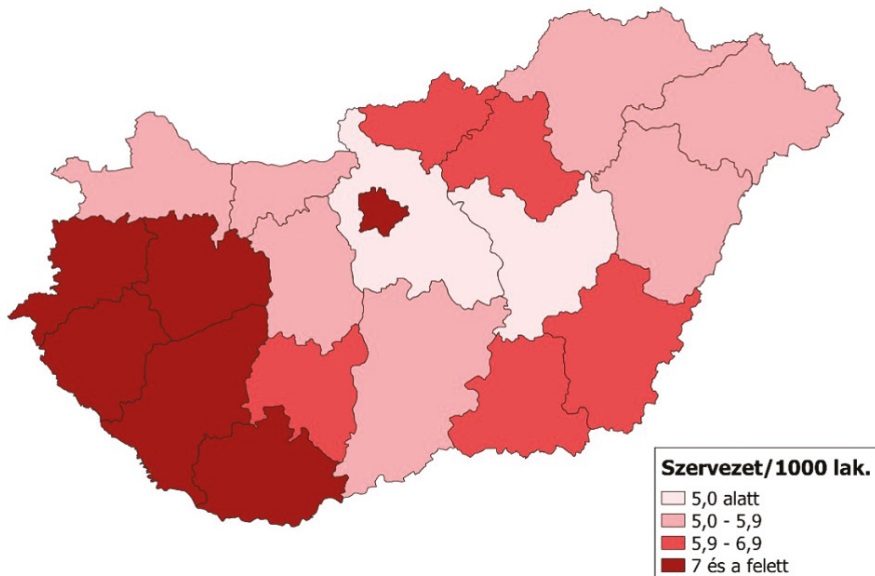
4. ábra: A szektor szervezeteinek regionális megoszlása, 1993–2020, %
 Figure 4: Regional distribution of the sector, 1993–2020, %

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.
 Source: own editing based on KSH data.

A civil/nonprofit szervezetek jelenlétének területi különbségeiről pontosabb képet kapunk, ha az ezer lakosra jutó szervezetszámot nézzük meg. Az elmúlt évtizedekben nagy átrendeződés a társadalmi önszerveződési aktivitásban nem mutatkozik az országban, rendre szinte ugyanazokban a vármegyékben találjuk a legmagasabb fajlagos nonprofit szervezet számot napjainkban is, mint az előző évtizedekben. Kiemelkedő ebből a szempontból Budapest mellett továbbra is Vas, Veszprém, Zala, Somogy és Baranya vármegyék. A kelet-magyarországi vármegyékben még napjainkban is alacsonyabb a civil/nonprofit szervezetek létrehozására irányuló törekvés, mint a Dunántúl nagyobb részén (5. ábra).

5. ábra: Az ezer lakosra jutó nonprofit szervezetek száma vármegyéenként, 2020
Figure 5: Number of the non-profit organisations by thousands people by counties, 2020

*Forrás: KSH alapján saját számítás.
Térképes megjelenítés: Hardi Tamás.
Source: own calculation based on KSH.
Map visualization by Tamás Hardi.*

A TERÜLETI ELEMZÉSEK JELENTŐSÉGÉRŐL

Rechnitzer János regionális kutatóként nagyon jól meglátta már a kilencvenes években, hogy a civil/nonprofit szektor bemutatása, elemzése akkor lehet teljes, ha megvizsgáljuk annak területi szempontjait is. Az előző fejezetben bemutatuk a hazai helyzetet a rendszerváltás utáni évekre és az azóta eltelt kb. három évtizedre vonatkozóan, mely alapján látható, hogy vannak olyan területi szegmensek, ahol jelentős (pl. települési megoszlás), míg máshol elenyésző (pl. regionális megoszlás) változások történtek. Milyen üzenetet hordoznak a területi adatok?

Ma már egyértelmű, hogy a társadalmi, gazdasági elemzések során nem kerülhetjük meg a területiség kérdését, vagyis azt, hogy az országban zajló folyamatokat komplexebben is megvizsgáljuk. Ezek alapján képet kaphatunk arról, hogy milyen a szervezetek eloszlása az országon belül, követi-e a szektor összetétele és annak változása az országos trendeket, vagy vannak olyan térségek, amelyek eltérést mutatnak. Továbbá a települési szintű elemzések (ha rendelkezésre állnak ilyen szintű adatbázisok is) megmutatják, hogy hány településen, mennyi szervezet, milyen megoszlásban működik, milyen ütemben jönnek létre, szűnnek meg szervezetek, vagyis az időbeliség bekapcsolásával a területiség időbeli dinamikája is kirajzolódhat.

A területi adatok, elemzések birtokában mind a szervezetek, mind a kutatók, mind a döntéshozók megalapozottabb döntéseket tudnak hozni a szektor fejlődési irányairól, és láthatóvá válnak olyan trendek, aktualitások, melyeket a csak országos adatelemzés elrejtene. Összességében a települési, vármegyei, regionális elemzések rávilágítanak arra, hogy a szektor fejlődése és jelene alapvetően leköveti a hazai társadalmi, gazdasági folyamatokat. Láthatóvá válik, hogy mely térségek, települések azok, ahol inkább a közösségek erősítése, a társadalmi problémák megoldása van előtérben és azok, ahol inkább speciális szakmai célok (pl. gazdaságfejlesztés, környezetvédelem) mentén formálódik a szektor.

ÖSSZEGZÉS

A civil/nonprofit szervezetek jelenléte a magyar társadalomban több évszázados múltra tekint vissza, azonban a ma is jellemző folyamatok jellemzően a rendszerváltás után kezdtek el formálódni. Rechnitzer János vizsgált tanulmányában a kilencvenes évek első felében zajló folyamatokat mutatta be, kiemelve a szektor társadalmi innováció jellegét és a területi elemzések fontosságát. Tanulmányunkban egyrészt reflektáltunk a rendszerváltás utáni időkből zajló eseményekre, másrészt megvizsgáltuk, hogy az elmúlt közel három évtizedben milyen változások, folyamatok jellemezték a szektort.

Szociológus és regionalista közgazdász szerzőpárosként hisszük, hogy egyrészt a civil/nonprofit szektor fontos társadalmi képződmény, társadalmi innováció, másrészt nem elhanyagolható gazdasági jelentősége is van. Mindezek kimutatása csak olyan elemzések által történhet, mely területi és időbeli változásokat is vizsgál egyszerre. Tanulmányunkban a szektor méretére vonatkozóan néhány adatsor bemutatásával érzékeltettük, hogy a szervezetek jelenléte, társadalmi szerepe mennyire jelentős hazánkban. A kicsivel több, mint 60 ezer szervezet ma már jelen van az ország minden térségében, azonban a településtípus szerinti vagy az ezer főre jutó szervezettség alapján jelentős eltérések is kimutathatók.

Köszönettel tartozunk Rechnitzer professzor úrnak, hogy elindított minket a civil társadalom oktatásának és kutatásának útján. Útmutatásai, írásai irányvonalat adtak számunkra a téma kutatásához és hozzájárultak ahhoz, hogy átláthassuk és kutatói szemmel figyelhessük a hazai történéseket. Szemléletét, megközelítéseit továbbvívve az elmúlt időszakban tudományos tevékenységünkkel mi magunk is aktív szerepet vállaltunk, és jelenleg is vállalunk a civil szférával kapcsolatos tudások bővítésében, átadásában, valamint hozzájárulunk a társadalmi aktivitások szerepével, jelentőségével kapcsolatos gondolkodás formálásához is.

JEGYZETEK

- 1 Innováció „új ötleteket, új tevékenységeket, új termékeket, új szervezeteket, új emberi és közösségi viselkedési módokat értünk” (Rechnitzer, 1993:13).
- 2 Az államszocializmus időszakában évtizedekig nem volt lehetőség a szabad önszerveződésre, illetve az alapítványtevérsre. Csak nagyon kontrolált keretek között és csak meghatározott területeken – sport, szabadidő-hobbi, kultúra, katasztrófavédelem (önkéntes tűzoltó egyesületek) – működhettek egyesületek.

- 3 A szociális szövetkezetek számos országban (pl. Olaszország, Spanyolország) több évtizedes múltra tekintenek vissza, Magyarországon azonban csak most van kialakulóban, formálódóban ez a társadalmi vállalkozási forma (Szemán, 2018), melynek lehetőségét a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény adja meg.
- 4 1994 óta a magyar nonprofit szektorba más szervezettípusok is tartoznak (pl. közalapítvány, köztestület, nonprofit gazdasági társaság [elődje a közhasznú társaság]), mely ún. dualitást ad a szektornak.
- 5 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról.
- 6 2017. évi LXXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról, melyet hatályon kívül helyez a 2021. évi XLIX. törvény a közélet befolyásolására alkalmas tevékenységet végző civil szervezetek átláthatóságáról.
- 7 Beleértve a közalapítványokat is, mivel a KSH által közölt nonprofit statisztikákban a kettőezres évek közepétől egyre kevésbé találunk minden szervezettípusra részletezett adatokat, csak a két fő típus (alapítványok – társas nonprofitok) elkülönítve.
- 8 A 3. ábrán szereplő bontásnál részletesebb jogi forma szerinti elemzés nem érhető el.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ágh Attila: *A védekező társadalom, avagy a civilek hatalma: töprengések a magyar civil társadalom helyzetéről*, Civil Szemle, 2016/1, 5–29.
- Bocz János: *A nonprofit szervezetek szerepe a szociális szolgáltatások biztosításában*, in: Landau Edit – Szalai Júlia – Vince Péter (szerk.): *Az államtalanítás dilemmái: munkaerőpiaci kényszerek és választások*, Budapest, 1997, 604–660.
- Berger, Peter – Neuhaus, Richard John: *To Empower People: The Role of Mediating Structures in Public Policy*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1977, 45.
- Brachinger Tamás: *A magyar civil társadalom állapotrajza a 21. század második évtizedében*, in: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalom, kulturális háttér, gazdaság*, Komárno, 2016, 244–250.
- Czákó Erzsébet: *Versenyképesség iparágak szintjén – a globalizáció tükrében*, PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2000.
- Drucker, Peter F.: *Innovation and entrepreneurship*, New York, 1985, 285.
- Evers, Adalbert: *Eltolódások a jólétmixben, Új megközelítés a jólét- és a szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához*, in: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*, Budapest, 1995, 605–632.
- Habermas, Jürgen: *Faktizität und Geltung*, Frankfurt am Main, 1992.
- Harsányi László: *A nonprofit szektor szabályozásának vitás kérdései*, in: Kuti Éva (szerk.): *A nonprofit szektor Magyarországon*, Budapest, 1992, 34–45.
- Kuti Éva: *Hívjuk talán nonprofitnak...*, Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 1998, 220.
- Madarász Csaba – Nizák Péter: *Innovatív társadalmi részvételi módszerek és gyakorlatok Európában és Magyarországon*, Pólusok, 2022/2, 84–112. <https://doi.org/10.15170/PSK.2022.03.02.04>
- Nárai Márta – Reisinger Adrienn: *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel*, Budapest–Pécs, 2016, 296.
- Nárai Márta – Reisinger Adrienn: *A civil/nonprofit szervezetek működési keretei*, Győr, 2017, 170.
- Rechnitzer János: *Szétszakadás vagy felzárkózás?, A térszerkezetet alakító innovációk*, Győr, 1993, 207.
- Rechnitzer János: *Nonprofit szervezetek területi szerkezete*, in: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988–1998*, I. kötet, A rendszerváltás, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 1998, 539–554.

- Simsa, Ruth: *Gesellschaftliche Funktionen und Einflußformen von Nonprofit-Organisationen – Eine systemtheoretische Analyse*, Wien, 2000.
- Smith, Steven Rathgeb: *Volunteering and Community Service*, Law & Contemporary Problems, 1999/Autumn, 169–177.
- Szemán Judit: *A szociális szövetkezetek működésének tapasztalatai Magyarországon*, in: Torgyik Judit (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*, Komárno, 2018, 60–68. <https://doi.org/10.18427/iri-2018-0091>
- Széman Zsuzsa – Harsányi László: *Halak és hálók*, Budapest, 1999, 171.
- Varga Krisztina: *A társadalmi innováció mérhetőségének kibívásai, Társadalmi innovációs folyamatok vizsgálata a Nyírbátori járásban, PhD-értekezés*, Miskolc, 2020, 232.
- Varga Krisztina – Tóth Géza: *Social innovation initiatives of NGOs in a Hungarian disadvantaged area*, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 2024/1, 115–126. <https://doi.org/10.32976/strat-fuz.2024.9>
- Veresné Somosi Mariann – Balatoni Károly: *A társadalmi innováció fogalma*, in: Sikos T. Tamás (szerk.): *Társadalmi innováció – társadalmi jólét*, Budapest, 2021, 11–26.
- Whyte, William, F.: *Social Inventions for Solving Human Problems*, American Sociological Review, 1982/1, 1–13. <https://doi.org/10.2307/2095038>

EGYÉB FORRÁSOK

- 1997. évi CLVI. törvény a közhasznú szervezetekről.
- 2006. évi X. törvény a szövetkezetekről.
- 2011. évi CLXXV. törvény az egyesületi jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról.
- 2017. évi LXXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról.
- 2021. évi XLIX. törvény a közélet befolyásolására alkalmas tevékenységet végző civil szervezetek átláthatóságáról.
- www.ksh.hu

•
Bányász Éva (H)

HARDI TAMÁS – CHAVDAR MLADENOV
– BORIS KAZAKOV – RADU SĂGEATĂ

A Duna menti városhálózat kialakulása és fejlődése a folyó középső és alsó szakaszán¹

*The formation and development of the urban
network along the Danube in the middle and lower
sections of the river*

•
SZERZŐK:

HARDI TAMÁS, tudományos főmunkatárs, egyetemi tanár, HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály, Győr; Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék, Mosonmagyaróvár, hardit@sze.hu, ORCID: 0000-0002-9778-2840

CHAVDAR MLADENOV, professzor emeritus, National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

BORIS KAZAKOV, tudományos főmunkatárs, National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

RADU SĂGEATĂ, tudományos főmunkatárs, Institute of Geography, Romanian Academy, Bucharest, Romania

JEL kód: R11, 12; N93, 94

Kulcsszavak: Duna • városfejlesztés • városhálózat • területfejlesztés

Absztrakt: A part menti régiók gazdaságát és városfejlődését részben a Duna mint belvízi hajózási vonal határozta meg (pl. Dunaújváros, Smederovo, Lom, Călărași²

stb.), vagy e városok gazdasága a folyó egyéb adottságaira épült (pl. Komárom/Komárno, Nyergesújfalu, Paks, Orşova, Vidin, Kozloduj stb.). A kommunista rendszerek és a Szovjet-unió összeomlása, valamint a volt Jugoszlávia válsága miatti forgalmi blokádnak utóhatásaként a dunai közlekedési vonal szerepe gyökeresen megváltozott. E változások és az új gazdaság kialakulása miatt az elmúlt két évtizedben átalakult e városok funkciója és helyzete. Néhányuk ki tudta használni az új lehetőségeket, de sokan közülük elvesztették gazdasági bázisukat és népességüket, periférikus régióvá, illetve várossá váltak. Dolgozatunk összehasonlító tanulmányt ad a dunai városok jellemzőiről, és bemutatja a parti városok fejlődési útjait. Jelen tanulmány egy román, bolgár és magyar intézmények közötti tudományos csereprogram tapasztalatait foglalja össze.

AUTHORS:

TAMÁS HARDI, Senior Research Fellow, Head of Department, University Professor, Centre for Economic and Regional Studies Institute for Regional Studies West Hungarian Research Department, Széchenyi István University, Faculty of Agricultural and Food Sciences Department of Regional Science and Rural Development, hardit@sze.hu, ORCID: 0000-0002-9778-2840

CHAVDAR MLADENOV, Professor Emeritus, National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

BORIS KAZAKOV, Senior Research Fellow, National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria

RADU SĂGEATĂ, Senior Research Fellow, Institute of Geography, Romanian Academy, Bucharest, Romania

JEL code: R11, I2; N93, 94

Keywords: Danube • urban development • urban network • spatial development

Abstract: *The economy and urban development of the riparian regions was partly determined by the Danube as an inland waterway (e.g. Dunaújváros, Smederovo, Lom, Călăraşi² etc.), or the economy of these towns was based on other features of the river (e.g. Komárom/Komárno, Nyergesújfalu, Paks, Orşova, Vidin, Kozloduj). The role of the Danube transport route changed radically as a result of the collapse of the communist regimes and the Soviet Union and the traffic blockade caused by the crisis in the former Yugoslavia. These changes and the emergence of the new economy have transformed the function and position of these towns over the last two decades. Some of them have been able to take advantage of the new opportunities, but many of them have lost their economic base and population, becoming peripheral regions or towns. Our paper provides a comparative study of the characteristics of the Danube towns and describes the*

development paths of the coastal towns. This paper summarises the experiences of a scientific exchange programme between Romanian, Bulgarian and Hungarian institutions.

MEGEMLÉKEZÉS

Jelen tanulmány a Rechnitzer János professzor és intézetalapító emléke előtt tisztelgő folyóiratszámába készült. Egy olyan témát dolgoz fel, mely a KRTK RKI Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály (2013-ig Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet) egyik fő kutatási iránya volt a kétezres évek első évtizedében. Elméleti síkon a folyóvíz gazdasági-társadalmi térformáló hatását vizsgáltuk, alkalmazott kutatások keretében részt vettünk a hazai dunai fejlesztési tervek készítésében, s Magyarország szerepvállalásában az EU Duna Régió Stratégia készítése során (Rechnitzer, 2002; Rechnitzer, 2008; Rechnitzer, 2009). Mindehhez az évtized során számos terepbejárás, empiria csatlakozott, Rechnitzer professzorral, hazai és külföldi kutatótársakkal jártuk be a Duna mentét Dvénytől a torkolatvidékig bezárólag.

BEVEZETŐ

A történelem és a földrajz közötti kapcsolat feltárása a gazdaságföldrajzi és regionális kutatások egyik fontos témája lehet (Fritsch et al., 2024; Martin – Sunley, 2022). Bár széles körben elismert, hogy a történelemiterületi jellegzetességek, pl. birodalmi határhelyzet, adott birodalom kulturális befolyása hosszú ideig érvényesülő nyomot hagy a régiók gazdasági pályáján, de e lenyomat megjelenésének időbeli tartóssága továbbra is bizonytalan (Martin, 2021). Ugyanakkor egyre több bizonyíték utal arra, hogy a történelmi események, amelyek messzire visszanyúlhatnak az időben, alaposan befolyásolhatják a mai gazdasági eredményeket. Nem véletlenül vagy helytelenül használjuk a címben a „városhálózat” kifejezést. A Duna parti városok a történelemben – s talán még ma is – hálózatot alkottak/alkotnak, mely főleg a hajózás funkcióira, de sok kulturális, multietnikus sajátosságon alapul, melyek az évszázadok során alakultak ki. Lehet, ezek a kulturális jellemzők ma már eltűnőben vannak, a „dunai város” inkább csak egy brand, s nem valódi gazdasági tényező (néhány eset kivételével). De kialakult egy városhálózat, melynek sorsa továbbra is elemezhető.

Az elmúlt évszázadok, évezredek során a folyó egyrészt közlekedési akadályt jelentett, melyen csak bizonyos kitüntetett pontokon lehetett átkelni szárazföldi közlekedési eszközzel. Ugyanakkor a folyók évszázadokon át Európa kontinensen belüli szállítási útvonalait képezték, melyek gazdaságélénkítő, városfejlesztő szerepe ugyanazt jelentette a múltban, mint napjainkban az autópályák vagy vasúti korridorok. Ahol a folyó és a szárazföldi utak csomópontjai létrejttek, ott fejlődtek igazán a városok. A folyó menti városok fejlődése nagymértékben kapcsolódik a folyó történelmi gazdasági szerepéhez. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a folyóra épülő városok helyzete hogyan alakult ki a történelemben, s hogyan alakult át a rendszerváltás utáni évtizedekben. Hol tudott irányt váltani, s hol érvényesült a regionális útfüggőség.

1. A DUNA SZEREPE A TÉRSZERKEZET ALAKULÁSÁBAN

A Dunát földrajzi értelemben három részre oszthatjuk, melyek karakteresen különböznek egymástól. A német-osztrák Felső-Duna a Morva folyó torkolatáig tart (Dévény), míg a Közép-Dunát a Vaskapuig számítjuk, s innen lefelé beszélhetünk az Alsó-Dunáról³ (Tóry, 1952; Hardi, 2012). Ezeken a szakaszokon eltérő földrajzi jellegzetességeket találunk, a folyó habitusa (szélesség, vízhozam, sodrás, mélység, a partvidék morfológiája) is igencsak különböző. A történelemben a Duna egyes szakaszai, illetve partjai eltérő birodalmi, állami struktúrákhoz tartoztak, sőt 1856-ban létrejött az egyik első, nemzetközi területi rezsim, az Európai Duna Bizottság, mely akkor a torkolatvidék hajózási feltételeit kontrollálta a nagyhatalmak felügyeletével. (Nem keverendő össze a mai, budapesti székhelyű Dunabizottsággal, mely a nemzetközi dunai víziutat felügyeli.) A Római Birodalomtól kezdve a Magyar Királyságon át a Habsburg Monarchia, az Oszmán Birodalom, az Orosz Birodalom, a Szovjetunió, valamint ezek felbomlásából képződő nemzetállamok alakították a térség gazdasági és társadalmi fejlődését (Hajdú, 2002; Gauthey, 2008).

Egyes államalakulatok területi fejlődésében a folyó mint gazdasági tengely szerepelt, az átkelőhelyeken régióközpontok jöttek létre, s azok köré szerveződtek a régiók (gondoljunk Ausztria dunai központú tartományaira, Magyarország történelmi vármegyéire Pest és Pozsony között). A nehezen átjárható alsó, Vaskapu alatti szakaszon ugyanakkor a történelem során frontier-zónák, periférikus birodalmi határtérségek alakultak ki. Itt találjuk Európa leghosszabb ideje létező államhatárait (a mai bolgár-román szakasz), amelyek már a római Limes idején is határok voltak, s azóta is azok. Nem véletlen, hogy a folyó egyes kitétetett szakaszai a közép-európai gazdaság és urbanizáció központjai (Bécs–Pozsony–Budapest), míg más szakasza – a torkolatvidék – a birodalmak közötti geopolitikai versengés területeivé váltak (Hardi, 2012).

A Duna alapvető problémája, hogy „rossz irányba folyik”, tehát a gazdasági, birodalmi központokól a periféria felé. A leginkább periférikus és geopolitikailag bizonytalan térség a torkolatvidék volt századokon át. Más, nagy folyamoknál a térségi helyzet fordított, a centrumtérségek helyezkednek el a folyó alsó szakaszán, közel a tengeri kijáráshoz (Hardi, 2002). A periférián nyersanyaggal, gabonával megrakott hajókkal egyáltalán nem mindegy, hogy árral szemben vagy lefelé hajózva lehet elérni a centrumtérség piacait. A Duna esetében a hajózóút hossza is rendkívül nagy, hiszen Budapestről mintegy 1700 kilométert kell megtenni a torkolatig, s akkor még mindig csak a Fekete-tengeren vagyunk, ahonnan rendkívül messze vannak a legfontosabb tengeri útvonalak és szállítási desztinációk. A nyugat-európai hajózási utakkal szemben hátrány, hogy nem épült ki az európaihoz hasonló hajózási csatornarendszer, mely az egy pályás utat egy hálózat részévé tette volna, összekötve a Dunát más folyókkal és központokkal. Sok terv, kísérlet, részben vagy egészben megépült elem jellemezte ezt a fejlődést, de földrajzi, politikai és gazdaságossági okok miatt ennek hatékony kiépülése elmaradt, ami a városfejlődésen is nyomot hagyott (Hardi, 2013). A Duna–Majna–Rajna-csatorna megnyitása (1992) a Dunát egy összeurópai hálózat részévé tette, de már későn, a dunai hajózási dinamikus korszaka után.

A történelemben a birodalmak központjai meghatározták a gazdaság orientációs irányait. A 19. században, a Duna mentén ez az irány elsősorban a Habsburg Birodalom köz-

ponti területei felé mutatott (Breu, 1971; Gál, 2001; Erdősi et al., 2002). Így a Duna első sorban akkor töltött be fontos szerepet, amikor a birodalmon belül szolgálta elsősorban a gabonaszállítást, valamint a Habsburg Birodalom balkáni befolyásának terjesztését.

Az orosz geopolitikai befolyás érvényesült ugyan a torkolatvidéken a 19. század kezdete óta, de gazdasági fejlesztési irányként csak a Szovjetunió idején jelentkezett, akkor is első sorban a nehézipari nyersanyagszállításban öltött testet, illetve a nehézipari fejlesztésekben, energetikai beruházásokban (Hajdú, 2002; Hardi, 2012). Ezzel felértékelődött a századok óta periférikus alsó szakasz Bulgáriában, Romániában.

A két világháború között, illetve a rendszerváltás után új nemzetállamok létrejöttének lehetünk tanúi a térségben. A széteső birodalmi terek nyomán létrejövő új, illetve átalakuló államok között új dunai határok jöttek létre, melyek az elválasztó szerepet növelték.

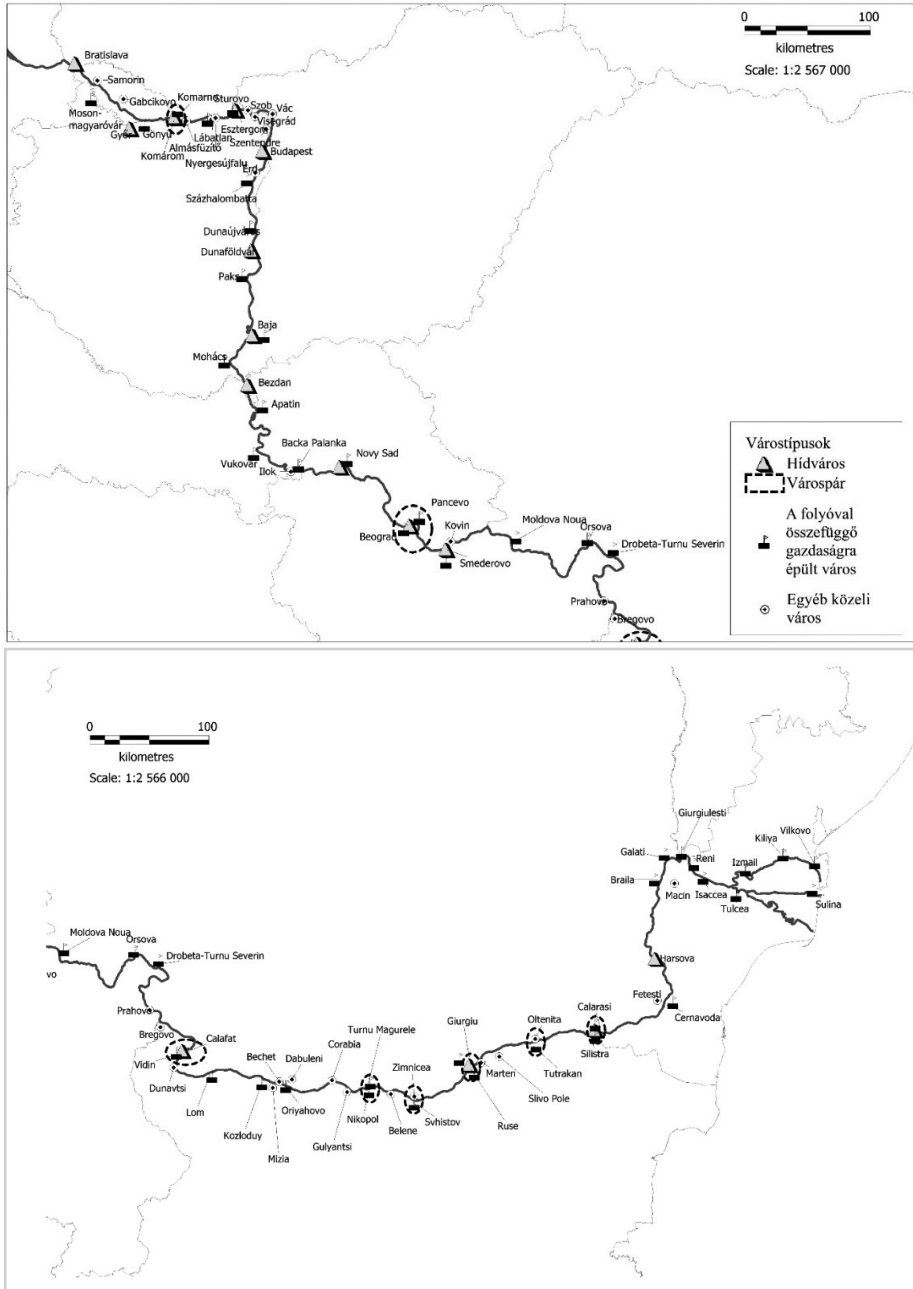
A rendszerváltás óta a keleti irány mint gazdasági orientáció megszűnt, s láthatjuk ennek hatását a városfejlődésben is. Ugyanakkor a folyó elválasztó szerepe gyengül: a határok politikai okoknál fogva átjárhatóbbak, s a folyót átszelő infrastrukturális vonalak (hidak, határátkelők, utak) szaporodnak, illetve fejlődnek.

Napjainkban az orosz expanzió következtében a torkolatvidék ismét a geopolitikai feszültségek közelébe került, ami nem kedvez az alsó szakasz fejlődésének.

2. A DUNA ÉS A FOLYÓPARTI VÁROSOK

A Duna mentén jellegzetes várostípusok alakultak ki, amelyeknek léte vagy fejlődése a folyóhoz kötődik. Ezeknek három jellegzetes csoportját különíthetjük el: 1) a hídvárosokat, amelyek a folyó egyik vagy mindkét partján vagy annak közelében helyezkednek el; 2) a várospárok, amelyek a hosszú ideig határt alkotó folyó menti védelmi célú alakzatok; valamint 3) a folyóhoz kötődő gazdasági tevékenységek által életre hívott városokat (1. ábra). A vázolt három várostípus között természetesen vannak átmeneti vagy átalakuló esetek is. Ilyen a Komárom/Komárno várospár, amely funkcionálisan vármegyei központ és kikötő is volt, a Duna északi partján helyezkedett el, tehát egyparti város volt, a másik parton funkcionális előtérrel (Újszóny). Az államhatár megvonása után várospárrá alakult. Mindeközben Újvidék vagy Belgrád határvárosból (Pétervárral, illetve Pancsovával alkotott várospárok) két-parti térségi központtá, sőt mára konurbációvá alakult (Nagy et al., 2009). Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezen városok növekedéséhez jócskán hozzájárult az elszakadó államrészekből, illetve a háborúk elől menekülő lakosok letelepedése is (Rácz, 2023). Nyilván vannak városok, amelyek több típusba is besorolhatók. Dunaújváros mint folyóra épülő iparváros jött létre, de ma már, hídjának köszönhetően fontos hídvárossá, ezáltal egy fejlődő központtá vált. Az ipari és a kikötői/forgalmi funkciókat is számos város egyesíti a Duna mentén, így Linz, Smederovo, Lom, Galați stb.

1. ábra: Duna menti funkcionális várostípusok
 Figure 1: Functional town-types along the Danube

Forrás: saját szerkesztés.
 Source: own editing.

2.1. A hídvárosok

A hídvárosok kialakulása a folyók átkelési lehetőségeihez kötődik. Az áruforgalom megindulása idején az utak még a folyók egyes, könnyebben átjárható szakaszaihoz alkalmazkodtak (gázlók, rév), amelyek csak időszakosan voltak használhatók (Mendöl, 1963). Emiatt ezeknél a kedvező helyeknél az áruk tárolására szolgáló speciális funkciók alakultak ki, amelyek arra az időszakra szolgáltak, amikor a folyón nem lehet átkelni (jégzajlás, árvíz, kisvíz stb.). Vagy közvetlenül a folyóparton létesültek, vagy – ha az nem volt alkalmas a megtelepülésre, pl. a mocsaras felszín miatt – akkor attól kissé távolabb. Ezek a pontok magukhoz vonzották a kereskedelmi útvonalakat, így a későbbiekben az állandó hidak is ott épültek ki. A híd kiépülte után viszont a kialakult központ tovább fejlődött. A Duna felső és középső szakaszának jellegzetességei a hídvárosok, melyek közül többen regionális központokká vagy fővárosokká fejlődtek. Mindenképpen a gazdasági-társadalmi fejlődés csomópontjai voltak, s azok ma is. Jellegzetességük, hogy általában a folyó egyik partján keletkeztek, majd a híd megépülése után terjeszkedés vagy a túlparti kisebb települések beolvasztása révén kétparti városokká váltak. Ide sorolhatók a fővárosok (Bécs, Pozsony, Budapest, s a 20. századtól Belgrád), valamint a folyóparti regionális központok, mint Ulm, Regensburg, Passau, Linz, Győr, Komárom, Esztergom, Baja, Zombor, Vukovár, Újvidék, Szendrő.

A hidak sűrűsége Budapesttől lefelé jelentősen lecsökken, majd Belgrád alatt akár több száz kilométeres folyószakaszokat is találunk híd nélkül. Az egyik legfontosabb változást az elmúlt években a hidak számának növekedése jelentette ezeken a periférikus szakaszokon. Dunaújvárosnál ma már egy új, nagy teljesítményű autópálya-híd ível át a Dunán, s ez egy kelet-nyugati irányú, még hiányzó autópálya már elkészült része. A Duna által megosztott magyar térszerkezet számára ez egy alapvető jelentőségű közlekedési elem, amely Dunaújváros közlekedésszámításai elhelyezkedését messzemenően javította. Közelsége a fővároshoz, s új csomópont jellege pedig Magyarország egyik legdinamikusabb pontjává teszi a várost (ha a hídhoz kacsolódó autópálya is elkészül). Ettől délre, a szerb határig viszont a Duna menti városok gazdasági lehetőségei csökkentek. Az új híd megépültével a tipikus hídvárosok (Dunaföldvár, Baja) szerepe csökkent. Az elkészült és tervezett új hidak és az M6 autópálya együtt sokat javítanak ennek a térségnek az elzárt jellegén. Az M9 autópályahíd Szekszárdnál, a Mohácsnál tervezett új autópályahíd, s kisregionális szinten a Paks–Kaloosa híd sokat jelentenek majd. A probléma ugyanakkor az, hogy bár a folyó átjárhatósága javul, de nem épülnek azok a jelentős korridorok (M8, M9), melyek a rendszerváltás óta vannak tervezőasztalon, s olyan transzverzális vonalakat jelentenének, melyek oldanák az ország Budapest centrikusságát, rossz térszerkezetét. A Duna menti városok számára ma már ezek jelentenek az igazi fejlődési lehetőséget.

Az alsó szakasz periferiáján meglévő hidak is hasonló problémával küzdenek: a kevés számú hídra vezető közlekedési tengelyek gyengék, elavultak. A Giurgiu–Ruse közötti híd – mely a 20. század ötvenes éveiben épült – volt az első, és hosszú évtizedekig az egyetlen közúti és vasúti híd a 470 km hosszú román-bolgár szakaszon. Így Bukarest előterében két, a környezetéhez képest dinamikus hídváros jött létre (Waack, 1996). Másik ilyen potenciális lehetőség Vidin és Calafat, amelyek között 2013-ban adták át a román-bolgár Duna szakasz

második hídját. Ennek előkészítése és kivitelezése nagyon hosszú és körülményes folyamat volt (Hardi, 2012). A híd nagy kapacitású, de a hozzá kapcsolódó közlekedési korridorok nem a kor színvonalát tükrözik. Sem a román, sem a bolgár állam nem tervez autópálya vagy fejlett vasúti összeköttetést a hídhoz. Vidin Bulgária (és az Európai Unió) legszegényebb régiójában helyezkedik el, jelentős gazdasági visszaesést ért meg az elmúlt években. Így féltő, hogy a megépült híd egy Erdősi Ferenc (1998) által leírt „csatorna” hatást mutat, tehát a forgalom csak átrobog felettük, s nem fejt ki gazdaságélénkítő hatást. A vízi közlekedés fel- és leszállásával viszont fontos logisztikai központtá válhat. Egyelőre az autópályák elérhetősége miatt a forgalom tetemes része inkább az Orjahovo melletti kompot választja, mert így Bulgárián belül, majd román területen is több utat lehet megtenni autópályán, mint nehéz és rossz hegyi utakon.

2.2 Várospárok

Várospárok a határ jellegű folyószakaszokon jöttek létre, ahol az egymással szembenálló várospárok, „örhelyek” fejlődtek. Ezek a városok a történetük során rendszerint határvárosok, várak voltak, amelyeknek fő szerepe a dunai forgalom és az átkelés lehetőségének ellenőrzése. A folyó alsó szakaszán számos ilyen példával találkozhatunk (Ságeatá, 2004). Bulgáriában a legtöbb dunai városi települést erődítményként alapították a folyó jobb (déli) partján. Később ezek a települések kikötőként, kereskedelmi központokként és halászati településekként fejlődtek tovább. Ezek a városok egymástól ma is viszonylagos elszigeteltségben fejlődnek, köztük a társadalmi-gazdasági kapcsolatok szintje alacsony. Bennük egymástól függetlenül hasonló gazdasági struktúrák épültek ki (pl. cellulózgyártás).

2.3 A folyóhoz kötődő gazdasági tevékenységen alapuló városok

Ezen típus alatt érthetjük a hajózás fenntartására szolgáló városok kialakulását, a kikötőket és a földrajzi körülmények által meghatározott közlekedési forgalmi pontokat is. Ilyen pl. az Al-Dunán Ó- és Új-Moldova, Orsova és Turnu Severin. Ezek a települések a nehéz szakaszon áthaladó hajók számára forgalmi pontot jelentettek, ahol nem megfelelő vízállás idején várakozniuk kellett, s ezekben a városokban vették fel az áthaladáshoz kötelezően alkalmazandó révkalauzokat is. Hasonló funkciót látott el a deltavidéken Tulcea is. A magyarországi felső szakasz fontos forgalmi pontja Gönyű, amely Győr közelsége miatt nem fejlődött várossá, de dunai jelentősége messze túlnőtte méreteit. Tőry Kálmán szavaival élve a Duna „rendező pályaudvara” volt, mivel a felette elhelyezkedő szakasz nehezen volt hajózható, így a keletről, teljes terheléssel érkező hajók kénytelenek voltak itt kirakodni vagy más, kisebb bárkákba átrakodni (Tőry, 1952). A Bácskában Bácska Palánka a gabonaszállítás központjává vált, annak ellenére, hogy nem közvetlenül a folyó partján fekszik.

A vízi szállításra épülő ipar megjelent a 19. században (gabonaszállítás-malomipar [Gráfik, 2004], a mohácsi kárososok exportpiacai a Balkánon [Hardi, 1992]). A magyar Duna-szakaszon hagyományos kereskedővárosok alakultak ki, amelyek a 19. századi gabonakonjunktúrát kihasználva növekedtek. Mosonmagyaróvár, Győr, Komárom, Budapest,

Dunaföldvár, Baja, Mohács kikötői a 19. században jelentős forgalmat bonyolítottak le. Kiemelkedett Győr és Budapest. Az Alföld irányából érkező, s Bécs irányába gabonaszállítmányokat Győrben, a Szigetköz sok ágra szakadó szakasza miatt át kellett rakni kisebb hajókra, később vasútra. Pest, illetve Budapest a 19. század második felében vette át a legjelentősebb gabonakikötő szerepét. A 19. század második felében a kiépülő vasúthálózat a gabonakikötők jelentőségét csökkentette, különösen Győr kereskedelmi szerepe esett vissza. Győrben ekkor indult meg a jelentős ipari fejlődés. A vasúthálózat Budapest centrálisága viszont a magyar fővárost a világ második legjelentősebb malomipari központjává tette néhány évtizedre.

Bár a kikötők sűrűsége egyértelműen nagyobb a folyó középső szakaszán, a forgalmuk alakulását tekintve elmondhatjuk, hogy annak térbeli súlya áttevődött az alsó (tengeri) szakaszra. A két világháború között Budapest kikötői szerepe felértékelődött, mivel az ország elvesztette egyetlen tengeri kijáratát, Fiumét (Rijeka). Budapestről a „nemzetközi folyó” státuszú Dunán, speciális folyam-tengerjáró hajók segítségével tartotta a kapcsolatot Magyarország a Kelet-Mediterráneumban elhelyezkedő piacával (ez a flotta egészen a hetvenes évek közepéig használatban maradt), így a folyó jelentette a szabad kijutást a tengerekre. Ebben az időszakban Budapest szinte tengeri kikötőként funkcionált.

A második világháború utáni iparosítás már olyan dunai városokat is érintett, amelyek a korábbi ipari fejlesztésekből kimaradtak, illetve az Alsó-Duna szakaszán ekkor indult meg az iparosítás. A szocialista iparosítás idején számos olyan település növekedett fel, amely a folyó szállítási kapacitására vagy ipari vízére támaszkodott, s jellemzően nehézipari, vegyipari és energetikai ágazatokat vonzott. A nehézipar, vegyipar, cellulózzgyártás mindegyik partszakaszon megjelent, majd a hetvenes évektől az energiaszektor vette át a vezetést a megépült és tervezett vízierőművekkel (Bős, Vaskapu I. és II., Belene [tervezett]), majd atomerőművekkel (Paks, Kozloduj, Belene [tervezett], Cernavodă). Ezek az erőművek azonban nem rendelkeznek olyan város- és térségfejlesztő hatással, mint a kikötői ipar vagy a nehézipar. A kor egyik legnagyobb vízierőműveként épült a jugoszláv-román közös beruházás a hetvenes évek elején (Vaskapu I. és Vaskapu II.). Románia és Bulgária is tervezett közös vízierőművet a Dunán, Belene közelében. A nyolcvanas évek elején azonban szovjet ösztönzésre Bulgária az atomenergia-termelés fejlesztése mellett döntött, s meg is épült az erőmű Kozloduj mellett, hasonlóan a magyar Pakshoz. Románia is ekkor kezdte meg a saját fejlesztését Cernavodă területén. Romániában hőerőművek is (Drobeta-Turnu Severinben, Brăilában és Galațiiban) hasznosították a Duna vizét hűtővízként.

A nehézipari fejlesztések, kohászati központok a korszak szimbólumává váltak. Dunaújváros, a román Galați, Călărași, a jugoszláv Smederovo kombinátja, a Dunán szállított, szovjet nyersanyagra épült nehézipari központokká váltak. Érdekeség, hogy a dunaújvárosi (korabeli nevén Sztálinváros) ipari központot a magyar vezetés először Mohács mellé szánta, amelynek jobb az adottságai, s valamivel közelebb is található a szovjet nyersanyagforráshoz, de a szocialista országok politikai kapcsolatai megromlottak Jugoszláviával 1948-ban, így a stratégiai jelentőségű beruházás nem maradhatott a határ mellett. Bulgária nagy acélműve a Dunától messze, Szófia mellett, Pernikben épült fel, amihez a nyersanyagot Lom kikötőjében rakodták ki a Szovjetunió felől érkező hajókból. Az Alsó-Dunán az import-export teljes mértékben a KGST-országok felé irányult. A folyó közlekedési potenciáljának kihasználtsága 1950 és 1970 között volt a csúcson.

A városok szempontjából a legfontosabb változást abban lelhetjük meg, hogy a hajóforgalom jellege átalakult. Ma már nem a dunai városok ipara a legfontosabb célállomás, hanem elsősorban az átmenő, tranzitforgalom mutatja a növekedést (Erdősi, 2008; Nagy et al., 2019). Tehát a Duna szállítási szerepe némiképp erősödik, de inkább az EU egyik keleti kapujaként, s nem belső gazdasági összekötő kapocsként. A román torkolatvidék jellegzetessége, hogy a delta kikötői (Tulcea, Galați) nagy, tengeri hajókkal elérhetőek, s ez jelentős forgalmat generál (pl. LNG szállítás). Ugyanakkor hátrányuk, hogy az ukrán kikötők (Reni, Izmail) jelentős konkurenciát alakítottak ki, s a Duna–Fekete-tenger-csatorna is jelentős forgalmat terel el, hiszen rövidebb hajózási útvonalat jelent.

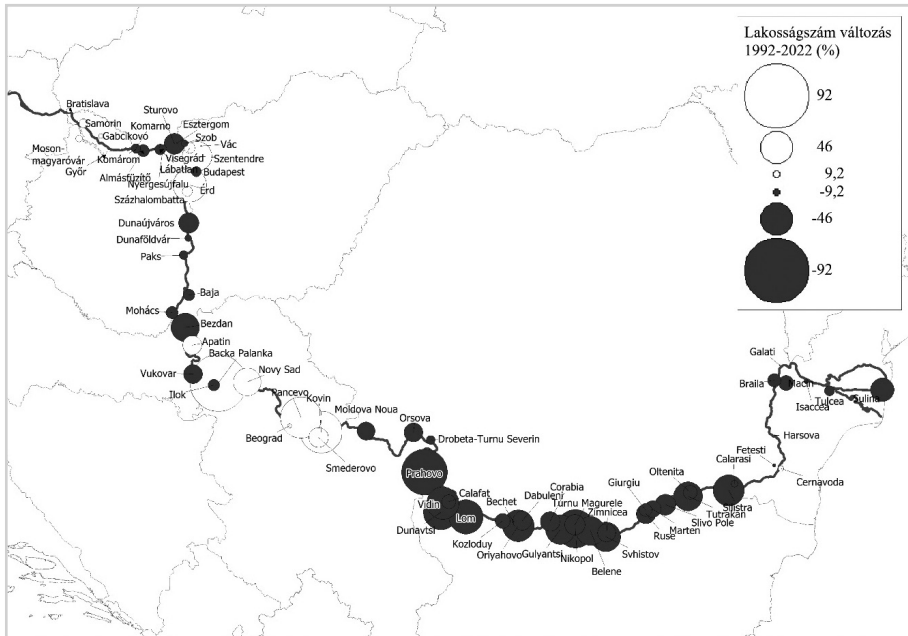
A magyar dunai városok esetében a rendszerváltás után beszélhetünk egyfajta megújulásról, amely a korábbi ipar hanyatlását pótolta. Magyarország legsikeresebb városai közül több ma a Duna mellett található, igaz, napjaink fejlődésének már kevés köze van a folyóhoz vagy a hajózáshoz. A rendszerváltással együtt járó strukturális változások csak időlegesen rázták meg ezeket a városokat.

Jugoszlávia szétesése, a harci cselekmények nyomán létrejövő Szerbia területi adottságai miatt felértékelődött az országon belüli észak-déli (a Dunával párhuzamos) fejlődési tengely, ezzel a folyó mentén egy fejlődési góc jött létre Újvidék–Belgrád konurbációjaként (Nagy et al., 2009; Rác, 2023).

A román-bolgár Duna menti térség bár az elmúlt 20. századi évtizedek során nagymértékben átalakult, rendkívül rurális jellegű maradt, a városias területek száma kicsi és elszórtna helyezkednek el. A rendszerváltás, az ipar átalakulása után ezek a városok jelentős hanyatlást éltek át (Ságeatã – Ságeatã, 2010). Román oldalon a nagy üzemek még ma is léteznek és termelnek, de a bolgár Duna mente városainak szocialista üzemek jórészt csak a KGST-országok és a hazai piac számára termeltek. A legtöbb vállalat kis méretű volt, és a nagyobb belföldi vállalatok fióktelepei voltak, ezért – a hatékony fejlődés lehetőségei csekélyek voltak. A fióktelepek tevékenysége nem felelt meg a helyi potenciálnak és erőforrásoknak, a meglévő infrastruktúra fejletlen volt stb. Ezért korábban ezeket a vállalatokat állami dotációkkal támogatták. Bezárásuk azonban negatív szerepet játszott a KGST-n belül korábban létező kapcsolatok (a szövetkezeti termelés, az úgynevezett szocialista munkamegosztás, a kereskedelmi csere stb.) megszakításában, miközben a Szovjetunió gyakorlatilag lezárta a bolgár termékek piacát. Így az 1990 utáni években a Duna szállítási potenciálját nem használták ki teljes mértékben. Egy másik negatív tényező, hogy a Duna mint államhatár viszonylagos elszigeteltséget okoz, és akadályozza a dunai városi települések általános fejlődését Bulgáriában (Geshev, 1998; Mladenov et al., 2008; Mladenov et al., 2010). A bolgár dunai városok átmeneti éveit alatti bekövetkezett gazdasági hanyatlása a lakosság elvándorlásához és a népességszám – gyakran drámai – csökkenéséhez vezetett. A gazdasági szerep gyengülése következtében elvesztették lakosságuk 30–50%-át is (pl. Vidin, Lom), miközben megnövekedett azon lakosok aránya, akik szinte nyomor szinten élnek.

Hozzá kell tennünk, román fejlesztési elképzelések szerint a torkolatvidék számára szükséges középvárosi pólus megteremtése lehetséges lenne a Galați–Brăila várospar közös fejlesztésével. Jelenleg azonban ennek nem látszanak a valós gazdasági alapjai. A térség közvetlenül a moldáv és ukrán határ mentén helyezkedik el. A jövőben, amennyiben ezek az országok az EU tagjai lesznek, határtérségük is fejlődésnek indulhat. A Duna-delta városainak (Tulcea, Sulina) turisztikai jelentősége az utóbbi évtizedben növekedett, de a legfőbb problémát a gyenge megközelíthetőség adja.

2. ábra: A dunai városok népességszám változása, 1992–2022 (%)
 Figure 2: The population change of the Danubian cities 1992–2022 (%)

Forrás: a nemzeti statisztikai hivatalok adatai alapján szerkesztette Hardi Tamás.
 Source: based on data from national statistical offices edited by Tamás Hardi.

TAPASZTALATOK

A dunai városok vizsgálata azt mutatja, hogy a történelmi léptékű fejlettségi problémák okozta útfüggőség beigazolódik a folyó számos városa esetében, míg más esetekben a történelmi tendencia megfordult. A folyó gazdasági hatása mára meggyengült, s alapvetően a régiók fejlettségi szintjei, s fejlődési útjai határozzák meg a városok fejlődési irányait. A magyarországi szakaszon így jelentős átalakulást nem érzékelhetünk a városok életében. Szerbiában látható, hogy az egykori határvárosok mára dinamikus nemzeti központtá alakultak. Az alsó szakasz viszont az átmeneti gazdasági jelentőség után relatív lemaradást mutat a rendszerváltás óta. A folyami szállítás reneszánsza és az ehhez kapcsolódó ipar fejlődése, majd hanyatlása után az Alsó-Duna térsége mind bolgár, mind román oldalon megmaradt periférikus, rurális területnek. Sajnos, a jelenlegi geopolitikai viszonyok sem változtatják meg a torkolatvidék fejlődését meghatározó, történelmi léptékű bizonytalanságot. Ehhez hozzájárulnak a part menti országok is, hiszen a fejlesztési tervek elsősorban a főváros–tengeri kikötőváros irányt preferálják (Bukarest–Konstanca; Szófia–Várna/Burgasz). Így a Duna menti városok javarészt árnyékban maradnak, s visszatérnek évszázados rurális miliőjükhez. A problémát az jelenti, hogy mindez jelentős népességfogyással együtt valósul meg, ami szinte megállíthatatlannak tűnik, s nyilván az épített és természeti környezet új-

bóli leromlásával, elhanyagolásával jár együtt. Eltűnni látszik az a különleges dunai városi kultúra, mely ezeket a városokat összekapcsolta Tulcsától Iszakcsán, Galacon, Tutraikanon, Ruszén, Vidinen át Orsováig.

JEGYZETEK

- 1 Tanulmányunk a folyó menti városok fejlődését vizsgáló, a tudományos akadémiák közötti, kutatói együttműködést támogató projekt keretében készült.
- 2 A földrajzi helynevek használatánál nehézségekbe ütközünk, ezért deklarálnunk kell az alapvető elveket. Mint az olvasó láthatja, néhol a magyar nevet használjuk (amely városnak van ilyen), néhol az angolos átírást (cirill írást használó országok esetében), néhol a ma hivatalos településnevet írjuk le az adott ország betűkészlétének használatával. Nyilván vannak esetek, pl. történelmi utalások, amikor a történelmi nevet kell használnunk, míg máskor a mai, hivatalos elnevezést. Nem nehezítjük az olvasást azzal, hogy zárójelben közöljük a régi magyar, avagy a mai hivatalos megnevezéseket.
- 3 Al-Dunának ugyanakkor a Közép-Duna alsó szakaszát nevezzük, Új-Moldovától a Vaskapuig.

IRODALOMJEGYZÉK

- Breu, Josef: *Großmachtbildungen in Donaauraum, Emergence of empires in the Danube area-Formation de grandes puissances dans l'espace danubien*, Geoforum, 1971/2, 7–19. [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(71\)90002-9](https://doi.org/10.1016/0016-7185(71)90002-9)
- Erdősi Ferenc – Gál Zoltán – Hajdú Zoltán: *A Duna történetileg változó szerepe Közép-Európa és Magyarország térfejlődésében*, in: Dövényi Zoltán – Hajdú Zoltán – Glatz Ferenc (szerk.): *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*, I-II., Budapest, 2002, 31–74.
- Erdősi Ferenc: *A transzeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre*, Tér és Társadalom, 1998/3, 27–50. <https://doi.org/10.17649/TET.12.3.472>
- Erdősi Ferenc: *Kelet-Európa Országainak Vízi Közlekedése*, Budapest, 2008.
- Fritsch, Michael, Obschonka, Martin, Wahl, Fabian, Wyrwich, Michael: *On the Roman origins of entrepreneurship and innovation in Germany*, Regional Studies, 2024/7, 1446-1463. <https://doi.org/10.1080/00343404.2023.2276341>
- Gál Zoltán: *A Duna (-tengely) térformáló szerepe a Balkánon*, in: Hajdú Zoltán – Pap Norbert – Tóth József (szerk.): *Az Átalakuló Balkán Politikai Földrajzi Kérdései*, II., Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 2001, 134–146.
- Gauthey, Jean-Marie: *La coopération internationale sur le Danube: Géopolitique de l'intégration du fleuve au continent européen*, Balkanologie, 2008/1-2. <https://doi.org/10.4000/balkanologie.409>
- Geshev Gesho: *Possibilities for the Development of the Bulgarians Section of the Danube Region*, Research Concept., 1998.
- Gráfik Imre: *Hajózás és gabonakereskedelem, „Gabonakonjunktúra Vizen”*, Pannónia Könyvek, Budapest, 2004.
- Hajdú, Zoltán – Hardi, Tamás: *Changes in the state territory, systemic changes, the development of ecological thinking and the issues of the utilisation of hydroelectric power in Hungary*, Scientific Annals of the Danube Delta Institute, 2012/18, 263–278. <https://doi.org/10.7427/DDI.18.17>
- Hajdú Zoltán: *A politikai térstruktúrák átalakulása a Duna menti országokban*, in: Dövényi Zoltán – Hajdú Zoltán – Glatz Ferenc (szerk.): *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*, I., Budapest, 2002, 55–69.

- Hardi Tamás: *A földrajzi környezet hatása a fazekasiparra Baranyában*, Egyetemi diplomamunka, Janus Pannonius Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Pécs, 1992.
- Hardi Tamás: *A Duna menti területek regionális különbségei, együttműködési lehetőségei*, in: Dövényi Zoltán – Hajdú Zoltán – Glatz Ferenc (szerk.): *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*, I-II., Budapest, 2002, 99–118.
- Hardi Tamás: *Duna-stratégia és területi fejlődés*, Budapest, 2012.
- Hardi Tamás: *Non-realised plans for the enlargement of the Danubian waterway*, *Forum Geographic*, 2013/2, 138–146. <https://doi.org/10.5775/fg.2067-4635.2013.164.d>
- Martin, Ron – Sunley, Peter: *Making history matter more in evolutionary economic geography*, *ZFW – Advances in Economic Geography*, 2022/2, 65–80. <https://doi.org/10.1515/zfw-2022-0014>
- Martin, Ron: *Path Dependence and the Spatial Economy: Putting History in Its Place*, in: *Handbook of Regional Science*, Springer Berlin Heidelberg, 2021, 1265-1287. https://doi.org/10.1007/978-3-662-60723-7_34
- Mendöl Tibor: *Általános Településföldrajz*, Budapest, 1963.
- Mladenov, Chavdar – Dimitrov, Emil – Kazakov, Boris: *Demographical development of Bulgaria during the transitional period*, *Méditerranée*, 2008/110, 117–123. <https://doi.org/10.4000/mediterranee.550>
- Mladenov, Chavdar – Ilieva, Margarita – Ilieva, Nadezhda – Kazakov, Boris – Hardi Tamás – Raffay Zoltán: *Urbanizáció Bulgáriában*, *Tér és Társadalom*, 2010/4, 285–300. <https://doi.org/10.17649/TET.24.4.1804>
- Nagy, Dávid – Munkácsy, András – Jászberényi, Melinda: *Impacts of the EU Strategy for the Danube Region (EUSDR) in Light of Transport Volumes on the Danube River*, *DETUROPE*, *The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 2019/3, 59–79. <https://doi.org/10.32725/det.2019.026>
- Nagy Imre – Miletić, Radmila – Todorović, Marina: *Szerbia regionális fejlődésének alapvető jellemzői*, *Tér és Társadalom*, 2009/3, 173–184. <https://doi.org/10.17649/TET.23.3.1264>
- Rác Szilárd: *Nagyvárosfejlődés Szerbiában - Belgrád, Újvidék, Nis, Kragujevac és Szabadka pozíciói*, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 2023/3, 93–105. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.27>
- Rechnitzer János (szerk.): *A Duna a magyar területfejlesztésben*, Budapest, 2009.
- Rechnitzer János (szerk.): *A magyarországi Felső-Duna szakasz fejlesztési kérdései*, Budapest, 2008.
- Rechnitzer János: *A Bécs-Pozsony-Győr-Budapest innovációs tengely és a magyar területfejlesztési koncepciók*, in: Dövényi Zoltán – Hajdú Zoltán – Glatz Ferenc (szerk.): *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései*, I-II., Budapest, 2002, 119–138.
- Săgeata, Radu – Săgeată Marcela: *Sectorul romanec al platoului continental al Marii Negre, Consideratii geopolitice*, *Geopontica Geography studies and research*, 2014/1.
- Săgeata, Radu: *The Role of the doublet settlements in the Euro-regions structure – A case Study: the Romanian–Bulgarian border space in the Danube Sector*, in: Wendt, Jan A. – Florian–Bodocan V. (eds.): *Poland and Romania before Enlargement of European Union and NATO*, Carta Blanca, 2004, 125–131.
- Töry Kálmán: *A Duna és szabályozása*, Budapest, 1952.
- Waack, Christoph: *Russe und Giurgiu – Nachbarstädte an der Donau*, *Europa Regional*, 1996/3, 1–12. <https://nbnresolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-48420-2>

•
Carl Magnus (S)

KÉZAI PETRA KINGA – ZSIBÓK ZSUZSANNA

**Az osztrák-magyar határ menti
együttműködések vizsgálata Rechnitzer
János munkásságában
– fókuszban a testvérvárosi kapcsolatok**

*Exploring Austrian-Hungarian border cooperation
in the work of János Rechnitzer*

With a particular focus on the sister city agreements

SZERZŐK:

KÉZAI PETRA KINGA, egyetemi adjunktus, tudományos segédmunkatárs, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Vezetéstudományi és Marketing Tanszék; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; kezai.petra.kinga@sze.hu; HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály; kezai.petra@krtk.hun-ren.hu; ORCID: 0000-0001-5427-0127

ZSIBÓK ZSUZSANNA, tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete Dunántúli Tudományos Osztály, 7621 Pécs, Papnövelde utca 22., zsibok.zsuzsanna@krtk.hu, ORCID: 0000-0001-9383-1134

JEL kód: F59, O18, O19, R11, R58

Kulcsszavak: osztrák-magyar határkutatás • határtérség • határon átnyúló együttműködés • testvérvárosi együttműködés • önkormányzati diplomácia

Absztrakt: Magyarország „határ menti ország”-ként számos kutatás fókuszában állt a hetvenes évektől egészen napjainkig. Jelen tanulmány tárgya az osztrák–magyar határ régió fejlődésének feltárása mellett a határon átnyúló együttműködések, azon belül is az önkormányzati diplomácia egyik jól ismert gyakorlata, a testvérvárosi együttműködések vizsgálata. A kutatás a regionális tudomány jeles kutatójának, Rechnitzer János kutató professor emeritusnak a magyar regionális fejlődésben kiemelt szerepet betöltő osztrák–magyar határ régióban végzett kiemelkedő munkásságát kívánja számba venni, majd ezen terület településeinek (Vas és Győr–Moson–Sopron vármegye) testvértelepülési együttműködéseit mutatja be a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége (TÖOSZ) adatbázisának elemzésén keresztül.

AUTHORS:

PETRA KINGA KÉZAI, Assistant Professor, Junior Research Fellow, Department of Corporate Leadership and Marketing, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; kezai.petra.kinga@sze.hu; West Hungarian Research Department, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Liszt Ferenc u. 10., H-9022 Győr, Hungary; kezai.petra@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5427-0127>

ZSUZSANNA ZSIBÓK, Senior Research Fellow, Centre for Regional and Economic Studies Institute for Regional Studies, 22 Papnövelde utca, H-7621 Pécs, Hungary, zsibok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0001-9383-1134

JEL code: F59, O18, O19, R11, R58

Keywords: Austria–Hungary border research • border region • cross-border cooperation
• sistering • municipal diplomacy

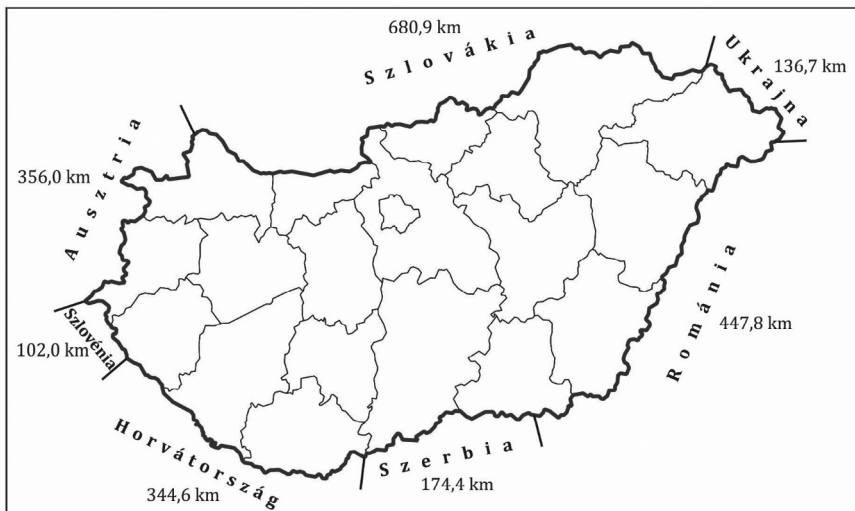
Abstract: As a country situated at the border between seven major European powers, Hungary has been the subject of extensive research since the 1970s. This study, which builds upon previous research, explores the development of the Austrian-Hungarian border region and examines the practice of cross-border cooperation, which includes the well-known phenomenon of sistering. The research aims to provide an overview of the significant contributions of János Rechnitzer, a renowned scholar in the field of regional science, who has served as a researcher professor emeritus in the Austrian-Hungarian border region. This region plays a pivotal role in Hungarian regional development, and the research will present an analysis of the sistering activities of this area of Győr–Moson–Sopron and Vas counties based on the database of the National Association of Local Authorities of Municipalities (TÖOSZ).

BEVEZETÉS

A napjainkban népszerűen határkutatásnak nevezett, az államhatárokhoz és határtérségekhez kötődő vizsgálati témák összessége egy sokak által folytatott kutatói tevékenység, amely a nyolcvanas évek végén és főként a kilencvenes években nagy lendületet kapott. A határkutatás a földrajztudománynak és a regionális tudománynak egy közös, jelentős méretű szelete, habár számos egyéb tudomány kutatói is foglalkoznak ezen témával (Hardi, 2015). Hazánk szempontjából különösen releváns a határkutatás, mivel az európai országok között vitathatatlanul az átlagosnál is gyakoribb az államhatár-sűrűség, magas az ún. határsűrűsödési metszéspontok száma, éppen ezért „határ menti ország” (Hajdú, 2000), illetve napjainkban „államhatárokra vetett ország” (Hajdú, 2019) jelzővel is szokták illetni Magyarországot. Jelenleg hét szomszédja között van egy régi EU-tagország (Ausztria), új EU-tagországok belső uniós határokkal (Szlovénia, Szlovákia), új EU-tagállam, schengeni határokkal (Románia), valamint Horvátország, amely legutóbb (2023. január 1-től) csatlakozott a schengeni térséghez, továbbá EU-tagjelölt államok (Szerbia, Ukrajna) (1. ábra). Ez a sokszínűség a különféle szinteken (diplomácia, politika, gazdaság, kultúra, mindennapi élet stb.) sajátosságokat és különféle kihívásokat eredményez (Rác, 2017), ezen okból kifolyólag a határ menti térségek számos kutatás fókuszában állnak.

1. ábra: Magyarország vármegyéi, fővárosa, szomszédos országok és a határszakaszok hossza, 2024

Figure 1: Hungary Counties, Capital, Neighbouring Countries and Length of Border Sections, 2024

Forrás: saját szerkesztés TEIR (2024) alapján.
Source: own editing based on TEIR (2024).

Rechnitzer János munkásságában már az 1980-as évek végétől megjelent az osztrák-magyar határtérség fejlődésének és az itt megvalósuló együttműködéseknek a kutatása (Rechnitzer, 1988, 1990). A professzor részletesen vizsgálta a térséget egy nagyobb hangvételű szerkesztett kötetben (Nárai – Rechnitzer, 1999), illetve több folyóiratcikkekben is számot vetett a múltbeli és aktuális trendekkel (Rechnitzer, 1992, 1997a,b). A kétezres években a térség – mint közép-európai növekedési csomópont – fejlődését befolyásoló felsőoktatási együttműködésekben rejlő lehetőségekkel foglalkozott (Rechnitzer – Smahó, 2007), jelen tanulmányunkban pedig az osztrák-magyar határ menti együttműködések múltját és jelenét bemutató cikkét (Rechnitzer, 2005) vesszük kiindulási alpnak. „Az osztrák-magyar határtérség a rendszerváltozástól, sőt az azt megelőző időszakban is irigyelt példaként szolgált a területi sikeresség illusztrálására. S valójában ebben a régióban a magyar modernizáció gyorsabban zajlott, a gazdaság és társadalom aktívabban fogadta be az újdonságokat, az európai térfejlődés mintái hamarabb jelentek meg, az átalakulás kevesebb konfliktusról, de a veszteséinek mérsékeltebb számáról adhattunk tudósítást, mint az ország más tájain. Miért szerencsésebbek az ezen a vidéken élő emberek? Milyen tényezők meglétének vagy gyors kiépülésének köszönhető ez a siker? Egyáltalán a területi politika és az azt megvalósító területfejlesztés mennyiben tudott hozzájárulni az osztrák-magyar határtérség intenzívebb átalakulásához?” (Rechnitzer, 2005:7.) Az ezredforduló óta végbement változások ellenére e kérdések még mindig aktuálisak, sőt, a térség átalakulása – a határ mentiséggel közvetlen összefüggésben – újra a szakpolitikai figyelem előterébe került (a közigazgatási és területfejlesztési miniszter „regionális drámaként” hivatkozik erre, utalva az osztrák, a délnémet és az északolasz munkaerőpiac munkaerő-elszívásának a jelenségére ld. Navracsics, 2024; Rádi, 2024). Tanulmányunkban a professzor úr osztrák-magyar határtérséggel foglalkozó munkáinak tükrében kívánjuk bemutatni a térség (Győr-Moson-Sopron és Vas megye településeinek) osztrák testvérvárosi együttműködéseit.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁRRÉGIÓBAN

Rechnitzer (2005:7.) rámutat arra, hogy a kapcsolatok már a 20. században is jelentősek voltak, noha számos változást hozott ez az évszázad. Ilyen volt elsőként a trianoni békeszerződés, aminek nyomán Hajdú (2019) szerint az igazán súlyos csapást a regionális, kistérségi és településközi kapcsolatok szenvedték el, ugyanakkor a két világháború között ebben a közvetlen határtérségben és határszakaszon voltak a legnyugodtabb kapcsolatok. A II. világháború után kialakult vasfüggöny miatt viszont azok hosszú időre befagytak (ld. Hajdú, 2019). Rechnitzer (2005) szerint a „holt határ” főleg Ausztriában és Magyarországon befolyásolta igen károsan a régióhoz tartozó területek gazdaságát-társadalmát. Az osztrák-magyar határ átjárhatatlansága az 1960-as évektől kezdődően fokozatosan oldódott, majd a hetvenes években indultak meg a kapcsolatok, elsőként a bevásárlóturizmus, ami csak 1988-tól vált tömegessé (Hajdú, 2019). Rechnitzer (2005:7.) bemutatja, hogy a „hivatalos, intézményi együttműködések a nyolcvanas évek közepétől aktivizálódtak. Ennek szintjei az állami szervezetektől kezdve az önkormányzatokon át egészen a különféle közintézményekig terjedtek. Egyre fontosabbá vált az együttműködések rendezett, kiépített, folyamatosan

működő szervezeti rendszerbe való átalakítása. Ennek formája az Eurorégió, mely 1998-ban alakult meg. A szervezett és intézményi szinten alakított kapcsolatok mellett azonban működnek – és a határgazdaság alapján természetesen hosszabb-rövidebb ideig élnek – nem legális viszonyok a határrégióban.”

A professor úr tanulmányának záró fejezete összefoglalja azokat a tényezőket, amelyek akadályozzák az együttműködések teljesebb kibontakozását. Ezek között a gazdasági különbségek, az eltérő területi intézményrendszer és finanszírozás éppúgy szerepet játszik, mint a két ország kulturális különbségei vagy a regionális politika súlypontjai.

Rechnitzer (2005:17.) ismerteti, hogy az osztrák-magyar határ mentén „már a hetvenes évek elejétől megindult az intézmények egymásra találása. Elsőként a sport és a kulturális területen kezdődtek meg az intézmény-intézmény találkozások, kölcsönös meghívások, programok és találkozók szervezése. A nyolcvanas évek nagyobb mozgásszabadsága, valamint a két ország közötti élénk politikai kapcsolatok ösztönözték a hivatalos kommunikáció kialakítását, amit elsőként az alacsonyabb szintű hivatali egyeztetések, majd az egyre magasabb szintű megbeszélések követtek. A bemutatott együttműködési formák folyamatosan változtak, alakultak, részben tükrözték az adott korszak jellegzetességeit, részben pedig követték a változásokat, amit a nemzetközi politika eredményezett.”

AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁRRÉGIÓ TESTVÉRVÁROSI KAPCSOLATAI

Míg Nyugat-Európában az 1970-es és 1980-as években terjedtek el a testvérvárosi kooperációk, a kelet-közép-európai térség városainak a spontán és önkéntes testvértelepülési együttműködések kialakítására a rendszerváltásig csak korlátozottan volt lehetőségük (Hajdú, 2019; Kézai, 2022; Kézai – Páthy, 2023). A közigazgatási egységek közötti kapcsolatok országos szintű engedéllyel és felhatalmazással jöhettek létre, amiben Baranya megye és Pécs járt élen 1975-ben (Hajdú, 2019), és Győr például 1971-ben Erfurttal (NDK) és 1978-ban Kuopioval (Finnország) írt alá testvérvárosi egyezményt. Mint azt Rechnitzer (2005:14.) bemutatja, az osztrák-magyar határtérségben a testvérkapcsolatok hordozói túlnyomórészt intézmények és egyesületek, egy-egy településen általában több is, és nem feltétlenül egy, illetve ugyanazon településsel, mellyel az önkormányzatnak testvértelepülési szerződése van. A tipikus kapcsolattartók az oktatási intézmények – mindenekelőtt a nyelvtanulás okán vagy a szakközépiskolásoknak gyakorlati helyet biztosítva –, a nemzetiségi egyesületek, együttesek – dalkör, fúvószenekar, táncegyüttes, sportegyesületek és a tűzoltók (a tűzoltóautók adományozásán keresztül). Összességében a kapcsolatok építésében, alakításában a különféle, 1990 után gombamód szaporodó egyesületeknek meghatározó szerep jut, jutott.

Empirikus munkánk alapját egy, a Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége (TÖOSZ) által rendelkezésünkre bocsátott, a magyarországi települések teljes körére kiterjedő testvérkapcsolati adatbázis jelenti, amely online is kereshető (testvertelepulesek.hu). Ebből információt nyerhetünk a magyarországi települések, vármegyék és a fővárosi kerületek testvértelepülési kapcsolatairól, a megállapodás létrejöttének évéről, a kapcsolat státuszáról (milyen írásos megállapodás van róla) és tematikus tartalmáról, valamint a települések nemzetközi együttműködéseiről.

Mivel Magyarország tizenkilenc vármegyéje közül összesen kettő rendelkezik határterületekkel a szomszédos Ausztriával, jelen munkánkban az osztrák-magyar határtérség, Győr-Moson-Sopron és Vas vármegye településeinek kapcsolatait kívánjuk feltárni. A két vármegyében a KSH Magyarország helységnévtára (2024) adatai alapján összesen 398 település található, viszont a Települési Önkormányzatok Országos Szövetségében (TÖOSZ) és testvértelepülési kapcsolattal rendelkező tagok száma az összes település 40,45%-a, így ezen 161 település szolgál jelen vizsgálat mintájául. Megvizsgáljuk, hogy a testvértelepülési együttműködések tekintetében mennyire aktívak ezek a települések, a kapcsolataik milyen régre nyúlnak vissza, mi azoknak a jellemző földrajzi irányra, távolságra és tematikus tartalma.

EREDMÉNYEK

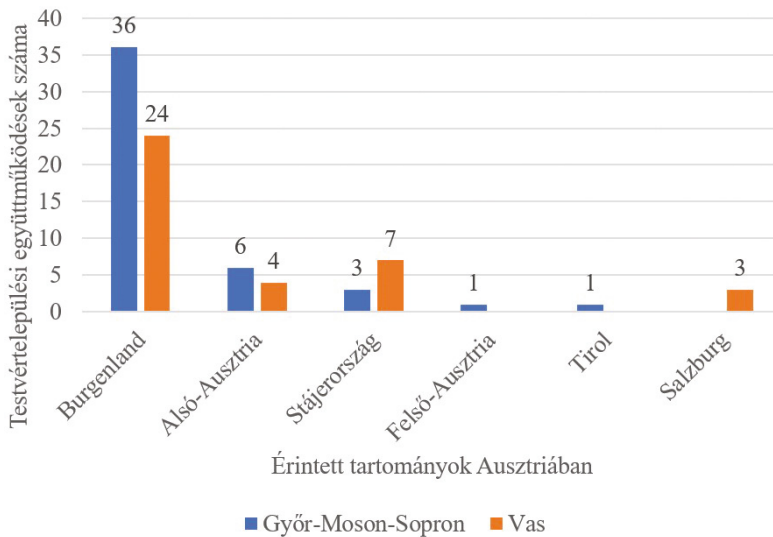
Győr-Moson-Sopron és Vas vármegyék települései a TÖOSZ adatbázis alapján összesen 366 testvértelepülési együttműködést kötöttek 2018-ig bezárólag. Az együttműködések 67,21%-a Győr-Moson-Sopron, illetve 32,79%-a Vas vármegyékhez kötődnek, és elsősorban szlovák (24,32%), másodsorban osztrák (23,50%), harmadsorban romániai (14,21%) településekkel jöttek létre. További jelentős kooperáció fedezhető fel német (10,11%), holland (3,83%) és lengyel településekkel (2,46%). Az egy százalékot sem éri el a testvérvárosi kapcsolatok aránya a következő országok településeivel: Bulgária, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Grúzia, Izrael, Japán, Kína, Magyarország, Olaszország, Oroszország, Svájc, Svédország, Szerbia, Szlovénia, Törökország, Ukrajna és USA.

A magyar települések országos szinten összesen 208 osztrák testvérkapcsolattal rendelkeznek. Kiemelt a kapcsolatok aránya Győr-Moson-Sopron (21%), Baranya (20%) és Vas (19%) vármegyékben.

Jelen tanulmány az osztrák-magyar határ menti (Győr-Moson-Sopron és Vas vármegye) települések partnerségeit vizsgálja, amelyek száma összesen 85, és az 2. ábra részletesen bemutatja a testvértelepülési kapcsolatokat Győr-Moson-Sopron és Vas vármegye települései és az osztrák tartományok települései között.

2. ábra: Győr-Moson-Sopron és Vas vármegyei települések testvértelepülési kapcsolatai Ausztriában a TÖOSZ adatbázis alapján

Figure 2: Sistercity relations of Győr-Moson-Sopron and Vas county settlements in Austria based on the TÖOSZ database

Forrás: saját szerkesztés.

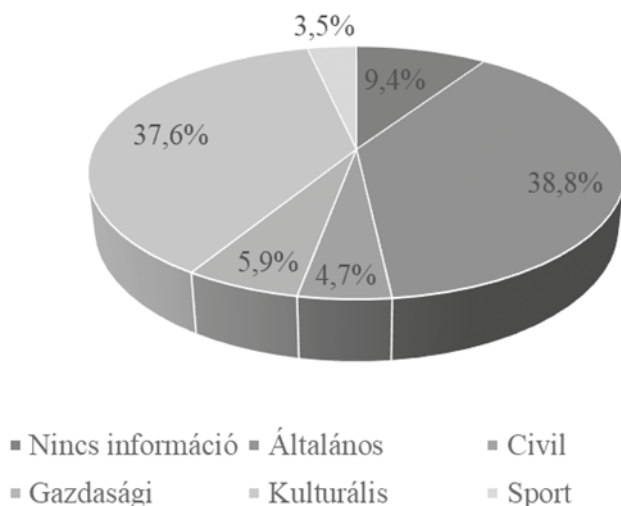
Source: own editing.

A vizsgált magyar megyék települései az osztrák tartományok kétharmadában kötöttek együttműködések, mindösszesen Wien (Bécs), Karintia és Vorarlberg tartományokban nem ismert testvérvárosi együttműködés. A tartományok között kiemelt helyet tölt be a hazánkkal határos Burgenland, ahol a legtöbb szerződés, összesen 60 partnerség ismert, Alsó-Ausztriában és Stájerországban tíz-tíz, Salzburgban három, illetve Felső-Ausztria és Tirol tartományokban pedig egy-egy településsel kooperálnak. Burgenland kiemelkedő szerepe a közös történelmi múltra vezethető vissza, hiszen egy egységként az Osztrák-Magyar-Monarchia részét képezte ezen terület egészen annak felbomlásáig, az I. világháború végéig. Megvizsgálva a testvérvárosi településeket, kiemelt szerepet töltenek be Burgenland tartomány alábbi települései: Nikitsch (Füles), Deutsch Schutzen (Németlöv) és Lutzmannsburg (Locsmánd), illetve Salzburg tartományban Sankt Michael im Lungau települések, amelyek három magyar településsel is partnerségben állnak. Kettő magyar településsel is együttműködést kötöttek az évek során a további települések: Bildein (Beled), Kittsee (Köpcseny), Andau (Mosontarcsa), Moschendorf (Nagysáros), Pamhagen (Pomogy), Deutschkreuz (Sopronkeresztúr), Heiligenbrunn (Szentkút), Wallern (Valla) és Zurndorf (Zurány). Egy-egy testvérvárosi kapcsolattal büszkélkedhetnek Alsó-Ausztriában: Breitenfurt, Ebreichsdorf-Unterwaltersdorf, Loosdorf, Markt Piesting, Mödling, Ottenschlag, Reisenberg és Rohr im Gebirge; Felső-Ausztriában csak Obernberg; Stájerországban: Brodingberg, Dobl, Ebersdorf, Föllöstöm, Ilz, Kalwang, Neudau, St. Peter Feierstein, St. Stefan és Unterlamm; Tirolban csak Innsbruck; Burgenlandban: Unterrabnitz (Alsórámóc-Répcsefő), Frauenkirchen (Boldogasszony), Kaiserdorf (Császárfalu), Stoob (Csáva), Eisenberg

(Csejke), Schandorf (Csém), Oberwart (Felsőőr), Oberpullendorf (Felsőpulya), Halbturm (Féltorony), Jennersdorf (Gyanafalva), Markt Neuhodis (Hodász), Dürnbach (Incéd), Eisenstadt (Kismarton), Gattendorf (Lajtakáta), Luising (Lovászd), Minihof (Malomháza), Apetlon (Mosonbánfalva), Tadtén (Mosontétény), Mattersburg (Nagymarton), Deutsch Jarndorf (Németjárfalu), Güssing (Németújvár), Jois (Nyulas), Obernberg, Buchschachen (Őribükkösd), Burg (Pinkaóvár), Güttenbach (Pinkóc), St. Martin an der Raab (Rábaszentmárton), Steinberg (Répeckőhalom), Antau (Selegszántó), Schattendorf (Somfalva), Sonntagberg, Neckenmarkt (Sopronnyék), Stockerau, Grosswarasdorf (Szabadbáránd) és Wimpassing an der Leitha (Vimpác). A kapcsolatok jellegét mutatja be a 3. ábra.

3. ábra: A Győr-Moson-Sopron és Vas vármegyei települések testvértelepülési kapcsolatai Ausztriában a testvérvárosi együttműködések jellege szerint

Figure 3: The types of municipality sistering in Győr-Moson-Sopron, Vas counties and Austria

Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

Általános, illetve kulturális jellegű a kapcsolat az együttműködések 76%-ában. A kapcsolatok 9,4%-ában nincsen megjelölve annak jellege. 5%-ban gazdasági eredetű az együttműködés burgenlandi településsel, mint Frauenkirchen (Boldogasszony), Oberwart (Felsőőr), Kittsee (Köpcseny), Gattendorf (Lajtakáta) és Zurndorf (Zurány). 4,7%-ban civil eredetű a kapcsolat Kittsee (Köpcseny), Schattendorf (Somfalva) és Deutschkreuz (Sopronkeresztúr), Apetlon (Mosonbánfalva) településeken a településvezetők között létrejött kapcsolatból, illetve az alsó-ausztriai Ebreichsdorf-Unterwaltersdorfban a tűzoltó egyesületek révén alakult ki a partnerség.

Az együttműködések 12%-ában ismert mindösszesen a partnerségi szerződések megkötésének időpontja (1994–2004 időszak). A hiányos adatoknak köszönhetően erre vonatkozóan további információval nem szolgál a TÖOSZ adatbázis.

ÖSSZEGZÉS ÉS ZÁRÓGONDOLATOK

Az osztrák-magyar határ menti régió testvértelepülési együttműködéseit vizsgáló kutatásunk eredményei több ponton is összecsengenek a professzor úr korábbi megállapításaival. A földrajzi közelségnek láthatóan nagy a szerepe, mivel Ausztriának a magyar határhoz közel eső térségeiben találtuk a legtöbb kapcsolatot. Ezen kívül megerősíthetjük, hogy az alulról jövő kezdeményezéseknek, a kulturális és sport kapcsolatoknak markáns szerep jut a hosszú távú együttműködésekben. Az egyetlen látszólagos hiányérzetünk, hogy az általunk feltárt együttműködésekben Bécs nem jelenik meg. Ezt annak a szakirodalomban is ismert összefüggésnek tudjuk be, hogy a partnerkapcsolatok többnyire hasonló méretű, illetve státuszú települések között jönnek létre.

Rechnitzer János természetesen nem csak a határkutatás területén alkotott maradandót, hiszen munkássága a regionális tudomány számos további részét lefedte. Kutatásainak eredményei nagymértékben hozzájárultak a hazai regionális tudomány fejlődéséhez és a fejlesztéspolitikai gyakorlat alakításához. A tudomány tisztelete és elkötelezettsége mintaként szolgálhat az őt követő generációk számára.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A 146411. számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K-23 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- Hajdú Zoltán: *A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után [Potential cross-border cooperation opportunities in post-EU accession Hungary]*, in: Horváth Gyula (szerk.): *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2000, 163–173.
- Hajdú Zoltán: *Magyarország történeti államföldrajza: Korszakonként változó államterület, határtörténet és határpolitika*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 251.
- Hardi Tamás: *Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig*, 2015. Elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/50569918.pdf> (Letöltés ideje: 2024.06.23.)
- Kézai Petra Kinga: *Testvérvárosi hálózatok Kelet-Közép-Európában*, in: Rechnitzer János – Páthy Ádám: *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Budapest–Győr, 2022, 281.
- Kézai Petra Kinga – Páthy Ádám: *Sister city network's development in central-eastern European regional centres*, Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, 2023/3, 5–26.
- KSH: *Magyarország Helységnevtára*, 2024. Elérhető: https://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=TELEPULESEK_KOD (Letöltés ideje: 2024.06.23.)
- Nárai Márta – Rechnitzer János (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ: Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben*, Pécs–Győr, 1999.
- Navracsis Tibor: *Növekedés és egyensúly – nem csak Budapestből áll az ország*, Előadás, Macromomx konferencia, Budapest, 2024. május 30. Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=uvpM-c4X2zo8> (Letöltés ideje: 2024.08.13.)

- Rác Szilárd: *Main characteristics of Hungarian-Croatian political relations and Cross-Border Co-operations*, Geographica Pannonica, 2027/1, 54–67. <https://doi.org/10.18421/GP21.01-0>
- Rádi Balázs: *Drámára figyelmeztet a kormány, elszívják a munkaerőt a Nyugat-Dunántúlon*, 2024.06.18. Elérhető: <https://index.hu/gazdasag/2024/06/18/navracsics-tibor-economx-drama-budapest-brusszel/> (Letöltés ideje: 2024.08.13.)
- Rechnitzer János: *Győr-Sopron megye határmenti kapcsolatai*, in: Erdősi, Ferenc – Tóth, József (szerk.): *A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái: Az 1986. november 4-5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga*, Budapest, 1988, 80–89.
- Rechnitzer János (szerk.): *A nyitott határ: A gazdasági és szellemi erőforrások innovációorientált fejlesztése az osztrák-magyar határmenti régiókban*, Győr, 1990.
- Rechnitzer János: *Regionális együttműködések és tapasztalataik: Az osztrák-magyar határmenti kapcsolatok és az Alpok-Adria munkaközösség*, Pécs, 1992.
- Rechnitzer János: *Az osztrák-magyar határ menti együttműködések tapasztalatai*, Győr, 1997a.
- Rechnitzer János: *Eurorégió vázlatok a magyar-osztrák-szlovák határmenti térségben*, Tér és Társadalom, 1997b/2, 29–54. <https://doi.org/10.17649/TET.11.2.419>
- Rechnitzer János: *Az osztrák-magyar határmenti együttműködés múltja, jelene*, Tér és Társadalom, 2005/2, 7–29. 2005. <https://doi.org/10.17649/TET.19.2.997>
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (szerk.): *Unirégió: Egyetemek a határmenti együttműködésben*, Pécs–Győr, 2007.

KOCZISZKY GYÖRGY – LIPTÁK KATALIN

Adalékok az Európai Unió támogatásainak térségi hatásvizsgálatához

Contributions to the regional impact assessment of European Union aid

SZERZŐK:

KOCZISZKY GYÖRGY, egyetemi tanár, Metropolitan Egyetem, gykocziszky@metropolitan.hu, ORCID: 0000-0003-1864-1351

LIPTÁK KATALIN, intézeti tanszékvezető, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet, katalin.liptak@uni-miskolc.hu, ORCID: 0000-0001-6714-0858. Lipták Katalin esetében a tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

JEL kód: R23

Kulcsszavak: Európai Unió • területfejlesztés • hatásvizsgálat • indikátorok • monitoring

Absztrakt: A hazai területfejlesztés történetében új korszak kezdődött az EU forrásokra történő pályázati lehetőségek megjelenésével. Kialakult a felhasználást támogató intézményrendszer, oktatási háttér, megújult a különböző szintű tervezések módszertana. A gyakorlat is igazolja, hogy a projektek megvalósítása során elsősorban az eredmények (outputok) számbavétele kerül előtérbe, mind a donor, mind pedig a támogatás kedvezményezettje kevesebb figyelmet fordít az outputok hatásainak vizsgálatára. Ez egyrészt az intézményrendszer állandó változására, másrészt módszertani hiátusokra vezethető vissza. A szerzők jelen tanulmányunkban javaslatot tesznek a projektek társadalmi, gazdasági és ökológiai hatásának vizsgálati metodikájára, indokolják a hatások monitorizálásának folyamatát. Rechnitzer János professzor, a magyar regionális tudomány meghatározó személyisége több tanulmányában is foglalkozott a területfejlesztés módszertani kérdéseivel (Rechnitzer, 2003; Rechnitzer – Smahó, 2005; Hardi et al., 2009; Gyimesi et al., 2020). A szerzők ezzel a tanulmányukkal tisztelgnek emléke és munkássága előtt.

AUTHORS:

GYÖRGY KOCSISZKY, Professor, Metropolitan University,
gkoczi@metropolitan.hu, ORCID: 0000-0003-1864-1351

KATALIN LIPTÁK, Head of Department, Associate Professor, University of Miskolc,
Institute of World and Regional Economics, katalin.liptak@uni-miskolc.hu, ORCID:
0000-0001-6714-0858. Katalin Lipták's work and this paper was supported by the
Bolyai János Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

JEL code: R23

Keywords: European Union • spatial development • impact assessment • indicators
• monitoring

Abstract: A new era in the history of territorial development in Hungary has begun with the emergence of EU funding opportunities. The institutional system and educational background supporting its use have been developed, and the methodology of planning at different levels has been renewed. Practice also shows that in the implementation of projects, the focus is primarily on the calculation of results (outputs), with both the donor and the beneficiary paying less attention to the assessment of the impact of outputs. This is due both to the constant change in the institutional set-up and to methodological shortcomings. In the present paper, the authors propose a methodology for assessing the social, economic and environmental impact of projects and justify the process of monitoring impacts. Professor János Rechnitzer, a leading figure in Hungarian regional science, has addressed methodological issues of spatial development in several studies (Rechnitzer, 2003; Rechnitzer – Smahó, 2005; Hardi et al., 2009; Gyimesi et al., 2020). The authors pay tribute to his memory and work with this paper.

BEVEZETÉS

Az Európai Unió 20. század végi területfejlesztési politikája alapvetően a post-keynesi közgazdaságtani iskola jegyeit követi. Ennek megfelelően fogalmazta meg a térségi foglalkoztatással, jövedelemelosztással, a fejlettségi szintek konvergenciájával kapcsolatos céljait. Ezzel összhangban az Európai Unió dokumentumai kiemelt figyelmet fordítanak a Közösség kohéziós politikájához kapcsolódó eredmények (outputok) számbavételére. Ez az elvárás visszaköszön a tagállamok kormányzati szervezetei mellett az Európai Számvevőszék, az Európai Bizottság dokumentumaiban (EC, 2015; 2016) is. Ezt tükrözi az egyes, az EU források felhasználását elemző intézetek (pl. WIFO) és kutatók sora (pl. Alecke et al., 2010; Choueiri et al., 2008; Koczi, 2011; Fier et al., 2005) által publikált az Európai Regionális és az Európai Szociális Alap felhasználásával kapcsolatos elemzések. Ezzel szemben csak az utóbbi években fogalmazódott meg a források felhasználásának hatásvizsgálata iránti

igény. Egy-egy tervezési ciklust követően ugyanis jogos elvárása mind a donornak (EU), mind pedig a kedvezményezettnek, hogy a támogatások felhasználásáról projekt, program és térségi szinten egyaránt ex-post mérleget készítsen.

A területfejlesztés a társadalmi-gazdasági folyamatok által okozott negatív hatások mérés-klését, megszüntetését, és az élet különböző területein nélkülözhetetlen innovációk elterjedése előtti akadályok felszámolását tekinti fő céljának. A területi különbség a történelem során is számottevőek voltak (Piketty, 2024), de nem fogalmazódott meg ezek csökkentése iránti igény. Azaz az intézményrendszer és fiskális politika is segítse a piaci folyamatok torzulásainak korrekcióját. Ennek morális szükségessége vitán felül áll, de megvalósításának térbeli üteme elmarad a várakozásoktól.

A területfejlesztés a területi politika megvalósításának eszközeit, szabályait, intézményeit és menedzsmentjét foglalja magába. Rechnitzer és Smahó értelmezésében a sikeres területfejlesztés záloga a célirányos területi politika (Rechnitzer – Smahó, 2005:33.). A területfejlesztési források a településfejlesztési célok megvalósítását segítik. Ennélfogva kulcsfontosságú a területfejlesztési programok hatásvizsgálata. Érdekes módon a társadalmi, gazdasági és az ökológiai hatások vizsgálatára (véltetően a számbavételi kihívások miatt) mind a mai napig kisebb az igény. Az elemzések számos pozitívum mellett több hiányosságra is utalnak. Ezt igazolja az Európai Számvévőszék 2014–2020 közötti félidős értékelése is. A dokumentum kritikusan arra utal, hogy az Európai Fejlesztési (ERFA) és Európai Szociális Alapból (ESZA) támogatott fejlesztések alapvetően output orientált felfogásban készülnek és a teljesítmények ellenőrzése is ezt a szemléletet követi, többnyire az eredmények érdemi hatásvizsgálata nélkül (ESZ, 2018). Az EU gyakorlatában a hatásvizsgálatok elvégzésének szükségessége a 2014–2020-as programozási időszakban a korábbinál erőteljesebben fogalmazódott meg. Az erre vonatkozó módszertani ajánlás azonban rendkívül tömör, holott az elmúlt évtized során számos tanulmány foglalkozott ezzel. A vonatkozó publikációk módszertani szempontból négy csoportba sorolhatóak:

- a) Ok-okozati hatáslánc elemzések lényege, hogy bemutatja az okokat és azok hatásait (pl. Isikava-diagram). Ezt a gyakorlatot követik a hazai területfejlesztési programok ún. hatásvizsgálatai (Bauer – Wolf et al., 2011; Pollermann, 2021).
- b) Leíró statisztikai módszerek (pl. shift-share elemzés, valamilyen társadalmi, gazdasági beavatkozások lokális súlyának változását veti egy nagyobb egység pl. megye, régió, ország) hasonló folyamataival (Montanía et al., 2020; Rault et al., 2020).
- c) Ökonometriai módszerek alkalmazásával már többtényezős elemzésekre van lehetőség, többváltozós autoregresszív vagy vektor autoregresszív modellek segítségével (Potvorszki, 2016). Az ökonometriai modellek továbbgondolt változata a térbeli számszerűsített egyensúlyi modellek (SCGE), amelyek a beavatkozások állami és regionális szintű hatásait vizsgálja a gazdaság egyensúlyi kritériumainak figyelembevételével. (A magyar nyelvű szakirodalomban a térbeli számszerűsített egyensúlyi modell regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzésére történő alkalmazása Varga névéhez köthető: Varga, 2007; Jánosi et al., 2010).
- d) Kombinált, leíró statisztika és ökonometria alkalmazása. Erre jó példa az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (WIFO) 2020-ban Ausztria EU-hoz történt csatlakozásának 25. évfordulója alkalmából tekintette át és elemezte a kohéziós források hasznosulását egyrészt leíró statisztikai, másrészt ökonometriai módszer segítségével (Mayerhofer et al., 2020).

Kutatásaink során három kérdésre kerestünk választ:

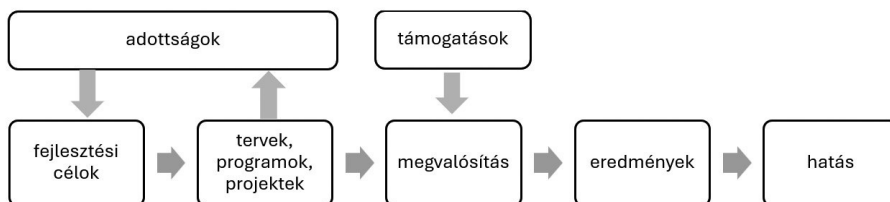
- Az EU források felhasználásának eredményeként milyen hatások azonosíthatóak az érintett térségben?
- Hogyan lehet az egyedi hatásokat számszerűsíteni?
- Hogyan lehet egy áttekinthető képet kapni a társadalmi, gazdasági és környezeti hatásokról?

A HATÁSVIZSGÁLAT MÓDSZERTANA ÉS MODELLJE

Hatás alatt általánosságban adott beavatkozás eredményének, valakinek, valaminek a befolyását, megváltoztatását értjük. Ennek analógiájára a területfejlesztési beavatkozások hatása az adott térségben élők életkörülményeinek, gazdasági, társadalmi és környezeti feltételeinek változtatására, jobbítására, illetve a beavatkozások előtti és utáni állapot összehasonlítására irányul. Sajátossága, hogy a hazai területfejlesztési dokumentumok többsége még mindig az eredmény szinonímájaként kezelik a hatás fogalmát. Az eredmény hasonlóképpen többnyire az egyén, illetve egy szűk csoport. Ezzel szemben a hatás közösségi szinten jelentkezik. Azaz az egyéni haszon nem jelenti automatikusan azt, hogy az közösségi szinten is jelentkezik, amit egy-egy fejlesztés elleni közösségi tiltakozás is kifejez.

A hatás komplex fogalom, ami egyaránt mérhető mikro-, mezo- és makroszinten. A hatásvizsgálatok gyenge pontja, hogy a változásokat nem csak külső (exogén), hanem endogén tényezők is befolyásolják, amelyek erősíthetők vagy gyengíthetők a külső tényezők következményeit. Ez utóbbiak különválasztására tett kísérletek egyrészt módszertani okok, másrészt adathiány miatt nehezebbek.

1. ábra: A kutatás logikai folyamata
Figure 1: The logical process of research

Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

A hatásvizsgálat három lépésben végezhető el (1. ábra):

- A vizsgált térség adottságainak, a fejlesztési céloknak, az elnyert támogatásoknak és a kedvezményezett projekteknek (inputoknak) az azonosítása.
- A térségi beavatkozások mérésére alkalmas output és hatásindikátorok meghatározása.

- c) Az outputok által generált hatások (outcome) számszerűsítése, a fejlesztési célokkal való egybevetése.

A hatás ebben a megközelítésben pozitív és negatív előjelű is lehet. Ezzel szemben eredmény alatt általában a területfejlesztési beavatkozás kimenetelét (output), a fejlesztési célok elérését értjük. Eszerint ez utóbbi pozitív előjelű.

A MODELL INDIKÁTORAI

A vázolt modell input, output és a hatásindikátorainak összeállításakor az adatok relevanciájára, területi szintű értelmezhetőségére és elérhetőségére helyeztük a hangsúlyt, erre vonatkozólag nem egységes a szakirodalom. Az ENSZ (UN, 2015, 2019), az Európai Unió (EU, 2012, 2022), a statisztikai hivatalok (KSH, 2020; Eurostat) és az egyes kutatóintézetek (Koch et al., 2005; IHK, 2020; Mayer, 2020) által ajánlott indikátorok számában jelentős különbségek vannak.

Output indikátorok

Az output indikátorokat (összhangban az indikátorok output oldali számszerűsíthetőségével) három (környezet, társadalom, gazdaság) csoportba soroljuk (1.táblázat).

1. táblázat: A modell output indikátorai
Table 1: Output indicators of the model

Főcsoport	Indikátor megnevezése	Indikátor értelmezése	Indikátor forrása
Környezet	Közüzemi ivóvíz hálózatba bekötött lakások aránya (%)	Adott településen a közüzemi ivóvíz hálózatba bekötött lakások aránya az összes lakásszámhoz viszonyítva.	KSH
	Közüzemi szennyvízgyűjtő hálózatba bekötött lakások aránya (%)	Adott településen a közüzemi szennyvíz hálózatba bekötött lakások aránya az összes lakásszámhoz viszonyítva.	KSH
	Közüszolgáltatás keretében elszállított települési hulladék egy főre jutó mennyisége (kg/fő)	Adott településen képződő bármely anyag vagy tárgy összessége, melytől tulajdonosa közüszolgáltatás keretében megválnak.	KSH

Környezet	Egy főre jutó hasznosított települési hulladék mennyisége (kg/fő)	Adott településen az egy főre jutó hulladékból hasznosított hulladék aránya, mely hasznosítás történhet anyagában, illetve energetikai hasznosítás céljából.	KSH
	ÜHG kibocsátása (CO2 egyenérték)	A fejlesztett létesítmények üvegházhatású gáz-kibocsátásának a projekt eredményeképpen bekövetkező éves csökkenése.	Pályázati portál
	Megújuló energiaforrások (MW)	A megújuló energiaforrást hasznosító berendezés(ek) által előállított összes energiamennyiség.	Pályázati portál
	Megújult vagy újonnan kialakított zöld terület (m2)	Az adott településen a fejlesztés következtében felújított vagy újonnan létrehozott zöldfelület és a kapcsolódó természetes vagy mesterséges vízfelület.	Pályázati portál
Társadalom	100.000 lakosra jutó bűncselekmények száma	Az adott településen a nyomozó hatóságok által regisztrált és használt sértetti adatgyűjtési egység.	KSH
	Demográfiai helyzet	100 fő 60 év feletti lakosra jutó 0–14 évesek száma (fő).	KSH
		7 évesnél idősebb népesség által elvégzett osztályok száma (osztályszám).	KSH
Gazdaság	Ezer lakosra jutó adózók száma	Az adott térségben az ezer lakosra jutó adózók száma (1 000 lakosra jutó adózó).	KSH
	Ezer lakosra jutó vállalkozások száma	Az adott térségben az ezer lakosra jutó vállalkozások száma (1 000 lakosra jutó vállalkozás).	KSH
	Jövedelmi helyzet	Az egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem (ezer Ft/fő).	KSH Statadat
	Összvándorlási különbözet ezer lakosra (ezrelék)	Az odavándorlási és elvándorlási arányszám különbsége, amely azt mutatja meg, hogy egy adott település népessége valamely évben hány ezrelékkel nőtt vagy csökkent.	KSH

*Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.*

Az indikátorok megválasztásakor az adatok hozzáférhetőségét, megbízhatóságát, térbeli és időbeli összehasonlíthatóságát vettük figyelembe. Az indikátoroknak mindegyike, mint az korrelációs vizsgálatokkal is igazolható, ok-okozati kapcsolatban áll egymással.

Hatásindikátorok

A vonatkozó szakirodalom a területfejlesztési beavatkozások hatásait három: gazdasági, humán fejlettségi és környezeti terhelés részindex alapján értékeli.

A hatásindikátorok alapvetően 2 csoportba sorolhatók:

- egyedi indikátorok (pl. szegénységi küszöb alatt élők száma, átlagos lakhatási feltételek, egy főre jutó térségi jövedelem) javulása, fejlettebb térségekhez történő konvergenciája;
- aggregált indikátorok, amelyek az egyedi hatásokat komprimálják egyetlen százalékosan meghatározott index formájában.

Carabias-Hütter et al. (2004) tanulmányában három: környezeti (beépített terület változása az összterülethez, %-ban; ami beruházások az összes beruházás arányában, %-ban; egy főre jutó energiafelhasználás kWh/év), társadalmi (önkormányzatok közötti kooperációk a térség önkormányzatai számának arányában, %-ban; aktív civil szervezetek számának változása, %-ban), gazdasági (árbevétel arányos beruházások nagysága, %-ban; a vizsgált térség munkahelyeinek szektorális aránya, %-ban; a térség összes árbevételén belül a helyi termékek árbevételének aránya, %-ban) hatásindikátor csoportot vizsgál.

Rostock város fenntartható városfejlesztési tanulmánya 7 fő csoportba sorolva (tudomány és kutatás, gazdaság, turizmus, klíma, oktatás és kultúra, szociális helyzet, épített környezet, zöld felületek) összesen 18 indikátor alapján vizsgálta a város fenntarthatóságát (Rostock, 2023). Giessen hasonló célú tanulmánya ettől jóval specifikáltabban vizsgálja a városfejlesztés fenntarthatóságát: 4 fő csoport (ökológia, gazdaság, társadalom, közösségi aktivitás) 28 indikátora alapján (Giessen, 2013).

(Az indikátorok számában és megnevezésében ma is jelentős eltérések vannak német nyelvterületen annak ellenére, hogy a Bertelsmann Alapítvány 2020-ban – az ENSZ ajánlásával összhangban – 17 fő csoportba sorolta a városok fenntartható fejlődésére vonatkozó indikátorait. Bertelsmann Stiftung, 2020.)

Modellünkben három határindikátor csoportot azonosítottunk.

a) A gazdasági hatás változása a fejlesztések strukturális és hozzáadott értékének változását fejezi ki, ami egyrészt visszahat az inputokra (pl. a munkaerő-struktúrára stb.), másrészt az outputokra (pl. az export szerkezetére). A struktúraváltás több formában is mérhető (Kocziszky, 2011). Egyrészt egyedi indikátorok (pl. szektorális / ágazati foglalkoztatottság, bruttó hozzáadott érték stb.) másrészt ezek kombinált, súlyozott adatai alapján, ami segíti könnyebb értelmezhetőségüket.

Modellünkben az alábbi összefüggést alkalmazzuk a gazdasági hatások adott időszakra vonatkozó részindexének (GRI) meghatározására:

$$GRI = \frac{[(f_1 * b_1) + (f_2 * b_2) + (f_3 * b_3)]}{3}$$

, ahol:

1 = primer szektor, 2 = szekunder szektor, 3 = terciér szektor, f = adott szektor foglalkoztatottsági részaránya, b = adott szektor bruttó nominális bére.

A részindexek a bázisidőszakhoz képest változást fejez ki százalékos formában. Ennek előnye, hogy az érték 0 és 100 közötti skálán kalibrálható.

Ennek alapján a részindex értéke az alábbi összefüggés alapján határozható meg:

$$GRI (\%) = \frac{GR (t_1)}{GR (t_0)} * 100$$

, ahol:

t_1 = tárgyidőszak, t_0 = bázisidőszak.

b) Humán fejlettségi index változása

A humán fejlettségi index alapvetően három tényező (várható élettartam, átlagos iskolázottság, jövedelem) függvényében mérhető. A vizsgált területi egységre vonatkozóan az alábbi összefüggés írható fel (Lipták, 2017):

$$HDI (\%) = \sqrt[3]{I_1 * I_2 * I_3} * 100$$

*100

, ahol:

HDI = humán fejlettségi index

I_1 = 60 év feletti lakosra jutó 0–14 évesek száma

I_2 = átlagos iskolázottság

I_3 = egy főre jutó SZJA alapot képező jövedelem indexe.

c) A környezeti terhelés változásának eredményeit hét indikátor (közüzemi ivóvízhálózatba bekötött lakások száma, szennyvízhálózatba bekötött lakások száma, elszállított települési hulladék mennyisége, hasznosított települési hulladék mennyisége, megújuló energiaforrás felhasználása, zöldterület nagysága) segítségével aggregált index formájában veszi a modell figyelembe.

$$KTI (\%) = \left(\sqrt[7]{\prod_{i=1}^7 x_i} \right) * 100$$

, ahol:

KTI = környezeti terhelés részindex

x_i = vizsgált indikátor változása a bázisidőszakhoz képest.

Részindikátorok aggregálása

A három részindex értékének egyszerű számtani átlaga alapján aggregált index képezhető, ami lehetőséget ad a fejlesztések átfogó értékelésére (I).

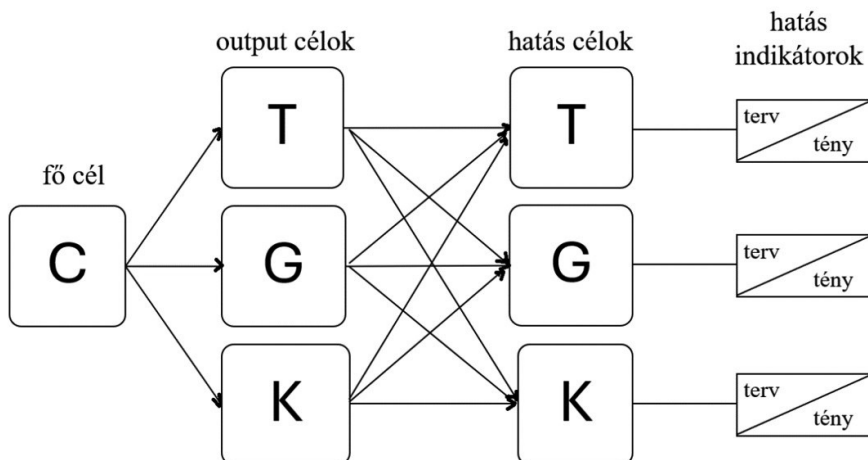
$$I(\%) = \frac{(GRI + HDI + KTI)}{3}$$

Az átlagolással biztosítható, hogy valamelyik részindex nulla értéke esetében is értelmezhető az aggregált index.

CÉLOK ÉS HATÁSOK ÜTKÖZTETÉSE

A fejlesztési programok/projektek hatásainak monitorizálása a célok és a hatásindikátorok terv- és tényadatainak összevetésére alapul (2. ábra).

2. ábra: Tervezett és tényleges hatások ütköztetésének logikai folyamata
Figure 2: The logical process of reconciling intended and actual impacts

Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

Jelölés:

T – társadalom

G – gazdaság

K – környezet

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

A területfejlesztés aktuális célrendszere, forrás allokációs mechanizmusa alapvetően értékrendi kérdés, ami természetesen térben és időben változhat. Nem mindegy azonban, hogy a számbavétel csak az eredményekre korlátozódik vagy a forrás biztosítója a beavatkozás komplex társadalmi, gazdasági és környezeti hatásait is vizsgálni kívánja. A szakirodalomban számos hatásvizsgálati módszer található (az egyszerűtől az összetettebbekig), de többségük parciális jellegű. Ennek egyrészt szemléleti, másrészt módszertani okai vannak.

A döntéshozók többsége egy-egy projekt értékelésekor többnyire megelégszik az outputok számbavételével, illetve a cél- és tényadatok összehasonlításával. A projektek hatásvizsgálata összetettebb feladat és nagyobb felkészültséget is igényel. Egyrészt mérlegelni kell, hogy a közvetlen (elsőkörös) hatások mellett meddig terjedjen ki a másodkörös elemzése. Másrészt el kell dönteni, hogy milyen időtartamot fogjon át a vizsgálat. Egy-egy beruházás hatása ugyanis a beruházást követő 2-3 év múlva jelentkezik csak.

Tanulmányunkban tárgyalt hatásvizsgálati módszer adat- és alkalmazó-barát. Alkalmasságát a fejlesztés eredményeinek számbavételére, a térbeli és időbeli összehasonlítások elvégzésére.

A modellben a területi politikai beavatkozás exogén. Nem számol ugyanakkor azzal, hogy az ex-post beszámolási időszakon belül milyen intézményi változások következnek be a forrásfelhasználások vonatkozásában. Az output indikátorok köre bővíthető. A hatásindikátorok hármasszámú részindexek struktúrájának megtartása mellett további mutatók emelhetők be.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alecke, Björn – Blien, Uwe – Frieg, Lars – Otto, Anne – Untiedt, Gerhard: *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2000-2006 financed by the European Regional Development Fund*, Work Package 6c: Enterprise Support-an exploratory study using counterfactual methods on available data from Germany; Final Report, 2010.
- Bachtrögl-Unger, Julia – Dolls, Mathias – Schüle, Paul – Taubenböck, Hannes – Weigand, Matthias: *Evaluating EU Cohesion Policy Using Satellite Data*, WIFO Studies, WIFO, number 67193, 2021.
- Bauer-Wolf, Stefan – Fischer, Michael: *Wirkungsorientierung in der Regionalentwicklung*, ÖREK, Wien, 2011.
- Bertelsmann Stiftung: *SDG – Indikatoren für Kommunen*, Berlin–Bonn, 2020
- Carabias-Hütter, Vicente – Renner, Erich: *Indikatoren: nachhaltige Regionalentwicklung verstehen, messen, bewerten und steuern*, FWR-HSG. St. Gallen, 2004.
- Choueiri, Nada – Schadler, Susan – Elkan, Rachel – Allard, Céline: *Macroeconomic Effects of EU Transfers in New Member States*, IMF Working Paper, 2008/223. Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1278434 (Letöltés ideje: 2024.06.01.)
- EC: *European Structural and Investment Funds 2014–2020: Official Texts Commentaries: Dg Regional and Urban Policy*. European Commission, Brussels, 2015.
- EC: *Ex-post Evaluation of the ERDF and Cohesion Fund 2007–2013: European Commission Staff Working Document, SWD 316 Final*, Brussels, 2016.
- ESZA: *2014–2020-as programozási időszak, A monitoring és értékelés az európai kohéziós politikában*, Útmutató Kiadó, Budapest, 2015.

- ESZA: *Az ERFA és ESZA Projektjeinek kiválasztása és monitoringja a 2014–2020-as időszakban*, Európai Számvevőszék, Nr. 21., 2018.
- EU: *Entwicklung und Beauftragung von kontrafaktischen Wirkungsanalysen, Ein praktischer Leit-faden für ESF-Verwaltungsbehörden*, Europäische Kommission Referat A3, Luxemburg, 2012.
- EU: *Sustainable development in the European Union: monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context*, Publications Office of the European Union, Luxemburg, 2022.
- Fier, Andreas – Heger, Diana – Hussinger, Katrin: *Die Wirkungsanalyse staatlicher Förderprogramme durch den Einsatz von Matching- und Selektionsmodellen am Beispiel der Fertigungstechnik*, 2005. Elérhető: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/24102/1/dp0509.pdf> (Letöltés ideje: 2024.06.01.)
- Giessen: *Indikatoren der nachhaltige Stadtentwicklung*, Giessen, 2013.
- Gyimesi Áron – Szennay Áron – Krankovits Melinda – Nagy-Keglovich Júlia – Rechnitzer János: *Forrásszön és koncepcióváltás, Területfejlesztés a 2010–2014-es kormányzati ciklusban, a V4-ek összehasonlításában*, Polgári Szemle, 2020/4-6, 88–108. <https://doi.org/10.24307/psz.2020.1007>
- Hardi Tamás – Kundi Viktória – Rechnitzer János – Reisinger Adrienn – Tilinger Attila – Tóth Péter: *A Duna a magyar területfejlesztésben*, MTA RKK, Pécs, 2009, 58.
- IHK: *Regionalwirtschaftliche Effekte des Flughafens Kassel-Calden*, IHK, Kassel, 2000.
- Járosi Péter – Koike, Atsushi – Thissen, Mark – Varga Attila: *Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellel*, Közgazdasági Szemle, 2010/2, 165–180.
- Koch, Angela – Spehl, Harald – Osterbach, Zoltan – Benson, Lutz: *Evaluierung regionalwirtschaftlicher Wirkungsanalysen*, TAURUS-Institut an der Universität Trier, Trier, 2005.
- Kocziszky György: *Adalékok a regionális gazdasági növekedés és egyensúly kérdéséhez*, Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek, 2011/2, 5–14.
- KSH: *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2020.
- Lipták Katalin: *Települési humán potenciál vizsgálata Magyarországon*, Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek, 2017/2, 55–64.
- Mayer, Heike – Perren, Romario: RW Oberwallis: *Wirkungsorientierte Regionalentwicklung 2008–2019 (CRED-Bericht 21)*, Universität Bern, Bern, 2020. BORIS <https://doi.org/10.7892/bo-ris.145798>
- Montanía, Claudia V. – Márquez, Miguel A. – Fernández-Núñez, Teresa – Hewings, Geoffrey: *Spatial shift-share analysis: Some new developments*, Regional Science, 2020/2, 305–325. <https://doi.org/10.1111/pirs.12575>
- Piketty, Thomas: *Az egyenlőség rövid története*, Corvina Kiadó, Budapest, 2024, 400.
- Pollermann, Kim: *Regionale Givernance: Begriffe, Wirkungszusammenhänge und Evaluationssatz*, Thünen Report 87, Johann Heinrich von Thünen-Institut, Braunschweig, 2021.
- Potvorszki Gábor: *Európai uniós versenyjogi értelemben elfogadott állami támogatások makro- és mikro gazdasági szintű ex-post hatásvizsgálata*, Doktori értekezés, Miskolci Egyetem, 2018.
- Rault, Jean Francois – Schaeffer, Yves: *Scalable shift-share analysis: Novel framework and application to France*, Papers in Regional Science, 2020/6, 1667–1690. <https://doi.org/10.1111/pirs.12558>
- Rechnitzer János: *Az Európai Unió regionális politikájának alapelvei a magyar területfejlesztés gyakorlatában*, ISD DUNAFERR Műszaki Gazdasági Közlemények, 2003/3, 113–123.
- Rechnitzer János – Lados Mihály: *A területi stratégiáktól a monitoringig*, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2004.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi politika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.
- Rostock: *Indikatoren der nachhaltige Stadtentwicklung*, Rostock, 2013.
- UN: *The Future is Now: Science for Achieving Sustainable Development*, UNDESA Publisher, 2019.
- Varga Attila: *GMR-Hungary: A Complex Macro-Regional Model for the Analysis of Development Policy Impacts on the Hungarian Economy*, Hungarian National Development Agency, Budapest, 2007.

•
Milia Belic (SRB)

SZABÓ PÁL

Kelet-Közép-Európa főbb térszerkezeti jellemzőinek stabilizálódása

The main characteristics of the spatial structure of Eastern part of Central Europe are stabilized

•
SZERZŐ:

SZABÓ PÁL, tanszékvezető, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Regionális Tudományi Tanszék, pal.szabo@tk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-2140-2223

JEL kód: R12

Kulcsszavak: Európai Unió • GDP • térszerkezet • Kék Banán
• Közép-európai Bumeráng

Absztrakt: Rechnitzer János munkásságában Európa és Kelet-Közép-Európa térszerkezeti kérdései is megjelentek, ha kisebb hangsúllyal is. 1998-as könyvében e témában, egyik hazai úttörőként, olyan térszerkezeti ábrákat is megjelenített és értelmezett, mint a Kék Banán és a Közép-európai Bumeráng. A későbbiekben ilyen formációk elárasztották a regionális tudományt és a szakpolitikát is. A 2010-es évek elején számba vettük több munkánkban ezen elképzeléseket, valamint kerestük a kelet-közép-európai centrumtértséget, Rechnitzer János biztatására. Nem tudtunk ilyet kimutatni, csak gazdasági csomópontokat. Eltelt majd' tíz év, és egykori kollégánk, barátunk tiszteletére folytatjuk a kutatást, azt keresve, vajon létrejött-e új kelet-közép-európai centrumtértség (amelyet Rechnitzer János is remélt), vagy nem. Az Eurostat gazdasági értéktérképére vonatkozó regionális statisztikai adatai alapján az állapítható meg, hogy Kelet-Közép-Európa, bár régiói java gazdaságilag nőtt, nem tudta érdemben megközelíteni a „nyugatot”, viszont Dél-Európával egy szintre került. A makrorégióink belső szerkezetére pedig továbbra is jellemző, hogy nincs új centrumtértség, mint nyugaton a lassan oszladozó Kék

Banán, illetve az európai nagyvárosi térségek kiemelkedését szemléltetni hivatott Európai Szőlő ábra keleti fele továbbra is nagyon „ritkás”. Igazából a kelet-közép-európai makrorégió térszerkezete, ezekből a szempontokból nézve, megmerevedett, miközben kisebb belső differenciálódások történtek.

AUTHOR:

PÁL SZABÓ, Head of Department, Associate Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Regional Science, pal.szabo@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0002-2140-2223

JEL kód: R12

Keywords: *European Union, GDP • spatial structure • Blue Banana • Central European Boomerang*

Abstract: *The spatial structure of Europe and East-Central Europe also featured in János Rechnitzer's work, albeit with less emphasis. In his 1998 book, one of the pioneers in Hungary, he also presented and interpreted spatial structure figures such as the Blue Banana and the Central European Boomerang. Subsequently, these formations have flooded the regional science and policy. In the early 2010s, we took stock of these ideas in several of our works, as well as searching for the Central Eastern European Central Space, encouraged by János Rechnitzer. We could not identify any, only economic nodes. Almost ten years have passed and, in honour of our former colleague and friend, we continue our research to find out whether or not this new Central and Eastern European Central Area (which János Rechnitzer had hoped for) has been formed. On the basis of Eurostat's regional statistical data on economic value production, it can be concluded that East-Central Europe, although most of its regions are growing economically, has not been able to catch up with the 'West' in any meaningful way, but has caught up with Southern Europe. And the internal structure of our macro-region is still characterised by the absence of new central area, such as the slowly disintegrating Blue Banana in the West, and the fact that the eastern half of the European Grape figure, which illustrates the emergence of European metropolitan areas, is still very rare. In fact, the spatial structure of the East-Central European macro-region has, from these points of view, become rigid, while there have been some minor internal differentiations.*

BEVEZETÉS

Egyidőben Rechnitzer János munkásságában Kelet-Közép-Európa rendszerváltozás utáni regionális, majd nagyvárosi folyamatainak vizsgálata is jelen volt (Rechnitzer, 1998, 2006, 2013, 2016, illetve 2022), bár inkább szerette csak a magyar térségeket, városokat, illetve Győrt elhelyezni ebben a makrorégióban, főként, hogy kollégája, barátja, Horváth

Gyula foglalkozott többet ezzel a témával (erről ld. Rechnitzer, 2016). Alapvetően nyitott volt mások munkásságára és előszeretettel próbálta ezeket tovább is gondolni. Így volt az európai, kelet-közép-európai térszerkezeti témában is, s így 1998-ban megjelent Területi stratégiák című munkájában az európai szintű stratégiák számbavételekor idézett ábrákat, köztük a francia Brunet Kék Banánját és a lengyel Gorzelak elhíresült Közép-európai Bumerángját. Korábbi munkáimban, részben Rechnitzer János bízgatására, foglalkoztam ezekkel jómagam is (Szabó, 2009, 2014, 2015), ám egyideje már nem. Mindezt jelen tanulmányban áttekintem, hogy ha megnézzük a jelen folyamatait, vajon lehet e és érdemes e ilyenben gondolkodnunk.

A KEZDETEK

Ahogy egy korábbi munkámban írtam (Szabó, 2009), nem egyértelmű ki és mikor alkotta az első térszerkezeti ábrát Európára, talán Jean Gottmann francia geográfus 1962-es Európa könyvében leljük fel, aki az Amszterdam–Párizs–Ruhr-vidék háromszögről mint centrumtérségről írt. A felfutása e formának az 1990-es évek, addig csak elvétve jelentek meg ilyenek. Az alapot Brunet Európai Gerinc formációja teremti meg (1989), amely azonban történelmi körökben már ismert volt tradicionális centrumtérségként. Az elképzelés Kék Banánként terjedt el a szakmai köztudatban, erősen leegyszerűsítve Brunet és kutatótársai összetettebb ábráját (amely, többek között, a Banán keleti, nyugati és déli szomszédságában fekvő fejlődési zónákat is tartalmaz). Az ezt követő időszakban számos újabb, Európára készített térszerkezeti elképzelés látott napvilágot, mint az európai nagyvárosi agglomerációkat kisebb centrumtérségenként kiemelő Európai Szőlő (Kunzman, 1992), vagy az EU egyes hivatalos anyagaiba is bejutott Pentagon (London–Hamburg–München–Milánó–Párizs centrumtérség) (ld. Szabó, 2009). A kelet-közép-európai térség sem maradt ki ebből, hiszen a rendszerváltozást követő recesszió után egy dinamikus fejlődő makrorégióról kezdtek beszélni, s egyre több kutatás mutatta fel a pozitív elmozdulásokat a területi fejlődésben, fejlettségben, térben polarizáltan. Ahogy terjedt a „modellelés”, hazánkat is elérte, egyrészt a külhoni elképzelések bemutatásában, másrészt Magyarországra készített ábrák révén (tény, hogy utóbbiaknál nem volt jellemző a területi metaforák használata, kivétel például a Magyar Banán, vagy a fejlettségi spirál). Idehaza Rechnitzer János, Cséfalvay Zoltán és Horváth Gyula mellett, az elsők között foglalta munkájába (Rechnitzer, 1998) ezeket a névvel ellátott, európai grafikus ábrákat. Érdemi szakmai tartalommal töltötte meg az elképzeléseket, leírva a különböző alapjaikat és tényezőiket. Kiemelten a kelet-közép-európai régió foglalkoztatta Rechnitzer Jánost, és ő is bizakodott anno abban, hogy megindult egy felzárkózás a Nyugathoz.

A BUMERÁNG ÉS ALTERNATÍVÁI

Ami a kelet-közép-európai makrorégióra vonatkozó térszerkezeti elképzeléseket illeti, az alábbiakban foglalható össze. A volt szocialista államokban az 1990 után lezajlott politikai, gazdasági változásokkal párhuzamosan felértékelődött a kelet-nyugati összeköttetések

jelentősége, s így a gazdasági központok és erővonalak kelet-nyugati irányba mozdultak el (Rechnitzer, 1998). Az elemző tanulmányok e makrorégió térszerkezeti fejlődésének irányait firtatták, s ennek eredményeként született meg Nefedowa 1996-os munkája révén, Rechnitzer (1998) interpretálásában, a Közép-európai Banán („Gdansk–Prága–Bécs–Budapest” zóna), mint az akkor aktuális és potenciális közép-európai fejlődési zóna, kiegészítve északi ipari gyűrűvel, ipari háromszöggel, keleti fallal (Rechnitzer, 1998). Ennél híresebb ábra lett erre a területi formációra Gorzelak lengyel kutató Közép-európai Bumerángja 1996-ból, aki azonban nem vetett el egy Berlin „nyúlványt” sem. Ugyanis a német kutatók inkább a Berlin–Prága–Budapest vonalat tekintették fejlődési zónának (Kunzmann elnevezésében ez egy uborka) (Szabó, 2009). Rechnitzer kiemelte, hogy Berlin–Poznan–Prága térsége és a Bécs–Pozsony–Budapest tengely tekinthető az átalakulás központi régióinak; itt gyorsabb a modernizáció, a gazdasági szerkezet váltása dinamikusabb és lényegében sikeresen zajlik. Felhívta a figyelmet arra, hogy e keleti banán tágulását is lehet jelezni (Rechnitzer, 1998).

Később újabb munkákban lelünk fel a keleti, új centrumtérségre területi metaforával ellátott ábrákat, mint például a Közép-európai Pentagon (Leibenath et al., 2006) (Berlin–Varsó–Budapest–Bécs–Prága centrumtérség), vagy új Banán (<http://www.sustrain-ic.net> 2006) (Berlin–Prága–Bécs–Budapest–Zágráb–Ljubljana tengely kibővített zónája; IV. páneurópai folyosó [Egri-Tánczos 2015]). Másrészt több összeurópai elképzelésben is megjelenik már Kelet-Közép-Európa nyugati része, mint a centrumtérség alkotója: egyrészt Van Der Meer (1998) vörös polipjának két karja átnyúlik Kelet-Közép-Európába, másrészt Kunzmann nagyvonalú Szőlő ábrájában is egyes szőlőszemek kelet-közép-európai nagyvárosi agglomerációk. A szakpolitikát sem hagyta ez az ábradömping érintetlenül, például Szlovákia 2011-es országos területfejlesztési koncepciójában az előbb említett Polip jelenik meg, mivel Szlovákia is része, míg a hazai nemzeti növekedési tervben (2011) az új Banánnal szembesülhettünk.

VAN BUMERÁNG?

Itt tartottunk körülbelül, amikor a 2010-es évek elején Rechnitzer János egyik kutatásába bekapcsolódva elővettük ismét ezeket az elképzeléseket. Arra volt kíváncsi, vajon mi a helyzet 15 évvel a Bumeráng elképzelés után. A kutatási eredményeink alapján megállapítottuk (Szabó – Farkas, 2014:83.), hogy „a „bumerángkérdésre” válaszolva nem találjuk célravezetőnek összefüggő koncentráció bejelölését, mivel a nyugati centrumtérségjelleg (nagyvárosi konglomerátumok és ezek összefűződése, szoros kapcsolatrendszere sűrű tengelyekkel) nem jellemző Kelet-Közép-Európára. Felső-Szilézia nem erős és nem dinamikus térség, a Bécs–Pozsony(–Győr) agglomeráció pedig nem igazán terjeszkedik a földrajzi térben. A többi csomópont magányos, és inkább „nyugat felé tekint”. Hasonlóan nem igazolták e formáció jelenlétét Kincses et al. (2013) vizsgálatai sem. Kutatásunkban felhívtuk arra a figyelmet, hogy ha a földrajzi térben érzékelhető gazdasági centrumtérséget keresünk, akkor nem az egy főre jutó GDP a jó indikátor (mivel az alacsony népességszám és nagyobb GDP is eredményezheti a mutató magas értékét, mint például az Alpok, vagy a ritkán lakott Észak-Európa régióinál), hanem a területre vetített GDP (gazdasági sűrűség), ami magas, ha az egy főre jutó GDP és a népsűrűség is magas (GDP/terület = GDP/népes-

ség x népesség/terület), azaz fejlett, sűrűn lakott térségről van szó. Másik térszerkezeti megállapításunk volt, hogy a kelet-közép-európai nagyvárosok közül, bár több dinamikusan fejlődött, pár főváros tudott csak fellépni az európai szinten kiemelt városok térképére. Azaz egy „torz” szőlőfürt képe rajzolódott ki, mivel keleti oldala ritkás: alig pár nagyobb és egy-két kisebb szem alkotja.

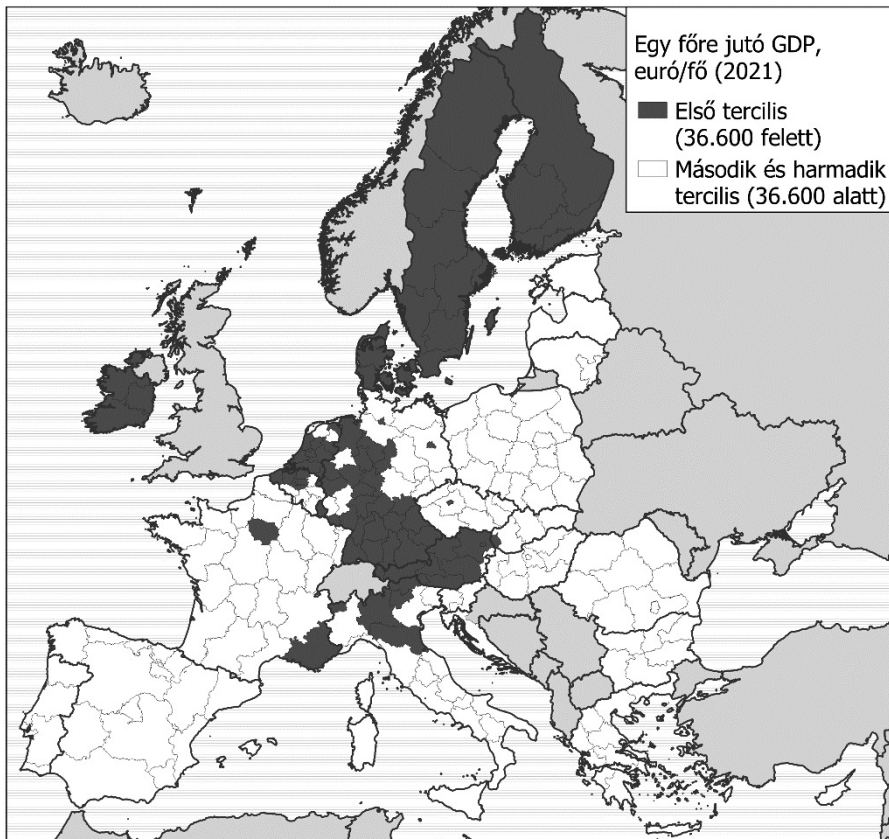
A 2010-es években a Kelet-Közép-Európa regionális fejlettségi különbségeire irányuló kutatások több fontos megállapítást tettek, de nem igazán foglalkoztak a Bumeráng létezésével, illetve a Szőlő relevanciájával. Ez alól kivétel Egri-Tánczos szerzőpáros, akik cikkükben (2015) számos statisztikai mutatót és módszert felhasználva arra jutottak, hogy a makrorégióban szőlőfürt alakú (policentrikus) fejlett terület, illetve inkább az előbb leírt új Banán forma található.

E munkában a gazdasági súlyokra koncentrálna tekintjük át az azóta történt változásokat. A centrumtérség leírása, a korábban írtak szerint, a gazdasági sűrűség mutatójával célszerű. Az Európai Unió itt elemzett NUTS2 régiói (242) esetében, ha a GDP/terület mutatót nézzük (2021), az első egyharmadban (81 régió) mindössze hat kelet-közép-európai van, a fővárosok (Prága, Budapest, Bukarest, Zágráb, Varsó és Pozsony), és a nem fővárosi régiókból pedig kettő van a ranglista első felében: lengyel Szilézia (91. a rangsorban) és cseh Morva-Szilézia (112.). (Természetesen a régiók területe [az ország regionális beosztása] meghatározó ebben az esetben, ezért nem célszerű a pontos helyezésekre nagy hangsúlyt helyezni, hiszen például Szófia NUTS2 szinten egy nagyobb régió része (Yugozapaden; 166.), mint ahogy Ljubljana is (Zahodna Slovenija; 113.), így nem olyan koncentrált a GDP, mint például Prága, Budapest esetében. A nem fővárosi régiók kapcsán ez mérsékelt, mivel alig pár országnál kiemelve nagyváros önálló NUTS2 régióként.) Ez azt jelenti, hogy ha bármilyen összefüggő centrumterületet akarunk felmutatni európai szinten, ilyet – e módszer alapján – továbbra sem lelünk fel Kelet-Közép-Európában.

Az az alaphelyzet sem változott tíz év alatt, hogy alapvető különbség van a régiók csoportjai között, ha az egy főre jutó GDP-t és ha az egy km²-re jutó GDP-t nézzük. A két mutató első egyharmadnyi-egyharmadnyi régiója (81-81 db) esetében, mindössze 50 db (62%) régió található meg mindkét mutatónál (ahol magas népsűrűség és fejlettség egyszerre van jelen: a legtöbb „nyugati” főváros és szűkebb, tágabb térsége, valamint a földrajzi centrumban a német, belga, holland, észak-olasz nagyvárosi vagy sűrű középvárosi hálózattal bíró régiók, illetve Voralberg, Luxemburg, Prága, Pozsony [de Budapest nem]). Az egy főre jutó GDP esetében viszont olyan régiók vannak még elől, amelyek alacsony népességszámmal, népsűrűséggel, de magas GDP-vel bírnak; ezek elég markáns csoportokat alkotnak: egyrészt az észak-európai (finn, svéd, dán), másrészt az Alpokat érintő (osztrák, német, olasz, francia), illetve az ír régiók. Ugyanakkor a gazdasági sűrűség esetén pedig olyan régiók jelennek meg csak ezen a toplistán, amelyek esetében a lakosságra vetített GDP értéke nem olyan magas, de nagy a népsűrűség; itt már többszínű a csoportkör: az előbbi bekezdésben feltűnt kelet-közép-európai fővárosokon (köztük Budapest) túl egyrészt a közepesen fejlett országok fővárosi régiói (Madrid, Lisszabon agglomerációja, Athén [Attiki régió része], illetve Róma [Lazio]), Németországban a Ruhr-vidékről Münster, északról Schleswig-Holstein, délről Koblenz, keletről Lipcse, Drezda, Chemnitz régiója, a francia Elzász, Nord-Pas de Calais és tengerentúli területek, a belga Limburg, Hainaut, Liege, a holland Drenthe, a spanyolországi Baszkföld, Katalónia, Olaszországból Veneto (Velence), Ligúria (Genova), Campania

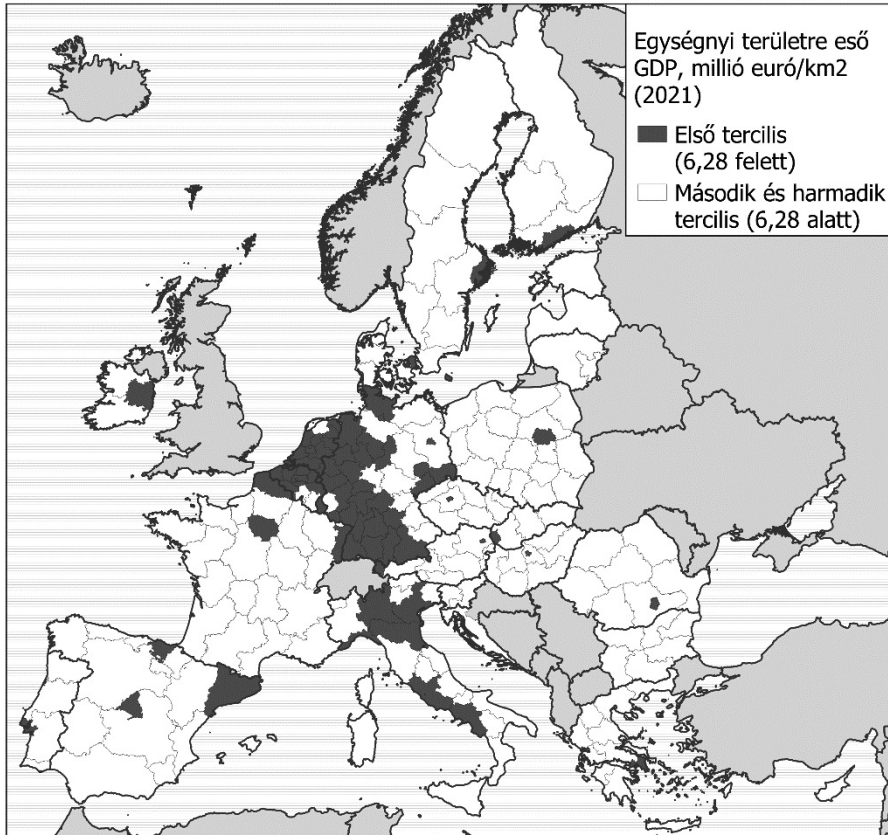
(Nápoly), valamint Málta és a két afrikai spanyol város (Ceuta, Melilla) (1. és 2. ábra). Ami feltűnik, hogy több olyan régió is van közöttük, amelyek vagy régebben voltak fejlettebbek (így vonzóak voltak a népességnek), de mára a középmezőnybe süllyedtek, vagy épp feljövőben vannak (pl. NDK), illetve több esetben pedig egy-egy nem kiugróan sikeres nagyváros a centruma a régióknak.

1. ábra: A gazdasági fejlettség regionális (NUTS2) különbségei az Európai Unióban (2021)
 Figure 1: Regional (NUTS2) economic development inequalities in the European Union (2021)

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés.
 Source: Own editing based on Eurostat data.

2. ábra: A gazdasági sűrűség regionális (NUTS2) különbségei az Európai Unióban (2021)
 Figure 2: Regional economic density (NUTS2) inequalities in the European Union (2021)

*Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés.
 Source: Own editing based on Eurostat data.*

A 2014-ben általunk vázolt térszerkezeti képhez képesti elmozdulás a régiók pozícióinak változásával próbálhatjuk megfogni. Szinte semmi érdemi változás nem volt a gazdasági sűrűségi (GDP/terület) érték szerinti első csoportban (régiók egyharmada), ha 2013-at és 2021-et összehajlítjuk: a 81 régió közül 77 ugyanaz, s a sor vége felé lévő négy került a következő csoportba, s lépett be ebbe a csoportba négy másik régió. Ezen túl látványos elmozdulások (előrelépések, visszaesések) sem voltak a csoporton belül. Mindez azt mutatja, hogy megmerevedett a centrumtértség a 2010-es években. Az átrendeződések, elmozdulások a perifériákon figyelhetők meg: a mutató legalacsonyabb értékeit tartalmazó alsó harmadban a kelet-közép-európai régiók egy része lehangzott több dél-európaik. Konkrétan tizenkét görög régió esett érdemben (több mint öt hely) vissza (Dytiki Makedonia 26, Voreio Aigaio és Notio Aigaio 17-17 helyet stb.), mellettük még spanyol (5 régió), francia (4), olasz (3)

és finn (1), svéd (1) régiókat találunk. Ezekkel szemben jelentős előrelépést (több mint 5 hely) tett Lettország, Észtország, Nyugat- és Közép-Litvánia, Szófia régiója, valamint nyolc román régió (Északnyugat 17, Északkelet 16 helyet stb.), hét lengyel (Pomorskie 13 helyet stb.), három magyar (Közép-Dunántúl 12, Észak-Magyarország 9, Dél-Alföld 5 helyet), valamint szlovén (1), szlovák (1), cseh (1) és ír (1) régiók. (Ugyanakkor a számos itt fellelhető észak-európai régió pozíciója gyakorlatilag nem változott.) A mutató jellegéből adódóan a népességváltozások nem jelennek meg benne, így ezek a leírt változások relatíve érdemi gazdasági előrelépést jelentenek valóban a régiók sorában. (A GDP/népesség esetében lehet előrelépés úgyis, hogy a népességszám csökken érdemben, míg a GDP nem nő; itt viszont a terület [mint nevező] gyakorlatilag állandó.)

Korábbi megállapításunk volt, hogy a centrum formáció félúton van a Banán és a Szőlő szerkezet között, azaz némileg felbomlott a korábbi évtizedekben egységesebbnek tartott, összefüggő, központi térség (több régió a centrumban a középmezőnybe süllyedt) és délen, keleten, északon magányos nagyvárosi csomópontok (szőlőszemek) találhatóak (vannak régióta, vagy erősödtek meg az elmúlt évtizedekben). Ez a formáció az elmúlt években tehát nem módosult érdemben.

Ami még fontos adalék e témához, hogy Faludi cikkében (2015) azt emeli ki, hogy valójában a Banán és a Szőlő nem ellentétes egymással, mivel Brunet a Banánt policentrikus sűrű városi hálózatként értelmezte, ábrázolta, amely hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, mint amelyeket Kunzmann és Wegener a szőlőfürtjüknek tulajdonít, csak sűrűbben vannak ezek a centrumtérségben.

VAN KELETET IS LEFEDŐ SZŐLŐ?

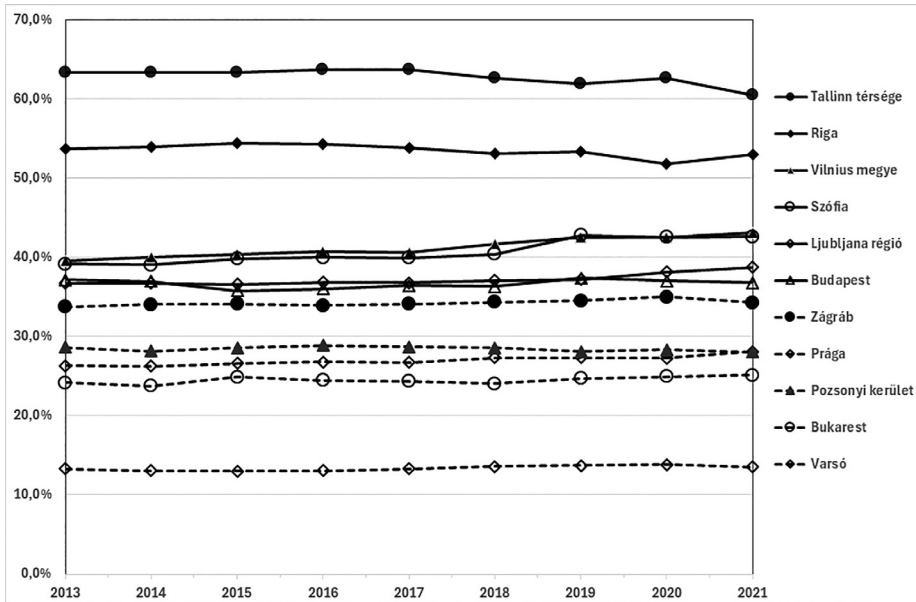
Ami a másik, a Szőlő elképzelést és ennek keleti dimenzióját illeti, az alábbiakat tudjuk írni. A kiemelt csomópontok további fejlődése zajlott le, és a térség fővárosai, s agglomerációi egyre erősebb szereplővé válnak az európai térben. Ezt mutatja például, hogy a Globalization and World Cities Research Network listán (<https://www.lboro.ac.uk/microsites/geography/gawc/world2020t.html>) Varsó és Prága már a legfontosabb városok alsó kategóriájában (alfa-) szerepel (mint Zürich, Stockholm, Bécs, Dublin), míg Budapest és Bukarest pedig a második kategória felső részében (béta+). Korábban csak Prága volt az első csoportban, Varsó lejjebb volt, míg Budapesttel szemben Bukarest pedig a harmadikban (gamma+) szerepelt. Ami kitűnik még, hogy nem jelennek meg a listában, de úgy általában a különböző kutatási eredményeket tükröző európai nagyvárosi térképeken sem, a fővárosokon kívüli kelet-közép-európai nagyvárosok. Ezt GDP adatokkal (Eurostat) is elemezhetjük.

Ha vizsgáljuk az EU NUTS3 régióinak (1166 egység) GDP adatait (euró, aktuális piaci áron), kiderül, hogy miért is „torz” az Európai Szőlő ábra. A 2021. évi adatok alapján az első 100 legnagyobb értékkel bíró EU régióba (amely a régiók 8,6%-a és a teljes GDP 44,3%-át adja), mindössze hat régió, pontosabban főváros fért be Kelet-Közép-Európából: Varsó (22. a rangsorban), Prága (30.), Bukarest (36.), Budapest (41.), Szófia (88.) és Pozsony (94.). A második százba is csak kilenc, s közte már, a balti államok, Horvátország és Szlovénia fővárosi térségén túl, négy nem főváros is megjelenik: három cseh kerület (Brnoval, Ostravával, illetve Prága „lyukas” fővárosi régiója) és Krakkó városa. A skála másik vége felől nézve,

az utolsó 100 régióban 44 kelet-közép-európai van (közte egyetlen magyaraként Nógrád vármegye). Ez a nem oly magas arány azzal magyarázható, hogy egyrészt több „nyugati” NUTS3 régió kisméretű (terület, népesség) és emiatt alacsony a GDP termelése (pl. görög, spanyol, máltai szigetek, osztrák, belga, német „járások”), másrészt az elmúlt években a déli tagállamok relatív gazdasági szintje süllyedt, a kelet-közép-európaiaké nőtt, így egyfajta mi-xet alkotnak ma már a két makrorégióból származó NUTS3 egységek (pl. görög, portugál szárazföldi, elmaradottabb régiókat lelünk fel a lista hátsó végében). Összességében tehát, képi hasonlaltal élve, míg „Nyugaton” szép nagy szőlőszemek vannak, addig a mi makrorégiókban elég hiányos a szőlőfűrt. (Egy konferencián a szőlő mellett csak piros ribizlinek neveztem az e makrorégióra rajzolható önálló térszerkezeti ábrát, de nem tartom célszerűnek újabb elnevezés behozatalát.)

Ami a folyamatokat illeti: vajon erősödik a csomópontok súlya? Ha kiszámítjuk a koncentrációs mutató értékét a 239 kelet-közép-európai NUTS3 régióra, kiderül, hogy csak minimálisan nőtt a koncentráció: 0,0117-ről 0,0122-re (2013-2021). (A teljes EU-ban is szerény volt a változás, pontosabban a növekedés: 0,00346-ról 0,00351-re.) Emellett, ha külön megnézzük a fővárosok, fővárosi agglomerációk részesedését a hazájuk GDP-jéből, szintén alig látni érdemi elmozdulást 2013 és 2021 között (3. ábra). (Budapest súlya is alig változott, 37,1% és 36,8% volt a két évben.) Azt érzékeljük itt is, hogy kissé megmerevedett a 2010-es években a kelet-közép-európai térszerkezet. A pandémia sem zökkentette érdemben ki ezt, mert 2020-ban ugyan 163 kelet-közép-európai régió (régiók 68%-a) esetében volt alacsonyabb a GDP, mint 2019-ben, de 2021-ben már mindössze 11 régió (régiók 4,5%-a) esetében volt ez meg (igaz, aktuális piaci áron számított GDP-t nézzük; de plusz 5%-nál kisebb növekedés [előbbiekkkel együtt] mindössze 55 régiónál volt [23%-a régióknak]). Nem következett be sem látványos bukás, elhúzódó recesszióval, sem pedig hirtelen feltörés.

3. ábra: A főváros (vagy térsége) részesedése az ország GDP-jéből, 2013–2021
 Figure 3: The share of the capital city (or its region) in the GDP of the country, 2013–2021

Forrás: Eurostat adatok alapján saját szerkesztés.
 Source: Own editing based on Eurostat data.

Ha a teljes időszakot nézzük, akkor 2013-ról 2021-re mindenhol GDP növekedés volt a keleti NUTS3 régiók esetében: 11% és 104% között. A legnagyobb növekedést (>80%, 13 régió) a bolgár, román, észt régiók és a Wrocławot körülölelő térség érte el. (Magyarországon a legnagyobb növekedést Borsod-Abaúj-Zemplén (70%), Fejér (67%) és Veszprém vármegye (61%) mutatta.) A legkisebb növekedést (<25%, 10 régió) főként horvát, valamint egy-egy szlovén, cseh és lengyel régió érte el. (Magyarországon a legkisebb növekedést Vas (26%), Tolna (34%) és Zala megye (34%) mutatta.) A felzárkózást pedig mutatja, hogy Kelet-Közép-Európa teljes súlya nőtt: míg 2013-ban 9,28% volt a részesedése a teljes EU GDP-jéből, addig ez 11,03%-ra nőtt 2021-re. Ennek háttérében az is áll, hogy 30 NUTS3 régió tagállami régió 2021-es értéke elmarad a 2013-as szinttől, igaz ez a görögországiakra (26 db), a görög régiók felére. Ami pedig az össz EU szintű legnagyobb növekedést illeti, csak az ír régiók mutattak fel a keletiekhez hasonló (sőt részben nagyobb) GDP növekményt. (Írország GDP-jét elsősorban a rengeteg multinacionális vállalat jelenléte, s az alacsony adózásból származó számviteli lépések „torzítják”.)

ÖSSZEGZÉS

Összességében azt mondhatjuk, hogy a 2010-es években sem alakult ki a Kék Banánhoz hasonló új centrumtériség Kelet-Közép-Európában, inkább jellemző a csomópontok (fővárosi térségek) további jelentős kiemelkedése környezetükből, szinte változatlan belső regionális és csak mérsékelten növekvő összeurópai súllyal. Azaz a kelet-közép-európai térszerkezet merev, miközben a régiók java, előrelépésükkel, eljutott a dél-európai perifériák relatíve süllyedő szintjére, így egységesebbé vált az EU keleti és déli perifériája. Ugyanakkor fejlettségi konvergenciáról beszélnek Kelet és Nyugat között, és az egy főre jutó GDP értékek kapcsán valóban mérhető a kelet-közép-európai régiók közeledése, ugyanakkor nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy a keleti régiókban, pár régió kivételével, csökken a népességszám, s ennek eredményeként is emelkedik a GDP/fő. De ez már egy másik tanulmány témája.

IRODALOMJEGYZÉK

- Egri, Zoltán – Tanczos, Tamás: *Spatial layers and spatial structure in Central and Eastern Europe*, Regional Statistics, 2015/2, 34–61. <https://doi.org/10.15196/RS05203>
- Faludi, Andreas: *The 'Blue Banana', Revisited*, European Journal of Spatial Development, 2015/1. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5141230> URL: [http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed articles/refereed56.pdf](http://www.nordregio.se/Global/EJSD/Refereed%20articles/refereed56.pdf)
- Kincses Áron – Nagy Zoltán – Tóth Géza: *Európa térszerkezete különböző matematikai modellek tükrében, II. rész*, Területi Statisztika, 2013/3, 237–252.
- Kunzmann, Klaus: *Zur Entwicklung der Stadt systeme in Europa*, in: Leibenath, Markus – Hahn, Anke – Knippschild, Robert (eds.): *Der „Mitteleuropäische Kristall“ - zwischen „Blauer Banane“ und „osteuropäischem Pentagon“*, Standort, 2007/1, 36–40. <https://dx.doi.org/10.1007/s00548-007-0008-2>
- Rechnitzer János: *Területi stratégiák*, Budapest–Pécs, 1998, 348.
- Rechnitzer János: *A Közép- és Délkelet-európai térség az európai regionális politikában*, in: Baranyi Béla – Nagy János (szerk.): *Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon*, MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Debrecen, 2006, 13–32.
- Rechnitzer János: *Adalékok Kelet-Közép-Európa térszerkezetének felrajzolásához*, Közép-Európai Közlemények, 2013/1-2, 238–250.
- Rechnitzer János: *Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében*, Tér és Társadalom, 2016/4, 36–53. <https://doi.org/10.17649/tet.30.4.2811>
- Rechnitzer János – Páthy Ádám (szerk.): *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Győr, 334. <https://doi.org/10.32725/det.2023.017>
- Szabó Pál: *Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében*, Földrajzi Közlemények, 2009/2, 121–134.
- Szabó Pál – Farkas Máté: *Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe*, Tér és Társadalom, 2014/2, 67–86. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2612>
- Szabó Pál: *Régió és térszerkezet - az elmélettől a területpolitikáig*, Budapest, 2015, 275.
- Van Der Meer: *The red octopus*, in: Blaas, W. – Matzner, E. (eds.) *A new perspective for European spatial development policies*, Ashgate, Aldershot, 1998, 9–19.

•
Mitsuko Mori (J)

JAKOBI ÁKOS – SZABÓ MARIANN
– MISZLIVETZ FERENC – MORVAY SZABOLCS

A területi stratégiai gondolkodás egy lehetséges komplex közelítése: a „Kreatív Város Fenntartható Vidék” koncepció friss tapasztalatai

A possible complex approach to regional strategic thinking: recent experiences of the „Creative City Sustainable Regions” concept

•
SZERZŐK:

JAKOBI ÁKOS, egyetemi docens és senior kutató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete Kőszeg, jakobi.akos@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0001-9624-7785

SZABÓ MARIANN, tanszékvezető-helyettes, egyetemi adjunktus, BME Környezetgazdaságtan és Fenntartható Fejlődés Tanszék, szabo.mariann@gtk.bme.hu, ORCID: 0000-0002-7501-949X

MISZLIVETZ FERENC, főigazgató, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete Kőszeg, ferenc.miszlivetz@iask.hu

MORVAY SZABOLCS, adjunktus és kutató, Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete Kőszeg, szabolcs.morvay@iask.hu

JEL kód: R58

Kulcsszavak: kreativitás • endogén fejlődés • fejlesztési stratégiák
• reziliencia • Szigetköz

Absztrakt: A régiókat érő külső sokkhatások, stresszhelyzetek miatt felértékelődik a területi stratégiai gondolkodás erősítése. Írásunkban a Kreatív Város Fenntartható Vidék koncepció stratégiai összetettségét és a komplex közelítés gyakorlati megvalósíthatóságának tapasztalatait mutatjuk be, illetve azt, hogy Rechnitzer professzor úr szellemi öröksége milyen sok ponton találkozott ezzel az összetett programmal. Alátámasztásul az *Insula Magna: Táj, víz és hang a Szigetközben* című kutatási anyagot és a mögötte húzódo interdiszciplináris közeget mutatjuk be, amelynek formálásában professzor úr vezető szerepet vállalt. Intézetünk fejlődésében professzor úr munkássága kezdetektől alapot adott az endogén erőforrásokon alapuló, a helyi, régi gyökerű adottság-elemek kiaknázását elősegítő fejlesztéspolitikai elképzelés és programok megfogalmazásának, ugyanakkor a kölcsönös egyértértés egyértelműen a közös munkában csúcsosodott ki.

AUTHORS:

ÁKOS JAKOBI, Associate Professor and Researcher, Eötvös Loránd University Department of Regional Science, Institute of Advanced Studies Kőszeg, jakobi.akos@ttk.elte.hu, ORCID: 0000-0001-9624-7785

MARIANN SZABÓ, Deputy Head of Department, Assistant Professor, Budapest University of Technology and Economics Department of Environmental Economics and Sustainability, szabo.mariann@gtk.bme.hu, ORCID: 0000-0002-7501-949X

FERENC MISZLIVETZ, Director General, Institute of Advanced Studies Kőszeg, ferenc.miszlivetz@iask.hu

SZABOLCS MORVAY, Assistant Professor and Researcher, Széchenyi István University Faculty of Agricultural and Food Sciences Department of Regional Science and Rural Development, Institute of Advanced Studies Kőszeg, szabolcs.morvay@iask.hu

JEL code: R58

Keywords: *creativity • endogenous development • development strategies • resilience • Szigetköz*

Abstract: *Due to external shocks and stresses affecting regions, strengthening of territorial strategic thinking becomes more important. In our paper, we present the strategic complexity of the “Creative City Sustainable Regions” concept, the latest experiences of the practical feasibility of complex approaches, and how Professor Rechnitzer’s intellectual heritage met this complex program at many points. In support of this, we present the volume of research outcomes entitled “Insula Magna: Land, Water and Sound in Szigetköz” and the interdisciplinary research behind it, in which Professor Rechnitzer played a leading role. From the very beginning, Professor Rechnitzer’s work at the Institute provided the basis for formulating the development policy*

concept and programs based on endogenous resources and promoting the exploitation of local, old-rooted endowment elements, but at the same time mutual understanding clearly culminated in the joint work of Szigetköz.

BEVEZETÉS

Rechnitzer János munkássága sok szálon kötődött a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (iASK, Institute of Advanced Studies Kőszeg) tudományos és szakmai tevékenységéhez. Tudományos tanácsadói munkája mellett motorja volt az intézet és a hazai egyetemi élet, s különösen a Széchenyi István Egyetem közötti kommunikáció erősítésének. Szellemi hagyatéka a területi politika elméleti és gyakorlati szempontjaira is kitér, amelyre az intézet korábban is gyakran támaszkodott, és amelyet a jövőben is törekszik aktívan ápolni. Jelen tanulmányunk mindezt több pontban is igyekszik alátámasztani, illetve bemutatni.

A Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete által gondozott Kreatív Város Fenntartható Vidék (röviden Kraft) koncepció és program épp olyan elemek szimbiotikus fejlesztését tűzte ki céljául, amelyeket Rechnitzer professzor is előszeretettel hangsúlyozott tanulmányaiban. Az endogén erőforrások, a hely szelleme (Rechnitzer et al., 2013), a területi tőke (Rechnitzer, 2016) vagy a kreativitás (Kézai – Rechnitzer, 2022) mind olyan összetevők, amelyek az intézet által képviselt Kraft program alapelemei között említhetők.

Rechnitzer professzor vezető szerepet vállalt az intézet legutóbbi nagyszabású kutatási programjában, az Insula Magna projektben is, amelynek keretében egyik hazai kistájunk, a Szigetköz került a kutatók vizsgálati homlokterébe. Az Insula Magna kutatási projekt eredménye egy olyan kutatási anyag lett, amelyen a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, valamint a Széchenyi István Egyetem kutatói közösen dolgoztak az elmúlt években. A középpontban a Szigetköz mint „kultúrtáj” sokszempontú elemzése, a térség komplex, a fenntartható vidék és a kreatív város kulcsfogalmak megközelítésének keresztműzében elhelyezkedő fejlesztési törekvése állt (Jakobi et al., 2024).

Ez a Kraft program eszközszerét hasznosító gyakorlati kutatás 2021-ben indult, és ez évtől kezdve Rechnitzer János tudományos és emberi kiválósága formálta, alakította a Szigetköz térség vizsgálatának dimenzióit, a régió nemcsak gazdasági, de társadalmi, sőt kulturális revitalizációjának jövőképe meghatározta a kutatás irányait, lendületét. E munka tapasztalatait érdemes itt, összefoglaló jelleggel bemutatni, mint Rechnitzer professzor úr talán utolsó nagy szellemi utazásának örökségét, ami szintén hozzájárulhat emlékének méltó megőrzéséhez.

A KREATÍV VÁROS FENNTARTHATÓ VIDÉK KONCEPCIÓ ELVI ALAPJAI

A Kreatív Város Fenntartható Vidék koncepció, illetve módszertan meghatározó alapgondolata az, hogy egy régió fejlesztéseinek, beruházásainak sikere döntő mértékben a térség gazdasági és társadalmi szereplőinek hatékony együttműködésétől függ. Ez az integratív

szemlélet és új típusú kulturális közeg a jövőbeni sikerek, valamint a társadalmi-gazdasági és ökológiai fenntarthatóság együttes megteremtésének a kulcsa. A 2012-ben megfogalmazott, majd 2013-ban publikált koncepció (Miszlivetz – Márkus, 2013) az endogén növekedélmélet, a fenntarthatóság, illetve a területi tőkeelméletek közelítésmódjait ötvözi. A koncepció egyik központi eleme az a tőkeformáció, amelyet Rechnitzer János is területi tőkeként (illetve az azt körülvevő innovációs milióként) azonosított a kulturális tőke, a gazdasági tőke és a társadalmi tőke halmazainak metszeteként (Rechnitzer, 2016, 2017). Ezekhez kapcsolta hozzá, mintegy kiegészítésként a szellemi tőke, a kreatív tőke, a humán tőke, a szervezeti tőke, valamint a kapcsolati tőke kisebb részhalmozait, amelyek aztán a Kraft koncepció formálódásában is visszatükröződtek.

Maga a Kraft koncepció a területfejlesztési kihívások, valamint a szereplői érdekek komplexitására reagálva egy integrált keretrendszerként került megalkotásra, amelyben a társadalmi-gazdasági, kormányzati, továbbá a helyi és kiemelten a kulturális szereplők hatékony együttműködésére helyeződik a hangsúly. A fejlesztések háttérben az egyéni és közösségi (vállalati, városi, egyetemi, civil társadalmi), és gyakran egyoldalú ágazati szemléletet tükröző érdekek konszenzusra törekvő ütköztetése és egyidejű figyelembevétele a cél. Mindezt a hosszú és középtávú fejlesztési célok komplex és mélyreható megértése alapozza meg, következésképp a Kraft elgondolás egy jövőbe tekintő stratégiai eszközként is értelmezhető. Rechnitzer Jánosnak a stratégiai szemléletű területi tervezésről írt gondolataival (Rechnitzer – Smahó, 2011) szinte teljesen egybeesik a Kraft elméleti közelítése. Rechnitzer professzor szerint ugyanis a területi stratégiai gondolkodás jövőbe tekintő, kreatív, rugalmas, aktív, akciókra épülő, változásorientált, illetve tartós sikerekre törekvő. A területi stratégiai szemlélet lényege továbbá a területfejlesztés és alrendszeri közötti konzisztencia megteremtése, ahol a fejlesztések nem követik, hanem alakítják a folyamatokat, s mindez a Kreatív Város Fenntartható Vidék elgondolásra is tökéletesen jellemző.

A Kraft koncepció emellett nemcsak egy fejlesztési iránymutatás, de egy helyzetfeltáró és döntéselőkészítő módszertan is. A Kraft mérési módszertan következként a lakosság, a munkavállalók és a helyi gazdasági szereplők életminőségének, valamint a vállalatok minőségi munkaerőigényének és fenntarthatóságának együttes figyelembevételével méri egy régió potenciálját a gazdaság fejlesztésében és (közvetetten) a versenyképesség növelésében. Ez a megközelítés a minőségek három csoportját foglalja magában, avagy a Kraft koncepció a fentieknek megfelelően három fontos potenciálra épít. Az első a kreatív és innovációs potenciál, valamint az új tudás létrehozásának képessége, amely a megszokott gondolkodást túlhaladva, a „dobozból kilépve” az új ötletek, új megoldások révén biztosítja a fejlődést. A második a társadalmi és kapcsolati tőke, a hálózatok kínálati lehetőségei, valamint az együttműködési képességek és készségek állandó fejlesztésében rejlő potenciál, amely a fejlesztésekhez szükséges együttműködések bázisát képezi. Végül a harmadik a fenntarthatósági potenciál, amely a fejlesztések társadalmi, gazdasági és ökológiai fenntarthatóságát garantálja.

A Kraft koncepció a kreativitást és az innovációt kulcstényezőként értelmezi. A társadalmi értékek kreatív potenciálja mellett vizsgálja a kreatív munkaerő jelenlétét és tendenciáit, valamint magát a kreatív iparágat mint gazdasági szektort is. A kreativitást ráadásul a tudástermelés legfontosabb feltételei közé sorolja, amely perspektivikusan a helyi társadalom általános fejlődésének egyik záloga lehet. Az épített és természeti erőforrásokkal való

gazdálkodásban rejlő potenciál mérése továbbá segít feltárni a kreativitás elterjedésének új területeit és a gazdasági ösztönző módokkal való kapcsolatát. Mindez Rechnitzer professzor több elméleti és empirikus tanulmányának megállapításával is egybecseng (Rechnitzer, 2008; Kézai – Rechnitzer, 2022), illetve jó alapot kínál arra, hogy a helyi, régi gyökerű adottság-elemeket a fejlesztéspolitika (újra) felismerje és sikeresen hasznosítsa. E koncepció szerint érdemes átgondolni és újra előtérbe állítani azokat a „puha tényezőket” (kreativitás, innovációs képesség, új tudás létrehozása, tudásátadás, bizalom, együttműködési készség), amelyek képesek lehetnek az alternatív fejlesztési irányok bázisait kialakítani.

A fentebb leírt bevezetőkön túl a Kraft koncepció módszertani alapelemeiről a Comitatus folyóirat hasábjain részben már korábban is olvashattunk (Gaál et al., 2019), a komplexitás megértéséhez azonban a gyakorlati tapasztalatok értékelésén keresztül vezet a legmegfelelőbb út.

A STRUKTURÁLT KOMPLEXITÁS GYAKORLATI PÉLDÁJA: AZ INSULA MAGNA PROJEKT

Az Insula Magna kutatási projekt vizsgálata fókuszában a XIV. századi térképeken még Insula Magna (Nagysziget) latin megnevezéssel illetett kistáj, sziget helyezkedik el, és célkitűzései között szerepel a Szigetköz-Csallóköz térségének hosszútávú, sok szempontú, valamint határon átnyúló együttműködésekben is testet öltő fenntartható fejlesztése. A Kraft elméletre épülő projekt a térségfejlesztést nem pusztán a gazdasági növekedés előmozdításában látja, hanem a térségek, tájak, települések saját adottságai, értékei, belső – endogén – erőforrásai feltárásában, aktivizálásában, és olyan helyi értékek megvilágításában, mint a természeti, épített és kulturális örökség, valamint az együttműködések ösztönzése, illetve a fejlődés fenntartható módú serkentése.

A strukturált komplexitás leginkább a kutatási elveket és eredményeket összefoglaló kötet szerkezetét követve érthető meg (Jakobi et al., 2024), így jelen írásunkban is ennek mentén haladunk. A nyitó fejezet e szemléletmód és szempontrendszer lényegi elemeit mutatja be, amely egyben kifejti a Kraft koncepció szakmai alapjait, és az elmúlt időszak során felhalmozódott tapasztalatokat. Meg kell értenünk, hogy napjainkban olyan kihívásokkal és turbulens folyamatokkal nézünk szembe térségeink, településeink (klímaválság, világjárvány, gazdasági válságok), amelyek mintegy égetően szükségessé teszik a helyek, régiók ellenállóképességének, – a szakzsargonban előszeretettel használt szóval kifejezve – rezilienciájának a növelését, amelyben rendkívüli szerepe van az endogén erőforrásoknak, voltaképpen a locus (helység) saját erejének, eredeti adottságainak, valamint a múltban gyökerező, épített, illetve kulturális örökségének és emlékeinek.

E múltban gyökerező regionális erőforrásoknak a feltáró munka nyomán történő bemutatása a kutatásokat összefoglaló tanulmánykötet első nagy egységében, a Történelem és kulturális örökség nagyfejezetben kezdődik. Ebben a fázisban a kistajat megismerhetjük földrajzi minőségében, elhelyezhetjük a térben – sőt megszerethetjük –, és megérthetjük azt, hogy miért is kutatták oly sokan ezt a területet. Megismerhető, hogy miként foglalták el, vették birtokba első állandó lakói, valamint milyen viszontagságot jelentettek számukra az árvizek, a természet zabolatlansága, amely bár állandó küzdelmet követelt, ugyanakkor

páratlan halászati lehetőséget – éltető forrást – kínált, és a zord körülmények révén a külső veszélyektől, támadásoktól való védelmet. Értékelésre kerül, hogy e múlt hogyan formálja ki végtére is azt a regionális identitást, amely a Szigetköz semmihez sem fogható szellemi öröksége.

A következő rész (munkafázis) a Szigetközt mint kultúrtájat azonosítja, és ezen belül a szervesen kifejlődött kultúrtáj kategóriába sorolja, amely által értékközpontú megközelítést, értékkeltatást végez el a vizsgált kistáj esetében. Ez a fejezet ugyanakkor nemcsak a természeti környezetet emeli ki értékként, hanem a kultúrát, a kulturális színtereket és objektumokat is, amelyeket az épített örökség, a tárgyi kulturális örökség, illetve a szellemi kulturális örökség is megtestesít itt, és ami a térség stratégiai fejlesztésének kiváló táptalaja is egyben. Az anyaggal világos képet kapunk az egyébként sokak által szkeptikusan értelmezett kérdéstről, hogy hogyan lehet a kultúra a területfejlesztés kiindulópontja, hogyan válik a kultúra területfejlesztő erővé.

A következő lényegi részek az épített örökségre helyezik a hangsúlyt, és annak Szigetközben megjelenő potenciálját tárgyalják. Eligazodhatunk nemcsak a kulturális örökség fogalmi értelmezésében – amely ugyanakkor ingoványos és sokféleképpen definiált –, de az épített örökség szerepéről is tájékozódhatunk a területi-közösségi rezilienciában mutatkozó jelentősége hangsúlyozásával. Ez a munkarész rávilágít azokra a kapcsolódási pontokra, aspektusokra, szférákra, amelyekre az épített örökségnek hatása van, illetve amelyekben kiadási pontként funkcionálhat.

A következő három alfejezet az ún. „hangtájképek” bemutatásával foglalkozik, amelyek a Kraft koncepció metaforikus megfogalmazásai a (zene)művészeti kulturális közeg és az élhető helyi környezet értelmezésére. Ez a rész foglalkozik a Szigetköz természeti-társadalmi hangjainak megragadásával, azok értékéretté váló értelmezésével. A kutatási anyagokból kiderült, és megmutatni szélesebb közönség felé. Ezek a munkák másrészt azzal is foglalkoznak, hogy hogyan lehet hangzósá, hallhatóvá tenni a Szigetközben összegyűjtött információkat.

A strukturált komplexitásban gondolkodó kutatás második nagy egysége A víz és a föld, avagy a szigetközi táj című rész volt, amelyben elsőként a Szigetköz és Bős-Nagymaros párhuzamos történetéről lehetett tájékozódni. A Szigetköz hullámterének utóbbi években történt revitalizálása optimizmusra ad okot, bár a további teendőket is feltárták a kutatók, amelyek a duzzasztóművel kapcsolatban adósságként még fennállnak. A cél, hogy a szigetközi ártér és a Bős-Nagymaros Vízlépcsőrendszer több évtizedre visszanyúló történetében eligazítást kapjunk, és a tanulságot le tudjuk vonni az ügy kapcsán.

A következő rész már a vízgazdálkodás társadalmi kihívásaival foglalkozik, Európa legnagyobb szárazföldi deltájának, a Szigetköz-Csallóköz folyóág-rendszernek a változásai kapcsán. Hangsúlyozható, hogy a Szigetköz esetében az emberi beavatkozás szükséges, ugyanis a természeti folyamatok – főként a klímaváltozás – alakulása radikális következményeket vetít előre ebben a térségben is, amelyre különböző forgatókönyveket is fel lehet vázolni.

A fentiekhez illeszkedően kutatási anyag egy Regionális Ökológiai és Fejlesztési Tudásközpont létrehozására tesz átfogó, jól megalapozott javaslatot. Az intézmény a Szigetköz mint mintatársaság, társadalmi, gazdasági, illetve környezeti folyamatait vizsgálja tudományos módszerekkel. Ugyanakkor számos olyan funkciót is magára vállalna, amely hozzájárul

rulna az ország kutatói kultúrájának nemzetköziesítéséhez, határon átnyúló tudományos kapcsolatok fejlesztéséhez, mely funkciók együttese egy komplex tudásközpontjának vízióját jeleníti meg előttünk (nem utolsó sorban Rechnitzer János szellemi örökségét is követve).

A következő rész a szigetközi földhasználat múltjáról, jelenéről és fenntartható jövőjéről szól, ahol olyan „alapszolgáltatások” kerülnek a figyelem középpontjába, mint az egészséges és olcsó élelmiszer, biztonságos ivóvíz és kellemes környezet. A helyzetfeltárás itt a terület, illetve a táj felszínborítására vonatkozik, ami alapján a résztvevő kutatók elemezték a regisztrálható változásokat, továbbá a térségre vonatkozóan vizsgálták a földminőséget, a termőterületek produktív képességét.

A strukturált komplexitás következő lépcsőfokaként A Szigetköz társadalma és gazdasága című nagyfejezet szakirodalmi forrásokra és empirikus kutatásra támaszkodva elemzi a kistáj gazdasági jellemzőit. Míg a korábbi helyzetfeltáró gazdaságelemző dokumentumok is tesznek javaslatot a térség gazdaságfejlesztésére vonatkozóan, addig e fejezet kiemeli a turizmus, valamint a mezőgazdaság szektorait, amelyek fejlesztése még jelentős potenciált tartogathat a térség gazdasági prosperitása tekintetében. A helyi kreatív és kulturális iparral foglalkozó részekben olyan kérdésre kapunk válaszokat, mint az itt fellelhető kreatív tevékenységek típusai, a kreatív szereplők e térségbe vonzásának meghatározó tényezői, illetve lehetséges kreatív és kulturális fejlesztési irányok. Egy lényeges rész a szigetközi lakosság demográfiai, illetve társadalmi strukturális sajátosságaival foglalkozik. Ezen elemzésekhez nemcsak statisztikai források álltak rendelkezésre, hanem egy lakossági kérdőíves felmérés eredményei is forrásként szolgáltak. Az adatok alapján kirajzolódhatnak azok a népesedési folyamatok, amelyek területileg erősen heterogén módon zajlanak, és az elmúlt hat évtized tekintetében markánsan elhatárolható szakaszokra különíthetők el. A két központ, Győr és Mosonmagyaróvár a belső migráció gravitációs mezői, míg a községek a népességszökkenés elszenvedői voltak több évtizeden keresztül. A kistáj urbanizációs folyamataiban kiemelhető, hogy itt három város (Győr, Mosonmagyaróvár és Pozsony) vonzástera is érvényesül, amelyek egyébként eltérő nagyságúak és különböző funkciókkal rendelkeznek. Lakossági kérdőív is segítette a szuburbanizáció vizsgálatát a térségben, amelynek elemzése alapján a szuburbanizációs tendenciák egyértelműen kirajzolódtak. A kutatómunka ehhez igazodóan egy olyan tájterv kidolgozását javasolja a térségben, amely által az új lakóterületek kevésbé veszélyeztetik a sziget élővilágát. Egy következő rész (munkafázis) városmorfológiai kontextusban értékeli a 33 szigetközi község, illetve a két közeli város – Győr és Mosonmagyaróvár – adottságait. Ez a fajta vizsgálat a fejlesztési stratégiák részét képezheti, amely alapján a Szigetközre vonatkozóan is látható, hogy a településhierarchia kiegyenlítetlen, a községek egy része agglomerációban található, némely falvak „összenövőfélben” vannak, térbeli hierarchiájuk megváltozik. Ugyanakkor a községek esetében fejlődési potenciál is tetten érhető, méghozzá a hierarchia „üres” szintjeinek betöltésével, azaz decentralizációval. A következő rész már inkább a társadalmi kérdésekhez kapcsolódóan a civil szférával, a civil társadalommal foglalkozik a Szigetköz vonatkozásában. A civil aktivitás, civil szervezetek, azok kezdeményezései, mozgalmi, közösségteremtő képessége ugyanolyan térségfejlesztő erő, mint más – például gazdaságfejlesztési – törekvések. Azonban a civil szektor számos problémával néz szembe hazánkban, amelyeket ebben a strukturált komplex rendszerben tudunk igazán elhelyezni. A következő részek erre reflektálva a térségfejlesztés kiváló eszkö-

zének tekintik a területi tőke elemek felhasználását, mint például a hálózatok, együttműködések kiaknázását, vagy éppen a meglévő adottságok koncepcionális összehangolását. A térségi fejlesztés sikertényezői Szigetközre vonatkozóan az oktatás, a képzés, a kultúra, a gazdasági tőke és a társadalmi tőke lehetnek. A harmadik nagyfejezet végül a Szigetköz szociális hálózatának helyzetét ismerteti, minek során megismerhetjük a szociális ellátások és szolgáltatások, az egyenlő esélyű hozzáférés, vagy a társadalmi vállalkozások helyi állapotát és lehetőségeit.

Az Insula Magna projektet és a strukturált közelítés friss tapasztalatait összefoglaló negyedik és egyben záró nagyfejezete A Szigetköz „kraftosodása”: arccal a Csallóköz felé címmel önmagában is sejteti, hogy a kutatási program nem zárult le, folytatása a Csallóközben hasonlóan kiterjedt vizsgálati dimenziókat tartogathat még. A kutatási anyag ehhez igazodóan először azt mutatja be, hogy a Kraft koncepció szempontrendszere miként tükröződik vissza az Insula Magna kutatási programban. A lezárt kutatási projekt eredményeinek értékelése alapján összeállt az a fejlesztési csomag, amely a jövőben igazolhatja a Kraft program céljainak és szemléletének regionális léptékű relevanciáját, a vizsgált kistáj térségében, illetve folytatásként a Csallóközben. Példák is gyűjthetők a térség községeinek fejlesztési programjaiból: a kutatásban részt vett települések számos fejlesztésről, beruházásról számoltak be, amelyek az elmúlt években valósultak meg, amelyek alapján összefoglaló, trendeket láttató összkép állítható össze a térség településeinek fejlesztési felfogásáról, lehetőségeiről, a beruházások típusairól, célterületeiről. Olyan területek azonosíthatók itt, mint az infrastrukturális beruházások, épületek felújítása, falukép, rekreációs-sport parkok, közösségi terek, piac-vásártér, turisztikai beruházások. A kutatási anyag végül a Duna szlovákiai oldalára pillant át, és ezzel megelőlegezi a Szigetköz kutatás folytatásának lehetőségét, lehetséges irányait, izgalmát. Itt derülhet fény a még ki nem aknázott lehetőségekre, amelyek további lendületet adhatnak a térség fejlődési pulzálásának.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglaló írásunkkal a Kreatív Város Fenntartható Vidék koncepció stratégiai összetettségét, illetve a komplex közelítés gyakorlati megvalósíthatóságának legfrissebb tapasztalatait igyekeztünk bemutatni, valamint azt, hogy Rechnitzer professzor úr szellemi öröksége milyen sok ponton találkozott ezzel a komplex programmal. A példaként részletezett Insula Magna: Táj, víz és hang a Szigetközben című kutatási anyag egyfelől – a részfejezetek számából következően is – kutatók széles körét mozgatta meg, akik tudásuk legjavát és óriási energiákat fektettek a Szigetköz térség kutatásába. Másfelől rendkívül sokszínű elemzési paletta született meg, amely mégis egybehangzóan illeszkedik a Kraft koncepció gondolatvilágához, és amelyek fémjelzik a régiók társadalmi, gazdasági, kulturális és még sok más szempontú minőségének összetettségét. Meggyőződésünk szerint a Kraft kutatási elképzelés olyan regionális elemzési és fejlesztési eszköztárral és szemléletmóddal szolgál, amely a hazai és nemzetközi területfejlesztési szakma számára jelentős hozadékot kínál, és talán, ami fontosabb, ösztönző erővel bíró iskola- és hagyományteremtő program lehet. Köszönhető mindez, többek között, Rechnitzer János tudományos-szakmai kontribúcióinak is, amelyek tartalmi elemeit újra és újra fel fogja használni és idézni fogja kutatói közösségünk.

IRODALOMJEGYZÉK

- Gaál Zoltán – Szabó Lajos – Szabó Mariann – Zilahy Gyula: *Kreatív város – fenntartható vidék*, Comitatus, 2019/29, 47–65.
- Jakobi Ákos – Mislivetz Ferenc – Rechnitzer János (szerk.): *Insula Magna: Táj, víz és hang a Szigetközben*, Budapest, 2024 (kiadás alatt).
- Kézai Petra Kinga – Rechnitzer János: *A kulturális és kreatív ipar társas vállalkozásainak teljesítménye a magyar nagyvárosokban, 2008–2018*, Területi Statisztika, 2022/2, 218–248. <https://doi.org/10.15196/TS620204>
- Mislivetz Ferenc – Márkus Eszter: *A Kraft index – Kreatív városok - fenntartható vidék*, Vezetéstudomány, 2013/9, 2–21. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2013.09.01>
- Rechnitzer János: *A regionális fejlődés új erőforrása: a tudás*, in: Baranyi Béla – Nagy János (szerk.): *Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban*, Debrecen, 2008, 31–44.
- Rechnitzer János: *A területi töke a városfejlődésben: A Győr-kód*, Budapest–Pécs, 2016, 270.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi Politika*, Budapest, 2011, 456.
- Rechnitzer János – Somlyódy Péter – Kovács Gábor (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói: A Fiaatal Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások*, Győr, 2013, 677.

INTERNETES FORRÁSOK

- Rechnitzer János: *A regionális tudomány dualitása*, MRTT Vándorgyűlés, Mosonmagyaróvár, Plenaris előadás, 2017. október 19-20. Elérhető: <https://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2017/plenaris/rechnitzer.pdf> (Letöltés ideje: 2024.06.11.)

•
Philippe Vacher (F)

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA

Versenyképesség, innováció, városhálózatok**Liberális fejlesztéspolitikai üzenetek
Rechnitzer János munkásságában***Competitiveness, innovation, city-networks**Liberal development policy messages in the workings
of János Rechnitzer*

•

SZERZŐ:

PÁLNÉ KOVÁCS ILONA, tudományos tanácsadó, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, 7621 Pécs, Papnövelde u. 22., palne.kovacs.ilona@krtk.hu,
ORCID: 0000-0003-2286-6326

JEL kód: Z00

Kulcsszavak: városhálózat • innováció • versenyképesség
• fejlesztéspolitika • Rechnitzer János

Absztrakt: A tanulmány nem törekedett Rechnitzer János hatalmas munkásságát átfogóan bemutatni, értékelni. A rövid írásban kiemelt szempontok azonban olyanok, amelyekkel meg lehet közelíteni Rechnitzer liberálisnak nevezhető gondolkodásmódját. Miközben a versenyképességet, az innovációt, a tervezést, a rugalmas intézményeket kulcsfontosságúnak tartotta, a hazai területpolitika nem tudott tartósan ezen erőforrások és eszközök segítségével a területi fejlődésben igazán pozitív változásokat elérni. Ennyiben Rechnitzer liberalizmusa idealistának bizonyult.

AUTHOR:

ILONA PÁLNÉ KOVÁCS, *Scientific Advisor, Institute of Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary,*
palne.kovacs.ilona@krtk.hu, ORCID: 0000-0003-2286-6326

JEL code: Z00

Keywords: *urban network • innovation • competitiveness • development policy*
• János Rechnitzer

Abstract: *The article did not have the ambition for comprehensive introduction and assessment of the huge scientific production made by János Rechnitzer. The aspects selected in this short paper are however suitable to approach his let's say liberal way of thinking. Rechnitzer had firm opinion that the competitiveness, innovation, strategic planning and flexible institutions in urban regions are of key importance. However, the Hungarian regional policy was not able with these resources and instruments to reach positive changes in the territorial development. Taking this fact into consideration, Rechnitzer was an idealist.*

BEVEZETÉS

Rechnitzer János nem csupán empirikus és elméleti eredményeivel volt a magyar regionális tudomány meghatározó személyisége, hanem azzal a kivételes tehetségével is, hogy mindig az elsők között ismert fel innovatív kutatási irányokat. Hatását a rendkívül magas idézettség mellett a helyi, regionális és országos stratégiák tartalmának személyes befolyásolása igazolja. Impozánsan hosszú publikációs listáján bizonyos kulcsszavak rendszeresen megjelennek, amelyeket szerzőjük a magyar területi fejlődés szempontjából a legfontosabbnak tartott. A városok, az innováció, a versenyképesség a területi fejlődés dinamikus, progresszív oldalát jelentik, ezekben látta a területi fejlődés titkát.

Kockázatos vállalkozás tudományos teljesítményeket, tudósokat politikai ideológiákkal társítani, de Rechnitzer művének elméleti és normatív karaktere, sokszínűsége ellenére, véleményem szerint elsősorban liberális. A szubjektívnek és mesterkéltnek tűnő absztrakcióhoz több magyarázat is rendelkezhető. A regionális tudomány, a többi társadalomtudományi diszciplínához hasonlóan, jellemzően értéksemleges fogalmakkal és módszerekkel operál a térbeli folyamatok értelmezésében, még akkor is, ha a terek konstruált (és autopoietikus) jellege feltételez értékválasztásokat (Faragó, 2017). A regionális tudomány érték kötöttsége kézenfekvő, amennyiben nem kerülheti meg a területi, társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi igazságosság, a méltányosság, szolidaritás (baloldali) kérdését, miközben az állami fejlesztéspolitikai versenyképesség gazdasági (liberális, neoliberális) feltételeit is érinti.

A társadalmi méltányosság és a gazdasági versenyképesség közötti viszony a magyar területpolitikában is ellentmondásos kihívás. A területi egyenlőtlenségek beemelik a (bel) politikai normákat a forráselosztásba, miközben eleget kell tenni az uniós kohéziós források

felhasználásának, (neo)liberális jellegű szakmai és eljárási feltételeinek. A területfejlesztési politika számára megfogalmazott regionális tudományi üzenetek óhatatlanul átítatódnak politikai, bár nem feltétlenül pártpolitikai értékekkel. Rechnitzer munkássága sem mentes a politikai értékvállalástól. Ezek kimutatására törekszem, amikor kutatásainak általam kiemelt főbb tematikai csomópontjait sorra veszem.

A VÁROS, VÁROSHÁLÓZATOK, VÁROSI TEREK

Rechnitzer János alapvetően az urbánus terekkel foglalkozott, a nagyvárosok, metropoliszok, kisvárosok, az agglomerációk, nagyvárosi, határon átnyúló hálózatok egyaránt érdekelték már a pálya kezdeteinél is (Rechnitzer – Pálné, 1979). A városok hordozzák a dinamikát, a tudást, az innovációt, a versenyképesség erőforrásait, a városok formálják elősorban a teret, a liberális értékek befogadása számára ideális helyek. Nem véletlen, hogy Rechnitzer a városokat kutatva azonosult ezzel a területpolitikai felfogással, sok tekintetben Enyedi György nyomdokán haladva (Enyedi, 1997).

Noha Pécssett indult, de a hazai nagyvárosok közül különösen Gyórt tüntette ki figyelmével, hiszen a közelében született, ott élt évtizedeken át, a város díszpolgára volt. Győr az ideális város, földrajzi helyzete, erőforrásai alapján esélye volt külföldi ipari befektetések vonzására, innovatív vállalkozások letelepítésére, s egy dinamikusan fejlődő régió határon átnyúló hálózataiba való bekapcsolódásra. Győrben a tudás, a társadalmi tőke, a kultúra és az innovációk szerepének testközeli tanulmányozására is lehetőség nyílt. Rechnitzer azonban a magyar városhálózat egészét kutatta, értelmezte, miközben gyakran fókuszált az egyes városok (Budapest vagy éppen Dunaújváros, Pécs, Veszprém) sajátosságaira. Különösen fontos erőforrásnak tartotta a városok hálózatba szerveződését. A Bécs, Pozsony és Győr alkotta aranyháromszög a városok országhatáron átnyúló együttműködésének és versenyének kitűnő példája volt. Összehasonlító kutatásai kimutatták a kelet-közép-európai városok regionális sajátosságait (Rechnitzer, 2016a), kiemelkedő hazai szintézisnek tekinthető a magyar nagyvárosi hálózatról készült kutatás, amely egyben az ország területi fejlődéséről alkotott prognózis (Rechnitzer – Berkes, 2021).

A Regionális Kutatások Központjának meghatározó, intézményépítő, vezető kutatójaként a régió léptéke számára is megkerülhetetlen volt. Már munkásságának kezdetén részt vett regionális gazdasági együttműködések elemzésében az ágazati kapcsolatok mérlege módszertan segítségével (Rechnitzer, 1984). A régiót elsősorban nem közigazgatási, politikai egységként, hanem a városok hálózataként fogta fel, dinamikus tércategóriának tekintve, ami közigazgatási határok nélkül is létezik.

VERSENYKÉPESSÉG, INNOVÁCIÓ

Rechnitzer liberalizmusa a fejlesztés-fejlődés alternatívájának megítélésében is megjelent. A térszerkezet formálódásában az innovációnak különleges jelentőséget tulajdonított, aminek jelenléte felzárkózást, hiánya viszont szétszakadást idéz elő, ahogy egy könyvének címében fogalmazott (Rechnitzer, 1993). Ez a könyv elsők között hívta fel a figyelmet az

innováció területi mintázatára az innovációs milió függvényében. Az innovációra orientált fejlesztéspolitika fogalma újdonság volt a hagyományos, fentről irányított fejlesztési modell alternatívájaként. Bemutatja a társadalmi és politikai innovációk körét is, jóval megelőzve a hivatalos fejlesztéspolitikai paradigmák későbbi ciklusait. A „nagy át- és újrendezés” korszakában (Rechnitzer, 1993:8.) izgalmas tudományos megközelítés volt az innovációs képességet a választási részvétel, vagy a civil társadalmi aktivitás akkortájt tanult liberális értékei mentén elemezni. Az urbanizált nyugati országrész magasabb politikai aktivitása, civil szervezeteinek intenzívebb kiépülése a szerző szerint fejlesztési előny. Az innovációs milió alapján kategorizált városokat tekintette a térszerkezet jövőbeni formálóinak. Ha összevetjük az általa kidolgozott mátrix szerinti prognózist az érintett magyar városok utóbbi évtizedekben megvalósult fejlődési trendjeivel, akkor talán a prognózis túlzottan optimista volt.

A kilencvenes évtized elején a magyar regionális tudomány éppen csak bontogatta a szárnyait, a diszciplína elméleteinek megismerése, terjesztése, tudományos elismerése, intézményesülése még nem fejeződött be. Már ez a könyv is igazolta, hogy Lengyel Imre, Faragó László, Nemes Nagy József mellett Rechnitzer is ahhoz a magyar regionalista iskolához tartozott, akik missziójuknak tekintették a kurrens térelméletek bemutatását, hozzájárulva a regionális politikát szolgáló alkalmazott kutatások elméleti és módszertani megalapozásához.

Rechnitzer elsők között alkalmazta a belső erőforrások egy új elméleti megközelítését, az ún. területi tőkét is, elsősorban győri kutatásai keretében. A területi tőke a regionális tudomány egyik divatfogalma, ami a humán erőforrásokat, a tudást, a kreativitást, az innovációt favorizáló fejlesztési elméletek egy szintéziskísérlete. Szorosan kapcsolódva a társadalmi tőke jól ismert teóriájához, amely a társadalmon belüli hálózatok, közösségek szerepére irányítja a figyelmet. A Győr-kód, ahogy könyvének címében fogalmazott (Rechnitzer, 2016b), lényegében az új elméleti keret konkrét városra alkalmazása volt.

Ha ezeket az elméleteket összevetjük a magyar területi folyamatok alakulásával, akkor jól látszik a megkésetttség és az is, hogy a piaci folyamatok, az erőforrások mellett Magyarország és a posztkommunista régióban az állami beavatkozás, a közforrások elosztása, a területi politika döntő hatást gyakorol az egyes városok és térségek tényleges fejlődésére, sorsára.

FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS KORMÁNYZÁS

Rechnitzer munkássága közvetve és közvetlenül a hazai regionális politikát szolgálta. A hazai fejlesztéspolitikáról kifejtett nézetei a rendszerváltás utáni évtizedekben optimizmust, lelkesedést tükröztek a többi szakpolitikákkal foglalkozó kutatók többségéhez hasonlóan. Idővel azonban meg kellett tanulni, hogy a szakpolitikák, társadalmi, gazdasági folyamatok formálásában a kormányzási kontextus kihagyhatatlan, a kormányzatok messze nem követik a szakmai racionalitásokat, és a divatos, ’jókormányzasi’ elveket sem. A Regionális Kutatások Központjában Rechnitzer János részese volt az uniós csatlakozást megelőző intenzív szakpolitikai tanácsadó munkának. Szemléletét az európai mainstream formálta, és úgy tűnt akkortájt, hogy ez a szellemiség kompatibilis a magyar törvényhozó,

kormányzó elit törekvéseivel is, legalább is ez tükröződött a csatlakozás idején született fejlesztéspolitikai dokumentumokban (Rechnitzer, 2019).

A regionális kutatók kezdeti optimizmusa arra a feltételezésre épült, hogy az állami fejlesztéspolitika rásegítő szerepe mellett a városok képesek lesznek saját szellemi potenciáljukat, a helyi társadalmat, az értelmiséget fejlődésük szolgálatába állítani. Később szembesülni kellett a kormányzati fejlesztéspolitika hektikus változásaival. Rechnitzer is felismeri a tudatos várospolitikai hiányát, amikor vizsgálja az országos szakpolitikai hátteret és stratégiákat, s a konkrét városfejlesztési, helyi kormányzati, tervezési folyamatokat (Rechnitzer – Smahó, 2011). A 2014-es országos fejlesztéspolitikai koncepció esetében számonkéri az egyes városok eltérő fejlődési potenciáljának figyelembevételét. A Modern Városok Programot ugyan az utóbbi száz év legnagyobb városfejlesztési programjának tartotta átfogó jellege miatt, de sok aggályt fogalmazott meg a programozás folyamata, szakmai tartalma vonatkozásában (Rechnitzer, 2019). A programok meghirdetését nem előzte meg jelentősebb szakmai vagy társadalmi vita, nem tisztázódott a program uniós kohéziós forrásokhoz kapcsolódása, sem az, hogy milyen intézményi keretek között valósul meg. Másokkal együtt felhívta a figyelmet arra a veszélyre, hogy nem a térbeli racionalitás, hanem egyes városok lobbijereje fog a végrehajtás során nagyobb szerepet játszani (Fragó, 2019; Szirmai, 2020).

A központi kormányzati döntéshozástól távolabbra sodródva a szakma még mindig esélyt látott arra, hogy a bottom up fejlesztéspolitika megvalósulhat a városok és kisebb-nagyobb térségek helyi kormányzati erőfeszítései eredményeként. Rechnitzer meggyőződése volt, hogy a tervezésnek meghatározó szerepe van, számtalan városi, megyei, regionális koncepció, terv, program előkészítésében oroszlánrészt vállalt, gyakorlati tapasztalatait pedig egy monográfiában foglalta össze (Rechnitzer, 1998). Munkásságában a racionális szükségletek, lehetőségek empiriára alapozott argumentációja mentén lett a liberális decentralizáció híve, vallotta, hogy a helyi kormányzatok minősége a városok sikerességének egyik meghatározó feltétele.

GYŐR-KÓD VS. PÉCS-KÓD

Vélhetően Rechnitzer és szerzőtársai írták a legtöbb tanulmányt Győrről, amelyik a rendszerváltást követően a befektetők vonzásában megnyerte a városok közötti versenyt. A győri siker is sok tényezős, a kedvező földrajzi, közlekedési helyzet, a szakértelem, fejlett tudásinfrastruktúra mellett Rechnitzer szerint a városi menedzsmentnek is nagyon nagy szerepe van. Gyakran maga is szorosan együttműködött a győri városvezetéssel, kacérokodott is a városi önkormányzásban való részvétellel, elsősorban a civilek hitelességében, befolyásában bízva. Az RKK Győri Osztályának vezetőjeként segítette a várost a fejlesztési stratégiák, konkrét városfejlesztési programok kidolgozásában. A város fejlődésének és erőforrásainak szisztematikus elemzése során ismerte fel, hogy „az intézményi keretek feldolgozása és elemzése nélkül nem lehetséges a kód megfejtsé” (Rechnitzer, 2016b:244.). A győri modell lényege a gazdasági szereplők, nevezetesen az Audi, az önkormányzat és a Széchenyi Egyetem közötti együttműködés, koordináció. A három főszereplő fokozatos egymáshoz közeledése/terelése a fenntartható fejlődés feltétele. A hajdani főiskola egyetemmé válása döntő tényezőnek bizonyult az Audi letelepedésében és integrálódásában. Rechnitzer technokra-

taként nem a pártpolitikai erőviszonyok mentén értékelt. A városi pártpolitikai ciklusváltást pozitív fordulatként értékeli, aminek köszönhető a korábban már előkészített stratégia megvalósításának felgyorsítása, az uniós csatlakozás nyomán közösségi erőforrásokkal támogatása. „Az útfüggő ipari körzetből a tudásrégió felé kellene megindulni” (Rechnitzer, 2016b:246.). Ez a rövid mondat fontos összefüggést vet fel. Vajon a saját erőforrások és a külföldi beruházások városi gazdaságba való integrációja milyen feltételek esetén tartható fenn, s vajon a város mennyit és hogyan tud hasznosítani a körülötte lévő szűkebb, tágabb térség kínálta előnyökből? Rechnitzer 2016-ban még optimista volt, bár fáradtságosnak jósolta a város alkalmazkodóképességének megalapozását, a területi tőkeelemek közötti tartós szinergia megteremtését, és a helyi, városi közösség negyedik elemként (csavarként) való bekapcsolását. Ennek szellemében nyilatkozik úgy például 2022-ben, hogy Győrött nem a háromszázadik akkumulátorgyárat kellene felépíteni (Úgytudjuk.hu, 2022), de tudományos igénnyel is elemezte például a területfejlesztés 25 évének szentelt Comitatus különszámban az ún. unortodox fordulat általános és győri következményeit (Rechnitzer, 2022).

Feltehetjük a kérdést: vajon Győr mint ipari körzet saját területi tőkéjére (gazdasági, kulturális és társadalmi tőkéjére, tudására) épülő sikere tipikus és fenntartható-e? A kérdés megválaszolása érdekében izgalmas az összevetés Pécs fejlődési pályájával.

A rendszerváltás után a hazai nagyvárosok sorsa, versenyképessége elsősorban a helyi erőforrásokon, a mozgósításon, a geopolitikai szituáción múltott (Lengyel – Rechnitzer, 2000). Ebben a „versenyben” Győr sikeres volt, míg Pécs alulmaradt. A kudarc alapvetően geopolitikai, közlekedési hátrányokkal, a periférikus helyzettel magyarázható. Pécsnek nem sikerült a térségbe Audi léptékű befektetőt vonzani, s nem egy dinamikus fejlődő határon átnyúló európai régió egyik központja, hanem egy stagnáló, az európai hálózatoktól távoli régió névleges székhelye lett (Rácz et al., 2021). Esélynek látszott azonban a város elsősorban közszolgáltatásokra, intézmények (különösen az egyetem) jelenlétére alapozott központi szerepköre. Regionális központtá fejlesztését azonban sem az Európai Kulturális Főváros projekt, sem az egyre inkább centralizálódó kormányzati politika nem támogatta. A területi közigazgatás modellje kezdetektől fogva elszigetelte a várost a vonzáskörzetétől, a megyéjétől és a lényegében soha nem intézményesített régiójától is. A közigazgatási elszigeteltség azonban nem lenne önmagában akadály, ha a városvezetés tudatosan térszervező szerepet vállalt, ennek hiányát egyébként Győr esetében is szóvá tette Rechnitzer egy vele készült interjúban (Úgytudjuk, 2022).

Legutóbbi kutatásaink (Póla et al., 2023) rámutattak arra Pécs esetében is, hogy a külső forrásokra utaltság, a korlátozott mozgástér ellenére a mindenkori városi kormányzás felelőssége nem hanyagolható el. Pécssett egy tradicionálisan markánsan jelenlévő tudásközösség (egyetem, kultúra, művészetek) bázisán, a helyi politikai, önkormányzati elit nagyobb kezdeményezőkésséggel és aktivitással, fejlesztési koalíciókkal a Győrhöz képest ugyan csekélyebb erőforrásokat jobban mozgósíthatta volna. Pécs periférikus helyzete, a külső forrásoknak való nagyobb kitettsége azonban paternalista és bezárkózó kormányzási attitűdöket eredményezett.

Az utóbbi években a saját erejéből és tudásából fejlődni képes város egyre kevésbé jellemző típusa országszerte. A helyi erőforrások és kezdeményezések szerepe újra jelentősen csökken, a nagyvárosok sikeressége sokkal inkább a hatalmi központoktól való függés által meghatározott (Rechnitzer, 2021:19.). A sors fintora, hogy Győr is az ellenzéki városok kö-

rébe került a 2024-es választások után, kérdés, ez milyen következményekkel jár a jövőre vonatkozóan. Mint ahogy az autópárhuzban bekövetkezett változások is bizonytalanra teszik a győri siker fenntarthatóságát.

KONKLÚZIÓ

A liberális, helyi erőforrásokat mozgósító, innovatív gazdaságra és decentralizált kormányzásra épülő és területi hálózatokba szerveződő városfejlesztési modell, ami Rechnitzer János munkásságában ideálisként körvonalazódott, a rendszerváltás és uniós csatlakozás nyújtotta lehetőségek ellenére idealistának bizonyult. A városokkal kapcsolatos politikai, fejlesztéspolitikai koncepciók nem rendeződtek konzisztens, hosszútávú stratégiába (Rechnitzer – Berkes, 2021; Lux, 2017). A nemzeti szintű fejlesztéspolitika nem produkált stabil, fenntartható városfejlesztési stratégiát, csak sporadikusan mutatott ebbe az irányba mutató törekvéseket. Így a tér fejlettebb, versenyképebb részei, a városok, csak korlátozottan töltik be térszervező, ellátó, dinamizáló szerepüket. Nem csak a stabil kormányzati várospolitikai stratégia hiányzott, hanem a közjogi felhatalmazás is. Rechnitzer azt feltételezte, hogy nem csak, sőt nem is elsősorban közigazgatási reformokkal mesterségesen kreált intézményeken és eljárásrendeken keresztül lehet a teret szervezni, hanem a városvezetés képességei, attitűdje a döntő, amit tanulással és ösztönzéssel lehet fejleszteni (Rechnitzer, 2019).

A folyamatosan csökkenő városi, önkormányzati mozgástér átformálja a helyi vezetések szerepfelfogását, működési modelljét. Csökken a kooperációs készség mind a városi szereplők között, mind a város környéke irányában. A központosított forráselosztási modell azonban a vertikális kapcsolatokat értékelte fel, a hatalmi szerkezet, a minimalizált helyi feladatrendszer felerősítette a városok politikai függőségét (Dobos, 2020; Medve-Bálint, 2018; Vasvári, 2020). Ebben a kormányzási rendszerben sokkal fontosabbak a központtal összekötő csatornák, mint a helyi fejlesztési koalíciók, s egyre kisebb az esély a Győr-kód alkalmazására, követésére. Úgy tűnik, sokáig kell várni egy liberálisabb városfejlesztési fordulatra helyben és a központi kormányzás szintjén is. Fájó, hogy Rechnitzer János ezt már nem tudta kívárni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Dobos Gábor: *Dekonzentrált válságkezelés?, A kormány és az önkormányzatok viszonya a járványhelyzetben*, in: Körösi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (eds.): *Vírusba oltott politika, Világjárvány és politikatudomány*, 2020, 109–119.
- Enyedi György: *A sikeres város*, Tér és Társadalom, 1997/4, 1–7.
- Faragó László: *A Modern Városok Program, mint fejlesztéspolitikai rezsim helye a magyar területfejlesztési politikában*, Tér, gazdaság, ember, 2019/2-3, 181–203.
- Faragó László: *Autopoietikus (társadalmi) terek koncepciója*, Tér és Társadalom 2017/1. <https://doi.org/10.17649/TET.31.1.2839-7-29>
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *A városok versenyképességéről*, in: Rechnitzer János – Horváth Gyula (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, Pécs, 2000, 130–152.
- Lux Gábor: *Újraiparosodás Közép-Európában*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2017. 327.

- Medve-Bálint Gergő: *The Cohesion Policy on the EU's Eastern and Southern Periphery: Misallocated Funds?*, Studies in Comparative International Development, 2018/2 218- 238. <https://doi.org/10.1007/s12116-018-9265-2>
- Póla Péter – Pálné Kovács Ilona – Gibárti Sára: *Pécs, egy periféria fővárosa*, Tér és Társadalom, 2023/3 148-175 <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3493>
- Rác Szilárd – Kovács Sándor Zsolt – Horeczki Réka: *Pécs*, in: Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, 2021, 207–219.
- Rechnitzer János – Pálné Kovács Ilona. (szerk.): *Az agglomeráció kutatás módszertani kérdései*, MTA DTI, Közlemények, Pécs, 1979.
- Rechnitzer János: *Az ágazati kapcsolatok mérlegének alkalmazása a területi szerkezetek és kapcsolatok vizsgálatában*, in: Sikos T. Tamás (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban*, Budapest, 1984, 186–219.
- Rechnitzer János: *Szétszakadás vagy felzárkózás*, Győr, 1993.
- Rechnitzer János: *Területi stratégiák*, Pécs, 1998.
- Rechnitzer János: *Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltástól napjainkig*, Tér és Társadalom, 2019/1. <https://doi.org/10.17649/TET.33.1.3069>
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi politika*, Budapest, 2011, 456.
- Rechnitzer János: *Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében*, Tér és Társadalom, 2016a/4, 36–53. <https://doi.org/10.17649/TET.30.4.2811>
- Rechnitzer János: *A területi tőke a városfejlődésben*, *A Győr-kód*, Budapest, 2016b.
- Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021.
- Rechnitzer János: *A nagyvárosi fejlődés sajátosságai*, in: Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, 17–31.
- Rechnitzer János: *Adalékok a visszamenetbe*, *Comitatus*, 2022/241 különszám, 18–22.
- Szirmai Viktória (szerk.): *Középvárosi társadalmak, Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása*, Sopron, 2020.
- Úgytudjuk.hu: *Ne a háromszázadik összeszerelő üzemet hozzuk Győrbe*. Elérhető: https://ugytudjuk.hu/cikk/2022-11-15_rechnitzer-janos-interju-ipar-2022 (Letöltés ideje: 2024.08.31.)
- Vasvári, Tamás: *Beneficiaries and cost bearers: Evidence on political clientelism*, *Local Government Studies*, 2020. <https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1768852>

AGG ZOLTÁN

Regionalizmus és a megyerendszer Magyarországon

Regionalism and the system of counties in Hungary

SZERZŐ:

AGG ZOLTÁN, egyetemi docens, Pannon Egyetem, Társadalomtudományi
Intézet, comitatus91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9004-6234

JEL kód: Z00

Kulcsszavak: Rechnitzer János • Comitatus • vita a régiókról

Absztrakt: Rechnitzer János a magyar regionális tudomány nagy alakja. A Comitatus Önkormányzati Szemle alapító szerkesztő bizottsági tagja. A folyóiratban a tanulmányai a régiókkal foglalkoztak, de a legutolsó írása már a vidékfejlesztés témájáról szólt. Élharcosa volt a regionalizációnak. Vitái a Comitatus szerkesztőivel ebből adódtak. Ennek ellenére mindig szerette és támogatta a Comitatus-t és annak szerkesztőit, de kritizálta is. (Sokszor joggal, főleg, ami engem illet.) Rechnitzer János nem fogadta el a régiókkal és megyékkel foglalkozó véleménykutatások eredményeit. A Comitatus főszerkesztője (e sorok szerzője) mindig elismerte a gazdasági régiók létjogosultságát, de ellenezte a regionális közigazgatás bevezetését.

AUTHOR:

ZOLTÁN AGG, Associate Professor, University of Pannonia, Institute of
Social Sciences, comitatus91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9004-6234

JEL code: Z00

Keywords: János Rechnitzer • Comitatus • discussion on the regions

Abstrakt: *János Rechnitzer is a significant figure in Hungarian regional science. He was a founding editorial board member of Comitatus Önkormányzati Szemle (Selfgovernment Review). In the magazine, his studies dealt with the regions, but his most recent article was about rural development. He was a vanguard of regionalization. His disputes with the editors of Comitatus stemmed because of this matter. Despite of the disputes, he always loved and supported the Comitatus and its editors, but he also criticized it at the same time. (Many times, rightly so, especially as far as I'm concerned.) János Rechnitzer did not accept the results of opinion polls dealing with regions and counties. The editor-in-chief of Comitatus (the author of these lines) always recognized the raison d'être of economic regions but opposed the introduction of regional public administration.*

A magyarországi regionális tudomány nagy alakjai: Baranyi Béla (Debrecen), Enyedi György (Budapest), Horváth Gyula (Pécs), Illés Iván (Budapest), Lengyel Imre (Szeged), Nemes-Nagy József (Budapest), Süli-Zakar István (Debrecen) között van a győri regionális kutatóműhely alapítója, Rechnitzer János közgazdász, a földrajztudomány akadémiai doktora.¹ (Érdekes, hogy az MTA-ban ezt a tudományterületet a legmagasabb szinten képviselő Pálné Kovács Ilona önmagát nem a regionális tudomány (science), hanem a regionális tanulmányok (studies) művelőjének tartja – Pálné, 2012:180.)

E sorok szerzője 1989 őszén találkozott vele először, amikor Győrben az észak-dunántúli régió területfejlesztéssel foglalkozó szakemberei számára hívott össze egy konferenciát, ahol az MTA Regionális Tudományi Bizottságának olyan tagjai is jelen voltak, mint pl. Enyedi György és Nemes-Nagy József. 1991-ben, amikor értesült a Comitatus Önkormányzati Szemle megalapításáról, rögtön felhívott, munkára jelentkezett, így gyakorlatilag ő is a folyóirat alapító tagjai közé tartozott. (Ld. Agg, 1991b, B2 oldal). Hamarosan újabb konferenciát szervezett, ahol módom volt a Comitatus népszerűsíteni.

Rechnitzer János első tanulmányai a folyóiratban a régiókkal foglalkoztak, de a legutolsó többszerzős írása már a vidékfejlesztés témájáról szólt. (Rechnitzer, 1992; Szőrényiné Kukorelli I. – Mezei K. – Rechnitzer, 2022). Legelső tanulmánya rögtön így indít: „Napjainkban újra felerősödött a regionalizmus, a térségekben való gondolkodás és cselekvés igénye és akarata.” (Rechnitzer, 1992:3.)

Már ekkor felteszi a kérdést: Mi tehát a régió? A rövid válasz: „A régió ... az egymással összetartozó-kapcsolódó, és ezáltal is lehatárolható jelenségek és folyamatok földrajzi térben történő megjelenése, megjelenítése.” (Rechnitzer, 1992:3.) Érdekes a tanulmány címe. A szerző „Felső-Dunántúl”-nak, a ma két régióból (Közép- és Nyugat-Dunántúlból) összerakott Észak-Dunántúlt érti.

Most, hogy legyünk túl a nehezen, először a köztünk lévő egyetlen, de nagyon fontos vitáról, a megye vagy régió kérdésről írnék. Rechnitzer professzor ugyanis sokkal vehemensebben állt ki a regionális beosztás szükségessége mellett, mint Faragó László (vö. Agg, 2023). Tekintsünk vissza az 1990-es évek közepére, végére:

Az 1994–98-as ciklus egyik legnagyobb területfejlesztési vitája Magyarország régióbeosztásának kérdése körül bontakozott ki. Az állandóan sulykolt közhely szerint ugyanis a Régiók Európájába nem juthatunk be hazánk regionalizációja nélkül, s főleg nem juthatunk hozzá enélkül a regionális támogatásokhoz. Az akkori vita kiváltója Baráth Etele, az Országgyűlés környezetvédelmi bizottsága elnöke szakmai szempontból ugyan átgondolt,

de politikai okok miatt eleve bukásra ítélt javaslata volt, mely a fővárosi központú régió növelése érdekében meg kívánta szüntetni a közép-dunántúli régiót. Engedtessék meg e sorok írójának, hogy a vita alakulásáról kifejttesse véleményét. Előre kell bocsátanom, hogy elfogult vagyok. Amikor ugyanis 1988-89-ben – az 1955-56. évi Rákosi-Gerő-féle megye-összevonási terv óta először – nyíltan megfogalmazódott a megyék megszüntetésének és a tartományok létrehozásának követelése, akkor az írott és elektronikus sajtóban, az Állam és Igazgatásban, a Magyar Nemzetben, a Figyelőben és a Napzárta című tv-műsorban (Agg, 1991a), több ízben is kifejtettem állásponatomat.

Miről volt szó? Európai és hazai szakértők a mai megyéket túl kicsinek és erőtlennek tartják az EU normákhoz képest. Horváth Gyula az MTA Regionális Kutatóközpontjának akkori főigazgatója szerint például egy európai léptékű régióhoz mintegy kétmillió lakos, többkarú egyetem és a nemzetközi regionális légi forgalmi hálózatban részt vevő polgári repülőtér szükséges. (Elhangzott az 1997. évi „Európába megy a megye” konferencia plenáris ülésén november 6-án, Pécsen.) Ehhez képest mindhárom – északi, nyugati és déli – dunántúli régió túl kicsi, ezért ő két régióra osztaná ezt a térséget úgy, hogy Zala megye a déli egységhez tartozna. Zala megye viszont szívesen csatlakozik mind a déli, mind a nyugati régióhoz, sőt még a balatoni együttműködésben is örömmel részt vesz, ha ebből előnye származik. A legtöbb előnnyel akkoriban a Nyugathoz való tartozás kecsegtetett. Zalát egyébként Veszprémmel együtt ehhez a régióhoz sorolta a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium 1994. nyarán, amikor egy szakértői tanácskozást követően lejelentette az EU-nak a NUTS II. szintű statisztikai besorolás területi egységeit. Módom volt részt venni ezen a szakmai vitán, így beszámolhatok róla.

Mindenekelőtt azt kellett tisztázni, hogy a statisztikai régiók határainál ragaszkodunk-e a megyehatárokhoz? A főváros képviselőjében jelen lévő SZDSZ-es szakértő (Horváth M. Tamás, aki korábban is a megyék megszüntetésének egyik fő ideológusa volt) a kistérségekből “felépítendő” területi egységeket szorgalmazta, és miután a KSH képviselőjének érvelését a megyékre alapozott NUTS II. besorolás mellett a szakmai grémium többi tagja egyöntetűen elfogadta, nem látta tovább értelmét a jelenlétének, és elhagyta a termet.

Ezt követően az első érdemi vitapont az volt, hogy mekkora legyen a budapesti régió? Az nem volt kérdéses, hogy a főváros és Pest megye ebbe az egységbe tartozik, de később kiderült, hogy a valódi vonzáskörzeteknek megfelelően célszerű lenne kiegészíteni ezen régió területét Komárom-Esztergom és Fejér megyékkel, majd kisebb vita után Nógrád is bekerült ebbe a körbe. Miért kellett a fővárosközpontú régió határait ily mértékben megnövelni? Attól a félelemtől vezetve, hogy Budapest önmagában esetleg kimaradhat az EU fejletlen térségeket támogató programjaiból, s abban bízva, hogy a válságok sújtotta kisebb megyék kellőképpen “lerontják” majd a régió átlagát. Észak-Nyugat-Dunántúl megyéi közül ekkor már nem volt vitás Vas, Veszprém és Győr-Moson-Sopron besorolása, de felvetődött, hogy ide, vagy Dél-Dunántúlhoz kell-e tartoznia Zala megyének. Végül Zalát a Nyugathoz sorolták, s mint kiderült, ennek később Veszprém látta kárát.

A területfejlesztési törvény (1996. évi XXI. tv.) szerint ugyanis – akkor még – a megyék döntésére volt bízva, hogy milyen fejlesztési társulásokat hoznak létre.

A három nyugati megye, élve a törvény adta lehetőséggel, ekkor úgy döntött, hogy nem veszi be Veszprémet a nyugat-dunántúli társulásba teljes jogú tagként, hiszen akkor biztos, hogy kevesebb felé osztódik a határ menti régióknak szánt PHARE támogatás. (Lehet, hogy

ekkor kellett volna Veszprém megyének nagy balhét csapnia? Tiltakozni, törvénymódosítást kezdeményezni stb. Hiszen Zalának is csak kemény lobbizás után sikerült feliratkozni a PHARE CBC programba, amit eredetileg Vas és Győr-Moson-Sopron szeretett volna magának kisajátítani...)

Veszprém megyének nem volt más választása, mint szövetkezni Komárom-Esztergom és Fejér megyékkel. A két, korábban a “központi” régióba sorolt megye fogadókész volt, hiszen úgy vélték: az eredeti verzió szerinti besorolásban Budapest túlsúlya rátelepedne a vidékre, tehát érdekeiket ez utóbbi régióban jobban érvényesíthetik. Zongor Gábor a Veszprém megyei területfejlesztési tanács elnökeként (megerősítve az MTA RKK győri igazgatójának, Rechnitzer Jánosnak a szakvéleményével) mindig is hangsúlyozta, hogy a két észak-dunántúli – vagy a zalaiaiak kedvéért felső-pannóniai elnevezésű – régió valójában egy egységet kell, hogy alkosson. Erre példa volt a hat megye által létrehozott Felső-Pannóniai Egészségfejlesztési Eonzorcium. (A mai kormány is egységben kezeli Közép- és Nyugat-Dunántúlt, Észak-nyugat Magyarországi Gazdaságfejlesztési Zóna néven – vö. Navracsics Tibor majd Czunyniné Bertalan Judit kormánybiztosi megbízatásával.)

1997 végére a kelet-magyarországi megyék már döntöttek: a három-három megyéből álló észak-magyarországi és észak-alföldi tervezési-statisztikai régiót egyetlen társulásba szervezték. A kutatók szerint ez a társulás túl nagy, így közigazgatásilag kezelhetetlen. A társuló megyéknek lehet, hogy ez volt a célja: nem akarnak “maguk fölé” közigazgatási régiót. (Ez valóban így volt: az akkori Heves megyei elnök, Jakab István személyes közlése a szerzőnek egy 1997. évi MÖOSZ elnöki tanácskozás alkalmából.)

A tudományos és tervező munkához viszont nincs is szükség közigazgatási kényszer régiókra. Kétségtelenül igaz, hogy Magyarország társadalmi-gazdasági szempontból nem osztható fel húsz régióra, hiszen ezek közül egyedül a főváros felel meg a kritériumoknak (Pest megye csak a lakosság szám miatt, egyébként “lyukas régió” – copyright Nemes-Nagy József.) Az is túlzás – bár az említett vitaülésen elhangzott –, hogy Magyarországon csak két régió létezik: Budapest és a környező megyék, valamint a “peremvidék”, ennél elfogadhatóbb Nemes-Nagy Józsefnek, az ELTE regionális tudomány tanszéke akkori vezetőjének álláspontja, amelyik az országot három egységre, Nyugatra, Keletre és a Centrumra osztja (Nemes-Nagy, 1997).

A megyék összevonását szorgalmazó közigazgatási rémálmod ideje lenne elfelejteni. Az EU teljesen a tagországokra bízta, hogy milyen politikai-közigazgatási berendezkedést tartanak jónak. A megyék szétverését szorgalmazó kalandra nem találnának sem hazai, sem külföldi finanszírozót, erről ne is álmodjanak se az ezt szorgalmazó – szerencsére egyre jobban kisebbségbe szoruló – politikusok, se pedig a “térképrajzoló” szakemberek. (Az utolsó ilyen nagy kísérlet a megyei jogú városok – konkrétan Balsay István székesfehérvári polgármester – és a Fidesz kezdeményezésére Tóth József professzor vezetésével készített tanulmányosorozat volt, ezt azonban a Fidesz 1993 decemberében elvetette.) A nagy pénzek ugyanis ma sem a megyéknél, hanem a különféle központi csatornákon keresztül folynak el, a pazarlást ott kell megszüntetni, s ennek egyik módja éppen a pénzforrások decentralizálása a megyékhez és a megyék által létrehozott regionális társulásokhoz.

Rechnitzer János, amikor a Tér és Társadalom főszerkesztője lett, sokáig nem írt a Comitatusba, de a szerkesztőbizottság tagja maradt, és – mint az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságának az egyik vezetőjével – továbbra is kapcsolatban voltunk. Egy alkalommal

előadást is tartott Veszprémben a VEAB székházban, amiről a Comitatusban is tudósítottam (Agg, 2003b).

Maradnak a megyei önkormányzatok? Ezzel a címmel írtam az eseményről (Agg, 2003a). 2003. május 13-án, az MTA Veszprémi Területi Bizottságának székhelyén Rechnitzer János egyetemi tanár, a VEAB alelnöke „A regionális fejlődés és az Európai Unió” címmel nagyszerű előadást tartott. A veszprémi Napló május 22-i számában részletes interjú jelent meg a professzor úrral, melyben többek között kifejti, hogy ő a régió pártján áll.

Az előadásban Rechnitzer János bemutatta a magyar területfejlesztési rendszer fejlődését 1990-től 2003-ig, utalt a területfejlesztési törvény tervezett módosítására is, mely szerint nagyobb szerepet kapnak a kistérségek és a régiók, illetve ismét visszakerülnek a területfejlesztési tanácsokba a gazdasági szereplők (a kamarák, a munkáltatók és munkavállalók képviselői).

Számunkra azonban a legérdekesebb egy hallgatói kérdésre adott válasza volt. „Mi a realitása a megyei önkormányzati régiók helyébe lépő regionális önkormányzatok, a regionális közigazgatás 2006. évi bevezetésének?” Az előadó már korábban utalt arra, hogy ott, ahol erőszakos módon nagyobb regionális egységeket alakítottak ki (pl. Lengyelország), a következő parlamenti választáson – részben ennek is tulajdoníthatóan – megbukott a kormány. Ez a veszély nálunk is fennáll, de ezen túl erősen gátolja még a politikai és önkormányzati régiók kialakítását a minisztériumok önérdelke is. Jelenleg a pénzügyi források elosztása zömmel ágazati keretek között zajlik, a területi érdekek a nyilvánosság elől rejtett lobbizások révén érvényesülnek. Amennyiben a döntés súlypontja a régiókhoz kerül, mód nyílik a pénzek ágazatok közötti átcsoportosítására is, s ez súlyosan érintené a minisztériumok hatalmi pozícióit. Természetesen a megyei önkormányzatok vezetői is ellenállnak a tervnek. Ezért az előadó véleménye szerint nincsen realitása a megyei önkormányzatok megszüntetésének 2006-ban, viszont a regionális fejlesztési tanácsokat alkalmassá kell tenni az uniós pénzek fogadására.

A professzor úrnak ezzel a véleményével a Comitatus szerkesztőségében legteljesebb mértékben egyetérttünk, bár vele ellentétben mi sohasem voltunk, s valószínűleg nem is leszünk a regionális önkormányzatok pártján. Véleményünk szerint három megye összevonása lényegében „csak” egy nagyobb méretű megyei tanács létrehozását jelentené, s ez valójában nemcsak a minisztériumok, hanem a települési önkormányzatok érdekeit is sértené. Bizton állíthatjuk, hogy a megyei önkormányzatok nem szűnnek meg a 2006-os önkormányzati választásokkal. Rechnitzer János is leghamarabb 2010-re prognosztizálta ezt az általa kívánatosnak vélt változást.

Később abba a helyzetbe kerültem, hogy a doktori disszertációm egyik bírálója Rechnitzer professzor lett. Szigorú, aprólékos, de a dolgozatot elfogadó bíráló volt.

Az alapvető vita köztünk a (vár)megyei önkormányzatok szükségessége körül folyt, s ennek kapcsán az ezt alátámasztó szociológiai kutatások érvényességét is vitatta. Ez utóbbit meg kellett védenem, annál is inkább, mert itt Oláh Miklós szociológus kollégám mint kutatásvezető szakmai munkája is megkérdőjeleződött. Megtaláltam a bírálatára írt észrevételeimet.

A megyék² szerepének változása ma is nyitott kérdés, kutatása ma is indokolt, írtam akkor.

2006-ban úgy gondoltam (Agg, 2006), hogy a megyei önkormányzatok megszüntetésére nincsen mód, és fennmaradásuk mellett hasonlóan komoly érvek szólnak, mint meg-

szüntetésük, és helyettük egy regionális berendezkedés létrehozása mellett. A megye a körzeti feladatok ellátásához éppen optimális méretű. Egy megyényi terület kell ahhoz, hogy az egészségügyi, szociális, gyermekvédelmi, középfokú oktatási, szakképzési intézmények megfelelő szakemberekkel és szakmai módszertani háttérrel működjenek. A kistérségek ehhez túl kicsik, a három megyés régióban pedig már túl sok lenne az ellátott ahhoz, hogy megfelelő figyelmet kapjon minden intézmény. Megyei méret kell pl. a megyei könyvtár fenntartásához is, kistérségenként nem lehet ilyen gyűjtőkörű intézményt kialakítani, régióként pedig egy ilyen színvonalú könyvtár nagyon kevés lenne.

A 19 megye 2006-ban 38 egészségügyi, 184 szociális, 257 oktatási, 96 gyermek- és ifjúságvédelmi, 99 közművelődési és közgyűjteményi, valamint 32 egyéb intézményt tartott fenn. Az egészségügyi intézményekben közel 40 ezer, a többi intézményben közel 45 ezer munkavállalót foglalkoztattak. (Ez az érv 2011-től okafogyottá vált, miután az állam a vagyonnal együtt átvette ezen intézmények fenntartását.)

Érveinket az évek során publikáltuk, nemcsak a különféle folyóiratokban (a Comitatus mellett Magyar Közigazgatás), hanem tanulmánykötetekben is (Agg, 2003b). A publikációkból az is kitűnik, hogy a kutatásokon belül a közigazgatással, a megyékkel, illetve régiókkal foglalkozó részeket dolgoztam fel, míg a kutatásvezető Oláh Miklós a módszertani kérdésekkel és a településszociológiai, politológiai vonatkozásokkal foglalkozott.

Ahogy azt Rechnitzer János is megállapította, a különböző véleménykutatásokon belül a megye vagy régió tematikát azonos kérdésekkel vizsgáltuk. Így ennek mentén az eredmények összehasonlíthatóak. Természetesen különböző metodikával (postai önkitöltős, személyes interjú) és különböző célcsoporton (települési vezetők, illetve felnőtt korú lakosság) végeztük el. Az 1992-es polgármesteri vizsgálatban a kiküldött 3084 kérdőívből visszaérkezett 507 arányszáma 16,4 %, az 1993-as jegyző-vizsgálatnál 2250 kérdőív esetében 675 visszaérkezéssel számítva 30%. (Ez utóbbi arányszám rendkívül magas, hiszen a szociológusok a 10%-os visszaérkezést már jónak minősítik.) Mindhárom vizsgálatból egyértelműen megállapítható, hogy többségben vannak a megyei önkormányzatot pártoló vélemények, míg a megyénél nagyobb tartományokat, vagy régiókat csak egy szűk kisebbség pártolja. (Agg – Oláh, 1993, cikk a Magyar Közigazgatásban; Agg, 2005b).

Ez a tanulságos vita 2006 novemberében zajlott. (Jelen voltak még Mandel Miklós, Nemes Nagy József, Pálné Kovács Ilona professzorok, a szerkesztő bizottság tagjai is.) Ám minden történet végére kell egy csattanó:

A megyekérdésben, mármint, hogy van-e értelme a megyei önkormányzatok fenntartásának, főleg a mai kiüresedett formájukban, úgy tűnik Rechnitzer Jánosnak lett igaza, mint ahogy abban is, hogy az észak-nyugat dunántúli régiót, gazdaságfejlesztési szempontból egységesen kell kezelni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy (vár)megyei közigazgatás helyett regionális (tartományi) kereteket kell létrehozni.

A Comitatus megjelenésének 30. évfordulójára írt kötetben Rechnitzer János a Comitatusra a „lázmérő” metaforáját használta és megszívlelendő útravalóval látott el bennünket (Rechnitzer, 2021:11–13.). Szerinte „a hazai modernizáció lázmérője az önkormányzati rendszer volt és vélhetően marad a jövőben is. Ezen a politikai, gazdasági és társadalmi alrend-

szeren lehet lemérni, meglátni, hogy mennyiben sikeres, progresszív a demokrácia kiépülése, pontosabban szétterülése, beépülése a magyar intézményrendszerbe, de egyben az emberekbe, közösségekbe és ezáltal a hétköznapjaink valóságába. Mind felülről az aktuális hatalom, kormányzat dimenziójából, mind alulról a lakosság, annak közösségei vonatkozásában az önkormányzati rendszeren lehet fogni, tapasztalni azt, hogy képesek vagyunk-e kiépíteni, majd stabilizálni és fokozatosan fejleszteni a helyi és részben a területi közösségek, ehhez tartozó terek, helyek, falvak és városok rendszereit. Megadva nekik az önállóság, a szabad működés, fejlődés és fejlesztés lehetőségeit. Az aktuális hatalom/kormányzat képes volt-e segíteni, kiépíteni és stabilizálni a demokrácia, s egyben a modernizáció ezen bástyáját, ami az emberek, a lakosok számára közvetlenül, nap, mint nap elérhető, tapasztalható és befogható.”

És itt jön képbe a folyóiratunk: „A Comitatus, mint hőmérő jelezte, hogy a lázas állapot mikor és milyen magas volt az elmúlt harminc esztendőben. A próbálkozások dicséretes meglendülésétől kezdve az intézményrendszer alakításának parázs vitájáig, a különféle szintű kezdeményezések, azokat megjelenítő funkciók, források, szervezetek és sok mások alakítását, majd a centralizáció visszafogottabb leírásáig, láthatjuk a hazai világ megújításának nagy próbálkozásait. Nem állítom, hogy az önkormányzatiság mint modernizáció jelzőrendszere egyértelműen sikertelen volt a rendszerváltozástól napjainkig, de nem volt sikeresnek tekinthető. Sok energiát elpazaroltunk a különféle megújítási kísérletekre, próbálkozásokra. ...Az önkormányzati szerepkörök folyamatos átalakítása, gazdasági helyzetük gyengítése, a különféle szintek egymásnak feszítése igenis erősítette az alrendszer működését, s a fennmaradás, de a megújítás igényét is.” Ugyanakkor:

„A sok-sok cikk, tanulmány, helyzetelemzés, szervezet és személyiség bemutatása nagy-szerű olvasmányai mellett kevés információra akadtam a jövőről, az önkormányzatok lehetséges jövőképéről. Pontosabban a megváltozott körülményekre való reagálásáról, az alkalmazkodás és az alakítás irányairól, esetleges aktivitásairól, kezdeményezéseiről.” ...

„A digitalizáció a hétköznapok valósága, a klímaváltozás elkerülhetetlen, Európa nem szigetek halmaza, hanem egy nagy közösség, amiben a lokális és területi egységek meghatározó feladata, tennivalója van és lesz, a települések átrendeződése egyre látványosabb, leépülő terek garmadája mellett egy-egy térség, azok központjai erős és tartós szívást gyakorolnak a népességre, s ezzel egyes klasszikus funkciók alakítására. A fogyasztásnak új terei alakulnak ki, a lokális és területi társadalmak átalakulása látványos, az infrastruktúra új értelmezést nyer, a közösségi szolgáltatások hagyományos rendszerei felbomlanak és új, más intézményi kereteket kívánó szolgáltatások megjelenésével kell számolni. Nem beszélve a közösségek aktivitásáról, a lakosok véleményének ... beépítéséről a döntésekbe, vagy éppen a tájékoztatás formális rendszereinek kimerüléséről és a social media villámgyors terjedéséről.”

Rechnitzer véleményét idézve: „Nem a rendszerváltozás kori idők bájos vízióit, vagy a bizonytalan stabilitásnak vélt időszak esetleges eredményeit kell visszaidézni, és persze nem az újbóli központosítási időszak funkció, forrás, szervezet, szabályozatlan szabályozás modelljeinek kiigazítása a lehetséges megújítási irány. A folyóirat akkor tudja folytatni missziós szolgálatát, ha... a jövőhöz, a modernizáció szükségszerű új szakaszához nyújt elméleteket, elemzéseket, információkat, modelleket, példákat, s ha az azokat megvalósító személyiségeket is bemutatja.” (Rechnitzer, 2021:11–13.)

Nehéz munka lesz ez, de nem érhetjük be kevesebbel!

JEGYZETEK

- 1 Baranyi Béla (Baranyi, 2013:13–14.) ennél tágabb kört jelölt meg: „Az új tudományág elméleti és módszertani megalapozását szolgáló tudományépítő munkát kezdetben csak kevés kiváló szakember végezte. A hatvanas-hetvenes években Bartke István, Fodor István, Illés Iván, Kóródi József, Kőszegi László, Kőszegfalvi György, Kulcsár Viktor, Tóth József – csak néhányat említve e kiválóságok közül – tudományos pályája még a geográfia, a közgazdaságtan, a városfejlesztés diszciplináris keretei között haladt, eredményeiket azonban az önálló közpolitika rangjára törekvő területfejlesztés rendszeresen hasznosította. A regionális tudomány megalapozásába további jeles szakemberek kapcsolódtak be a következő negyedszázad során, többek között Agg Zoltán, Baranyi Béla, Barta Györgyi, Csatári Bálint, Horváth Gyula, Erdősi Ferenc, Hajdú Zoltán, G. Fekete Éva, Lados Mihály, Lengyel Imre, Mészáros Rezső, Nemes-Nagy József, Pálné Kovács Ilona, Rechnitzer János, Sikos T. Tamás és még sokan mások.”
- 2 A „megyék vagy régiók” vita idején még nem tért vissza a történelmi „vármegye” elnevezés, ezért bár ez utóbbit szinte az elsők közt alkalmaztam a rendszerváltozás idején a közbeszédben (Agg, 1991a) a továbbiakban – a több mint ötven évig hivatalos – „megye” megnevezést használok.

IRODALOMJEGYZÉK

- Agg Zoltán: ... és mi legyen a vármegyékkel?, Magyar Nemzet, 1989. október 31., in: Mi lesz veled vármegye?, Veszprém, Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda, 1991a, 21–23.
- Agg Zoltán (szerk.): Comitatus Önkormányzati Szemle, 1991b/1, 1–64.
- Agg Zoltán: *Maradnak a megyei önkormányzatok?*, Comitatus Önkormányzati Szemle, 2003a/6, 79–80.
- Agg Zoltán (szerk.): *Megyék – régiók – Európai Unió*, Comitatus, Veszprém, 2003b.
- Agg Zoltán (szerk.): *A megyék védelmében*, Comitatus Önkormányzati Szemle, 2005/különszám, 1–80.
- Agg Zoltán: *A megyerendszer változó szerepe a magyar közigazgatásban*, Doktori értekezés tézisei, Comitatus, 2006/11-12, 153–159. 7.
- Agg Zoltán: *Regionalizmus-vita és a Comitatus Önkormányzati Szemle*, Comitatus, 2023/246. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.103>
- Agg Zoltán – Oláh Miklós: *Polgármesterek véleménye az önkormányzati törvényről*, Magyar Közigazgatás, 1993/5, 307–314.
- Baranyi Béla: *Integrált területfejlesztés (elméleti jegyzet)*, Debreceni Egyetem, Integrált területfejlesztés. /Elméleti jegyzet/ – PDF Free Download (docplayer.hu), 2013. (Letöltés ideje: 2024.08.02.)
- Nemes-Nagy József: *Javaslat a hazai nagytérségi térfelosztásra*, Comitatus, 1997/1, 2–42.
- Pálné Kovács Ilona: *Regionális tudomány és kormányzás*, in: Rechnitzer János – Rác Szilárd (szerk.): *Dialógus a regionális tudományról*, Győr, 2012.
- Rechnitzer János: *Térszerkezeti változások a Felső-Dunántúlon*, Comitatus, 1992/6, 3–6.
- Rechnitzer János: *A Comitatus, mint lázmérő*, in: Agg Zoltán – Zongor Gábor (szerk.): Comitatus 30 év/könyv, Comitatus Társadalomkutató Egyesület, Veszprém, 2021, 11–13.
- Szőrényiné Kukorelli Irén – Mezei Katalin – Rechnitzer János: *Felbívás egy diskurzusra – oktatói szemmel a vidékfejlesztés szerepéről*, Comitatus, 2022/241, 128–133.

SZEGVÁRI PÉTER

Csökkenhető-e Magyarországon a ”főváros szindróma” a területpolitika új eszközeivel?

*Could be reduced the 'capital city syndrome' in Hun-
gary by the new instruments of territorial policy?*

SZERZŐ:

SZEGVÁRI PÉTER, címzetes egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, city.consultbt@gmail.com,
ORCID:0000-0001-5645-9505

JEL kód: P25, P48, R38

Kulcsszavak: területpolitika • településhálózati rendszer • funkcionális
várostérség • főváros és térsége • megyei jogú város • regionalizáció

Absztrakt: Rechnitzer János a kelet- és közép-európai országok nagyvárosi fejlődési modelljeinek vizsgálata kapcsán 2022-ben rögzítette a kisebb területi, erősebben centralizált, kiemelkedően nagy népességet koncentráló fővárossal bíró országok, így Magyarország esetében is a ”főváros szindróma” tartós jelenlétét. A tanulmány több tényező (a piacgazdaság megjelenése, a demokratikus intézményrendszer kiépülése, a helyi/nagyvárosi kormányzás autonómiájának kialakulása, a koncentrált külföldi befektetések megjelenése, a lakosság jövedelmi helyzetében bekövetkező kedvező változások) figyelembevételével arra a következtetésre jut, hogy ennek a jelenségnek a fokozatos átalakulásával számolhatunk a jövőben. Jelen tanulmány több nézőpontból bemutatja a ”főváros szindróma” érvényesülésének magyarországi állapotát, s áttekinti azt is, hogy a hazai területpolitika milyen kihívásokkal néz szembe emiatt. Jelen tanulmány főként arra kíván választ adni, hogy az európai nagyvárosi kutatásokból levonható következtetések figyelembevételével Magyarországon számolhatunk-e ennek a jelenségnek a fokozatos átalakulásával, különös tekintettel az új területfejlesztési törvény célkitűzéseire, valamint a 2024-től új szakpolitikai irányítással

működő területpolitika olyan intézményeire, mint a városhálózati rendszerek, a funkcionális várostérségek és a budapesti agglomeráció együttes kezelése. A jelen tanulmány annak is külön figyelmet szentel, hogy a "főváros szindróma" átalakítása szempontjából milyen megoldásokat lehetne alkalmazni a helyi/nagyvárosi és a metropolisz kormányzás autonómiájának a növelése és nemzetközi tapasztalatokon alapuló intézményesítése terén.

AUTHOR

PÉTER SZEGVÁRI, Professor, Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences, city.consultbt@gmail.com, ORCID:0000-0001-5645-9505

JEL code: P25, P48, R38

Keywords: regional policy, settlement-network system, functional urban area, metropolitan region, county-right cities, regionalisation

Abstract: In 2022 János Rechnitzer, based on a research on the capitals of the Eastern and Central European metropolitan areas, stated that in the metropolitan development models of some countries, with their smaller territorial, more centralised capitals with a particularly high population concentration, the 'capital city syndrome' has been and is still a permanent feature of the development models of some countries, as like as Hungary. However, the emergence of the market economy, the development of democratic institutions, the emergence of local/metropolitan governance and its possible and necessary autonomy, the emergence of concentrated foreign investment and the favourable changes in the income situation of the population that we can expect a gradual transformation of this phenomenon in the future. Present study is reviewing from several approach the predomination of 'capital city syndrome' in Hungary and what kind of challenges are facing the Hungarian territorial policy because of it. The present study also wants to state whether we could really account with the gradual transformation of this phenomenon in the future in Hungary, regarding to the main objectives of new regional development act, furthermore the new institutions of territorial policy since 2024 under the umbrella a new ministry as like as the integrated development of settlement-network system, functional urban area and metropolitan area in the capital city and its agglomeration. The present study pays attention the chances of the emergency of local/metropolitan governance autonomy and its institutionalisation, regarding the international experiences to help the gradual transformation of 'capital city syndrome' in Hungary.

A "FŐVÁROS SZINDRÓMA" TERÜLETPOLITIKAI KIHÍVÁSAI

Rechnitzer János a kelet- és közép-európai országok nagyvárosi fejlődési modelljeinek vizsgálata kapcsán 2022-ben rögzítette a kisebb területi, erősebben centralizált, kiemelkedően nagy népességet koncentrááló fővárossal bíró országok, így Magyarország esetében is

a "főváros szindróma" tartós jelenlétét (Rechnitzer, 2022:33.). Jelen tanulmány ebben a részében arra fókuszál, hogy bemutassa a "főváros szindróma" érvényesülésének magyarországi állapotát, s áttekinti azt is, hogy a hazai területpolitika milyen kihívásokkal néz szembe emiatt.

A metropolisz térség olyan településrendszer, mely egy nagyvárosból (külvárosaival együtt) és a kapcsolódó vonzaskörzetéből áll, mely több különböző méretű városi központot foglalhat magába (EUROSTAT, 2018; Tatai – Ute, 2024). A budapesti agglomeráció az ország egyetlen nemzetközi szintű metropolisz térségének része, egyúttal az ország gazdaságának motorja. Itt koncentrálódik Magyarország népességének több mint negyede, és itt termelődik meg az ország nemzeti jövedelmének közel fele, ezen belül Budapesten a 37%-a. A "főváros szindróma" jelenlétét a városi versenyképesség és élıhetőség egyéb elemeiben is megtalálhatjuk Magyarországon (BFVT, 2023; Csomós, 2011; Csomós, 2017; Farkas B. et al., 2000; Egyed – Zsibók, 2024; Lukovics, 2006; Megatrend Index 4., 2024; Polyánszky, 2024; Rácz, 2022; Rechnitzer – Berkes, 2021; Szabó – Szabó, 2023; Szirmai, 2009; Tatai – Ute, 2024; Tóth, 2024). A budapesti agglomeráció kiterjedésében és funkcióiban egyedi világvárosi jelenség hazánkban, amelyet az európai nagyvárosok közvetlen vonzaskörzetében tapasztalt kihívások jellemzik (Izsák, 2003; Lukovics, 2006; Perger, 2014; Rechnitzer – Berkes, 2021; Szirmai, 2011).

Budapest és térsége lehatárolásának szempontjai között figyelembe vehető a „szűkebb” (intenzív agglomerációs térség¹), valamint a „tágabb” értelemben vett – korábban a Budapest és Pest megye területét lefedő közép-magyarországi területfejlesztési régió belül elhelyezkedő – „funkcionális várostérség” (extenzív agglomerációs térség) alkalmazása, de sokkal célravezetőbb az európai városhálózatban való részvétele szempontjából figyelembe venni Budapest és térségét mint Európa egyik potenciálisan legversenyképesebb „metropolisz régióját” (metropolitan region) (EC, 2020; ESPON, 2019; BFVT, 2023; Szegvári, 2023; Tóth, 2024). Az Országgyűlés által elfogadott OFTK ennek érdekében meghatározza többek között a fejlesztési irányok keretében a várostérségi összehangolt fejlesztések megvalósítását és az érintett szereplők közötti koordinált feladatmegosztást (OFTK, 2014:259.). Budapest és térsége tekintetében a helyi önkormányzatok kölcsönös egymásrataltságban látják el feladataikat, ugyanakkor a korábbi kezdeményezések ellenére (Szabó T., 2023; Szegvári, 2022a) e térség együttes tervezésére és fejlesztésére, illetve a település-üzemeltetés és -igazgatás közös elvek mentén történő menedzselésére nem létezik lokális és területi szinten kiterjedt koordinációs, illetve közhatalommal rendelkező közigazgatási szervezet (BFVT, 2023; Szegvári, 2023; Tosics, 2008).

A magyarországi területfejlesztési politika két orientációs alapelve volt – figyelemmel az európai kohéziós és regionális politika célkitűzéseire (EC, 1994) – az EU csatlakozásra való felkészülés jegyében a területi versenyképesség és felzárkózás megvalósítása (OTK, 1998; OFTK, 2014). Megállapítható azonban, hogy nem érvényesült egy városokra alapozott differenciált területpolitika, nem készültek stratégiai fejlesztési tervek és programok. A policentrikus városfejlődés nem valósult meg (Szegvári, 2024a), a hagyományosan fontos funkciót betöltő megyeszékhelyek, illetve megyei jogú városok mint hagyományos középszintű térségi központok térszervező funkciója tovább gyengült (Rechnitzer – Berkes, 2021; VÁTI, 2008), s a magyarországi középvárosok hálózata még mindig igen vékony (Beluszky – Sikos, 2020). A „jövedelmi helyzetet, az életminőséget és a szolgáltatásokhoz

való hozzáférést továbbra is determinálja a lakóhely típusa” (Somlyódy né Pfeil, 2023:174.), amiben továbbra is fellelhető a „főváros szindróma” hatása.

A hazai területpolitika 2013–2021 között viszonylag jelentős eredményeket ért el, mégis maradt a jelentős területi kiegyensúlyozatlanság, ami újabb kihívásokat állít a hazai területpolitikával szemben (Szegevári, 2024a). Ennek okaiként megjelölhető, hogy „az elmúlt évtized területfejlesztési politikájából arra lehet következtetni, hogy az állam kormányzási szerkezete és mind centralizáltabb működése nem alkalmas a policentrikus térszemlélet befogadására, hiszen hiányoznak hozzá egyrészt a területi integrációt biztosító intézmények, másrészt a horizontális koordinációs és kooperációs mechanizmusok” (Somlyódy né Pfeil, 2023:179–180.). S bár Rechnitzer János még bízott abban, hogy a helyi/nagyvárosi autonómia kialakulása segíthet a „főváros szindróma” megváltoztatásában (Rechnitzer, 2022:33.), ennek éppen az ellenkezője tapasztalható, hiszen a 2010 utáni NER fokozatosan építette le az 1990-ben kialakult „idealizált” autonóm önkormányzati rendszert, felépítve egy centralizált, „látszat” autonómiára épülő önkormányzati szisztémát, ami ebből a szempontból sem segítette a multipoláris településszerkezet kialakulását Magyarországon (Szegevári, 2024b).

A „főváros szindróma” meglétéről és ennek a társadalmi-területi sérülékenység szempontjából érzékelhető kihívásairól beszélt Navracsics Tibor miniszter is az EU csatlakozásunk 20. évfordulója kapcsán vele készült interjúban. A közigazgatásért és területfejlesztésért felelős miniszter kiemelte, hogy „a területi egyenlőtlenségek nem csökkentek az EU-tagság 20 éve alatt, hanem tovább nőttek. (...) Jobban kell ügyelnünk arra, hogy a Budapesten kívüli régiókat valóban fel tudjuk zárkóztatni a fővároshoz és környezetéhez”.²

LEHETSÉGES TERÜLETPOLITIKAI VÁLASZOK A „FŐVÁROS SZINDRÓMA” ELLENSÚLYOZÁSÁRA

A korábban publikált tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a „főváros szindróma” fokozatos átalakulásával számolhatunk a jövőben (Rechnitzer, 2022:33.). Jelen tanulmány ebben a részében arra kíván választ adni, hogy Magyarországon számolhatunk-e ennek a jelenségnek a fokozatos átalakulásával, különös tekintettel az új területfejlesztési törvény célkitűzéseire, valamint a 2024-től új szakpolitikai irányítással működő területpolitika olyan intézményeire, mint a városhálózati rendszerek, a funkcionális várostérségek és a budapesti agglomeráció együttes kezelése.

A „főváros szindróma” területpolitikai kihívásait a területpolitikáért felelős miniszter fent idézett megfogalmazása jól példázza, s ennek egyik megoldásaként egy 2023-ban tartott regionális fórumon a kormány céljaként fogalmazta meg, hogy Magyarországon ismét olyan fejlesztéspolitika legyen, ami érzékeny a területi specialitásokra, s hozzátette, hogy amennyiben megtartjuk a központosított fejlesztéspolitikai logikát, akkor Magyarországon növekedni fognak a területi különbségek.³

Az új területpolitika ezért kiemelt fontosságot tulajdonít az együtt kezelendő térségek differenciált hálózatára, amelyben speciális funkcióval határozhatók meg a kiemelt térségek mellett a funkcionális várostérségek és a kisvárosok, mint alsófokú várostérségi gravitációs pontok, valamint a funkcionális várostérségek együttműködésére épülő városhálózatok

(Farkas Zs., 2023; Polyánszky, 2024).⁴ Ezért is fontos az egyes térségtípusokra a differenciált területpolitikai célrendszer meghatározása (Faragó, 2006; Kaiser, 2023; Somlyódy Péter, 2023; Szabó P., 2015; Szegvári, 2023; Zongor, 2022).

Ezt a célkitűzést valósítja meg az újonnan elfogadott területfejlesztési törvényben megfogalmazott szabályozás is.⁵ Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a közszolgáltatás-szervezés és a területfejlesztés szempontjából az ország különböző adottságú térségeiben a városok számára is eltérő szerepeket biztosító, a sajátos területi igényekre reagáló várostérségi fejlesztési programokra van szükség (Farkas Zs., 2023). A hazai településhálózat egyik lehetséges változata egy olyan modellben képzelhető el, amiben a potenciális európai metropolisz-térség (főváros és térsége) mellett a nagyvárosok (regionális központok), a megyei városok (megyei/térségi szervező funkciókat ellátó települések), a középvárosok (a városkörzeti funkciót betöltő települési központok), a kisvárosok (sajátos funkcióra épülő települések), illetve a falvak rendszere képzelhető el, egy hierarchikus, ám az adottságok alapján rugalmasan változó rendszerben (Beluszky et al., 2020; Dijkstra et al., 2019; Rácz, 2023; Szegvári, 2022b; VÁTI, 2008).

A magyarországi nagyvárosok (regionális központok) mint európai értelemben számításba vett metropolisz térségek esetében fontos kiemelni a megfelelő koordináció és együttműködés jelentőségét (Balázs, 1992; OECD, 2014; Szirmai, 2009; TCSA, 2003; Szegvári, 2024/a; Tosics, 2008; Zongor, 2020). Jelentős kihívás, hogy egységes „nagyvárosi gazdasági régióként” együtt kell működni egymással a térség önkormányzatainak és a „többszintű kormányzás” jegyében (Piattoni, 2009) a kormányzati szervekkel, valamint a „partnerségi kormányzás” elve szerint (Manchester City Council, 2013) a társadalmi, gazdasági, tudományos és civil szervezetekkel is.

Az együtt kezelendő térségek számára fontos a kooperáció területfejlesztési intézményrendszerének a kialakítása és hatékony működtetése is. Mivel a hagyományos területi beosztásra épülő regionális szintű területfejlesztési intézményrendszer funkció nélkülivé vált, ezért általánosan is szükség lenne ennek a vertikális és horizontális partnerség elve mentén történő megújítására (Bártfai, 2023; Józsa, 2018; Szabó T., 2023). A területfejlesztési törvényben szabályozott „kiemelt térség” kategória mellett célszerű lenne a funkcionális és a város-hálózati térségekben is a térségi együttműködés intézményesítése. Ezzel kapcsolatban bevezethető lenne külföldi példák adaptálásával (DATAR, 2002) egy „tervszerződés” intézményesítése is, ami a kormány és az érintett önkormányzatok számára garantálná a Kormány által is elfogadott integrált térségi fejlesztési programhoz a hazai és Európai Unió források keretjellelű biztosítását (Szegvári, 2024a).

A „főváros szindróma” ellensúlyozásához nem elegendő a területfejlesztésben meghonosítani a decentralizáció és a partnerség elveit. Valódi és „korszerű” európai autonómia alapozó, a szubszidiaritás elve szerint felépülő önkormányzati rendszer nélkül a jelenség nem fordítható meg (Szegvári, 2024b). A település- és a területfejlesztés elsősorban az önkormányzati feladatok között fogalmazható meg koherensen a település- és területrendezéssel, valamint a közszolgáltatások szubszidiaritási elven történő megszervezésével (Dijkstra et al., 2019; Funck – Pizzati, 2003; OECD, 2014; Ortutay, 2021; Swianiewicz, 2003.; Zornoza, 2014). Tehát ahhoz, hogy a „főváros szindróma” kiegyensúlyozásra kerüljön, az államrendszer reformjának részeként egy „korszerű” európai autonómia épülő és a regionális demokrácia követelményeit megtestesítő önkormányzati rendszerre van szükség Magyarországon.

JEGYZETEK

- 1 A budapesti agglomerációt a Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény 1/1. melléklete határozza meg, Budapest mellett 80 Pest megyei települést lehatárolva. A KSH kutatásai alapján ebbe a körbe 2024-ben 115 település tartozott (Tóth, 2024:359–360).
- 2 Forrás: Index 2024.04.30. Navracsics Tibor: *Vannak viták a kormányban, Orbán Viktorral is*. <https://index.hu/belfold/2024/04/30/navracsics-tibor-Vannak-viták-a-kormányban,-Orbán-Viktorral-is.pdf>.
- 3 Forrás: Napi.hu 2023. június 30.
- 4 Ennek egyik példája lehet a KTM irányításával kidolgozás alatt álló Ajka–Veszprém–Balatonfüred–Várpalota–Székesfehérvár–Mór gazdasági és innovációs városhálózati tengely tervezési módszertanának kidolgozása az érintett szereplők együttműködésével.
- 5 Vö. 2023. évi CII. törvény 3.§. (1) bekezdés d) pont.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ágh Attila: *Regionalizáció és csatlakozás*, Önkormányzat, 2002. július–augusztus.
- Balázs István: *A nagyvárosi és az agglomerációs közigazgatás és önkormányzat a nemzetközi gyakorlatban, különös tekintettel a frankofón rendszerekre*, Kézirat, MAKI Fővárosi Kutatócsoport, Budapest, 1992.
- Bártfai Bálint: *Az intézményi középszint szerepe a magyarországi területfejlesztésben 2010 után*, Comitatus, 2023/247, 25–38. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-247.25>
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás: *Városi szerepkör, városi rang*, Budapest, 2020.
- BFVT: *Budapest és a fővárost körülvevő települések viszonya*, Budapest Főváros Városépítési Tervező Kft., Budapest, 2023.
- Csomós György: *A közép-európai régió nagyvárosainak gazdaságirányító szerepe*, Tér és Társadalom, 2011/3, 129–140. <https://doi.org/10.17649/TET.25.3.1872>
- Csomós György: *Az európai városok tudományos kibocsátásának feltérképezése: egy területi tudománymetrikai elemzés a Scopus adatbázis alapján*, Területi Statisztika, 2017/4, 356–384. <https://doi.org/10.15196/TS570402>
- Dijkstra, Lewis – Poelman, Hugo – Veneri, Paolo (eds.): *The EU – OECD Definition of a Functional Urban Area*, OECD, Regional Development Working Papers, 2019, 11. <https://doi.org/10.1787/20737009>
- Egyed Ildikó – Zsibók Zsuzsanna: *Területi különbségek a foundational economy szemszögéből a 2016 utáni Magyarországon*, Területi Statisztika, 2024/3, 273–307. <https://doi.org/10.15196/TS640301>
- Faragó László: *A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása*, Tér és Társadalom, 2006/2, 83–102. <https://doi.org/10.17649/TET.20.2.1055>
- Farkas Beáta – Lengyel, Imre (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATE Press, Szeged, 2000.
- Farkas Zsuzsanna: *A területfejlesztés aktuális kérdései és tervei*, Előadás, Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Települési Önkormányzatok Szövetsége / IX. Önkormányzatiság napjainkban című konferencia, Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2023. november 10.
- Izsák Éva: *A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői, Budapest és környéke*, Budapest, 2003. ISBN 963 9350 34 6
- Józsa Viktória: *Quo vadis regionalizmus?, Egy eszme- és értékrendszer tovább élése a szakemberek közvetítésével*, Tér és Társadalom, 2018/3, 96–112. <https://doi.org/10.17649/TET.32.3.3064>

- Kaiser Tamás: *Területpolitika 2020 után: narratívák és paradigmák szintézise felé?*, Comitatus 30 év/könyv 1991–2021, Comitatus Könyvek, 2021, 150–159.
- Lukovics Miklós: *A magyar megyék és a főváros versenyképességének empirikus vizsgálata*, Területi Statisztika, 2006/2, 148–166.
- Ortutay Katalin: *Európai autonómiák – Baskföld (Euskadi)*, Autonomia & Társadalom / Autonomy & Society – Társadalomtudományi Folyóirat, 2021/1, 20–31. <https://doi.org/10.52895/AT.2021.1.1.2>
- Pálné Kovács Ilona: *Regionális fejlesztési politika, uniós csatlakozás és a magyar közigazgatás*, Európai Közigazgatási Szemle, 2002/1-2.
- Perger Éva: *A főváros és „környéke” régióként való értelmezése, a „központi” régió problémája*, in: Horváth M. Tamás (szerk.): *A regionális politika közigazgatási feltételei*, Budapest, 2014, 213–254.
- Piattoni, Simona: *Multi-Level Governance in the EU. Does it work?*, Globalization and Politics: A Conference in Honour of Suzanne Berger, MIT, May 8 and 9, 2009.
- Polyánszky Zoltán: *Várostérségi fejlesztési programok / Székesfehérvár-Veszprém együttműködő város-térségek modellprogramja*, Előadás, 2024. július 5., Székesfehérvár.
- Rácz Szilárd: *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*, in: Pálné Kovács Ilona – Nemes Nagy József (szerk.): *A regionalizmus az elméletől a gyakorlatig*, Illés Ivánra emlékezve 80. születésnapja alkalmából, Pécs, 2022, 59–72.
- Rácz Szilárd: *Településhálózat-fejlesztés Magyarországon – Történeti áttekintés*, Előadás, IV., Területfejlesztők Napja, Mosonmagyaróvár, 2023. március 30.
- Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021.
- Rechnitzer János: *Adalek Kelet- és Közép-Európa fővárosainak fejlődési pályáihoz*, city.hu Város-tudományi Szemle, 2022/3, 11–14.
- Somlyódy Péter Edit: *A várostérségi és policentrikus szemléletre alapozott településhálózat fejlesztés érvényessége és érvényesülése Magyarországon*, Comitatus, 2023/246, 171–182. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.171>
- Swianiewicz, Pawel: *Foundations of Fiscal Decentralization – Benchmarking Guide for Countries in Transition*, LGI/OSI, 2003. Elérhető: http://pdc.ceu.hu/archive/00006929/01/LGI_Foundations-of-Fiscal-Decentralization_2003.pdf (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- Szabó Pál: *Régió és térszerkezet, Az elméletől a területpolitikáig*, Budapest, 2015.
- Szabó Tamás: *A fővárosi agglomeráció szabályozási, közpolitikai és közigazgatási dimenziója a rendszerváltás óta*, Comitatus, 2023/244, 7–32. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-244.7>
- Szabó Tamás – Szabó Pál: *A területi fejlettség szerepe a visegrádi országok területfejlesztésében*, Comitatus, 2023/244, 85–104. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-244.85>
- Szegvári Péter: *Merre tovább területfejlesztés?, Gondolatok a szakma jövőjének kérdéseiről*, Comitatus, 2022a/nyár, 23–32.
- Szegvári Péter: *A magyar településhálózat-fejlesztés kihívásai és lehetséges irányai*, PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás, 2022b/1, 66–77. <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.1.4>.
- Szegvári Péter: *Divat-e még a „retro” a hazai területpolitikában?*, Comitatus, 2023/246, 183–190. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.183>
- Szegvári Péter: *A magyarországi kisvárosok fejlesztéspolitikai pozíciói és lehetőségei*, in: Szabó Tamás – Gyergyák Ferenc (szerk.): *A magyar kisvárosok politikai, igazgatási és fejlesztési dimenziói*, Homo Oecologicus Alapítvány–Települési Önkormányzatok Szövetsége, Budapest, 2024a, 164–191.
- Szegvári Péter: *Az önkormányzati autonómia végveszélyben*, in: Ágh Attila (szerk.): *Magyar zsákutca az Európai Unióban*, Budapest, 2024b, 252–298.
- Szirmai Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői, Hogyan lehetnek a magyar nagyvárosok versenyképesebbek?*, Pécs–Budapest, 2009.
- Szirmai Viktória: *Urban Sprawl in Europe: An Introduction, in Urban Sprawl in Europe: Similarities or Differences?*, Budapest, 2011, 15–44.
- Tatai Zsombor – Ute, Albrecht: *Térszerkezeti folyamatok és kihívások a budapesti agglomerációban*, Kézirat, Budapest, 2024.

- Tosics Iván: *Nagyvárosi kormányzás: A város és környéke együttműködése külföldi példák és hazai relevancia*, Tér és Társadalom, 2008/1, 3–25. <https://doi.org/10.17649/TET.22.1.1153>
- Tóth Géza: *Agglomerációk, településegységek és vonzaskörzetek Magyarországon*, Területi Statisztika, 2024/3, 356–379. <https://doi.org/10.15196/TS640304>
- VÁTI: *A magyar településhálózat helyzete és távlatai, Összefoglaló*, Munkaváltozat, 2.1., 2008.
- Verebélyi Imre: *Kis- vagy nagy-méretű önkormányzatok*, Magyar Közigazgatás, 1993/4. szám.
- Zongor Gábor: *Egyedül nem megy (még az önkormányzatoknak sem)*, Comitatus, 2020/236, 42–53.
- Zongor Gábor: *Szubjektív benyomások a területfejlesztési törvény negyedszázada kapcsán*, Comitatus, 2022/nyár, 53–57.
- Zornoza, Juan: *New Trends in Fiscal Decentralization: a Spanish View, in Fiscal Federalism and Fiscal Decentralization in Europe*, Edited by Lütgenau, Stefan A. Foster Europe, 2014, 105–127.

INTERNETES FORRÁSOK, JOGSZABÁLYOK

- DATAR: *Les contrats de plan État – Region*, La Documentation française, Paris, 2002. Elérhető: https://side.developpement-durable.gouv.fr/Default/doc/SYRACUSE/231202/les-contrats-de-plan-etat-region?_lg=fr-FR (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- EC: *Competitiveness and cohesion: Trends in the regions, Fifth periodic report on social and economic situation and development of the regions in the community*, European Commission, 1994. Elérhető: <https://searchworks.stanford.edu/view/2976817> (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- EC: *Territorial Agenda 2030*, European Commission, 2020. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/territorial_agenda_2030_en.pdf (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- ESPON: *European Territorial Reference Framework: Synthesis Report*, Luxembourg, 2019. Elérhető: https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPN_ETRF_Final_Report_Synthesis_Report.pdf (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- EUROSTAT: *Methodological Manual on territorial typologies, Publication Office of the European Union*, Luxembourg, 2018. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf> (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- Funck, Bernard – Pizzati, Lodovico (eds.): *European Integration, Regional Policy, and Growth*, World Bank, 2003. Elérhető: <http://documents.worldbank.org/curated/en/224421468764378691/European-integration-regional-policy-and-growth> (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- Manchester City Council: *Partnership Governance Framework and Guidance*, Issue 3, Updated December 2013. Elérhető: <https://committee.nottinghamcity.gov.uk/Data/Executive%20Board%20Commissioning%20Sub-Committee/20090202/Agenda/Accountablebodyappendixd%20-%2036594.pdf> (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- Megatrend Index 4.: *Mennyire felkészült Magyarország a világot meghatározó legfontosabb kibívásokra?*, Egyensúly Intézet, Budapest, 2024. Elérhető: https://egyensulyintezet.hu/wp-content/uploads/2024/04/ei_megatrend_2024.pdf (Letöltés ideje: 2024.08.26.)
- OECD: *Regions and Cities: Where Policies and People Meet, Policy Briefs. Third Ministerial Meeting of the Territorial Development Policy Committee*, Marseille, France, 5–6. December 2013, OECD Publishing, 2014.
- OECD: *OECD Principles on Urban Policy*, OECD CFE, 2019.
- OFTK: *Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció*, 1/2014. (I. 3.) OGY határozat.
- OTK: *Országos Területfejlesztési Koncepció*, 35/1998. (III. 10.) OGY határozat.
- TCISA: *Enough Talk. An Action Plan for the Toronto Region. Toronto City Summit Alliance*, Toronto, 2003. Elérhető: <https://civicaaction.ca/resource/enough-talk-an-action-plan-for-the-toronto-region/> (Letöltés ideje: 2024.08.26.)

MAYER GÁBOR – LÁSZLÓ TAMÁS

Régi-új kihívások és megoldási lehetőségek a hazai területfejlesztésben

Old-new challenges and possible solutions in Hungarian regional development policy

SZERZŐK:

MAYER GÁBOR, területfejlesztésért felelős államtitkár, Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium, 1054 Budapest Akadémia utca 3., gabor.mayer@ktm.gov.hu, ORCID: 0009-0007-9995-0549

LÁSZLÓ TAMÁS, kormánytisztviselő, Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium, 1054 Budapest Akadémia utca 3., tamas.laszlo@ktm.gov.hu, ORCID: 0009-0003-7044-1071

JEL kód: O11, R10, R58

Kulcsszavak: kohéziós politika • rurális térség • funkcionális várostérség • munkaerőpiaci vonzaskörzet • fejlettségi különbségek

Absztrakt: Az Európai Unió kohéziós politikája az európai közösség és Magyarország gazdasági növekedéséhez is jelentősen hozzájárult, aminek köszönhetően az Unió kevésbé fejlett országaiban élő lakosság száma az elmúlt bő két évtizedben 25%-ról 5%-ra csökkent. Habár a gazdasági fejlődés dinamikája Magyarországon 2004 és 2024 között az uniós átlagot jelentős mértékben meghaladta, a mélyebb területi bontású elemzések rávilágítanak arra, hogy nem minden régió, vármegye vagy járás részesült egyformán a növekedésből. Az elmúlt 20 év felzárkóztatási programjai és jelentős ágazati fejlesztései mellett a területi fejlettségi mintázatok változásában egyfajta kettősség figyelhető meg. A gazdasági centrumok egyre szélesedő munkaerőpiaci körzeteket működtetnek és biztosítják a jólét feltételeit az ott élőknek, de nem tudják magukkal húzni a klasszikus elmaradott, perifériális térségeket. A városok fejlődésének, a városhálózatok szerepének Rechnitzer

János tudományos munkásságát is alapjaiban meghatározó kérdésköre a hazai területpolitika napjainkban is aktuális, régi-új kihívását jelenti. A tanulmány bemutatja, hogy a centrális és rurális térségek további fejlődésbeli polarizálódásának megállítása érdekében a hazai területi és ágazati fejlesztéspolitikák hogyan gondolhatók újra a társadalom munkaerőpiaci vonzásokörzetek köré szerveződő térhasználati szokásai tekintetében egyre látványosabban formálódó funkcionális térségi dimenzió előtérbe helyezésével.

AUTHORS:

GÁBOR MAYER, State Secretary for Regional Development, Ministry of Public Administration and Regional Development, 1054 Budapest Akadémia str. 3., gabor.mayer@ktm.gov.hu, ORCID: 0009-0007-9995-0549

TAMÁS LÁSZLÓ, Government Official, Ministry of Public Administration and Regional Development, 1054 Budapest Akadémia str. 3., tamas.laszlo@ktm.gov.hu, ORCID: 0009-0003-7044-1071

JEL code: O11, R10, R58

***Keywords: cohesion policy • rural regions • functional urban area
• labour market catchment area • developmental disparities***

Abstract: *The cohesion policy of the EU has significantly contributed to the economic growth of both the European integration and Hungary. As a result, the population living in less developed countries within the EU has decreased from 25% to 5% over the past two decades. Although the dynamics of economic growth in Hungary have significantly exceeded the EU average between 2004 and 2024, more detailed regional analyses reveal that not all regions, counties, or districts have equally benefited from this growth. Over the past 20 years, alongside numerous convergence programmes and significant sectoral development efforts, a form of duality can be observed in the changes in regional development patterns. Although economic centres increasingly operate within expanding labour market areas and provide the conditions for well-being to their residents, they are unable to uplift the traditionally underdeveloped, peripheral regions. The development of cities and the role of urban networks, a central subject in the scientific work of János Rechnitzer, continue to pose old-new challenges in Hungarian regional policy. This study examines how Hungarian regional and sectoral development policies can be revised to halt the further developmental polarisation of central and rural areas. It emphasises the functional regional dimension, which is increasingly organized around society's use of space in relation to the labour market catchment areas.*

BEVEZETÉS

A globalizáció közvetlen és közvetett társadalmi, gazdasági, politikai, technológiai és környezeti hatásai által átformált világunkban a nemzeti, regionális és területi határok, valamint általánosságban a területi távolságok és különbségek jelentőségéről alkotott felfogásunk számottevő változáson ment keresztül az akadémiai és (köz)politikai diskurzusokban egyaránt. Az ezredfordulót megelőző évtizedtől kezdődően megszorodtak azok a megközelítések, amelyek a globalizáció törvényszerű életszínvonal-emelő hatásában bízva “határok nélküli világot” (Ohmae, 1990), a “földrajz végét” (O’Brien, 1992) és a “távolság halálát” (Cairncross, 1997) vizionálták. Napjainkra világossá vált, hogy ezek a várakozások empirikusan nem igazolódtak be (Caragliu – Nijkamp, 2016; Rodríguez-Pose – Crescenzi, 2008), sőt a globalizáció nyerteseinek és veszteseinek egymástól való földrajzi elkülönülése felhívta a figyelmet az állami területfejlesztési beavatkozás jelentőségére, a lemaradó régiók élhetőségének fontosságára, valamint arra is rávilágított, hogy nincs olyan (köz)politikai döntés, amely ne fejtené ki hatását a területi viszonyok dimenziójában (Rechnitzer – Smahó, 2016).

Habár Magyarország vitathatatlanul látványos fejlődésen ment keresztül az Európai Unióhoz történt csatlakozását követő két évtizedben, az országokon belüli fejlődésbeli polarizáció globális trendje hazánkban is markánsan érvényesült: a legfejlettebb és legkevésbé fejlett régiók közötti szakadék érdemben nem mérséklődött, ami nem csak a jelentős és céltudatos területfejlesztési erőfeszítések, de a területpolitikai szemléletmód problémaorientált újragondolásának szükségességére is felhívja a figyelmet. Tanulmányunk elsőként áttekinti az elmúlt évtizedekben tapasztalt jelentős országos fejlődés és az országon belüli egyenlőtlenségek változásának trendjét. Ezt követően áttekintjük a hazai fejlettségbeli polarizáció jelenségét, és rámutatunk a lakosság térhasználati szokásain alapuló fejlesztéspolitikai gondolkodás jelentőségére, azon belül is részletesen foglalkozva a hazai munkaerőpiaci vonzaskörzetekkel.

SZÁMOTTEVŐ NEMZETI FEJLŐDÉS, ÁRNYALTABB TERÜLETI TRENDEK

A világ legnagyobb, területi kohézió elérésére irányuló összehangolt programja, az Európai Unió regionális fejlesztéspolitikája a területi egyenlőtlenségek csökkentését, valamint a tagállamok és régiók közötti harmonikus fejlődés elősegítését tűzte ki célul. Elisa Ferreira, az Európai Bizottság kohézióért és reformokért felelős biztosa a 2024. április 11–12-én Brüsszelben megrendezett Kohéziós Fórumon hangsúlyozta, hogy a felzárkóztatás terén elért eredmények egyértelműen igazolják a kohéziós politika szükségességét: a kollektív fellépésnek köszönhetően az Európai Unió kevésbé fejlett országaiban élő lakosság száma az elmúlt bő két évtizedben 25%-ról 5%-ra csökkent (Ferreira, 2024).

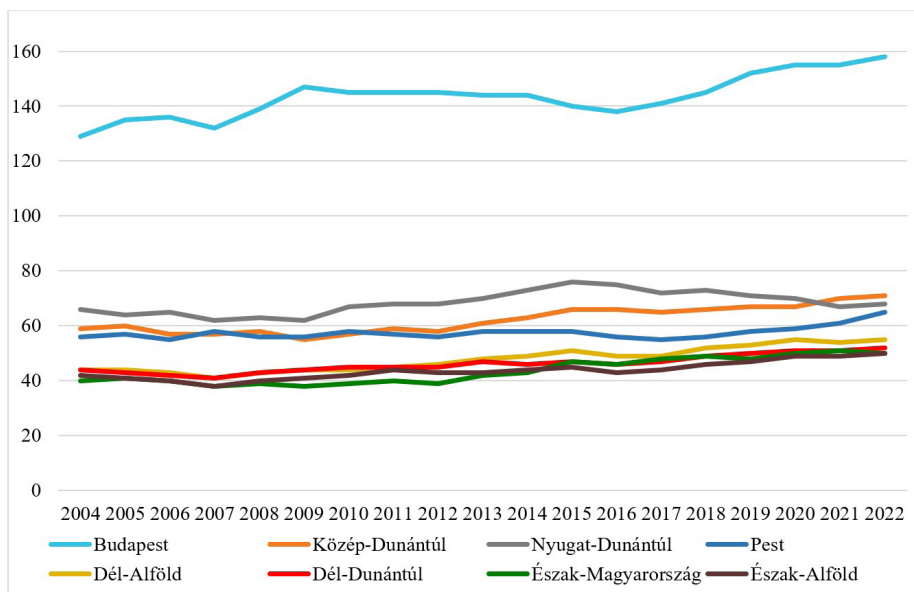
A kohéziós politika eszközei és beavatkozásai az Európai Unió és Magyarország gazdasági növekedéséhez is jelentősen hozzájárulnak (Crucitti et al., 2023; Nyikos – Soós, 2020). Hazánk uniós átlaghoz viszonyított gazdasági fejlettsége a 2004-es csatlakozáskor fennálló 63%-ról 2023-ra 76%-ra növekedett (Eurostat, 2024a). Ugyanezen időszakot tekintve a ha-

zai GDP növekedése az európai uniós átlagos értéket (1,4%) jelentősen meghaladva évente átlagosan 2,1% volt (Eurostat, 2024b).

A kohéziós politika és a hazai területfejlesztés eredményeinek és a beavatkozások hatékonyságának értékeléséhez ugyanakkor nem elégséges csupán a gazdasági teljesítmény és annak nemzeti szinten történő vizsgálata.

Ahogy a 9. kohéziós jelentés is kiemeli: az elért számottevő eredmények ellenére az Európai Unió népességének több mint negyede továbbra is az integráció egy főre jutó átlagos gazdasági fejlettségének 75%-át el nem érő régiókban él (European Commission, 2024:4.). A fejlettség országon belüli területi polarizációjának globális és európai trendje (Ezcurra, 2019; Heidenreich – Wunder, 2008) kelet-közép-európai régiókban hatványozottan érvényesül, ahol a centrumtárség kialakulása elmaradt, a nemzeti gazdaságok motorja pedig a fővárosi központokban koncentrálódik (Szabó, 2024). Ezzel összhangban már a bruttó hazai termék NUTS 2 (regionális) és NUTS 3 (vármegyei) szinten történő idősoros vizsgálata rámutat arra a tényre, hogy noha hazánk fejlődése jelentős volt az elmúlt mintegy két évtizedben, nem minden régió részesült egyformán a haszonból (1. ábra).

1. ábra: Magyarország régióinak egy főre jutó GDP-je (PPS) az EU-27 átlagának arányában
Figure 1: GDP per capita (PPS) in Hungary's regions in percentage of the EU-27 average

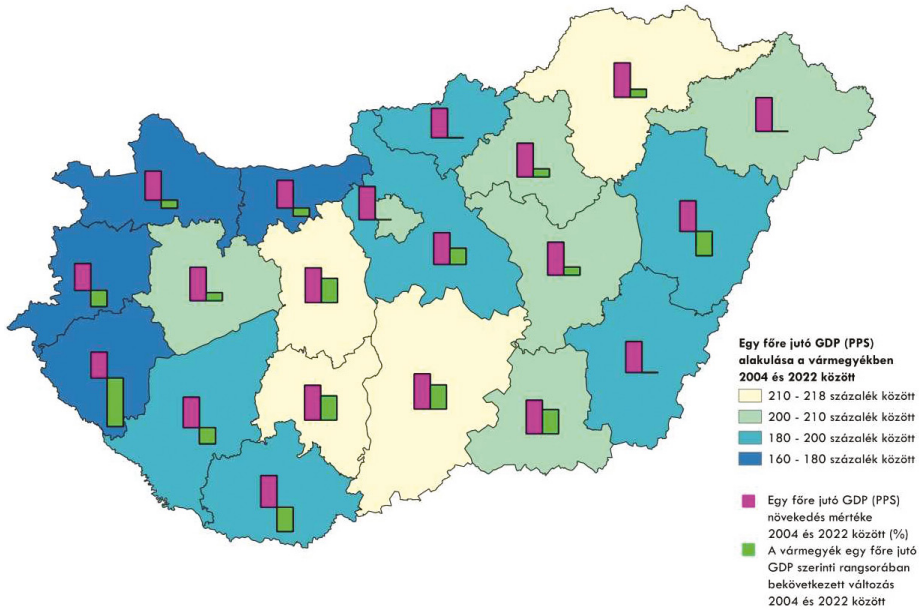

Forrás: Eurostat, 2024c alapján saját szerkesztés.
Source: edited by the authors based on Eurostat, 2024c.

Ez a mélyebb szintű területi elemzés láthatóvá teszi, hogy a magyar gazdaság régóta fennálló polarizációja, a gazdasági és társadalmi erőforrások országon belüli koncentrációja miatt a főváros és a régiók közötti fejlettségi olló tovább nyílt az utóbbi években (Medve-Bálint, 2024). A 2004 óta végbement gazdasági növekedés vármegyei szintű vizsgálata

tovább árnyalja a képet (2. ábra). Míg Budapest gazdasága 2004 és 2022 között az uniós átlag 129%-áról 158%-ra bővült, addig a központi agglomerációval határos Nógrád vármegye gazdasága ugyanezen időszakban 32%-ról mindössze 35%-ra növekedett.

2. ábra: Egy főre jutó GDP (PPS) alakulása a vármegyékben 2004 és 2022 között
 Figure 2: GDP per capita (PPS) in Hungary's counties from 2004 to 2022

Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság szerkesztése.

Source: Edited by the State Secretariat for Regional Development using data from the Hungarian Central Statistical Office.

A FEJLETTSÉG TERÜLETI POLARIZÁCIÓJA MAGYARORSZÁGON

A regionális fejlettségi különbségek, amelyeket egykor a gyors gazdasági fejlődés természetes velejárójának tekintettek, mára a kohéziós politika célrendszerében nem elfogadhatók (Rodríguez-Pose et al., 2024). A területfejlesztés célkitűzései között első helyen szerepel az egyenlő eséllyel boldogulás feltételeinek biztosítása az Európai Unió és annak tagországain, régióin belül. Ezen feltételek teljesülése, végső soron egy térség, település élıhetőségének kérdései már messze túlmutatnak a kizárólag a GDP-ben mért gazdasági fejlettség mutatószámain, és a jólét, a fenntartható fejlődés és az ellenállóképesség számos szerteágazó kritériumát is magukban foglalják (Böhme et al., 2023).

Magyarországon e területi fejlettségi különbségek kimutatására és a fejlesztéspolitikák finomhangolása céljából került felállításra a járások fejlettségi mutatórendszere, amely összesen

24, társadalmi, gazdasági, környezeti és infrastrukturális mutató összegzésével kialakított kompozit mutató útján értékeli a hazai járások fejlettségét. A mutató és a vizsgált indikátorok köre a 174 hazai járás fejlettségét már a pusztán gazdasági teljesítményre alapozott értékelés helyett egy jóval összetettebb kritériumrendszer mellett vizsgálja. A 290/2014. (XI. 26.) kormányrendelet három kedvezményezett kategória felállításával határozza meg az országos fejlettségi átlagot el nem érő 109 járás listáját. Az e kategória alá sorolt járásokban található települések köre mind a 2014–2020-as, mind pedig a 2021–2027-es programozási időszak forrásallokációjánál pozitív diszkriminációs megkülönböztetés útján juthatott többletforráshoz.¹

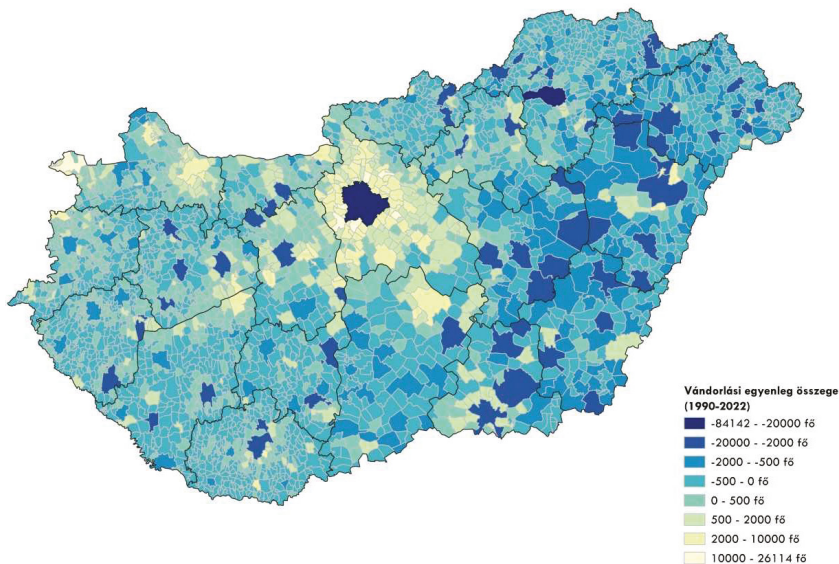
A 2013-as mérés és a 2022-es év vonatkozásában rendelkezésre álló adatok alapján végzett összehasonlító elemzés szerint 2022-ben 99 átlag alatt teljesítő járást találunk a komplex fejlettségi mutató értékeinek vizsgálatával (Mezei, 2024).

Ezek az elemzések rámutatnak arra, hogy bár 2013 és 2022 között jelentős fejlődés ment végbe nem csak országosan, de járási és települési szinten is az ország szinte minden térségében, a területi különbségek mintázata jelentősen nem változott, a különbségek a perifériális és a centrális térségek között számottevően nem csökkentek. A nagy növekedési pólusok, bár gazdasági és társadalmi kisugárzó hatásuk munkaerőpiaci vonzáskörzetükben egyre jelentősebb, nem húzzák magukkal a klasszikus elmaradott, perifériális térségeket.

A területi különbségek konzerválódása egy társadalmilag jelentősnek tekinthető folyamatra, a belső vándorlásra gyakorol érdemi hatást, amely nem csak területpolitikai relevanciával bír, de szakpolitikák széles körét érinti (3. ábra).

3. ábra: A belföldi vándorlási egyenleg összege települési szinten 1990 és 2022 között

Figure 3: Net domestic migration by settlement level from 1990 to 2022

Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság szerkesztése.

Source: Edited by the State Secretariat for Regional Development using data from the Hungarian Central Statistical Office.

Az 1990 és 2022 közötti belső népmozgási folyamatok vizsgálata láthatóvá teszi, hogy a belső vándorlás szempontjából legfontosabb gravitációs pontok a középső országrész, Budapest metropolisz térsége, valamint Közép- és Nyugat-Dunántúl bizonyos részei, beleértve a Balaton térségét. Ugyanakkor, számottevő népmozgás jelei figyelhetők meg e területi egységeken kívül, vidéki nagyvárosaink vonzáskörzeteiben is. Szinte valamennyi vármegyeszékhely körül érzékletesen kirajzolódnak azok a kisebb-nagyobb (intenzitású) munkaerőpiaci vonzáskörzetek, amelyek fő sajátossága, hogy a központi város és agglomerációja közötti, gazdasági hatékonyságot előmozdító és kölcsönösen előnyös területi funkciómegosztásban (Fujita – Krugman – Venables, 1999; Grover – Lall – Maloney, 2022) vesznek részt. Ennek megfelelően a fejlett gazdasági centrumok nyújtotta foglalkoztatási és szolgáltatási centrumok körül egyre bővülő kistéleplési kör mindennapi életét határozzák meg a centrumvárosból történő kitelepléssel és a környező térségekből történő betelepüléssel járó népmozgások. Ezzel párhuzamosan jól megfigyelhető a centrumvárosok lakosság számának csökkenése, hiszen, ahogy a statisztikai adatok mutatják, néhány megyei jogú városon kívül, mint például Kecskemét, Győr, Sopron, Tatabánya a gazdasági centrumaik jelentősen vesztek népességükből. E társadalmi folyamatok, területfejlesztési és közigazgatás-szervezési tekintetben a funkcionális várostérségek szerepének erősödését támasztják alá. A térkép ugyanakkor felhívja egy másik típusú kihívásra is a figyelmet: ez pedig kis- és középvárosaink, járásszékhely településeink és környezetük általános népesség-vesztése, mint a magyar vidék fejlődésének egyik legnagyobb problémája.

A VIDÉK ÉS A VÁROS KAPCSOLAT ERŐSÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI: A FUNKCIONÁLIS VÁROSTÉRSÉGEK ÉS A RURÁLIS TÉRSÉGI ALKÖZPONTOK

Azon felismerés hatására, hogy a hagyományos elképzeléssel szemben a városok nem szükségszerűen képeznek jóléti és fejlődési centrumot, mivel gyakran a magas népsűrűséggel összefüggő súlyos társadalmi és gazdasági kihívásokkal néznek szembe, az európai kohéziós politika az 1980-as évek végétől és az 1990-es évek elejétől kezdődően fokozatosan egyre nyitottabbá vált a többközpontú városi övezetek és a funkcionális szerepmegosztásban működő várostérségek céltudatos fejlesztésének támogatására (Atkinson – Zimmermann, 2016). Mivel a prosperáló városi centrumok esetében sem törvényszerű a fejlődésnek a környező agglomerációba történő, hólabda effektus gyanánt történő szétterjedése, olyan fejlesztési térségek intézményesítése célszerű, amelyek egy egységként tekintenek a központi városra, és az azzal szoros funkcionális kapcsolatban álló környező településekre (Rodríguez-Pose et al., 2024:4.).

A hazai népmozgási adatok elemzésén keresztül jól megjeleníthető e várostérségek magyarországi térnyerése is, azaz a munkaerőpiaci vonzáskörzetek kirajzolódása a fejlett gazdasági központok körül (Rechnitzer, 2021). Ezt a folyamatot a 2022-es népszámlálás ingázási adatainak az Eurostat (2017:13.) funkcionális várostérségek (Functional Urban Areas) azonosítására kidolgozott módszertana alapján történő vizsgálatával tudjuk a leginkább megérteni. A funkcionális várostérségek mutatórendszere segítségével lehetőségünk nyílik azonosítani és vizsgálni hazánk azon településegységeit, amelyek jellemzője, hogy

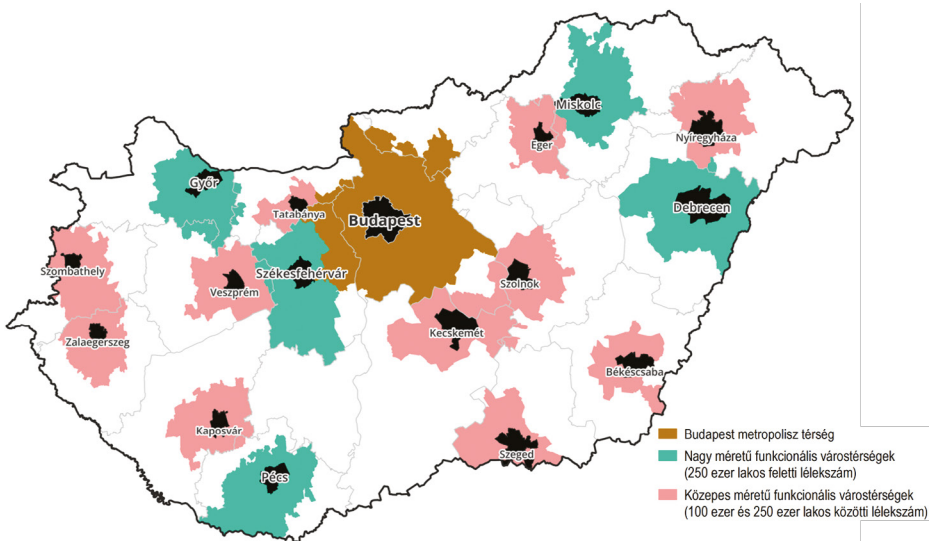
egy központi pozícióban lévő városba több környező település foglalkoztatásban álló lakosságának legalább 15%-a munkavégzési céllal napi rendszerességgel ingázik, ezáltal szerves gazdasági és társadalmi kapcsolat, illetve sajátos területi funkciómegosztás alakul ki a nagyvárosi centrum és a vonzáskörzetébe tartozó települések között.

Magyarország gazdasági és területi szempontból legmeghatározóbb gravitációs pontja és a legnagyobb egybefüggő munkaerőpiaci vonzáskörzete a főváros körül rajzolódik ki. Míg Budapest közigazgatási értelemben vett agglomerációs övezete a fővárossal együtt 81 települést foglal magába, addig funkcionális várostérségébe a 2022-as népszámlálás adatai alapján 225 település tartozik, összesen 3.040.000 főt meghaladó népességgel. E települési körből közel 267.000 főt ingázik napi rendszerességgel budapesti munkahelyére. Az érintett munkaerőpiaci vonzáskörzet már nem csak Pest vármegyére terjed ki, de belenyúlik Nógrád, Heves, Bács-Kiskun, Fejér és Komárom-Esztergom vármegyék területébe is, ahogy azt a 4. ábra szemlélteti.

A friss nemzetközi kutatások eredményei arra engednek következtetni, hogy a fejlesztéspolitika figyelmét sokáig lekötő, és a fejlődés motorjának tekintett többmillió nagyvárosok – amelyekre leginkább jellemző, hogy a kiterjedt agglomerációt magas népsűrűséggel képesek ötvözni – számos externáliától, így munkaerő-túlkínálattól, magas megélhetési költségektől, szélsőséges vagyoni és jövedelmi polarizációtól, valamint jelentős környezeti terheléstől szenvednek, amelyek a további beruházásokat költségessé és alacsony hatékonyságúakká tehetik (Dijkstra – Garcilazo – McCann, 2013; Rodríguez-Pose et al., 2024). Eből fakadóan a fejlődés, illetve a népesség- és életminőség-növekedés tekintetében a legnagyobb potenciál letéteményesei immár a közepes méretű „másodlagos városok” (Roberts, 2014; Rodríguez-Pose – Griffiths, 2021).

Magyarországon 16 közepes méretű város (Szekszárd és Salgótarján kivételével valamennyi vármegyeszékhely)² rendelkezik számottevő – 100.000 fős népességet meghaladó – vonzáskörzettel, amelyek összességükben a fővároséval nagyságrendileg megegyező népességszámot foglalnak magukba (4. ábra). A vidéki vármegyeszékhelyek közül öt megyei jogú város – Debrecen, Miskolc, Székesfehérvár, Győr és Pécs – vonzáskörzete haladja meg a 250 ezer fős össznépességet. Ezen nagyvárosok munkaerőpiaci vonzáskörzetei 467 településen összesen mintegy 1.508.000 fős népességet fednek le, több mint 139.000 munkavállaló napi rendszerességgel történő ingázása révén. A 100 és 250 ezer fő közötti népességet további 11 vármegyeszékhely munkaerőpiaci vonzáskörzete éri el. E kör összesen 551 települést, közel 1.756.000 lakost érint, több mint 141.000 lakos napi rendszerességgű ingázását előidézve.

4. ábra: A 100 ezer lakost meghaladó lélekszámú munkaerőpiaci vonzáskörzetek 2022-ben
 Figure 4: Labour market catchment areas with populations over 100,000 in 2022

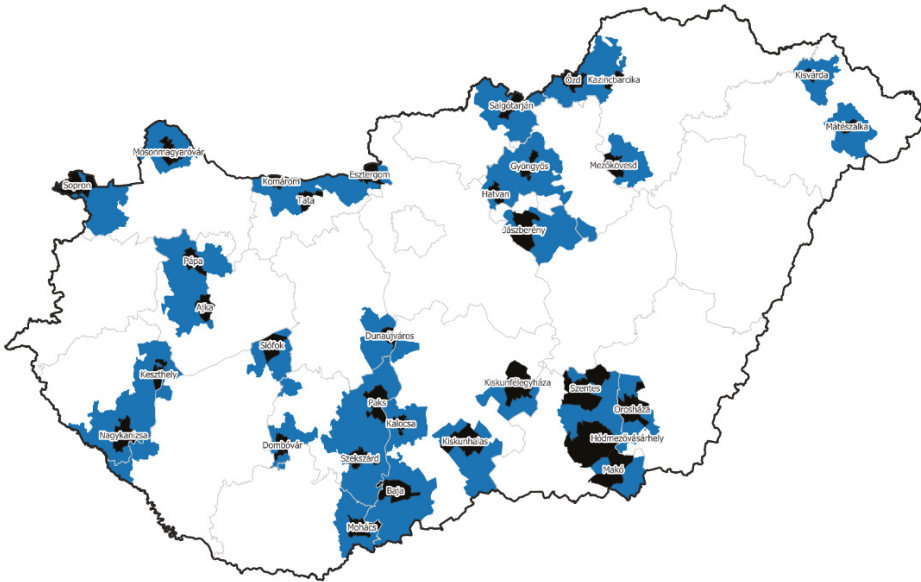

Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság szerkesztése.

Source: Edited by the State Secretariat for Regional Development using data from the Hungarian Central Statistical Office.

E nagy- és középvárosok hatókörén kívül eső térségek köre jellemzően a vidéki Magyarország azon téregyüttese, ahol a vidéki települések élhetőségének, működésének kérdése nagyszámú, 10 és 50 ezer fős lakosságú járászékhely településhez, többnyire kis- és középvárosokhoz köthető. Ingázási adatok alapján kisebb kiterjedésű vonzáskörzeteket itt is találunk: 32 város összesen 587 település irányába fejt ki munkaerőpiaci vonzó hatását, mintegy 1.639.000 fős össznépséget érintve, és 108.000 fő napi rendszerességű ingázását eredményezve (5. ábra).

5. ábra: A 100 ezer lakosnál kisebb lélekszámú munkaerőpiaci vonzaskörzetek 2022-ben
 Figure 5: Labour market catchment areas with populations below 100,000 in 2022

Forrás: a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság szerkesztése.

Source: Edited by the State Secretariat for Regional Development using data from the Hungarian Central Statistical Office.

A jellemzően kisebb települések alkotta területeken ezen centrumvárosok szerepe megkérdőjelezhetetlen a vidéki térségek népességmegtartásának elősegítésében, közszolgáltatásokkal való ellátásában, a helyben rendelkezésre álló munkalehetőségek biztosításában, valamint a vidéki életminőség fejlesztésében (Leeuwen – Rietveld, 2011). Méretüknél és költségvetési mozgásterüknél fogva ugyanakkor az ezen településekben rejlő lehetőségek kiaknázása nagy mértékben kitett a központi kormányzati forrás-allokáció irányába (Roberts, 2014:95–101.). Helyzetük, kihívásaik megértéséhez, fejlesztési igényeik megismeréséhez és potenciális jövőbeli szerepük meghatározásához további elemzések lefolytatása szükséges.

Ezek a demográfiai folyamatok arra is ráirányítják a figyelmet, hogy az országot egymással szorosan összefüggő, komplex társadalmi, gazdasági, természeti és kulturális folyamatok tagolják olyan területi egységekre, amelyek alkotóegységei (települései) között ezen folyamatok által meghatározott kapcsolódások állnak fenn.

A fenti funkcionális városkörzet-kategóriákba tartozó, jelentős belső interdependenciával rendelkező térségek térhasználati összefüggéseinek megértése segíthet a 2023. évi CII. területfejlesztési törvényben definiált együtt kezelendő térségek azonosításában. Ugyanakkor a hazai településhálózati összefüggések és az ország járásokra épülő közigazgatási-szervezés sajátosságai a munkaerőpiaci ingázás mellett egyéb vizsgálati paraméte-

rek (pl. iskolai ingázási szokások, köz- és piaci szolgáltatások igénybevétele) vizsgálatát is szükségessé teszik.

Ezek az elemzések hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a jövő területi és ágazati fejlesztés-politikai stratégiáiban, és azok beavatkozásaiban, továbbá a 2028 utáni fejlesztéspolitikai programokban a place-based (Barca et al., 2012) szemlélet a jelenleginél sokkal szélesebb teret kapjon.

A funkcionális térségek megközelítése megkérdőjelezi a hagyományos város és vidék megkülönböztetést a fejlesztéspolitikai értelemben, helyette a város és vidék vagy a városi-nyos térségek térkategoróriái kerülnek előtérbe.

ÖSSZEGZÉS

A hazai gazdaság Magyarország uniós csatlakozása óta és különösen az elmúlt bő egy évtizedben jelentős mértékben fejlődött, de önmagában a gazdasági bővülés nem hozott automatikus megoldásokat a periférikus térségek felzárkóztatásában, a területi különbségek átrendeződése figyelhető meg a fejlett gazdasági centrumok vonzáskörzetébe tartozó és azokon kívül eső települések kategóriáiban.

Azok a társadalmi folyamatok, amelyek a gazdaságilag fejlett centrumtérségek (a főváros és néhány további regionális gazdasági centrum) közvetlen környezetében (munkaerőpiaci vonzáskörzeteiben) és azok kisugárzó hatása miatt szélesebb földrajzi értelemben (a rurális térségekben és a perifériákon) is bekövetkeztek, a hazai fejlesztéspolitikák újragondolását igénylik a jövőben. Mind a gazdaságilag fejlett térségek túlnépesedéséből és a szuburbanizációs folyamatokból fakadó közszolgáltatási és infrastrukturális kapacitás-túlterheltség, mind pedig ennek ellenpólusaként vidéki térségek kiürülése és elnéptelenedése célzott, ágazati intézkedések összehangolásával megvalósuló, területi fókuszú beavatkozásokat igényel.

Bár a 2021–2027-es programozási időszak keretei több tekintetben már csak kötött mozgásteret biztosítanak új tervezési, finanszírozási és programvégrehajtási módszerek bevezetésére, az új, terület-specifikusabb és a fenti társadalmi és gazdasági folyamatok kezelésére alkalmas eszközök megalapozása elengedhetetlen. Ezt a munkát a megújult, 2023. évi CII. számú területfejlesztési törvény több új szabályozási eszköz bevezetésével is támogatja.

JEGYZETEK

- 1 A kedvezményezett kategóriákba tartozó járáások fejlesztése az európai uniós forrásoknak a pályázók közötti allokációja során élvez prioritást.
- 2 Habár a 2022-es népszámlálás eredményei alapján Eger lakossága (49.182 fő) szűken elmaradt a középvárosi besorolás 50 ezer fős népességi kritériumától, térségi jelentőségének figyelembevételével jelen tanulmányban középvárosnak tekintjük.

IRODALOMJEGYZÉK

- Atkinson, Rob – Zimmermann, Karsten: *Cohesion Policy and Cities: An Ambivalent Relationship*, in: Piattoni, Simona – Polverari, Laura (eds.): *Handbook on Cohesion Policy in the EU*, Cheltenham, 2016, 413–426. <https://doi.org/10.4337/9781784715670.00042>
- Barca, Fabrizio – McCann, Philip – Rodríguez-Pose, Andrés: *The Case For Regional Development Intervention: Place-Based Versus Place-Neutral Approaches*, *Journal of Regional Science*, 2012/1, 134–152. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2011.00756.x>
- Böhme, Tim – Hagemann, Kristi – Ivanov, Bozhidar – Marinović, Paola – Zillmer, Sabine: *Cohesion policy benchmarks beyond GDP to better reflect well-being standard of living*, Brussels, 2023. <https://data.europa.eu/doi/10.2863/38442>
- Cairncross, Frances: *The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives*, Boston, MA, 1997.
- Caragliu, Andrea – Nijkamp, Peter: *Space and Knowledge Spillovers in European Regions: The Impact of Different Forms of Proximity on Spatial Knowledge Diffusion*, *Journal of Economic Geography*, 2016/3, 749–774. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbv042>
- Crucitti, Francesca – Lazarou, Nicholas-Joseph – Monfort, Philippe – Salotti, Simone: *Where Does the EU Cohesion Policy Produce Its Benefits? A Model Analysis of the International Spillovers Generated by the Policy*, *Economic Systems*, 2023/3, 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2023.101076>
- Dijkstra, Lewis – Garcilazo, Enrique – McCann, Philip: *The Economic Performance of European Cities and City Regions: Myths and Realities*, *European Planning Studies*, 2013/3, 334–354. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.716245>
- Ezcurra, Roberto: *Regional Disparities and Within-Country Inequality in the European Union*, *Revista de Economía Mundial*, 2019/51, 139–161. <https://doi.org/10.33776/rem.v0i51.3907>
- Fujita, Masahisa – Krugman, Paul – Venables, Anthony J.: *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*, Cambridge, MA, 1999. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6389.001.0001>
- Grover, Arti – Lall, Somik – Maloney, William: *Place, Productivity, and Prosperity: Revisiting Spatially Targeted Policies for Regional Development*, Washington, DC, 2022. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1670-3>
- Heidenreich, Martin – Christoph Wunder: *Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe*, *European Sociological Review*, 2008/1, 19–36. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm031>
- Leeuwen, Eveline S. Van – Rietveld, Piet: *Spatial Consumer Behaviour in Small and Medium-Sized Towns*, *Regional Studies*, 2011/8, 1107–1119. <https://doi.org/10.1080/00343401003713407>
- Medve-Bálint Gergő: *Területi egyenlőségek és uniós támogatások Magyarországon*, in: Bíró-Nagy András – Medve-Bálint Gergő (szerk.): *20 év az Európai Unióban – Magyarország uniós tagságának közpolitikai mérlege*, Budapest, 2024, 193–212.
- Mezei Katalin: *Kedvezményezett térségek a hazai területfejlesztésben*, *Comitatus*, 2024/250, 185–196. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2024.34-250>
- Nyikos, Györgyi – Soós, Gábor: *The Hungarian Experience of Using Cohesion Policy Funds and Prospects*, in: Musiałkowska, Ida – Idczak, Piotr – Potluka, Oto (eds.): *Successes & Failures in EU Cohesion Policy: An Introduction to EU Cohesion Policy in Eastern, Central, and Southern Europe*, Warsaw, 2020, 119–142. <https://doi.org/10.1515/9788395720451-007>
- O’Brien, Richard: *Global Financial Integration: The End of Geography*, London, 1992.
- Ohmae, Kenichi: *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*, New York, NY, 1990.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi politika*, Budapest, 2016. <https://doi.org/10.1556/9789630598293>

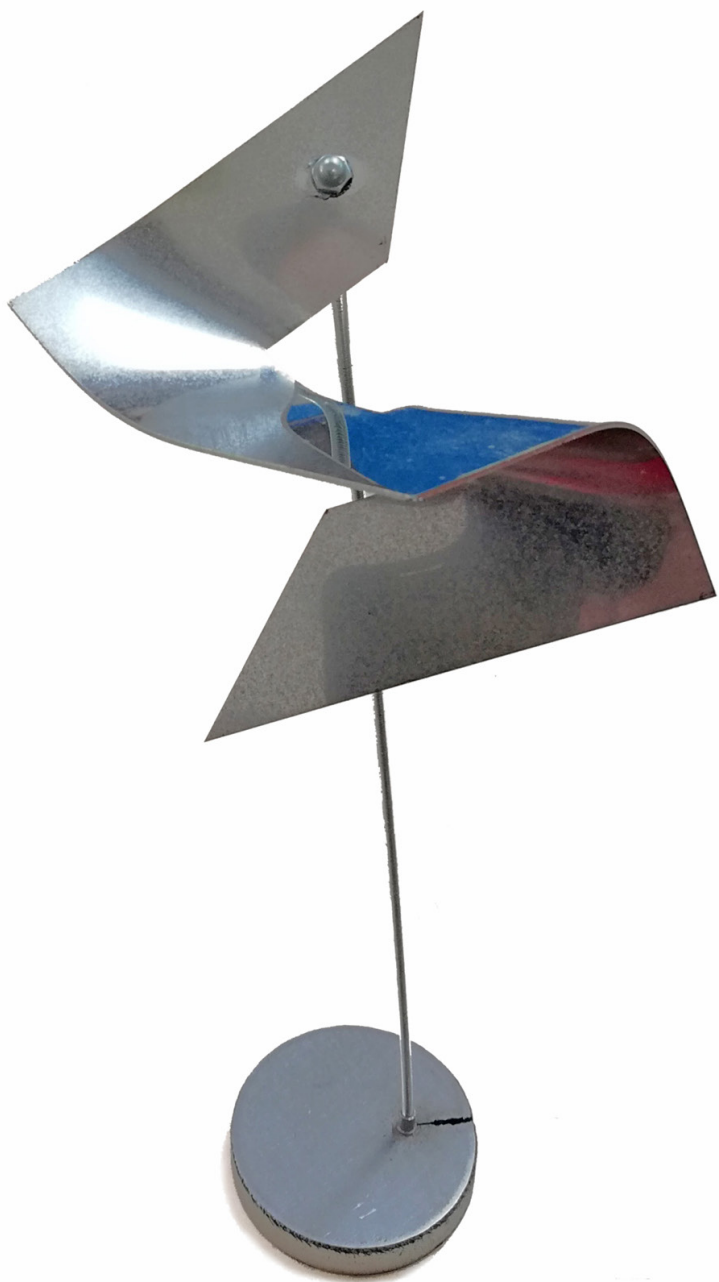
- Rechnitzer János: *A nagyvárosi fejlődés sajátosságai*, in: Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021, 17–31.
- Roberts, Brian H.: *Managing Systems of Secondary Cities: Policy Responses in International Development*, Brussels, 2014. Elérhető: [https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/1d%20\(i\)%20-%20Managing%20Systems%20of%20Secondary%20Cities%20Book_low_res.pdf](https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/1d%20(i)%20-%20Managing%20Systems%20of%20Secondary%20Cities%20Book_low_res.pdf) (Letöltés ideje: 2024.07.18.)
- Rodríguez-Pose, Andrés – Bartalucci, Federico – Lozano Gracia, Nancy – Davalos, Maria Eugenia: *Overcoming Left-Behindness: Moving beyond the Efficiency versus Equity Debate in Territorial Development*, Washington, DC, 2024. Elérhető: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099224303262426681/IDU17dc414d91a08a142ad1a8da1e2c5bf4ade41> (Letöltés ideje: 2024.07.15.)
- Rodríguez-Pose, Andrés – Crescenzi, Riccardo: *Mountains in a Flat World: Why Proximity Still Matters for the Location of Economic Activity*, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2008/3, 371–388. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsn011>
- Rodríguez-Pose, Andrés – Griffiths, Jamie: *Developing Intermediate Cities*, *Regional Science Policy & Practice*, 2021/3, 441–457. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12421>
- Szabó Pál: *Kelet-Közép-Európa főbb térszerkezeti jellemzőinek stabilizálódása*, *Comitatus*, 2024/250, 125–135. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2024.34-250.125>

JOGSZABÁLYOK

- 2023. évi CII. törvény a területfejlesztésről.
- 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járáások besorolásáról.

INTERNETES FORRÁSOK

- European Commission: *Ninth report on economic, social and territorial cohesion*, Luxembourg, 2024. Elérhető: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/reports/cohesion9/9CR_Report_FINAL.pdf (Letöltés ideje: 2024.07.03.)
- Eurostat: *GDP and main aggregates- international data cooperation annual data*, 2024b. https://doi.org/10.2908/NAIDA_10_GDP
- Eurostat: *Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions*, 2024c. https://doi.org/10.2908/NAMA_10R_3GDP
- Eurostat: *Methodological manual on city statistics – 2017 edition*, 2017. <https://data.europa.eu/doi/10.2785/708009>
- Eurostat: *Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates*, 2024a. https://doi.org/10.2908/PRC_PPP_IND
- Ferreira, Elisa: *Speech at the opening ceremony of the 9th Cohesion Forum*, Brussels, 2024. Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_24_1978 (Letöltés ideje: 2024.07.04.)

Kovács Tamás (H)

MEZEI KATALIN

Kedvezményezett térségek a hazai területfejlesztésben

Beneficiary regions in Hungarian territorial development

SZERZŐ:

MEZEI KATALIN, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar Területi Tudományi és Vidékfejlesztési Tanszék, mezei.katalin@sze.hu, ORCID: 0000-0002-7099-646X

JEL kód: R58

Kulcsszavak: kedvezményezett térségek • területpolitika • területfejlesztés

Absztrakt: A hazai kedvezményezett térségek vizsgálata első ránézésre idegennek tűnik Rechnitzer János munkásságától, hiszen konkrétan ezzel a témával nem foglalkozott pályafutása alatt. Ugyanakkor a területi politika elmélete, Európai unió és hazai gyakorlata az egyik meghatározó kutatási területe volt, Területi politika (Rechnitzer – Smahó, 2011) című könyve a mai napig tankönyvként funkcionál a regionális tudományi képzéseken. Márpedig az európai területi politika elsődleges célja a Lisszaboni szerződés 174. cikke alapján a gazdasági, társadalmi és területi kohézió erősítése, vagyis az egyes régiók fejlettségbeli különbségeinek csökkentése, különös tekintettel a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók lemaradásának mérséklésére. A kedvezményezett térségek területpolitikai szerepének vizsgálata tehát indokoltnak tűnik hazánkban, ahol a 2022-es egy főre jutó GDP érték alapján a legfejlettebb és legfejletlenebb régió között több, mint háromszoros a különbség. Tanulmányunkban – professor úr idézett művéből inspirálódva – rendszerszemléletű megközelítést alkalmazunk, azt vizsgáljuk, hogyan illeszthető be a kedvezményezett térségek problematikája a területi fejlődést befolyásoló alrendszerek működésébe, illetve javaslatot teszünk a továbblépés lehetséges irányaira.

AUTHOR:

KATALIN MEZEI, Associate Professor, Széchenyi István University, Faculty of Agricultural and Food Sciences Department of Regional Science and Rural Development, mezei.katalin@sze.hu, ORCID: 0000-0002-7099-646X

JEL Code: R58

Keywords: beneficiary regions • territorial policy • regional development

Abstract: At first glance, it seems that the study of beneficiary regions in Hungary is not related to the work of János Reznitzer, who did not specifically deal with this topic during his career. However, his main research area was territorial policy theory and practice in the EU and Hungary, and his book on territorial policy (Reznitzer – Smabó, 2011) is still used as a textbook in regional science courses. The primary objective of European territorial policy, as set out in Article 174 of the Lisbon Treaty, is to strengthen economic, social and territorial cohesion, i.e. to reduce disparities between the levels of development of the various regions, with particular attention to the least favoured regions. Therefore, it seems appropriate to examine the role of the beneficiary regions in territorial policy in our country, where, according to the 2022 figures, the gap between the most and least developed regions in terms of GDP per capita is more than three times greater. In this paper, inspired by the work cited by Professor Reznitzer, we take a systems approach, examine how the issue of beneficiary regions can be integrated into the functioning of the subsystems that influence territorial development, and suggest possible ways forward.

BEVEZETÉS

A kedvezményezett térségekkel foglalkozó hazai szakirodalom döntően a területi lehatárolás módszertani kérdéseivel foglalkozik. A lehatárolások változásának mérőföldköveiről több szerző is közölt átfogó képet történeti megközelítésben (Faluvégi, 1995; Nagy, 2011; Péntes, 2015). Jóval kevesebb publikáció szól a kedvezményezett térségek támogatáspolitikai szerepéről, illetve annak értékeléséről (VÁTI, 2009). Pedig a kedvezményezett térségek (és települések¹) kijelölésének jelentőségét éppen az adja, hogy jogszabályban (2023. évi CII. törvény a területfejlesztésről, illetve korábban 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről) deklaráltan fejlesztéspolitikai célterületként, támogatáspolitikai beavatkozási egységként kerülnek definiálásra. Éppen ezért indokoltnak tűnik szélesebb kontextusban vizsgálni a kedvezményezett térségek helyét és szerepét a területfejlesztésben. Tanulmányunkban először rövid történeti áttekintés nyújtunk a kedvezményezett térségi besorolások főbb jellemzőinek alakulásáról, majd értékeljük a jelenlegi helyzetet. A vizsgálat keretét részben a területi fejlődést elősegítő alrendszerek jelentik, másrészt a több, mint egy évtizede változatlan lehatárolási módszertannal kapcsolatban fogalmazunk meg kritikai észrevételeket.

KEDVEZMÉNYEZETT TÉRSÉGEK MAGYARORSZÁGON

A mai értelemben vett kedvezményezett térségeket a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény definiálta először, és bár azóta többször módosult a lehatárolás alapjául szolgáló tércategória, az alkalmazott módszertan és a vonatkozó jogszabály is, maga a fogalom meglepően stabil maradt, érdemben alig változott. A 2023. évi CII. törvény szerint az érvényes területfejlesztési célok figyelembevételével, statisztikai jellemzők alapján meghatározott térségek köre tartozik ebbe a kategóriába, amelyek közigazgatási területén megvalósítani tervezett fejlesztési programok és projektek pénzügyi, gazdasági ösztönzőkkel kiemelten támogathatók.

Az 1. táblázat rövid áttekintést nyújt 1986 óta az egyes időszakokban alkalmazott kedvezményezett térségi besorolások főbb jellemzőinek változásáról. A kezdőpont azért 1986, mert ekkor alkottak először jogszabályt (2015/1986. /XI.5./ Mt. Sz. határozat) az addigra Magyarországon is elismerten létező elmaradott térségek lehatárolására vonatkozóan. Az időbeli szakaszolás részben önkényes, hiszen valójában az egyes időszakokon belül is több változtatás történt (Pénzes, 2015), viszont a rendszerszintű vizsgálathoz szükséges legfontosabb szempontok áttekintésére alkalmas.

1. táblázat: A kedvezményezett térségi besorolások főbb jellemzői Magyarországon 1986-tól napjainkig
 Table 1: Main characteristics of beneficiary regional classifications in Hungary from 1986 to the present

Időszak	1986–1995	1996–2006	2007–2013	2014–
Jogszabály	84/1993. (XI.11.) OGY határozat (utolsó)	30/1997. (IV. 18.) OGY határozat	67/2007. (VI.28.) OGY határozat	290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet
Lehatárolás alapja	település	kistérség	kistérség	járás
Típusjelleg	tematikus/strukturális	tematikus/strukturális	fejlettségi alapú	fejlettségi alapú
Módszertan	diszkriminanciaanalízis és pontozás	többször módosított, típusonként eltérő	5 mutatószám csoport, pontozás	4 mutatószám csoport, normalizálás
Források	1992-től Területfejlesztési Alap	hazai decentralizált területfejlesztési források, majd EU-s is	EU-s források + 2010-ig hazai is	EU-s források + 2019-től hazai is (MFP)

Forrás: saját szerkesztés.
 Source: edited by the author.

Az 1. táblázat tanúsága alapján az egyes szempontok szerinti jellemzők nem azonos szakaszhatárokon változtak. Fontos látni, hogy elmaradottság szerinti kedvezményezetti besorolás

rolás már az 1996. évi területfejlesztési törvény előtt is létezett, csak akkor még a lehatárolás alapját képező térkategória kizárólag a település volt. 1996-tól a kedvezményezetti besorolás elsődlegesen az alsó középszinthez kötődik, és csak kiegészítő jelleggel kapcsolódnak hozzá települések. 1996–2013 között kistérségi alapú a lehatárolás, igaz közben a kistérségek fejlődéstörténete sajátos utat járt be (a céltársulásoktól kezdve, a területfejlesztési társulásokon át, a többcélú kistérségi önkormányzati társulásokig), amit a KSH a NUTS4² szintű lehatárolásban több lépésben le is követett, és a szabályozókban is érvényesítettek. 2014-től kedvezményezett járásokról beszélünk, tehát területfejlesztési helyett államigazgatási lett a lehatárolás területi kerete, hiszen a járás területfejlesztési és közigazgatási szerepköre akkor még kialakulóban volt. Beszédese az is, hogy 2007-ig a jogalkotó puha szabályozóban (OGY határozat) deklarálta a lehatárolás szabályait, ettől kezdve, viszont rendeleti úton szabályoz. A tipizálás jellegében is 2007-ben állt be jelentős változás. Az előtt ugyanis strukturális kategóriákat használtak, ahol a tematizálás alapja az EU kohéziós politikájának aktuális központi célterületi struktúrája (pl. mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei) volt. 2007-től viszont a kategorizálás már fejlettségi alapú.³ Módszertan tekintetében speciálisan a magyar térszerkezeti sajátosságokra kidolgozott megoldásról 2007 óta beszélhetünk, az előtt az EU-s, OECD-s ajánlások szerepe meghatározó jelentőséggel bírt a lehatárolás során. A vizsgált időszakban az alkalmazott statisztikai eljárás is sokat változott, amiről Pénzes (2015) részletesen beszámol.

Ha távolabbról tekintünk a kedvezményezett térségekre, érdemes megnézni hogyan illeszkedik a témakör a területfejlesztés alrendszeréhez (1. ábra). Rechnitzer – Smahó (2016:28–29.) szerint a területpolitika a jövőt alakítani kívánó cselekvések irányait, céljait, az azokhoz vezető utak kijelölését jelenti, a fejlesztés viszont a rendszerek alakítását, módosítását, a szabályozási keretek meghatározását, az eszközök kijelölését, az intézményi keretek és működési mechanizmusok ajánlását foglalja magába. Vagyis, Faragó (1994:25.) nyomán azt mondhatjuk, hogy a területfejlesztés a térhasználat tudatos irányítását jelenti, ami így az irányítási rendszerekhez hasonlóan 1) területpolitikai, 2) szabályozási, 3) szervezeti/intézményi és 4) az eszközöket tartalmazó alrendszerekből áll.

1. ábra: A területfejlesztés alrendszerei
Figure 1: Subsystems of territorial development

Forrás: saját szerkesztés Faragó, 1994 alapján.
Source: Own editing based on Faragó, 1994.

Célmeghatározás tekintetében a kedvezményezett térségek hatályos szabályozása nem ad túl sok támpontot arról, vajon mi is a döntéshozó szándéka ezzel a beavatkozási egységgel. Itt nem is csak a területfejlesztésben klasszikus hatékonyság vs. méltányosság dilemmáról van szó, hiszen a Barca jelentés (2009) óta a kettő jól megfér egymás mellett az EU kohéziós politikájában. A jogosultsági kritériumokba fejlettségi szinttől függetlenül minden térség belefér, csupán a differenciált társfinanszírozási ráta utal a rászorultság mértékére – nem megelégedezve arról, hogy a területpolitika tradicionális feladata mégis csak a területi kiegyenlítődés elősegítése. A hazai szabályozó környezet ismeretében azonban nem világos, mi is a cél a kedvezményezett térségekkel, és azok hogyan illeszkednek a területfejlesztés rendszerébe. A fogalom meghatározás nagyon általános, nincs konkrét forrás, ami kizárólag erre a célra lenne felhasználható, hiszen az ebbe a kategóriába tartozó járások fejlesztése csupán az európai uniós források pályázók közötti elosztása során élvez prioritást. Konkrét beavatkozási cél hiányában az alkalmazott mutatószám komplex – bár összetett – mégis általános képet ad a járások fejlettségéről/fejletlenségéről. Támogatáspolitikai szempontból ezen módszer előnye, hogy a kvázi normatív elosztás révén előre nem szűkíti le a potenciális pályázók körét, a felhasználás hatékonysága azonban kérdéses. A mutatószámok célzott kiválasztásával a módszertan specifikált célrendszerhez is könnyen optimalizálható lenne, viszont az az érintettek körét előre leszűkítené, ami ugyan pénzügyi forráskoncentrációs szempontból üdvözlendő, viszont forrásvezérelt tervezési gyakorlatban üthet vissza.

A jogszabályi háttér vizsgálata során érdemes a legmagasabb szintről indulni. Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről fontos kiindulópontot jelentett a területfejlesztés intézményesülése szempontjából, ugyanakkor maradtak hiátusok, amiket sem a törvény módosításai során, sem más jogszabályok keretében azóta sem sikerült megoldani. Ahogy korábban már jeleztük, a kedvezményezett térségek definíciója tekintetében az új területfejlesztési törvény (2023. évi CII. tv) nem hozott érdemi változásokat, és – a várakozásokkal ellentétben – a vidékfejlesztés kérdéskörét továbbra is érintetlenül hagyta. Ennek a témának szempontjából azért van nagy jelentősége, mert a kedvezményezett térségek között mindig is túlerepresentáltak voltak a vidéki térségek, így akár az is indokolt lenne, ha a két szakpolitika közös feladatként tekintene rájuk. Vidékfejlesztési törvény hiányában az együttműködés konkrét kereteinek kialakítása időigényes tanulási folyamatot feltételez, de a jelenleg agrár ágazati irányítás alatt álló vidékfejlesztésben a területi szempontok, területpolitikai célok hatékonyabb érvényesítése mindenképpen elvárható lenne. Meg kell jegyeznünk, hogy a területfejlesztés és a vidékfejlesztés közti érdemi kommunikáció hiánya nemcsak magyar sajátosság – az EU-s gyakorlat sem példamutató. Ugyanakkor EU-s szinten tapasztalható némi előrelépés ezen a téren, az Európai Bizottság által 2021-ben „Hosszú távú jövőkép a vidéki területek számára” címmel meghirdetett program (EC, 2021) kapcsán. A program egyik meghatározó eleme a vidékfejlesztési paktum, amely a helyi szintű érdekelt szereplők bevonását szorgalmazza a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megerősítésébe, valamint a vidéki közösségek közös törekvéseink érvényesítésébe. A program másik eleme a cselekvési terv, amelynek középpontjában a fenntartható, koherens és integrált vidékfejlesztés támogatása áll, amelynek végrehajtásában a közös agrárpolitika és a kohéziós politika egyaránt szerepet kell, hogy kapjon (Brucker, 2023:116.).

A kedvezményezett térségi besorolással kapcsolatban az intézményrendszer áttekintése során az adekvát területi szint meghatározásával célszerű kezdeni. Elvileg az alsó középszin-

ten három NUTS kompatibilis tércategória is rendelkezésre állna. Közülük csak a vármegye rendelkezett több százéves hagyományokkal, de a szocializmus tapasztalatai éppen támogatáspolitikai szempontból nem tették szalonképpé. A Régiók Európájában támogatáspolitikai beavatkozási egységként a NUTS2 és a NUTS4 szint került definiálásra – előbbi a kohéziós politikában, utóbbi a vidékfejlesztésben (igaz ez nem kistérségi, hanem LEADER alapon). Ezeknek a NUTS szinteknek Magyarországon nem volt történelmi hagyománya, kialakulásuk során regionalizációs és regionalizálódási folyamatok egyszerre zajlottak. A regionalizációt a NUTS kompatibilitás biztosítása indokolta, míg a regionalizálódási törekvések mögött az Előcsatlakozási Alapokhoz kapcsolódó forrásmaximalizálási szándék mutatkozott meg. A NUTS2 esetében az előbbi, míg a NUTS4 esetében az utóbbi bizonyult erősebbnek. Mivel a kohéziós források 2014-ig deklaráltan régiós szinten érkeztek, logikus megoldásnak tűnik a kiegészítő jellegű, kedvezményezett térségeket támogató források elosztásánál a kistérségi, majd járási szint kijelölése. Ugyanakkor ez is arra utal, hogy a döntéshozó eredeti szándéka a hazai területfejlesztési források célzott elosztása lehetett.

Az eszközrendszeren belül a kedvezményezett térségekkel kapcsolatban is érdemes elkülönülten kezelni a közvetlen és a közvetett eszközöket. A közvetlen eszközök között a területi tervezés vonatkozásában korábban már kifejtettük nézetünket a beavatkozási célrendszer konkretizálása és a forrásvezérelt tervezés közti összefüggés kockázatáról. A kedvezményezett térségek által konkrétan felhasználható források tekintetében megállapíthatjuk, hogy 2010-ig egy összetett, jelentős mértékben decentralizált elosztású, hazai költségvetésből származó forrásrendszer állt rendelkezésre az elmaradott térségek és települések támogatására, amit az uniós csatlakozási folyamattal párhuzamosan EU-s források is kiegészítettek. 2010 után érdemi hazai területfejlesztési forrás nem maradt, az EU-s források felhasználása került előtérbe. Mivel azonban az EU-s források felhasználása során a hazai területfejlesztési prioritások csak korlátozottan érvényesíthetők, a kisléptékű infrastruktúra fejlesztésben 2019-re már olyan hiátusok keletkeztek – elsődlegesen éppen a vidéki terekben –, ami szükségessé tette azok hazai forrásokkal (Magyar Falu Program) való kezelését. A Magyar Falu Programmal kapcsolatban a döntéshozó szándéka dicséretes, ugyanakkor a megvalósítással kapcsolatban némi kritika is megfogalmazható. Egyrészt nem szerencsés az elnevezés, hiszen minden 5000 fő alatti népességgel rendelkező település jogosult a pályázatra, ami azt jelenti, hogy a magyar városállomány mintegy 30%-a is részt vehet a programban, és a tapasztalatok szerint ki is szorítja onnan a valóban községi jogállású településeket. Célszerűbb lenne a résztvevői kört jobban lefedő elnevezés alkalmazása. Továbbá, mivel a kedvezményezett körben találunk 5000 fő feletti településeket is, megfontolandó egy rájuk szabott, kisváros fejlesztési program elindítása is. A másik probléma a Magyar Falu Programmal, hogy gyakorlatilag az EU-s vidékfejlesztési forrásból (Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap – EMVA) finanszírozott LEADER-program versenytársaként működik, sőt az egyszerűbb adminisztráció okán sorra csábítja át a potenciális pályázókat; ergo nem hiányt pótol, hanem párhuzamosságot teremt. Összességében az EU-s forrásokat kiegészítő, hazai, decentralizált elosztású forrás(ok) bevezetése javasolható. Elméletileg az új területfejlesztési törvényben definiált Területfejlesztési Alap megfelelő forrás lehet a mindenkori területfejlesztési célok megvalósítására, amibe belefért a kedvezményezett térségek célirányos támogatása is. A közvetett eszközök között elsődlegesen a helyi iparűzési adó, illetve ahhoz kapcsolódóan az adóerőképesség és Szoli-

daritási hozzájárulás szabályozásának módosítása tűnik olyan potenciális eszköznek, ami akár a kedvezményezett térségek támogatásában is felhasználható.

A KEDVEZMÉNYEZETT JÁRÁSOK FEJLETTSÉGI MUTATÓINAK ALAKULÁSA 2010-TŐL NAPJAINKIG

Magyarországon a területi fejlettségi különbségek kimutatására került kialakításra a járások fejlettségi mutatórendszere, amely 4 mutatószám csoportba sűrítve összesen 24, társadalmi, gazdasági, környezeti és infrastrukturális mutató összegzésével kialakított kompozit mutató révén értékeli a hazai járások fejlettségét. A 290/2014. (XI. 26.) kormányrendelet három kedvezményezetti kategória felállításával határozza meg az országos fejlettségi átlagot el nem érő 109 járás listáját. Az e kategória alá sorolt járásokban található települések köre mind a 2014–2020-as, mind pedig a 2021–2027-es programozási időszak forrásallokációjánál pozitív diszkriminációs megkülönböztetésben részesült (Mayer-László, 2024:175–176.).

Mivel a kedvezményezett járások besorolását, lehatárolásuk módszertanának felülvizsgálatát hagyományosan az O(F)TK megújításával párhuzamosan végzi el a szakpolitika, viszont az EU jelenlegi költségvetési periódusához kapcsolódóan nem került sor új OFTK elfogadására, a következő programozási időszakra készülve nagyon is indokoltnak tűnik vizsgálni a jelenleg alkalmazott indikátorhalmaz és statisztikai eljárás használhatóságát.

A 2013-as mérés óta e komplex fejlettségi mutató értékeiben bekövetkező változások vizsgálatára az egyes indikátorok friss adatainak segítségével, illetve bizonyos módosítások mellett nyílik lehetőségünk, mivel vannak elavult, fejlettséget már nem mérő, területileg nem differenciáló mutatók (pl. urbanitás/ruralitás indexe; rendszeres hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya); valamint olyan mutatók, amelyek gyűjtésében, háttérben jogszabályi változások következtek be (pl. aktív korúak ellátásában részesítettek; önkormányzatok helyi adóbevétele). Vannak olyan mutatók is, amelyek felvétele indokolt lett a mutatókészletbe (pl. alapvető oktatási és egészségügyi alpinfrastruktúrához helyben hozzáférő lakosság). Az ilyen típusú átalakítások szükségességére korábban már Jakobi (2004) is felhívta a figyelmet.

A járások egymáshoz viszonyított fejlettségében bekövetkezett változások elemzése így a 2013-as és a 2022-es adatok összehasonlíthatósága miatt 3 tematikus csoportba sorolva, 23 mutató vizsgálatával, normalizált csoport-indikátorokból képzett átlagolt komplex mutató útján történhet meg.

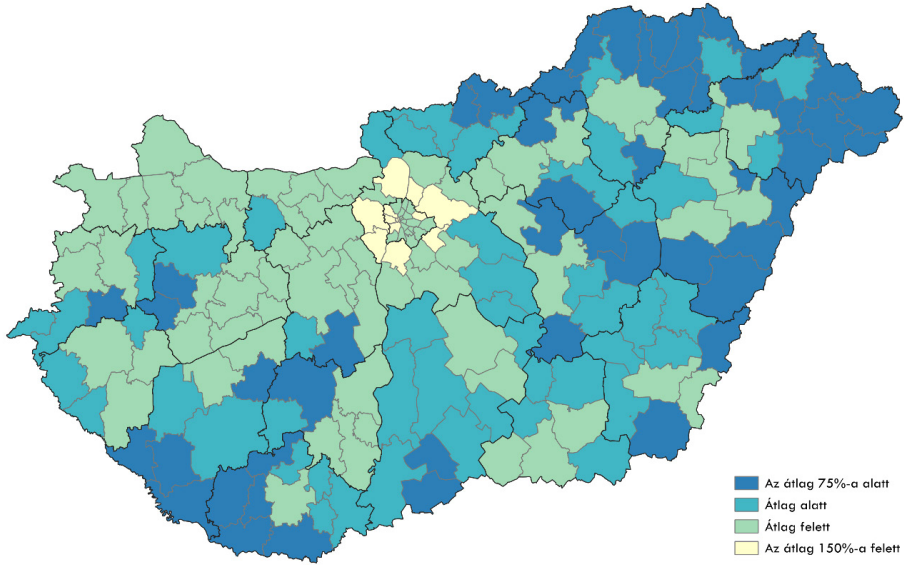
2. táblázat: A járáások fejlettségének vizsgálatához használt komplex mutató adattartalma
 Table 2: Components of the composite indicator used for district classification

I. Társadalmi és szociális helyzet	1.	Halálozási ráta (az ezer lakosra jutó halálozások száma) (az utolsó öt év átlaga), ‰ (2017–2021)
	2.	Belföldi vándorlási különbözet ezer lakosra (az utolsó öt év átlaga), fő (2017–2021)
	3.	Tízezer 0-2 éves állandó lakosra jutó bölcsődei ellátást és napközbeni gyermekfelügyelet szolgáltatást nyújtó férőhelyek száma, db (2021)
	4.	Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek aránya a 0-24 éves állandó népességből, % (2021)
	5.	Foglalkoztatást helyettesítő támogatásban vagy települési támogatásban részesítettek ezer 15 éves és idősebb állandó lakosra jutó száma, fő (2021)
	6.	Születéskor várható élettartam férfi járásonként, 2019–2021 évek átlaga
	7.	Születéskor várható élettartam nő járásonként, 2019–2021 évek átlaga
II. Gazdasági és foglalkoztatási helyzet	8.	Az egy állandó lakosra jutó SZJA-alapot képező jövedelem, ezer Ft (2021)
	9.	A természetes személyek által üzemeltetett személygépkocsik kor szerint súlyozott ezer lakosra jutó száma, db (2021)
	10.	Legalább érettségizettek aránya a 18–X éves népességben
	11.	Nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú állandó népességből (éves átlag), % (2021)
	12.	Tartósan – legalább 6 hónapja folyamatosan – nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú állandó népességből, % (2021)
	13.	A legfeljebb általános iskolát végzett nyilvántartott álláskereső aránya, % (2021)
	14.	A működő vállalkozások ezer lakosra jutó száma, db (2020)
	15.	Kiskereskedelmi üzletek ezer lakosra jutó száma, db (2021)
	16.	Egy lakosra jutó járási aggregált adóerő-képesség (2022)
	17.	Közüemi szennyvízgyűjtő-hálózathoz kapcsolódott lakások aránya, % (2021)
III. Infrastrukturális és lakhatási helyzet	18.	Használt lakások átlagos ára, Millió Ft (2021)
	19.	Az utolsó öt év során épített lakások aránya az időszak végi lakásállományból, % (2017–2021)
	20.	Komfort nélküli, szükség- és egyéb lakások aránya a lakott lakásokban, %, (2016)
	21.	Kiépipített utak aránya az összes önkormányzati fenntartású közútból, % (2021)
	22.	Autópálya csomópontot legfeljebb 15 percen belül elérők aránya a járás népességéből, % (2019)
	23.	Alapvető oktatási, illetve egészségügyi infrastruktúrához helyben hozzáférő népesség aránya a járás népességéből, % (2021)

Forrás: Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság.
 Source: Ministry of Public Administration and Regional Development State Secretariat for Regional Development.

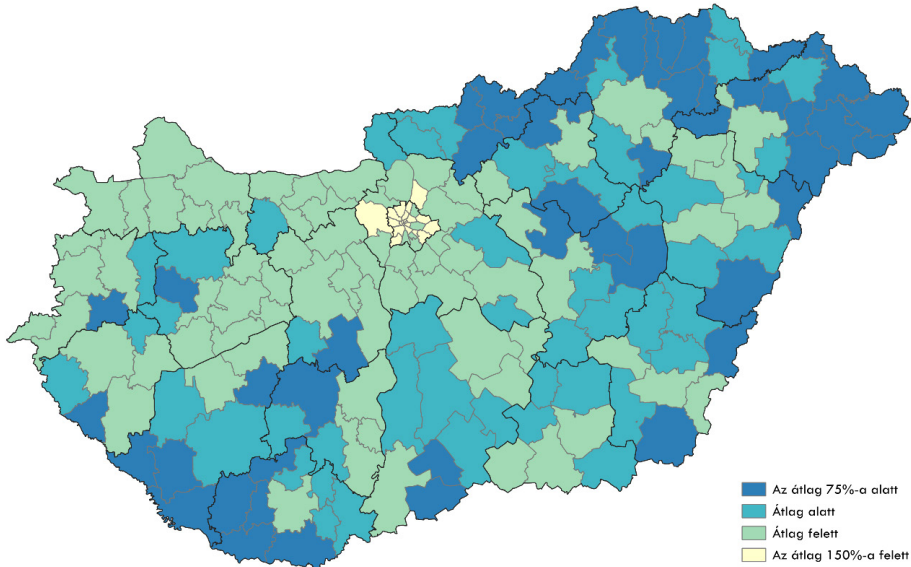
A komplex mutató értékeinek térképes ábrázolása jól szemlélteti a két vizsgálati időpont között bekövetkezett változást, ahogy az a 2. és 3. ábrán látható.

2. ábra: Járási fejlettség a járások besorolásához használt komplex mutató alapján, 2013
Figure 2: Development in Hungary's districts based on the composite indicator used for district classification, 2013

*Forrás: Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság.
Source: Ministry of Public Administration and Regional Development State Secretariat for Regional Development.*

3. ábra: Járási fejlettség a járásek besorolásához használt komplex mutató alapján, 2022
 Figure 3: Development in Hungary's districts based on the composite indicator used for district classification, 2022

*Forrás: Közigazgatási és Területfejlesztési Minisztérium Területfejlesztésért Felelős Államtitkárság.
 Source: Ministry of Public Administration and Regional Development State Secretariat for Regional Development.*

A két besorolás (2013 és 2022) eredményeként láthatóvá válik azon járásek területi eloszlása, amelyek komplex mutatója nem éri el az országos átlagot. A számítások alapján 2013-ban 109 járás nem érte el az országos átlagot, míg 2022-ben 99 ilyen járást találunk.

A módszertani változás miatt az egyes járásek helyzetében bekövetkezett változást a járásek sorrendjében történő változással lehet szemléltetni, valamint az országos átlaghoz való viszonyítással. A járásek sorrendje alapján a legtöbb helyet (39) a Derecskei járás javította, míg a legtöbb helyet (49) az Oroszlányi járás rontotta.

A 2022-es számítások alapján 13 járás már meghaladta az országos átlagot, így a 290/2014. (XI. 26.) kormányrendelet módosításakor várhatóan kikerülhet a kedvezményezett járásek közül a Ceglédi, a Tiszakécskei, a Szarvasi, a Jászberényi, a Bajai, a Mórhalmi, a Hajdúnánási, a Kiskunfélegyházi, a Hajdúböszörményi, a Fonyódi, a Hajdúszoboszlói, a Téti, valamint a Hódmezővásárhelyi járás. A hatályos rendeletben még nem volt kedvezményezett járás, azonban a 2022-es vizsgálatnál már nem érte el az országos átlagot, így kedvezményezett járásnak minősülne 3 járás: a Komlói, a Bonyhádi és a Gyöngyösi járás.

A területi különbségek országos mintázatának változását szemléletesen mutatja, hogy míg a felülvizsgált mutatórendszer szerint a Dunától keletre 11 olyan járást találunk, amely a kedvezményezett kategóriából kilép és csak egy kerül be az országos átlag alatti listába, addig a Dunántúlon található kedvezményezett járásek számában nincs változás (2 ki- és 2

belépő járással). Ezek az elemzések rávilágítanak arra, hogy bár a 2013–2022 közti időszakban jelentős fejlődés ment végbe nem csak országosan, de járási és települési szinten is az ország szinte minden térségében, a területi különbségek mintázata jelentősen nem változott, a különbségek a perifériális és a centrális térségek között számottevően nem csökkentek (Mayer-László, 2024:176.). A kedvezményezett térségek területileg (Észak-Magyarországon, az Észak-Alföldön és a Dél-Dunántúlon egyaránt) jellemzően továbbra is a határtérségekben koncentrálódnak. Ez arra is enged következtetni, hogy az elmúlt évtizedben alkalmazott területpolitikai intézkedések nem tudtak áttörést elérni a fejlettségbeli különbségek csökkentésében. Igaz, hogy a nagy növekedési pólusok vonzáskörzetükre gyakorolt pozitív diffúzió hatása egyre jelentősebb, mégsem húzzák magukkal az elmaradott, perifériális térségeket, a közigazgatási határok mentén szerveződő területfejlesztés pedig rendre akadályokba ütközött a település-, illetve vármegyehatárokon átnyúló ügyek kezelésében (beleértve a közszolgáltatás-szervezés egyes területeit is).

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban röviden áttekintettük a kedvezményezett térségek helyét és szerepét a hazai területfejlesztésben. Összességében arra a következtetésre jutottunk, hogy az OFTK megújításával párhuzamosan érdemes újragondolni a kedvezményezett térségek kérdéskörét, beleértve a célmeghatározást, a jogszabályi háttérrel, az intézmény- és eszközrendszerrel egyaránt. Mivel a területi korlátok nem tették lehetővé a kedvezményezett járási körök mélyebb statisztikai elemzését, csak utaltunk a két vizsgált időpont közötti módszertani módosításokra, és továbbá nem tértünk ki az időszak alatt bekövetkező gazdasági-társadalmi folyamatok térben megnyilvánuló hatásaira (pl. a Covid-járvány hatása a népmozgalmi adatokra), azok későbbi, részletes vizsgálata mindenképpen indokoltnak tűnik.

JEGYZETEK

- 1 A kedvezményezett térségek mellett a jogalkotó kiegészítő jelleggel a kedvezményezett települések körét is definiálja, erre külön jogszabályt alkot, és eltérő módszertant alkalmaz. Mivel a tanulmány elsődlegesen a kedvezményezett térségek területfejlesztési szerepére koncentrált, külön nem vizsgálja a kedvezményezett települések kérdéskörét.
- 2 Mivel tanulmányunkban történeti perspektívából közelítjük a kedvezményezett térségek problémakörét, ezért az egyes térségkategóriák nevesítése során a NUTS (statisztikai célú területi egységek nomenklatúrája) alapú besorolás használatát tekintjük indokoltnak, annak ellenére, hogy az Eurostat 2003 óta NUTS3 szint alatt a NUTS-rendszerrel összhangban felállított Local Administrative Units (LAU) rendszert használja. Ennek megfelelően a NUTS4 a LAU1 szintnek felel meg.
- 3 A 311/2007. (XI.17.) Korm. rendelet a kedvezményezetti kategórián belül hátrányos helyzetű és leghátrányosabb helyzetű térségeket nevesít, amiket a 240/2006. (XI. 30.) Korm. rendelet kedvezményezett településekkel egészít ki. 2014-től kedvezményezett, fejlesztendő és komplex programmal fejlesztendő járási kategóriákat vezet be a 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet, amiket a 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet szintén településekkel egészít ki.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barca, Fabrizio: *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy: A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations*. Independent Report. Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf
- Brucker Balázs: *Van, ami sobasem változik? Az Európai Unió területi politikájának régi és „új” irányai*, Comitatus, 2023/3, 111–118. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.111>
- EC: *A Bizottság közleménye: Hosszú távú jövőkép az EU vidéki területei számára – Az erősebb, összekapcsolt, reziliens és virágzó vidéki területek 2040-ig történő megvalósítása felé* (COM/2021/345). Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0345>
- Faluvégi Albert: *Az elmaradott térségek lehatárolásának módszerei*, Statisztikai Szemle, 1995/7, 571–590.
- Faragó László: *Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához*, Tér és Társadalom, 1994/3-4, 23–39. <https://doi.org/10.17649/TET.8.3-4.310>
- Jakobi Ákos: *Az információs társadalom területi egyenlőtlenségeinek tartama és értelmezési lehetőségei*, in: II. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, CD kiadvány, 2024, 15.
- Mayer Gábor – László Tamás: *Régi-új kihívások és megoldási lehetőségek a hazai területfejlesztésben*, Comitatus Önkormányzati Szemle, 2024/3, 171–183. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2024.34-250.171>
- Nagy András: *A kedvezményezett térségek besorolásának alakulása, a lehatárolások módszertanának sajátosságai*, Területi Statisztika, 2011/2, 148–160.
- Péntes János: *A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései*, Területi Statisztika, 2015/3, 206–232.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi politika*, Budapest, 2011, 456. <https://doi.org/10.1556/9789630598293>
- VÁTI: *A hazai területfejlesztési támogatási rendszer átfogó értékelése (1996–2008)*, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium – VÁTI Kht., Budapest, 2009, 243.

JOGSZABÁLYOK

- 2015/1986. /XI.5./ Mt. Sz. határozat.
- 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről.
- 2023. évi CII. törvény a területfejlesztésről.
- 84/1993. (XI.11.) OGY határozat a területfejlesztési támogatás irányelveiről és a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről.
- 30/1997. (IV. 18.) OGY határozat a területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről.
- 240/2006. (XI. 30.) Korm. rendelet a társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések jegyzékéről.
- 311/2007. (XI.17.) Korm. rendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról.
- 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járásek besorolásáról.
- 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről.

SZIRMAI VIKTÓRIA

A városkutató

The urban researcher

SZERZŐ:

SZIRMAI VIKTÓRIA, MTA Doktora, Széchenyi-díjas szociológus, HUN-REN Társadalomkutató Központ Szociológiai Intézet kutatóprofesszora, A City.HU Várostudományi Szemle főszerkesztője, szirmai.viktoria@tk.hu, ORCID: 0000-0001-8018-1769

AUTHOR:

VIKTÓRIA SZIRMAI, Doctor of Hungarian Academy of Sciences, Széchenyi Prize-winning Sociologist, Research Professor at the Institute of Sociology of the Centre for Social Research, Editor-in-chief of the City.HU Urban Studies Review, szirmai.viktoria@tk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0001-8018-1769

Egyszer azt kérdezte tőlem: ugye most már városkutató vagyok? S valóban, Rechnitzer János professzor mellett, hogy elsősorban regionalista, közigazdász, földrajztudós és iskolateremtő tanár, egyben műgyűjtő is volt, a pályája során mindig, de főként az utolsó néhány évben különösképp foglalkozott a város tematikával. Ez hozott össze minket, a város iránti érdeklődés, a közös témák, illetve a hasonló tudományos megközelítésmód. Az, hogy a város számára, ahogy számomra is a város, a városi térség regionális egység, a környezetével összefüggő, azzal együttműködő, komplex gazdasági, társadalmi formáció. Felfogásában a városok a regionális politika centrumai, a területi fejlesztések csomópontjai. Sőt, közigazdászként azt is tudta, hogy a globalizáció folyamatában a városi tér, közte a magyar városok is a globális és a helyi gazdaság metszeteiben szerveződő, vertikális és horizontális rendszerek, vagy másképp fogalmazva, az amerikai szociológus, közigazdász Sassen is idézve: a társadalmi, gazdasági élet motorjai, parancsnoki helyei.

A pályája elején írt könyve, a Szétszakadás vagy felzárkózás (Rechnitzer, 1993) az egyik igen jelentős munkája. Itt az innováció, de különösképpen a városok ebben játszott terjesztő szerepét elemezte, számos adatot gyűjtött össze a különböző méretű és tulajdonú vállalkozások innovatív hatásairól, a vállalkozások megjelenésében látható domináns eltérésekről, s az innovációk területi elhelyezkedésében tapasztalható egyenlőtlenségekről, amelyek a városok közötti gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeket indukálják.

Ez a könyv a regionális politika területi megnyilvánulásairól, annak szerepei átalakulásáról is szól, arról, hogy milyen akadályok vannak a területi kiegyenlítésre vállalkozó területpolitikai célok előtt, és milyen lehetőségeik vannak az egyenlőtlenségek enyhítésének. Ebben az innovációk koordinációját, a regionális intézmények szerepét kiemelten lényegesnek látta, a perifériára való sodródás megelőzése érdekében.

A város mint társadalmi entitás is lényeges volt számára, bár igazából, vagyis szakmai szempontból nem foglalkozott azokkal, de mindig is értékelte bennem a társadalmi és térbeli folyamatok összefüggésére vonatkozó tételeimet. Miközben az is nyilvánvaló volt, mindkettőnk számára, hogy elítéljük a társadalmi igazságtalanságokat, elutasítjuk az egyenlőtlenségeket. Mind a ketten mélyen hittünk a társadalmi igazságtalanságok és egyenlőtlenségek, azok történeti és mai megnyilvánulásai kutatásának a szükségességében. Számos tanulmányában olvashattunk a térszerkezetek és a városok szabdaltságáról. Nyilvánvaló volt számára, hogy a városok nagyságuk, népességük, történeti múltjuk, gazdasági, politikai erejük, potenciáljuk szerint is megosztottak. Továbbá, hogy fejlődésük különböző szakaszai szerint is differenciáltak, a keleti városfejlődési modellre jellemző megkésetttség szempontjainak megfelelően eltérő módon és mértékben más és más jellemző a kelet-európai nagyvárosokra, (s bár Budapestet kevésbé vizsgálta) az ország fővárosának a térségére és a magyar nagyvárosokra.

A város tanulmányaiból képet kapunk az 1990-es évek hazai városfejlődési folyamatairól, az akkor jellemző területi és innovációs egyenlőtlenségekről, majd a mai, már a globális mechanizmusok szerint formálódó térbeli különbségekről, az innovatív és az innovációhiányos térségek közötti egyenlőtlenségekről. Tű pontosan, a legmodernebb módszertani apparátus alapján írta le a jelenségeket.

A magyar nagyvárosok eltérő fejlődési pályáinak az igazolása is lényeges eredménye. Ez talán a legdifferenciáltabban a Berkes Judittal közösen szerkesztett tanulmánykötetben jelenik meg. A professzor ott publikált számos tanulmányából, illetve az ott közölt nyolc esettanulmányból is számos lényeges folyamat kiderül a nyolc magyar (100 ezer főt meghaladó népességű) nagyvárosról, azok fejlődési pályáiról, azok különbségeiről, a versenyképességüket is meghatározó mechanizmusokról, de főként a gazdasági viszonyokról, az infrastrukturális adottságokról (Rechnitzer – Berkes, 2021).

Jó néhány kötet és tanulmány készült kedvenc városáról, Győrről, annak fejlődéséről (Rechnitzer, 2016), de ide tartozik a győri Audi gyár történetét és városfejlesztő hatásait vizsgáló, Fekete Dáviddal közösen készített munkája is (Fekete – Rechnitzer, 2019). És nem maradhat ki egy másik tanulmánya sem, melyben arról kapunk képet, mit jelent egy nemzetközi nagyvállalat egy város életében (Rechnitzer, 2018).

Véleményem szerint a kelet- és a közép-európai nagyvárosok OTKA által támogatott kutatása egy igen lényeges előrelépést jelent Rechnitzer János városkutatásai területén, mivel a professzor és szerzőtársa, Páthy Ádám kitekintenek a magyar viszonyokból, a magyar

helyzetet európai kontextusban elemzik, úgy, hogy bemutatják a területi tőke és az innovációk szerepét a kelet- és a közép-európai nagytérség regionális központjainak fejlődésében. Ebben a munkában a Kelet-Közép-Európa térség 100 ezer főnél nagyobb városait vizsgálják, azok helyzetét, felszereltségét, gazdasági jellemzőit ismertetik. A projekt leírásában olvashatjuk, hogy „a fejlődési pályák elmúlt két évtizedre vonatkozó vizsgálatát nyolc ország (Ausztria, Bulgária, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia) 100 000 főnél népesebb városai esetében végezzük el, mintegy 80 várost vonva be ezáltal az elemzés körébe”. Ebből is látszik, hogy mekkora feladatról, egy hatalmas adatbázis által kínált elemzési lehetőségekről van szó (Rechnitzer – Páthy, 2022).

A városkutatás egy komplexebb, tehát nemcsak gazdasági, hanem társadalmi szemléletének az alkalmazását János számára valójában a City.hu Várostudományi Szemle adta meg, az ott folyó munka, a sokoldalú szerkesztőségi viták, megbeszélések és írások, az abban való részvétele. Az a munka 2021-ben kezdődött, eddig nyolc szám jelent meg, évenként 2 számot publikáltunk (lásd <https://www.cityhu.net/>).

Sajnos 2023-ban végleg el kellett tőle búcsúznunk: hosszú betegség után hagyott itt bennünket. Mind a mai napig hiányzik. Erről a szomorú eseményről a City.hu elején, a Misszió-Alapítók című részben, 2023. június 23-ai nekrológomban írtam. Ez egy szomorú szöveg, a kettőnk által alapított folyóiratban itt búcsúztam el a barátától, a kollégától, a pályatárstól. Ezeket a sorokat most befejezőképpen szeretném felidézni:

„Elment egy úriember. Rechnitzer János a CITY.HU Várostudományi Szemle szerkesztőbizottsági elnöke, a magyar férfitársadalom és a geográfusok egyik fantasztikus alakja volt: nemcsak kiváló tudós, hanem igaz kolléga és igaz barát is, egyenes, szókimondó, segítőkész, a tudást, másokét is tisztelő. Kritikus elme volt és nagyon tehetséges. Mindig elegáns, a jól szabott zakó és csokornyakkendő, az utóbbi időben fiatalosan és divatosan színes nadrágok megjelenésének a jellemzői. A betegségét megelőzően mindig vidám, a színesebb és változatosabb életért, a finom ételekért és borokért, a társasági kapcsolatokért, a könyvekért, a zenéért, a tudományért, a művészetekért, legfőképpen a családjáért, a feleségéért, a gyerekeiért, az unokáiért is rajongó. Rengeteget olvasott, és azt tovább is adta az írásaiban, az egyetemi katedráról és a legutóbbi időben a CITY.HU online folyóirat oldalain is. Ezt együtt hoztuk létre, s noha ez az én rögeszmém volt eredetileg, hogy legyen egy városokkal foglalkozó tudományos online újság, ő felkarolta és befogadta az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítványhoz, mint annak az (akkori) elnöke.

A honlapunkon is olvasható, hogy a folyóirat fő célja a történeti és főként a modern városi jelenségek, a város elméleti összefüggéseinek, térbeli társadalmi és gazdasági problémáinak, átalakulásainak a tudományos igényű bemutatása. Lényeges törekvés a magyar és a nemzetközi városkutatások tudományos eredményeinek közreadása. Különös hangsúllyal kerülnek sorra Kelet- és Közép-Európa városi térségei, a nyugati-városfejlődési modellel való összevetés eredményei is. A célok között hangsúlyos a különböző hazai szakmai műhelyek, kutatói közösségek, egyéni kutatások bemutatkozása, a fiatal kutatók publikációs tevékenységének támogatása. Központi cél Enyedi György várossal kapcsolatos tudományos munkásságának és alkotó szellemiségének a megőrzése, terjesztése, esetleg újragondolása. János toleranciáját, a másságok iránti nyitottságát is mutató a folyóirat egyik lényeges feladata, a különböző szakmai árkok betemetése, a különböző szakterületek szempontjainak az összehozása, integrálása. Mind a kettő fontosnak véltük, hogy regionalisták, földrajzosok, társadalomföldrajzosok, szociológusok, urbanisták, regionális közgazdászok is vegyenek részt a folyóirat munkájában.”⁷¹

Ennek hosszú távú biztosítása most már a mi feladatunk, sajnos nélküle. Ezt a célt a sokoldalú, különböző szakterületeket képviselő szerkesztőség biztosítja, többek között annak is köszönve, hogy a folyóirat koncepciója szerint minden számnak saját – de közülünk felkért szerkesztője van, s az egyes szerkesztők mögött egyre több azoknak a fiatal és kevésbé fiatal szerzőknek a sora, akiket felkérünk a részvételre, tanulmányok készítésére vagy éppen az egyes számok végén megszólaló podcast-beszélgetések (HÁROM-VÉ) megvalósítására is. Ezzel is őrizzük az emlékét, és mintát adunk a fiatal nemzedék számára a sikeres, egyben izgalmas kutatói lét megvalósításához.

JEGYZETEK

1 <https://www.cityhu.net/>

IRODALOMJEGYZÉK

- Rechnitzer János: *Szétszakadás vagy felzárkózás*, Az MTA RKK Észak-dunántúli Osztályának kiadványa, Győr, 1993.
- Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Studia Regionum, Budapest, 2021.
- Rechnitzer János: *A területi tőke a városfejlődésben: A Győr-kód*, Győr, 2016.
- Fekete Dávid – Rechnitzer János: *Együtt nagyok, Város és vállalat 25 éve*, Budapest, 2019.
- Rechnitzer János: *Beágyazódás és a beágyazottság: Töprengések a vállalatok területi/városi integrációjáról*, Tér-Gazdaság-Ember, 2018/1, 25–41. (Elérhető: https://tge.sze.hu/images/dokumentumok/Kotetek_osszes_cikk/2018_VI_évfolyam_1.szám_Cikkek/02-rechnitzer-j-1-2018-01.pdf)
- Rechnitzer János – Páthy, Ádám (szerk.): *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Győr, 2022.

LENGYEL IMRE

A térbeli szerveződés logikái: városok és városrendszerek

*Logics of spatial organisation:
cities and urban systems*

•
SZERZŐ:

LENGYEL IMRE, MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet, 6722 Szeged Kálvária sgt. 1., ilengyel@eco.u-szeged.hu, ORCID 0000-0002-9225-5320

JEL kód: R10

Kulcsszavak: városgazdaságtan • városrendszerek • térbeli szerveződés logikája

Absztrakt: A regionális tudományban az egyik kiemelt kérdésnek számít a városok szerepének és funkcióinak értelmezése. Az elmúlt években a népességrobbanás, a globalizációs folyamatok, a digitalizáció stb. hatására ez a témakör új megvilágításba került. Tanulmányomban Rechnitzer János egyik fő kutatási témájában, a városok és városrendszerek vizsgálatában született újabb szakirodalmi eredményeket tekintem át.

AUTHOR:

IMRE LENGYEL, Doctor of HAS, full Professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development, Kálvária sgt. 1., H-6722 Szeged, Hungary, ilengyel@eco.u-szeged.hu, ORCID 0000-0002-9225-5320

JEL code: R10

Keywords: urban economics • urban systems • logics of spatial organisation

Abstract: In regional science, the interpretation of the role and functions of cities is considered one of the priority issues. In recent years, the population explosion, globalization processes, digitalization, etc. as a result, this topic came into a new light. In my study, I review recent literature results from one of János Rechnitzer's main research topics, the study of cities and urban systems.

BEVEZETÉS

Rechnitzer János a hazai regionális tudomány korszakos egyénisége volt, aki nemcsak tudományos teljesítményével emelkedett ki, hanem közösségünk megszervezésében is több évtizeden át központi szerepet töltött be. Tudományos munkássága során eleinte ágazati kapcsolatok modellezését, vonzaskörzetek kutatását, innovációk térbeli terjedését kutatta, majd Győrbe kerülve egyre inkább a nagyvárosok kérdései keltették fel érdeklődését, amely témakörrel élete utolsó éveiben is élénken foglalkozott. Tanulmányomban néhány személyes emlék felvillantása után a városoknak és városrendszereknek újabb szakirodalmi eredményeit tekintem át, amelyek alapos megvitatására sajnos már nem lesz lehetőségünk...

Rechnitzer Jánossal való több évtizedes szakmai együttműködésünk az 1990-es évek végétől datálódik. Előtte is ismertük egymást, hiszen 1986-tól mindketten az RKK-ban dolgoztunk, de ő Győrött, én pedig Békéscsabán, így találkozásaink csak alkalmi intézeti megbeszélésekre szorítkoztak. Az érdemi és rendszeres együttműködés akkor kezdődött, amikor János az MTA Regionális Tudományi Bizottságának elnökeként felkért, hogy legyen alelnöke, mindhárom egymást követő elnöki ciklusában, 1997–2008 között. Találkozásaink, szakmai és baráti beszélgetéseink egyre gyakoribbá váltak, tudományos munkákban együtt vettünk részt, oktattunk egymás egyetemlein, konferenciák szervezésében számíthattunk egymásra stb. (a személyes emlékekről részletesen lásd Lengyel, 2021a). Közösen szerkesztettünk 4 kötetet, írtunk egy könyvet és 5 tanulmányt, amelyek folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg.

János igen termékeny és elismert szerző volt, az MTMT-ben 478 tudományos közleménye szerepel, amelyekre 3062 független hivatkozás történt, Hirsch-indexe 23. Tudományos együttműködésünk sikeresnek tekinthető, János legtöbbit hivatkozott munkája a „Regionális gazdaságtan” című közös könyvünk (Lengyel – Rechnitzer, 2004) 571 független citációval, de egyik könyvfejezetünk is 3. ezen a listán (Lengyel – Rechnitzer, 2000) 227 hivatkozással.

Közös könyvünkben János a regionális makroökonómia fejezeteket írta és szerkesztette (7–11. fejezetek), az 1. fejezet közös munka, míg a többi 7 fejezetet én írtam, de nyilván összedolgoztunk és beleírogattunk egymás részeibe. Utólag bevallva, a városgazdaságtannak további 3 fejezetet szerettünk volna szentelni, de a határidő és egyéb leterheltségeink miatt erről le kellett mondanunk. Az alábbiakban János munkássága és emléke előtt tisztelegve a halálával félbeszakadt városi funkciók, városrendszerek hazai kutatásához szeretnék hozzájárulni a regionális tudomány újabb eredményeinek felvillantásával (Rechnitzer – Páthy, 2022). Tanulmányomban felhasználom legutóbbi könyvem néhány részletét is (Lengyel, 2021b).

A VÁROSOK ELEMZÉSI KERETEI

A városgazdaságtanban is régóta tudományos viták részét képezi, hogy mit jelent a város, hogyan értelmezzük és milyen szerepet tölt be napjaink technológiai és globalizációs átalakulásában. Az empirikus vizsgálatok nagyon eltérő városokat mutatnak ki, az Európában és az USA-ban megfigyelhető városok is sokfélék, de ha megnézzük a közép-afrikai, arab, indiai vagy kínai stb. városokat, akkor a változatosság igen szembetűnő, főleg az utóbbi néhány évtizedben a népességrobbanás hatására (Enyedi, 2012; Pacione, 2009).

A városgazdaságtan hagyományos felfogásában inkább „a közgazdaságtan módszereinek és eszközeinek a városra, mint a vizsgálat tárgyára történő alkalmazása figyelhető meg, nem pedig a ‘városra’, mint a gazdasági és társadalmi tevékenységek eredeti szervezeti modelljére és a valóság értelmező paradigmájára” (Camagni, 2016:90.). Korábban a figyelem elsősorban a globális Észak városaira irányult, a modellek és elméleti keretek az ottani társadalmi viszonyokra épültek, amelyektől több esetben eltérnek a többi földrész városai és városformáló jellemzői. Emiatt olyan elemzési keret kidolgozására lenne szükség, amelyik a városok összességére alkalmazható.

Scott és Storper (2015:1.), a témakör kiemelkedő szakértőinek megfogalmazása szerint: „Minden város egy olyan elméleti keretben értelmezhető, amely két fő folyamatot egyesít, nevezetesen az agglomeráció/polarizáció dinamikáját, valamint a helyszínek, a földhasználat és az emberi interakciók összefüggéseinek kibontakozását”. Eszerint a városok a gazdasági tevékenységek és az emberek olyan térbeli koncentrációi, amelyekben igen változatos kapcsolatrendszer alakul ki az egymással kölcsönhatásban lévő földhasználat, üzleti helyszínek és lakóhelyek, valamint intézményi/politikai döntések hatására. Úgy kellene értelmezni a várost, „mint a társadalom szerveződésének különleges és sajátos formáját, egy olyan eszközt, amely képes önszerveződésre az emberi társadalom maximális jólétének és fejlődésének elérése érdekében” (Camagni, 2016:90.).

A városok vizsgálatánál célszerű figyelembe venni, hogy a városok be vannak ágyazódva az adott ország társadalmi, politikai és intézményi rendszerébe, eltérő módon formálódnak pl. a demokratikus és tekintélyelvű államokban, az etnikailag homogén vagy inhomogén társadalmakban, a fejlett vagy elmaradott régiókban.

Az urbanizációs folyamat kiterjesztett és árnyalt értelmezéséhez Scott és Storper (2015:10–11.) öt szempont mérlegelését javasolja:

- A városok gazdasági fejlettsége nagyon eltérő térben és időben, különbözőek gazdasági alapjaik, infrastrukturális adottságaik, valamint a lakosság jövedelem szerinti összetétele;
- Az országon belüli erőforrások elosztása jelentős hatással van a városfejlesztésre, eltérően cselekszenek a helyi közösségek, ha a forrásokat a piacokon keresztül osztják el, mint valamilyen központi utasítások által, esetleg városrendezési előírásokkal kombinált piaci rendszeren keresztül;
- A társadalmi rétegződés kialakult struktúrái, beleértve az etnikai vagy vallási csoportokat, erőteljes hatással vannak a városon belüli övezetek, városrészek kialakulására;
- Jelentős különbségek adódnak a kulturális normák és hagyományok eltéréseiből, az emberek és családjaik életmódjából, amelyek kihatnak a szomszédságra és a városrészek fejlődésére, valamint a helyi munkaerőpiacok működésére is;

- A politikai hatalom jellege mindenhol hatással van a városfejlődésre, meghatározza a helyi önkormányzati és városstervezési tevékenységek körét, ezáltal befolyásolja a városi területhasználatot és a helyi politikai viták dinamikáját is.

A városgazdaságtanban elfogadott, hogy a városok azért jönnek létre, mert a bázis-szektorban (tradeable szektor) a méretgazdaságosság miatt a munkavállalók és a vállalatok az agglomerációs előnyök kihasználása miatt tömörülnek, ahelyett, hogy többé-kevésbé egyenletesen helyezkednének el a térben. A munkások és vállalatok térbeli közelsége és a csökkenő szállítási költségek miatt a nagyobb méretű gazdasági tevékenységek termelékenysége megnő (Henderson, 2004:928.).

- A vállalatok közötti ‘kommunikáció’ és tudásátzivárgás révén, amely felgyorsítja az új technológiai innovációk elfogadását és az időben gyorsan változó nemzeti és nemzetközi piaci feltételekre való reagálást;
- A nagy helyi munkaerőpiac egyaránt előnyös a munkavállalók és a vállalatok számára, akik konkrét állásokat és speciális készségek kombinációit keresik;
- A vállalati (és munkavállalói) tevékenységekre való specializálódás nagyobb lehetőségei révén;
- A megosztható közös szolgáltatások méretgazdaságossága révén (fejlett infrastruktúra, raktározás, energiaellátás, továbbképzés stb.).

Az agglomerációs logikából adódó határtalan városméret-növekedést egyéb folyamatok ellensúlyozzák, pl. az ingázás, közlekedés, lakásbérlet költségeinek növekedése és a gazdaságon kívüli problémák, negatív extern hatások (környezetszennyezés, társadalmi konfliktusok, bűnözés stb.). Ingadozásokkal ugyan, de kialakul egy térbeli egyensúly (Brakman et al., 2020:154.): „a gazdasági szereplőket nem ösztönzi semmi arra, hogy egy másik térségbe költözzenek”. Ez pedig a városrendszerek viszonylagos stabilitásához vezethet, legalábbis a fejlett országokban.

A TÉRBELI SZERVEZŐDÉS HÁROM LOGIKÁJA

Az empirikus vizsgálatok szerint napjainkban a fejlett országok városrendszerei jelentősen eltérnek a központok és a piacok egymásba ágyazott hierarchiájától, amit pl. Christaller és Lösch elméletei megfogalmaznak. A fejlett országokban újabban a horizontális (policentrikus) városhálózat kialakulása figyelhető meg (Enyedi, 2012). Ez a változás szorosan kötődik a globalizációs folyamatokhoz, a digitalizáció elterjedéséhez, a fajlagos szállítási és kommunikációs költségek csökkenéséhez, a vállalati szervezetek átalakulásához, az értéklánc-rendszerek térbeli formálódásához, az innováció előtérbe kerüléséhez stb.

A modern társadalmakban és fejlett térségekben megfigyelhető városrendszerek Christaller és Lösch elméletei alapján nehezen értelmezhetők (Camagni – Capello, 2004:510–511.; Haggett, 2006):

- Túlhangsúlyozzák a szállítási költségek szerepét, ami már sok tevékenység esetében kevésbé lényeges a fajlagos szállítási és kommunikációs költségek csökkenése miatt;

- Figyelmen kívül hagyják a horizontális input-output kapcsolatokat az értéklánc szakosodott cégei között és a hasonló méretű, egymást kiegészítő funkciókat ellátó városok, mint központok között;
- Nem foglalkoznak a hálózati externáliákkal, az innovatív tevékenységeknél előnyös ‘szinergiákkal’, amelyek felléphetnek a hálózatban együttműködő partnereknél (cégeknekél vagy városoknál).

A globális gazdaságot egyre inkább az egyének, cégek és intézmények közötti kapcsolatok komplex rendszerének tekinthetjük, amelyben a különböző értelmezésű (földrajzi, kognitív, intézményi stb.) közelségeken alapuló hálózatok sok esetben tanulási, innovációs folyamatokat segítenek elő. A központi helyek elmélete lényegében a földrajzi közelségen alapuló városhierarchiát írja le, míg a horizontális (policentrikus) városhálózatok esetében már előtérbe kerülnek a kapcsolati (hálózati) közelség különböző formái.

Három alapvető szempontot emelhetünk ki, amelyek a hálózatosodást térben előidézik (Camagni – Capello, 2004:497–498.):

- Az együttműködés előnyeinek felismerése a vállalatok új szervezeti és magartási formájaként, egyrészt a nagyvállalati szervezet ‘ellaposodása’, az értéklánccok és -rendszerek, termelési láncok kialakulása, amelyek elemei különböző országok városaiban működhetnek;
- Az innováció magas költségei és kockázatai miatt létrejövő stratégiai kapcsolatok a saját tudás kiegészítésére a cégek és intézmények, akár az egymással versengő cégek között is, ahol a helyszíneket adó városok térbeli elhelyezkedése másodlagos;
- A városok gazdasági szereplőként való megjelenése, amelyek egymással versengve saját városfejlesztési stratégiájukkal befolyásolhatják a piaci folyamatokat, cégeket vonzhatnak oda vagy helyi szabályzataik (pl. helyi adó, építési rendelkezések, környezeti előírások) módosításával ‘elüldözhetnek’, más városokkal összefoghatnak nagyobb projektek (pl. repülőtér) megvalósítása érdekében.

A városokban működő helyi cégek, a közbenső inputok, szolgáltatások beszállítói nemcsak akkor érhetik el céljukat, ha kedvező árakkal és alacsony bérekkel versenyeznek, hanem szolgáltatásaik minőségével is, amelyek kialakításába közvetve vagy közvetlenül bevonják a helyi közösségeket és a helyi közigazgatást (pl. oktatási intézmények színvonala, a város imázsa, megbízható közszolgáltatások). „A helyszíneket bizonyony értelemben a globális piacon veszik és adják, ahol a kereslet és a kínálat egymással szemben állnak” (Camagni – Capello, 2004:503.). Ebben az adás-vételben a városok speciális, ‘aktív gazdasági szereplőként’ jelennek meg. A ‘tér aktív’ lett, ami azt fejezi ki, hogy a városok saját céljaik érdekében képesek befolyásolni a gazdasági szereplők döntéseit.

A fejlett országokban megfigyelhető (Camagni – Capello, 2004:511.):

- A kis- és középvárosok specializálódásának folyamata, különösen a feldolgozóiparban, de egyes szolgáltatásokban (pl. turizmus) is, amelyek ellentmondanak a központi helyek elméletében a központok hierarchikus specializációjáról írottaknak (pl. olasz iparági körzetek városai);
- A funkciók bizonyos részének hiánya az egyes városokban (pl. kutatóintézetek vagy felsőoktatás hiánya középvárosokban);

- Magas rendű funkciók jelenléte az alacsonyabb rendű központokban (pl. nívós egyetemek kisvárosokban);
- Horizontális kapcsolatok a hasonló funkciójú városok között (pl. pénzügyi hálózat a globális nagyvárosok között).
- A városok versenye, amelyben a városok egymással versengve hasonló funkciókat, speciális kompetitív előnyöket kínálnak, amelyek többsége eltérhet a központi helyek hierarchiája szerint elvártaktól (pl. EU kulturális fővárosai).

Az új fejleményeket figyelembe véve Camagni és Capello (2004) a városhálózatok térbeli szerveződésére három logikát vázolt fel (1. táblázat): a hagyományos Christaller-féle területi, a versenyző és a hálózati jellegű logikát. Ez a tipizálás a cégek hálózati viselkedésének két fő motívumát emeli ki: a kiegészítő eszközök biztosítását, illetve az együttműködésből és innovációból származó méretgazdaságosságot.

1. táblázat: A térbeli szerveződés három logikája
Table 1: The three logics of spatial organisation

Szintek és szempontok	Szerveződési logika		
	<i>Területi</i>	<i>Versenyző</i>	<i>Hálózati</i>
Vállalat			
Jellegetessége	Helyi piacú cég	Exportáló cég	Hálózati cég
Lényeges funkció	Termelés	Marketing	Innováció
Stratégia	A piacterület ellenőrzése	A piaci részesedés ellenőrzése	Az innovációs eszközök és trajektóriák ellenőrzése
Vállalati szervezet	Egyedülálló cég	Specializált funkcionális egységek	Pontosan integrált egységek
Belépési korlátok	Térbeli súrlódás	Versenyképesség	Folyamatos innováció
Egyedülálló város			
Jellegetessége	Tradicionális város	Fordista város	Információs város
Városszerkezet	Relatív belső homogenitás	Monofunkcionális zónák	Multifunkcionális zónák, policentrikus város
Politikai célok	Hatalom és imázs	Belső méretgazdaságosság	Külső hatékonyság és vonzerő
Szimbólumok	Palota, katedrális, piac	Gyárképmény, felhőkarcoló	Repülőtér, nemzetközi vásár
Városrendszerek			
Alapelvek	Dominancia	Versenyképesség	Kooperáció

Szerkezet	Beágyazódott christalleri hierarchia	Specializáció	Városhálózatok
Ágazatok	Mezőgazdaság, kormányzat, hagyományos szolgáltatások	Ipar: iparági körzetek és a specializáció fiálái	Fejlett szolgáltatási tevékenységek
Hatékonyság	Méretgazdaságosság	Vertikális/ horizontális integráció	Hálózati externáliák
Politikai stratégia	Nincs: a méret határozza meg a funkciót	Hagyományosan: nincs, az exportbázis határozza meg a növekedést. Napjainkban: az egyes központok versenyelőnyének erősítése	Városközi együttműködés; városközi közlekedési és kommunikációs hálózat biztosítása
A városközi kooperáció céljai	Nincs (kivéve katonai vagy diplomáciai célokat)	Városközi munkamegosztás	Gazdasági, technológiai és infrastrukturális együttműködés
Városok hálózata	Hierarchikus, vertikális hálózatok	Kiegészítő hálózatok	Szinergia-hálózatok; Innovációs hálózatok

*Forrás: Camagni–Capello (2004:507.) alapján saját szerkesztés.
Source: based on Camagni–Capello (2004:507.) own editing.*

A hagyományos Christaller-féle területi logika szerint a tradicionális városokban a helyi piacon (vonzáskörzetben) földrajzi monopóliumként működnek a mezőgazdasági, kormányzati és hagyományos lakossági szolgáltatások, a cégek közötti hálózatosodás gyenge, versenyelőnyeik a belső méretgazdaságosság kihasználásából erednek. Nincs a városnak külön fejlesztési stratégiája, hanem a hierarchiában betöltött szerepének próbál megfelelni.

A versenyző logika esetében a központok közötti területi kapcsolatok komplementaritáson alapulnak mind a termelésben, mind a marketingben, amire jó példát nyújtanak a specializált iparági körzetek városai. Ezek a kapcsolatok főként régióon belül létrejövő hálózatok, amelyek speciális és egymást kiegészítő (komplementer) központokból állnak, és amelyek input-output és piaci kapcsolatok révén kapcsolódnak egymáshoz (pl. a Randstad Hollandia közép-nyugati részén, amely elsősorban a négy legnagyobb holland városból, Amszterdam, Rotterdam, Hága és Utrecht, és a környező területekből tevődik össze). A versenyző logika főleg a kulcsiparágak technológiai közelségéből származó előnyöket használja.

A hálózati logika elsősorban az innovatív tevékenységekhez kötődik olyan központok között, amelyek együttműködnek vagy kölcsönhatásba lépnek az információs, kommunikációs vagy közlekedési hálózatokon keresztül. Az ilyen városi hálózat extern hatásokat biztosít a partnereknek, akik horizontális kapcsolatok alapján együttműködnek és ugyanazokat a funkciókat látják el (pl. globális pénzügyi központok vagy egyetemi városok kutatási

együttműködése). De turisztikai városok kooperációi is idetartoznak, amikor kulturális vagy történelmi 'útvonalakon' kapcsolódnak össze. A hálózatok a (városi) méretgazdaságosság kooperatív módon történő létrehozására irányulnak, tudatosan elosztják az együttműködésből adódó előnyöket a partnerek között.

Napjainkban a vertikális városhierarchia mellett megfigyelhetők a horizontális (policentrikus) városhálózatok is. Hagyományos városrendszerbeli szerepét kibővítette a városok egy része, főleg a közép- és nagyvárosok, saját vonzáskörzetükben megtartották a hierarchiában betöltött szerepüket, de hálózati kapcsolatba léptek más nagyvárosokkal, mivel rájöttek, hogy aktív várospolitikát folytatva a városversenyben sikereket tudnak elérni. „A városhálózatok kapcsolati és áramlási rendszerek, amelyek elsősorban horizontális és nem-hierarchikus jellegűek az egymást kiegészítő vagy hasonló központok között, és amelyek externáliákat vagy a munkaerő specializációjából, kiegészítő jellegéből, valamint az innovációból, szinergiából és együttműködésből származó további előnyöket nyújtanak” (Camagni – Capello, 2004:513.). Ebben az esetben a szükséges méretgazdaságosságot maga a városhálózat biztosítja, amely integrálja az egyes központok piacát és erőforrásait, felkészülve a globális versenyre.

IRODALOMJEGYZÉK

- Brakman, Steven – Garretsen, Harry – Marrewijk, Charles van: *Introduction to geographical and urban economics: A spiky world*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020³. <https://doi.org/10.1017/9781108290234>
- Camagni, Roberto: *Afterthoughts on urban economic theory and its focus*, Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research, 2016, 87–105. [https://doi.org/10.1016/S0573-8555\(04\)66016-0](https://doi.org/10.1016/S0573-8555(04)66016-0)
- Camagni, Roberto – Capello, Roberta: *The city network paradigm: Theory and empirical evidence*, in Camagni, Roberto – Capello, Roberta (eds): *Urban dynamics and growth*. Elsevier, Amsterdam, 2004, 495–529. ISBN 0-444-51481-3
- Enyedi György: *Városi világ*, Budapest, 2012. ISBN 978-963-05-9232-1
- Haggett, Peter: *Geográfia*, Budapest, 2006. ISBN 963-9548-60-X
- Henderson, J. Vernon: *General equilibrium modeling of systems of cities*, in: Henderson, J. Vernon – Thisse, Jacques-Francois (eds.): *Handbook of regional and urban economics, Cities and geography (Vol 4.)*, Elsevier, Amsterdam, 2004, 927–956. [https://doi.org/10.1016/S1574-0080\(87\)80009-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0080(87)80009-3)
- Lengyel Imre: *A hazai regionális tudomány „bölénye”*, Tér-Gazdaság-Ember, 2021a/2, 127–131.
- Lengyel Imre: *Regionális és városgazdaságtan*, Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2021b. ISBN 978-963-306-831-1
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *A városok versenyképességéről*, in: Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, MTA RKK, Pécs, 2000, 130–152. ISBN 963-9052-18-3
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *Regionális gazdaságtan*, Budapest–Pécs, 2004. ISBN 963-9542-46-6
- Pacione, Michael: *Urban geography*, Routledge, London, 2009³. <https://doi.org/10.4324/9780203881927>
- Rechnitzer János – Páthy Ádám (szerk): *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Budapest-Győr, 2022. ISBN 978-61565-9401-3
- Scott, Allen – Storper, Michael: *The nature of cities: The scope and limits of urban theory*, International Journal of Urban and Regional Research, 2015/1, 1–15. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12134>

SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT

Reflexiók nagyvárosaink elszalasztott felzárkózási lehetőségére az elmúlt tíz év tükrében

*Reflections on the missed opportunity for the
Hungarian large cities to catch up over the past
ten years*

SZERZŐ:

SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem
Albert Kázmér Mosonmagyaróvári Kar Területi Tudományi és Vidékfej-
lesztési Tanszék, somlyody.edit@sze.hu, ORCID: 0000-0003-3372-4082

JEL kód: R58

Kulcsszavak: nagyváros • funkcionális városi térség • várospolitika
• integrált területi beruházás

Absztrakt: Az emlékező írás Rechnitzer Jánosnak a Nagyvárosok a magyar területi politikában és a területfejlesztésben a rendszerváltástól napjainkig című cikkének néhány gondolatára reflektál. Azaz a nemzetközi városhierarchia harmadik szintjén elhelyezkedő hazai nagyvárosokra irányult fejlesztéspolitikát veszi górcső alá, amely városok nemzetközi láthatóságának megteremtése és Budapesthez képesti ellensúly szerepbe helyezése hosszú múltra visszatekintő célkitűzés. A tanulmány a közpolitikai elemzés és a nemzetközi összehasonlítás módszerével veszi sorra a megyei jogú városok kiemelt fejlesztése érdemi eredményei elmaradásának okait. Az EU regionális és várospolitikájának kontextusában a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy mindenekelőtt a várostérségi szemlélet és a hálózatalapú fejlesztések, azaz az elemek közötti kapcsolatok negligálásának döntő szerepe lehet a kellő gazdasági potenciált felmutatni nem tudó, határon átnyúló kapcsolatok és a nemzetközi láthatóság híján maradó nagyvárosállomány stagnálásában.

AUTHOR:

EDIT SOMLYÓDYNÉ PFEIL, University Professor, Széchenyi István University Faculty of Agricultural and Food Sciences Department of Regional Science and Rural Development, somlyody.edit@sze.hu, ORCID: 0000-0003-3372-4082

JEL code: R58

Keywords: large city • functional urban area • urban policy
• integrated territorial investment

Abstract: This commemorative article is a reflection on some of the thoughts expressed in János Rechnitzer's article entitled "Territorial politics and development of major cities in Hungary from the transition to the present day". The paper scrutinizes the development policy aimed at domestic large cities located on the third level of the international city hierarchy, whose international visibility and counterbalance to Budapest is a long-standing objective. Using the method of public policy analysis and international comparison, the study examines the reasons for the lack of meaningful results in the priority development of cities with county status. In the context of the EU's regional and urban policy, the study concludes that, above all, the functional urban area approach and network-based developments, i.e. neglecting the connections between the elements, can play a decisive role in the stagnation of the large cities' network that cannot show sufficient economic potential, remains without cross-border connections and international visibility.

BEVEZETÉS

Rechnitzer János kiemelkedően gazdag és sokszínű tudományos munkásságának egyik fő vonalát a magyar városhálózat elemzése képezte. 2019-ben írott tanulmánya (Rechnitzer, 2019) a magyar nagyváros fogalom tartalmával, a városrendszer ezen elemeinek a területi politikában elfoglalt kitüntetett helyével és a rendszerváltás óta változó pozíciójával foglalkozik. Mint a szerző megállapítja, a fejlődés differenciáltan érintette e város csoportot, noha a rendszerváltás utáni három évtized alatt számos fejlesztési program célozta azt. A cikk központi kérdésévé a megyei rangot birtokló városok hálózatalakító szerepének vizsgálata emelkedett, melyek feltételezeten az erőforrások áramlásának és a tömörített funkcióknak köszönhetően csomópontokként viselkednek. Bár a tanulmány témaválasztásán kívülre helyezi Budapestet, tagadhatatlan, hogy a nagyvároshálózat helyzetét alapvetően meghatározza a magyar fővárososhoz való viszonya. Ugyanis az utóbbit nagyságrendje, gazdasági szerepköre, intézményrendszere stb. mind egyedivé, pontosabban kivételezetté teszi a városhálózaton belül, amit fokoz a magyar politikai intézményrendszer centralizáltsága és a kudarcot vallott decentralizációs kísérletek (Rechnitzer, 2019). Ezért a továbbiakban cikkünk a hazai várospolitikára néhány olyan elemre világít rá, amelyek azzal a körülménnyel vannak összefüggésben, hogy nemzetközi kontextusban a városhierarchia harmadik

szintjén elhelyezkedő magyar városokat érintően nem sikerült elérni, mert nem volt arra vonatkozó akarat, hogy az ország monocentrikus térstruktúrája fellazuljon és Budapesttel szembeni ellenpólust képező nagyvároshálózattá formálódjon legalább az az öt nagyváros, amelyeket a területpolitika 1971 óta azonosít (Beluszky, 2018). Sem a rendszerváltozás előtt, sem azóta nem tapasztalható lényeges elmozdulás a nagyvárosok hatalmi és gazdasági központtá alakulásában, sőt az utóbbi évek kutatásai arra hívják fel figyelmünket, hogy a megyeszékhelyek térszervező funkciója inkább gyengült, semmint erősödött volna (Rechnitzer – Berkes, 2021). Így azok a várokozások sem teljesültek, amelyek a hazai településhálózatban az öt régióközpont (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) nemzetközi hálózati szereplővé válását forszírozták, majd a 2000-es évek közepétől, a NUTS2-es régiók szintjén társzközponti szerepre érdemes Veszprémet és Székesfehérvárt is beleértve (Faragó, 2008; Salamin et al., 2006). A megfogalmazott tudományos koncepciók nem hagytak kétséget a felől, hogy a városközpontok és vidékük funkcionális városi térségekénti kezelése mentén lehet csak eredményes a területpolitika (Faragó, 2008).

Összefüggésben az elmaradt „decentralizációval”, azzal a sajnálatos ténnyel is szembeülnünk kell, hogy az országhatárhoz közel elhelyezkedő regionális központjaink határon átnyúló funkcionális térséggé szerveződéséről az országos fejlesztési dokumentumokban időről időre megjelent víziókkal szemben (OTK, 2005; OFTK, 2014), a vonzásviszonyokban és a gazdasági hatásokban inkább fordított fejlődési irány tapasztalható. Erre utal az új növekedési pályára állt olyan nagyvárosoknak, mint Kassának, Nagyváradnak, Temesvárnak a magyar nagyvárosokra gyakorolt határon átsugárzó hatása (Szegevári, 2021).

AZ ELMÚLT ÉVTIZED NAGYVÁROSOKAT CÉLZÓ BEAVATKOZÁSAINAK NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE

Rechnitzer professzor műve (2019:11.) elméleti megközelítésben funkcionális szempontból kísérletet tett a magyar városhálózat szervezőközpontjainak rendszerbe foglalására, ami négy szint elkülönítését eredményezte úgy, mint a regionális központok, a nagyvárosok, a megyeszékhelyek kategóriáját, valamint a tanulmány megírása óta két újabb taggal kibővült (Baja, Esztergom) ún. további megyei jogú városok csoportját. Összességében a megyei státusú városok osztályozásáról volt szó, amelyek között a „nagyvárosok” elnevezéssel a százezer fős népességi küszöböt átlépett városokat jelölte (Kecskemét, Nyíregyháza és Székesfehérvár), melyek közül az utóbbinak a népességszáma a 2022-es népszámlálási adatok szerint máris visszaesett 95 ezer fő környékére. S mint látni fogjuk, sajnálatos módon az utóbbi évtized területpolitikája nem igazolta vissza a javasolt fogalmi differenciálást, sőt még a regionális központok fejlesztése sem vált prioritássá az ország egészének javára.

Ahogy Rechnitzer (2019) is hangsúlyozta, nagyvárosainkkal összefüggésben kiemelt jelentősége van az általuk betöltött gazdasági és versenyképességi szerepkörnek, továbbá a kutatás-fejlesztési és innovációs funkcióknak, melyeket regionális léptékben szükséges teljesíteniük. Ezért is jellemző, hogy a magasan fejlett államok központi kormányai a válságidőszakokra rendszerint akként reagálnak, hogy szélesebb felhatalmazást adnak nagyvárosi térségeik számára az önálló cselekvésre, stratégiaalkotásra és annak pénzügyi megvalósítására (Somlyódy Péter, 2019). Mint ismert, hazánkban az ezzel ellentétes erős centra-

lizációknak köszönhetően a nagyvárosok autonómiája 2011 után megrendült, feladataik és erőforrásaik, valamint következményeként mozgásterük és kormányzókéességük megfogyatkozott. A döntéshozó talán a legnagyobb hibát azzal követte el, hogy a megyei jogú városok és a kistélepülések között kompetencia tekintetében nem tett különbséget, gazdaságfejlesztési szempontból stratégiai jelentőségű feladatokról fosztotta meg őket. Versenyképességet csökkentő tényezőkről beszélhetünk, amit tovább ront, hogy tervezési-fejlesztési felhatalmazást a szuburbanizációval és agglomerálódással jellemzett nagyvárosok is csak saját közigazgatási területük felett birtokolnak, nem koordinálhatják a funkcionális gazdasági térség szempontjából lényeges szolgáltatásokat, fejlesztéseket, ami az üzleti környezet iránt támasztott gazdasági igények kielégítését akadályozhatja. Nálunk a döntéshozás a gazdaságfejlesztésről és az ahhoz szorosan kapcsolódó infrastruktúrafejlesztésről a központi állam kiváltságává vált (lásd nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházások), a helyhatóságok felhatalmazása gazdaságszervezésre korlátozódik (lásd Möt. 23.§ (1) bek. 15.).

Valószínűsítjük, hogy a hazai nagyvárosok fejlődési potenciálján tovább rontott a szubnacionális szint 2011-ben bevezetett modellje, miszerint a vármegyei önkormányzatok sokcélú autonóm entitásokból a terület- és vidékfejlesztésre, illetve területi tervezésre korlátozott, kvázi monofunkciójú, súlytalan igazgatási szervekké váltak. A vármegyék széles közszolgáltató kompetenciájának és vele intézményrendszerüknek a centralizációja, adminisztratív és pénzügyi kapacitásainak, egyúttal vagyonelemeinek elvonása a területi szint kormányzó képességének kiüresedését eredményezte, ami hátrányosan érinti a megyei joggal rendelkező nagyvárosokat is. Lévéen a korábbi megyei önkormányzati apparátusok, intézmények jelentős része szintén a megyeszékhelyeken összpontosult.

Egyet lehet érteni Rechnitzer Jánossal (2019:21.) abban, hogy mindezek után a megyei jogú városok a vármegyéktől és valójában vonzáskörzetük, azaz a velük szimbiózisban élő vidéküktől független fejlesztések központjaivá váltak. Azonban ez a nemkívánatos helyzet nem csak a 2012–2016 közötti időszakot karakterizálta, hanem folytatódott a 2014–2020 közötti programozási időszakra elfogadott Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (OFTK, 2014) céljaival ellentétben megvalósított „Modern városok program” (továbbiakban MVP) egésze során is. Azt az optimista következtetést is cáfolják az említett grandiózus fejlesztési program kilenc évének történései, hogy az a megyei jogú városok térségeinek fellendítéséhez hozzá tudott volna járulni. Ez az a pont, ahol a MVP teljes mértékben elszakadt az OFTK célrendszerétől és a városokat többségükben pontszerű képződményekként, kétoldalú kormány-városi önkormányzat közötti elszigetelt fejlesztési megállapodások és beruházások alanyaivá tette. Ezzel nem vonjuk kétségbe, hogy a megyei jogú városok elfogadták az alapul szolgáló új integrált településfejlesztési stratégiájukat, azonban azok érvényessége megállt a városok közigazgatási határainál (vö. Kecskemét ITS 2017:409). Problémaként azonosítható, hogy hazai vonatkozásban a program tervezési fázisában egyáltalán nem került terítékre a megyei jogú városok vonzáskörzeteinek lehatárolása, és esetükben nem történt hivatkozás a KSH által regisztrált településegységekre, agglomerációkra avagy a nagyvárosok és térségük együttműködési szervezetre sem. Ennek egyszerű oka volt, az adott uniós tervezési időszakban a megyei jogú városokon kívüli valamennyi településnek a tervezéséért és fejlesztéséért a vármegyék váltak felelőseivé, ami nem kívánatos leválasztását jelentette a megyei jogú városoknak a vonzáskörzetükről (Somlyódy Péter, 2019). Ez az eljárás visszamutat arra a rendszerváltás óta elfoglalt hivatalos terü-

letpolitikai szemléletre, mely a város és térsége társadalmi-gazdasági szimbiózisban élését nem ismeri el, ezért a városi térségeket izolált önkormányzatok halmazának tekinti.

Álláspontunk szerint ez a megközelítés pedig pregnánsan visszaüt az egyre növekvő belső területi egyenlőtlenségekben, egyes megyék huzamosabb ideje zajló számottevő népességvesztésében. Holott a nagyvárosi településegységekhez, agglomerációkhoz tartozó településszám a KSH 2014-ben elvégzett lehatárolásához képest a 2022. évi statisztikai adatokra figyelemmel az esetek többségében (Tóth, 2024) bővült. Miután a transzverzális közötti kapcsolatok kiépítése elmaradt, Budapest szerepe kedvezőtlenül tovább erősödött. Ráadásul a fővárosba ingázók 13%-a megyei jogú városokból érkezett az ott elérhető magasabb jövedelmek miatt, ami aláhúzza, hogy az ország térszerkezete benne ragadt az egyközpontúságban (Tóth, 2024). Ezt tetézte, hogy Budapest adta az ország gazdasági erejének 46,2%-át, míg az összes nagyvárosi települési koncentráció csak az ország népességéből való részesedésével arányos gazdasági erőt tudott felmutatni (Tóth, 2024:367).

E tények megerősítik azon ismeretünket, hogy adott nemzetgazdaság versenyképessége nagyvárosai versenyképességétől függ és nem fordítva (Enyedi, 2016). Ezért vélelmezhető, hogy a bemutatott várospolitika párosulva az egy központból irányított gazdaságpolitikával közrejátszhatott annak a kedvezőtlen növekedési adatnak a megszületésében, mely szerint 2022-ben az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson számolva) tekintetében Románia megelőzte hazánkat (Csiki, 2023).

Mindeközben a „Modern városok program” jóvoltából elért eredményekről egyelőre nem áll rendelkezésre központi szerv által elkészített vagy megrendelt értékelés. Ennek magyarázata minden valószínűség szerint azon az ellentmondáson alapul, hogy az MVP keretében az elnevezése ellenére program nélküli fejlesztés zajlott, így valójában hiányzik az értékelés alapja.

AZ ELSZALASZTOTT MÁSIK ÚT: AZ INTEGRÁLT TERÜLETI BERUHÁZÁS MINT A FUNKCIONÁLIS VÁROSI TÉRSÉGEK FEJLESZTÉSI ESZKÖZE

A várospolitika a rendszerváltást követően hosszú ideig hiányzott a közpolitikai palettából, ebben látszólag fordulatot hozott a 2014-ben elfogadott, de 2030-ig terjedő távlatra tervezett OFTK (2014). Témánk szempontjából a nemzeti stratégiának az összefoglaló területi stratégiai üzenetei közül kiemelkedett, hogy – többek között – a városok és város-térségek átfogó, városhálózati együttműködéseken alapuló fejlesztését és a vidéki térségeink gazdasági és kulturális alapokra helyezett megújításával összefüggésben a város-vidék kapcsolatok fejlesztését célozta. Ezek az ígéretes és fontos elképzelések azonban lényegében papíron maradtak. Ugyanis eközben a települések horizontális kapcsolatai leértékelődtek, a fragmentált önkormányzati rendszert kiegyensúlyozó önkormányzati társulások szinte láthatatlanokká váltak, holott számos közszolgáltatási területen kulcsfontosságúak a lakosság alapvető szükségleteinek kielégítése vonatkozásában. Figyelemre méltó, hogy az aktuális állapot szerint a hazánkban működő összesen 823 önkormányzati társulás 49%-ában vetek részt városok, köztük megyei joggal rendelkezők, de mint tudható, azok működése nem fogja át a térségfejlesztési funkciót (Szabó, 2024:152–153.). A nagyvárosok funkcionális

térsegeinek együttműködése pedig egyszerűen nem létezik, mind az állami ösztönzés, beleértve az intézményesítésre, közös tervezésre-fejlesztésre vonatkozó felhatalmazást, mind pedig az alulról jövő kezdeményezés, hiányzik.

Amikor pedig az OFTK-nak a városhálózat fejlesztésére vonatkozó vizualizált célrendszerét tekintjük, gyakorlatilag értelmezhetetlen információkat találunk. A Budapesthez képest – tehát centrálisan – felvázolt belső és külső városgyűrű városai körében egyaránt megtalálhatók a nagyvárosok, amelyek köré agglomerálódó térségeket vázolt fel a tervező, bárminemű kooperációs, fejlesztési vagy intézményi tartalom nélkül (OFTK 2014:142.). A tervdokumentum bár megállapítja, hogy az „ország településhálózatát a főváros uralja” (2014:78.), az öt nemzeti és nemzetközi jelentőségű nagyvárosunk tekintetében a növekedést szétterítő fejlesztések érdekében a városok közötti közlekedési infrastruktúra-fejlesztésen kívül hálózati jelleggel gyakorlatilag mást nem irányozott elő. Az egyes megyei jogú városok fejlesztési profiljai pedig egymáshoz és a vonzáskörzetükhöz való kapcsolatok hiányában meghatározottak (OFTK, 2014:141–142.).

Ehhez képest az EU az előző programozási ciklusban új eszközöket ajánlott a tagállamok számára, mivel a regionális politikán belül kiemelt célként tételezte a város-vidék viszony erősítését a városhálózat valamennyi szintjén. Magyarország azok közül az egyik legfontosabbat, az integrált területi beruházást (továbbiakban ITI) elutasította, aminek uniós alkalmazása felől megkíséreljük röviden felvázolni, mit is veszített hazánk a külön utas politikával. (A másik eszköz, a CLLD, azaz a közösségvezérelt helyi fejlesztések vizsgálatát hely hiányában mellőzzük.)

Az integrált területi beruházás lényege, hogy a városi térségekben hely-alapú szemléletet adaptáló és megerősített stratégiai alapú integrált fejlesztést valósított meg több prioritási tengely mentén vagy több operatív programból. Alkalmazására a 2014–2020-as tervezési periódusban az Európai Regionális és Fejlesztési Alap (ERDF) szabályozásának 7. cikkelye adott felhatalmazást funkcionális városi térségek (FVT) számára a szomszédsági területektől a metropolisz térségeikig bezárólag (Czischke – Pascariu, 2015). Ezért fő jellemzője egyrészt a fejlesztési területek határainak elmozdulása az adminisztratív határoktól, másrészt a beavatkozások területi koordinációjának erősítése volt. Azaz a fejlesztési beavatkozások számára az optimális területi lépték megtalálását támogatta. Összesen az EU húsz tagállama alkalmazta az eszközt, köztük Lengyelország, Csehország és Szlovákia, a fejlett országok közül Finnország, Nagy-Britannia, Belgium és Németország stb.

Az EU-n belül Lengyelország célozta meg a legnagyobb forrást az ITI alkalmazása keretében, ugyanis az összes (17) vajdasági központ nagyváros, valamint kilenc szubregionális centrum térségében megvalósította azt (Kociuba, 2018). A folyamatot a Regionális Fejlesztési Minisztérium irányította egyeztetve az önálló Operatív Programokkal rendelkező vajdasági önkormányzatokkal. A funkcionális városi térségek (továbbiakban FVT) lehatárolása kétirányú folyamat volt, a minisztérium által egységes módszer alapján megállapított határoktól az érintett önkormányzatok valós együttműködések alapján eltérhettek. Lengyelország köztudomásúan több, a városhierarchia második szintjén elhelyezkedő nagyváros is magában foglaló erős városhálózattal rendelkezik. S a 2000-es évektől a FVT-k közül több is rendelkezett már kormányzó szervezettel, azonban az ITI kifejezetten ösztönözte a kooperációk formalizálását és ún. uniók megalapítását az addig fragmentált városközpontok körül. Az eszköz segítségével Lengyelország törekedett a policentrikus térszerkezet

létrehozására, az üzleti környezet javítására és a belső területi kohézió erősítésére, aminek konkrét fejlesztési céljai közül az alábbiakat emeljük ki (Kociuba, 2018):

- Hatékony közlekedési összeköttetés a város és funkcionális térsége között.
- Leszakadt térségek társadalmi-gazdasági funkcióinak helyreállítása a FVT-kben.
- A város és térsége természeti környezeti állapotának fejlesztése.
- Az energiahatékonyság növelése.
- Adott FVT nemzetközi láthatóságának és a regionális rangsorbeli helyének erősítése funkcióinak kialakításán keresztül.
- A munkaerőpiaci helyzet javítása.
- A közszolgáltatásokhoz hozzáférés biztosítása.
- Egészségügyi és a szociális szolgáltatások fejlesztése.

A magyarral szemben a lengyel területfejlesztési modell lényegesen decentralizáltabb, amit kifejez, hogy a stratégiai alapú fejlesztések végrehajtásában az uniók közreműködő szervezeti szerepet és projektszelektációs feladatokat is betölthettek. Két metropolisztérség esetén teljes pénzügyi önállóságot is birtokoltak. Bár több kritika érte az új nagyvárosi kormányzó szervezeteket, lévén a partnerség építésében a tanulási periódusban voltak, mégis általuk a FVT-k fejlesztésének koordinációjára alkalmas képviselői szervek és velük megfelelő intézményi kapacitások létesültek. Irigylésre méltó, hogy a lengyel városhálózat megújítása során a bottom-up és top-down fejlesztési szemlélet találkozott, valamint a többközpontú térszerkezet irányába tettek előrelépést.

ÖSSZEGZÉS

A magyar nagyvároshálózat fejlesztésének bemutatott területpolitikai és fejlesztési íve azt igazolta, hogy a várostérségi és hálózati szemlélet negligálása folytán visszajutottunk a kiinduló állapothoz. A nemzetközi láthatóság és a határon átnyúló hálózatosodás továbbra is csak a vágyalmok között szerepel, miközben a fővároshoz képest inkább gyengült a regionális központok pozíciója, mintsem kiegyensúlyozó szerepkörbe kerültek volna. Nyilvánvalóan a két szimptóma összefügg és egymást erősíti, ami sajnálatos módon oda vezet, hogy a belső területi-gazdasági kohézió irányába 2005, az OTK elfogadása óta alig sikerült előre lépni. Vélekedésünk szerint a FVT-k elismerése és intézményesítése, továbbá az integrált fejlesztési beavatkozások alkalmazása nélkülözhetetlen eleme kell, hogy legyen a folyó tervezési-programozási ciklusnak, annak érdekében, hogy a hazai nagyvároshálózat nemzetközileg is láthatóvá váljon.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a nagyvároshálózat jövőjéről differenciáltan kell gondolkodni, s első helyen olyan kutatásokat lenne érdemes indítani, amelyek a regionális központok pozícióba helyezését céloznák. Bármennyire is nehéz kimondani, az agglomerációk intézményesítése feltételezne egy bizonyos mértékű decentralizációt, aminek hiányában azok nem válhatnak döntési központtá és nem fognak tudni innovációs és kapuvárosi funkciókat ellátni, mint külföldi versenytársaik. Tanulmányozhatók azok a nemzetközi minták, amelyek rávilágítanak arra, hogy e városi térségek rendszerint speciális felhatalmazást kapnak a jogalkotótól arra, hogy önálló kormányzási szintté váljanak. Ennek égisze alatt ki-

emelhető az FVT egészére vonatkozó fejlesztési és területrendezési tervezési kompetencia, a gazdaság-, infrastruktúra-, turizmusfejlesztési döntések, a saját bevételekkel, adott esetben adókievetési joggal történő rendelkezés, kiemelt állami szubvenciókhoz való hozzájutás stb. Az is vizsgálendő, hogy melyek lennének a regionális központok sui generis jogosítványai, melyek származtathatók át a vonzáskörzetbe tartozó önkormányzatoktól és melyek azok, amelyek a központi kormánytól, illetve az államigazgatási szektorból telepítendőek a regionális központok kormányzó szerveire. A tanulmány keretein túlmutat a nagyvárosok mint funkcionális térségek koncepciójának részletes felvázolása, az azonban bizonyos, hogy az üzleti környezet fejlesztésének szempontjait fontos előtérbe helyezni. Ez utóbbival összefüggésben óva kell inteni az ad hoc gazdasági beavatkozásoktól és az öntözőkanna hatást kiváltó intézkedésektől. A tapasztalatok alapján a decentralizált koncentráció elvének alkalmazása (Somlyódy Péter, 2023) a célravezető út.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beluszky Pál: *A települések világa Magyarországon*, Budapest, 2018.
- Czischke, Darinka – Pascariu, Simona: *The Integrated Approach to Sustainable Urban Development in 2014–2020*, Urbact' Study, New Concepts and Tools for Sustainable Urban Development 2014–2020, Final Report 14 July 2015.
- Enyedi György: *Városi világ*. Modern regionális tudomány. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2012.
- Faragó László: *A funkcionális városi térségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója*. Falu Város Régió, 2008/3, 27–31.
- Kociuba, Dagmara: *Implementation of Integrated Territorial Investments in Poland – Rationale, Results, and Recommendations*, Quaestiones Geographicae, December, 2018/4, 81–98. <https://doi.org/10.2478/quageo-2018-0038>
- Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021.
- Rechnitzer János: *Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltástól napjainkig*, Tér és Társadalom, 2019/1, 3–26. <https://doi.org/10.17649/tet.33.1.3069>
- Salamin Géza – Radvánszki Ádám – Nagy András: *A magyar településhálózat helyzete: Értékelés*, Falu Város Régió, 2008/3, 6–26.
- Somlyódy Péter Edit: *A városok szerepe a területi kormányzásban, A közszolgáltatás-szervezéstől a várospolitikáig*, Budapest, 2019.
- Somlyódy Péter Edit: *A városi és policentrikus szemléletre alapozott településhálózat-fejlesztés érvényessége és érvényesülése Magyarországon*, Comitatus, 2023/33, 171–182. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.171>
- Szabó Tamás: *A magyarországi kis- és középvárosok szerepe az önkormányzati társulásokban*, in: Szabó Tamás – Gyergyák Ferenc (szerk.): *A magyar kisvárosok politika, igazgatási és fejlesztési dimenziói*, Budapest, 2024, 121–163.
- Szegvári Péter: *A településhálózat-fejlesztés kihívásai és lehetséges irányai*, Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 1, 2022, 66–77. <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.1.4>
- Tóth Géza: *Agglomerációk, településgyűttek és vonzáskörzetek Magyarországon*, Területi Statisztika, 2024/3, 356–379. <https://doi.org/10.15196/TS640304>

JOGSZABÁLYOK

- 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.
- 97/2005. (XII. 25.) OGY határozat az Országos Területfejlesztési Koncepcióról.
- 1/2014. (I. 3.) OGY határozat a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról (OFTK).

INTERNETES FORRÁSOK

- Csiki Gergely: *Hivatalossá vált: Románia előzte Magyarországot*, Portfolio, 2023. október 12. Elérhető: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20231012/hivatalossa-valt-romania-elozte-magyarorszagot-645205> (Letöltés ideje: 2023.10.12.)
- Kecskemét megyei jogú város integrált településfejlesztési stratégiájának módosítása. Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 218/2017. (X. 26.) számú közgyűlési határozatával elfogadott végleges változata. Kecskemét, 2017. Elérhető: <https://kecskemethu/en/varoshaza/onkormanyzat/varostervezes/strategiai-tervek-koncepcioik/integralt-telepulesfejlesztesi-strategia> (Letöltés ideje: 2024.06.11.)

•
Real F Frangi (I)

BARANYAI NÓRA

Városfejlődés polgármesteri szemmel

Urban development from mayoral perspective

SZERZŐ:

BARANYAI NÓRA, tudományos munkatárs, HUN-REN KRTK Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály, baranyai.nora@krtk.hun-ren.hu, ORCID: 0000-0001-8920-2992

JEL kód: R50

Kulcsszavak: Székesfehérvár • városfejlődés • polgármester • interjú

Absztrakt: Magyarország nagyvárosai a rendszerváltozást követően (is) eltérő fejlődési utakat jártak be. Székesfehérvár a sikeresebb nagyvárosok közé tartozik, hiszen ipari bázisra épülő pályára állva (Rechnitzer, 2021) gyorsan és határozottan túl tudott lendülni az átmenet okozta válságon, s sikeresen adaptálódott az új gazdasági környezethez és annak kihívásaihoz. Az eredményességhez a város adottságain túl a helyi önkormányzat tudatos és aktív fejlesztéspolitikája, kezdeményezőkézsége is szükséges volt. A városvezetők szerepe, a vízióik mentén kirajzolódó fejlesztések meghatározó erővel bírhatnak egy település későbbi fejlődése szempontjából, legyenek azok infrastrukturális, kulturális vagy gazdasági értelemben jelentékenyek. A tanulmány egy olyan kutatás részeredményeit összegzi, amely alapvetően a rendszerváltozás óta hivatalba lépett székesfehérvári polgármesterekkel készített interjúkra építve a város fejlődését is vizsgálja. A tanulmány röviden áttekinti Székesfehérvár fejlődésének fő szakaszait, a város legnagyobb eredményeit, (eddig) sikertelen fejlesztéseit, jövőjét, mégpedig a városfejlesztési folyamatokat és a várospolitikát korábban vagy jelenleg meghatározó szereplők kritikai véleményén keresztül.

AUTHOR:

NÓRA BARANYAI, Research Fellow, HUN-REN CERS Institute for Regional Studies
West Hungarian Research Department, baranyai.nora@krtk.hun-ren.hu,
ORCID: 0000-0001-8920-2992

JEL code: R50

Keywords: Székesfehérvár • urban development • mayor • interview

Abstract: Hungary's large cities followed different development paths (also) after the regime change. Székesfehérvár belongs to the more successful cities, as it was able to quickly and decisively overcome the crisis caused by the transition, and to successfully adapt to the new economic environment and its challenges by building on its industrial base (Rechnitzer, 2021). In addition to the city's potential, this success also required a conscious and active development policy and initiative on the part of the local government. The role of city leaders, and the developments that emerge from their visions, can be decisive for the future development of a municipality, whether they are significant in infrastructural, cultural, or economic terms. The paper summarises the partial results of a research project, which, based on interviews with mayors of Székesfehérvár who have taken office since the regime change, also examines the development of the city. The paper briefly reviews the main stages of Székesfehérvár's history, its major achievements, its (so far) unsuccessful developments and its future, through the critical opinions of the actors who have shaped the urban development processes and urban policies in the past or present.

BEVEZETÉS

Rechnitzer János életművében a településhálózat szerkezeti jellemzőinek, változásainak, s az e hálózatokban meghatározó szereppel bíró nagyvárosok fejlődésének vizsgálata tekintélyes helyet foglal el. Utolsó nagy kutatásai a magyarországi (Rechnitzer – Berkes, 2021), valamint a kelet-közép-európai nagyvárosok (Rechnitzer – Páthy, 2022) jellegzetességeihez, fejlődési pályájának felrajzolásához, a térségi sajátosságok összegzéséhez kapcsolódtak. Lokálpatriótaként a nagyvárosok közül elsősorban Győr fejlődése, múltja, jelene és jövője érdekelte. A város területítőke-elemeit, működési mechanizmusait, történeti meghatározottságait, a genius locit kutatva akarta megfejteti az ún. Győr-kódot (Rechnitzer, 2016), amelynek a földrajzi, gazdasági, társadalmi adottságok mellett fontos összetevője „a városi vezetés hozzáállása, annak innovációs aktivitása, adaptációs hajlandósága, válságkezelési merészsége is” (Rechnitzer, 2021.25.). Ezt alapul véve kutatásom egy másik jelentős gazdasági erőközpont, Székesfehérvár városvezetőire összpontosít; a vizsgálat kiterjed a személyes életút, a politikai karrier mellett a település fejlődési pályájának értékelésére is.

Székesfehérvár a magyar városhálózatban soha nem töltött be vezető szerepet, s nem sorolták a nagyvárosok közé sem az országos fejlesztési dokumentumok, sem a városokat vagy a településhálózat egészét vizsgáló kutatások (Csomós, 2013, 2014; Rechnitzer – Pá-

thy – Berkes, 2014). Ebben szerepet játszik Budapest közelsége, hiszen ez a nyilvánvaló előnyök mellett korlátozza is a város fejlődési lehetőségeit. Gazdasági ereje és teljesítménye alapján azonban Székesfehérvár a városok komplex versenyképességi rangsoraiban rendre az élvonalban végez (Baranyai – Baráth, 2009; Koltai, 2005, 2007, 2014; Koós – Baranyai – Baráth, 2015; Vida, 2012), messze túlmutatva településhálózatban betöltött pozícióján. A város az ún. (kelet-) közép-európai banán része, amelynek területén a korábbi gazdasági és politikai rendszer gyorsabb leépülése, a gazdasági bázisok sikeres átalakítása volt jellemző, ami megnyitotta az utat a külföldi működőtőke korai, már akkor viszonylag jelentős megtelepedése előtt (Rechnitzer, 2016). A sikerességet bizonyítja, hogy a kilencvenes évek közepén Székesfehérvár Európa tíz legdinamikusabban fejlődő térségének egyike.

A tanulmány vázolja Székesfehérvár fejlődésének főbb állomásait, röviden ismerteti azokkal a fejlesztési területekkel kapcsolatos tudnivalókat, amelyek a városvezetőkkel készített interjúk során sikerként vagy problémaként felmerültek. A négy¹ polgármesterrel 2023-ban azonos tematika mentén folytatott interjúk során elhangzott vélemények egy nagyon szűk szeletét a tematikailag releváns bekezdések összegzik. A tanulmány a város jövőjével kapcsolatos elképzelésekkel, víziókkal zárul.

1. táblázat: Székesfehérvár polgármestereinek alapjellemezői
Table 1: Basic characteristics of the mayors of Székesfehérvár

hivatali idő (önkormányzati ciklus)	polgármester	jelölő-támogató párt/szervezet
1990–1994	Balsay István (1947–)	független (FIDESZ)
1994–1998	dr. Nagy István (1964–)	FIDESZ
1998–2010	Warvasovszky Tihamér (1950–)	független (MSZP-SZDSZ)
2010	Viniczai Tibor (1956–2022)	MDF
2010–	dr. Cser-Palkovics András (1974–)	FIDESZ-KDNP

Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

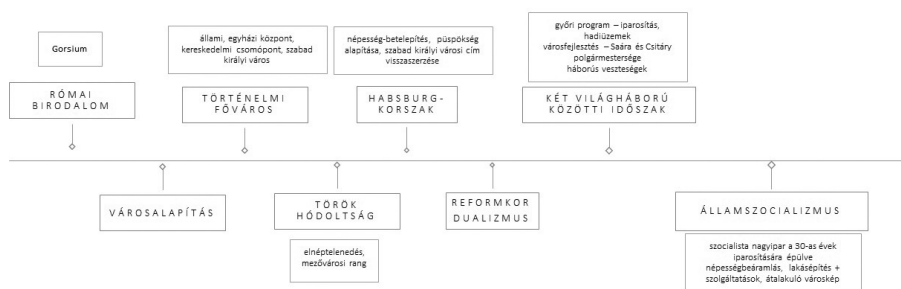
SZÉKESFEHÉRVÁR FEJLŐDÉSÉNEK FŐ ÁLLOMÁSAI

Székesfehérvár fejlődésének korszakait és állomásait a helytörténeti munkák részletesen feldolgozták, a város átfogó fejlődési pályájának bemutatására és értékelésére a magyarországi nagyvárosok teljes körét vizsgáló egyik legfrissebb kötetben (Rechnitzer – Berkes, 2021) belül tettem kísérletet (Baranyai, 2021). Terjedelmi okokból itt csak azokat a szempontokat és elemeket emelem ki, amiket a polgármesterekkel készített interjúk indokolnak. A város történetében való eligazodást a városvezetők által lehatárolt fejlődési korszakok alapján összeállított idővonalak segítik (1. és 2. ábra).

A széleskörű feldolgozottság ellenére van a várostörténetben néhány bizonytalan elem. Az egyik ilyen kérdéses pont a város történetének kezdete, amit általában a városalapítással (972) azonosítanak, azonban – ahogy az az interjúk során is elhangzott – valószínűsíthetően már a római korban létezett az ekkor még nem jelentős település, ami aztán az Árpád-kor meghatározó helyszínévé vált. A reformkor, valamint a dualizmus korszaka kevés figyelmet kapott az interjúk során, pedig a 19. század első felének eredménye az alpinfrastruktúrák fejlesztése (Kállay, 1988; Lauschmann, 1995), az első üzemek megalapítása, kulturális szervezetek megalakulása. A dualizmus egészében tapasztalt fejlődés – tőkebeáramlás, gazdasági szerkezet átalakulása, vasútépítés – pedig szerény eredményei ellenére megalapozta, előkészítette a két világháború közötti időszak valódi fejlesztéseit (Csurgai Horváth, 2014). Az 1930-as évek Székesfehérvár városfejlesztésének egyik meghatározó periódusa, ennek megfelelően az interjúkban is jelentős, példamutató időszakként szerepel.

1. ábra: Székesfehérvár történeti fejlődésének szakaszai és azok jellegzetes elemei a polgármesterei interjúk alapján

Figure 1: Stages and characteristics of the historical development of Székesfehérvár based on interviews with mayors

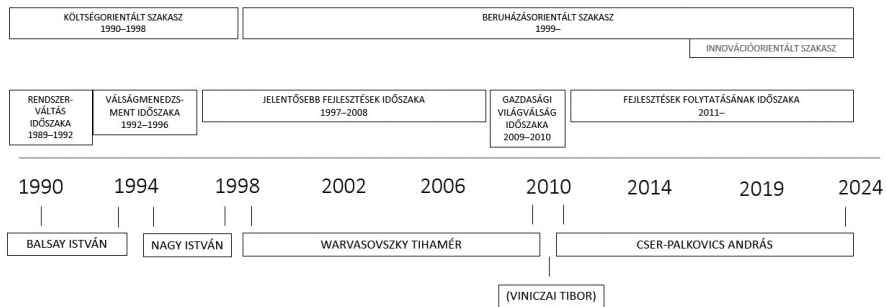
Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

A nehéziparral jellemezhető államszocialista időszak töretlen növekedése az 1980-as évekre megállt, új utak keresésére volt szükség. A gazdasági jellegű „intenzifikálási program” mellett ennek fő megnyilvánulása az 1988-as Szent István-émlékév volt. Az eseménysorozat szimbolikus korszakhatár a város történetében, jelentőségét – a történelmi múlthoz való kapcsolódás újratemtését, amelyet megalapozott a város alapításának milleniumi ünnepségsorozata 1972-ben – az interjúk folyamán is kiemelték a polgármesterek.

A rendszerváltozás óta eltelt 35 év jelentősebb szakaszainak konkrét azonosítására és rövid jellemzésére két polgármester vállalkozott (2. ábra). Balsay három nagyobb korszakot különített el: az első időszakban (1990–1998) a város adottságainak köszönhetően jelentős transznacionális tőke települt meg, a második korszak (1999–) lehetővé tette a helyi kis- és közepes vállalkozások globális piacokhoz való kapcsolódását, a harmadik, a 2010-es évektől meginduló, máig még ki nem teljesedő időszakban pedig a termelés mellett a városba

települnek a vállalatok adminisztratív és K+F részlegei, tevékenységei. Warvasovszky több kisebb szakaszt határolt le: a gazdasági összeomlással és 30 százalékos munkanélküliséggel jellemezhető (1989–1992), az ipari parkok létesítésével, munkahelyteremtéssel leírható (1992–1996) szakaszt, a városkép- és szolgáltatásfejlesztés (1997–2008), az ezt ellehetetlenítő gazdasági világválság (2009–2010), illetve az adósságrendezés után a fejlesztések folytatásának (2011–), illetve – kérdőjelesen – az újabb válságok időszakát. Cser-Palkovics a rendszerváltozás utáni időszakból kiemeli a válságkezelés jelentőségét, azt, hogy az akkori polgármesterek (Balsay, aztán az ő munkáját folytatva Nagy) az összeomló gazdaság romjain ipari parkokat létesítettek, megteremtve a város gyors fejlődésének és élmezőnybe kerülésének alapjait. Meghatározónak tartja az ipari örökséget, hiszen ahogy az államszocialista időszakban tudtak alapozni a korábbi korszak vállalatstruktúrájára,² úgy a rendszerváltozás után is megvolt a bázisa, alapja a gazdasági megújulásnak. Versenyelőnyként tekint arra is, hogy a polgármesterek építettek egymás munkáira, ami önmagában is fejlődést generál.

2. ábra: Székesfehérvár fejlődésének szakaszai a rendszerváltozás után a polgármesterei interjúk alapján
 Figure 2: Stages in the development of Székesfehérvár after the regime change, based on interviews with mayors

*Forrás: saját szerkesztés.
 Source: own editing.*

EGYEDI ELEMEK SZÉKESFEHÉRVÁR FEJLŐDÉSÉBEN

A polgármesterek a város más településektől való megkülönböztető elemét vagy a történelmi múltban, vagy a rendszerváltás időszakának levezénylésének mikéntjében, ennek máig ható következményeiben látják. Az interjúk során a városvezetők szabadon beszélhettek az általuk sikeresnek, illetve a még megvalósításra váró, régóta húzóódó, esetleg kifejezetten kudarcnak minősülő területekről, de előre meghatároztam egy 3–3 elemből álló listát is, amelyekről – spontán említés hiányában – megkérdeztem a véleményüket. Az alábbiakban az ezekre a „zárt listákra” adott válaszokat összegzem.

Sikerek, avagy miben (volt) gyorsabb, eredményesebb Székesfehérvár más településeknél

A sikeres tényezők közé az átmenet gazdasági programját, a panelprogramot, valamint a sportváros-jelleget soroltam. Székesfehérvár sikerességének egyik tényezője az átmenet időszakára jellemző tudatos válságmenedzsment és városfejlesztési politika. Balsay a korszak értékelésénél a korai helyzetfelismerést és cselekvést hangsúlyozza, hiszen a későbbi ipari parkok kialakítását lehetővé tevő városrendezési terv elfogadtatása még a tanácsrendszer idején megtörtént. Fontos volt személyében a városvezetői folytonosság is,³ hiszen korábban megszerzett, a pozícióval együtt járó hely- és tárgyismerete, társadalmi tőkéje szintén versenyelőnyvé volt konvertálható. A válságmenedzselés és a gazdasági program sikerességét egyik polgármester sem vitatja, sőt, elismeri annak a munkanélküliség megszüntetésében játszott szerepét, ugyanakkor Nagy hiányolja a valódi előnyöket, az ipari parkokon belüli közös szolgáltatórészlegek kialakítását, a kapcsolódásokat, szinergiákat.

A panelprogramot elsőként és csaknem a teljes panelállományra kiterjedően Székesfehérváron valósították meg. A 2001-től kormányzatokon átívelően pályázható forrásokból a panelházak külső falainak hőszigetelésére, az elavult nyílászárók cseréjére, a fűtési rendszer korszerűsítésére nyílt lehetőség. A programot Székesfehérváron 2009-ben befejezettnek nyilvánították, ám sikerességét némiképpen beárnyékolja, hogy a korszerűsítések finanszírozására jelentős hiteleket vett fel az önkormányzat, s ez nagymértékben hozzájárult az eladósodáshoz, amit aztán 2012-ben adósságtólvállalás keretében rendezett az állam (Cser-Palkovics). Emellett elhangzott (Balsay, Cser-Palkovics), hogy szükséges volna a panelprogram folytatása, különösen az energetika terén innovatív megoldásokkal (közösségi energiátársulás), korszerűsítésekkel.

A harmadik sikerterület a verseny- vagy élsport („Bajnokok városa”). Az államszocialista múlt, illetve az akkori vállalati sportfinanszírozás öröksége a ma is széles sportkínálat. Míg más városok esetében gyakori, hogy egy egyesület emelkedik ki a helyi sportéletből, Székesfehérváron számos élvonalbeli klub működik. Az önkormányzat igyekezett és igyekszik valamennyi klubnak alaptámogatást nyújtani, s eddig fel sem merült az, hogy a támogatás megvonásával maga a város határozza meg a sportági kínálatot. A polgármesterek ezt a politikát a sport identitásteremtő (Balsay), szocializációs (Warvasovszky), közösségformáló (Cser-Palkovics) funkciójával, az utánpótlásneveléssel, a sport(olás) megszerettetésével indokolják. Az uralkodó szemlélettel szemben Nagy a más városokban tapasztalt megoldást támogatja, s legfeljebb két élvonalbeli klub önkormányzati finanszírozását tartja helyesnek – hozzáátéve, hogy ehelyett is inkább a tömegsportra költene a helyi büdzséből.

Kihívások, avagy mely területeken tapasztalhatóak elakadások, problémák

Székesfehérvár rendszerváltozás utáni fejlesztési elképzeléseit számos gazdasági program rögzítette. Az ezekben található programelemek közül azonban nem egy olyan fejlesztési területtel, beruházási tervvel találkozhatunk, amely évtizedeken keresztül szerepel a

különböző fejlesztési dokumentumokban. A hosszú ideje megvalósítatlan fejlesztések, megoldásra váró feladatok közé a Nemzeti Emlékhelyet, a közlekedési infrastruktúrát, valamint a felsőoktatást emeltem be.

Az egykori királyi bazilika területén feltárt Romkertet az 1938-as Szent István-émlékvégre alakították ki. Noha a romok állagmegőrzésére és méltó bemutatására több pályázatot is kiírtak, mindezidáig csak egyetlen terv valósult meg. A 2000-ben felépített védőtetőt esztétikai okokból, a lakosság tiltakozása nyomán az önkormányzat 2004-ben elbonttatta. Az Árpád-ház program is tartalmazza a 2011-ben hosszú várakozás után nemzeti emlékhelynek nyilvánított terület megóvását, fejlesztését, ám a kivitelezés módja továbbra sem körvonalazódott. Balsay nem ért egyet a tervezett monumentális Nemzeti Pantheon felépítésével (illetve a romokra való bárminemű építkezéssel), inkább művészi eszközökkel állítana emléket a korabeli építménynek. Cser-Palkovics hosszútávon a koronázó bazilika (legalább) valamely részének újraépítésében reménykedik. A többiekkel ellentétben Nagy a megvalósult védőtetőt – nem esztétikai, hanem funkcionális értelemben – utólag is válalhatónak tartja. Érthető módon másként ítéli meg ezt a történetet Warvasovszky, akivel a lakosság a projektet azonosította.

A közlekedési infrastruktúrával összefüggő problémák összetettek, egy részükre (pl. bizonyos beépített területeken az utak kiszélesítése) lényegében nincs is megoldás. A szükséges fejlesztések egy része a mindennapi közlekedéssel függ össze, ám az egyre bővülő személygépkocsi-állománnyal nem lehet felvenni a versenyt. A régóta tervezett multi- vagy intermodális csomópont kiépítése tehermentesítené az úthálózatot, ezen túlmutatóan logisztikai szempontú fejlesztést is jelentene, csakúgy, mint a szintén a kezdetektől tervezett repülőtér kialakítása, ami turisztikai és gazdasági értelemben is növelné Székesfehérvár jelentőségét. A régóta húzódo infrastrukturális fejlesztések elmaradását a polgármesterek egyértelműen problémaként értékelték, hozzátéve, hogy a végső szó az ilyen jelentős beruházások engedélyezése vagy finanszírozása esetében az államé. Warvasovszky például a reptér kapcsán arról számolt be, hogy bár már rengeteg engedéllyel rendelkeztek a kivitelezéshez, az állami területrendezési terv felülírta az önkormányzati elképzeléseket. A nagy fejlesztések – mint amilyen pl. az intermodális csomópont – kapcsán Balsay azt emelte ki, hogy az egyes beavatkozások, lépések logikai sorrendje nagyon fontos, s ha a beruházásból kimarad egy elem, vagy másként valósul meg (mint pl. legutóbb a Modern Városok Programban), az hatással van a többi elem, vagy akár az egész projekt megvalósíthatóságára.

A város jelentőségének és presztízsének növelése érdekében a székesfehérvári városvezetés már a 19. század elejétől próbálkozik valamilyen felsőoktatási intézmény megtelepítésével (Lauschmann, 1995), ám csak az 1970-es években indultak el egyes főiskolák kihelyezett műszaki képzései, amelyek – megváltozott intézményi keretek között – ma is a helyi felsőoktatási kínálat fontos részét képezik. Az első székesfehérvári székhelyű, alapítványi Kodolányi János Főiskola létrehozására 1992-ben került sor. A kezdeti felívelő időszakot nehezebb évek követték, az elmúlt időszakban több tulajdonos-, majd vezetőváltáson is átesett az intézmény, s jelenleg új alapokra kívánja helyezni tevékenységét. A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy Cser-Palkovics hullámnak tartja felsőoktatás helyi történetét, az Óbudai Egyetemmel kapcsolatban azonban bizakodó: olyan, a város gazdasági életében és működési területein hasznosítható további szakok indítását tartja elképzelhetőnek, amelyek a település népességmegtartó- és vonzóerejét is növelik. Az intézményben egyébként

megvalósulni látszik Nagy fúziós elképzelése, a kis felsőoktatási intézmények egyesítése.⁴ Warvasovszky ugyanakkor a felsőoktatási képzést teljes mértékben a gazdaság szolgálatába állítaná, azaz a műszaki jellegű képzésekre korlátozná a helyi kínálatot. Balsay szerint a felsőoktatás székesfehérvári sorsa alapvetően nem az önkormányzaton múlik: területet, épületet, támogatást tud a város kínálni, de tudomásul kell venni, hogy Budapest közelsége e területen kifejezetten határt szab a lehetőségeknek.

ÖSSZEGZÉS – A JÖVŐ LEHETSÉGES IRÁNYAI

Székesfehérvár a rendszerváltozást követő időszakban az elsőként talpra álló települések közé tartozott, s gazdasági eredményeinél fogva az ország egyik meghatározó településévé vált. A helyi gazdaság diverzifikáltságának mértéke biztonságot nyújt, habár a nagyarányú külföldi működőtőke, illetve a vállalatok ágazati mintázata miatt a város sérülékenysége néhány esetben már megmutatkozott (Baranyai, 2021). Az elmúlt évek váratlan, korábban ismeretlen kihívásai (koronavírus-járvány, az Ukrajna ellen indított orosz háború és a nyomában fellépő energiaválság) rendkívüli mértékben megterhelték a települések, így Székesfehérvár feladatellátási, intézményfenntartói és humán kapacitásait, költségvetését, ráadásul egy állandósuló veszélyhelyzeti rendeleti kormányzás időszakában, ami az önkormányzatokat egyre kiszolgáltatottabb és kiszámíthatatlanabb helyzetbe hozta. A körülmények azonban lehetőséget nyújtanak a változtatásra, a fejlődési pálya átkódolására (Rechnitzer, 2016:307). Cser-Palkovics szerint a helyi közösség döntésén és kitartásán múlik, hogy Székesfehérvár a jövőben provinciális vagy az egyik legélhetőbb, legdinamikusabban fejlődő közép-európai várossá válik (szekesfehervar.hu). Balsay szerint szakaszhatárhoz értünk, s a város eldöntheti, hogy az összeszerelő-üzemi léten túllépve elindul-e a valódi tudásgazdaság irányába. Nagy szintén a városfejlesztés újragondolására, egy stabil stratégia kialakítására ösztönöz, jóllehet, azzal kapcsolatban igen szkeptikus, hogy a településvezetésnek – a hatályos önkormányzati törvény keretei között – bármilyen befolyása vagy eszköze lenne a jövő irányainak meghatározására. A város jövőjével kapcsolatos polgármesteri víziók Székesfehérvár történelmi örökségének és a gazdasági erejének összeegyeztetésén, harmonikus egyensúlyán alapulnak, ami összecseng a városvezetés tevékenységét gyakorlatilag 1988 óta vezérlő koncepcióval. A történelmi örökség hangsúlyozására, az ebben rejlő fejlesztési potenciál kiaknázására a következő jeles évforduló, Szent István halálának millenniuma (2038) kínál lehetőséget. A város jövője szempontjából lehető legkedvezőtlenebb forgatókönyv, a Budapest árnyékában való eljelentéktelenedés elkerülése érdekében azonban szükségesnek mutatkozik egy olyan stratégia megalkotása és végrehajtása, ami gazdasági, turisztikai szempontból és a helyi lakosság elvárásai szerint is egyedivé és vonzóvá teszi a várost. Az ehhez szükséges fejlesztések és kitörési pontok, valamint az újabb és újabb kihívásokkal szembeni alkalmazkodó- és reagálóképesség elemeinek és feltételeinek meghatározásában segíthet a még készülő „Székesfehérvár reziliens város 2030” koncepció. Egy jól kidolgozott, végrehajtható stratégiával Székesfehérvár a magyarországi városhálózaton belül a rendszerváltozás időszakához hasonló lépéselőnyre tehet szert.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A Polgármesterportrék – A rendszerváltozás utáni polgármesterek életútja, kormányzása és városfejlődésben játszott szerepe Székesfehérváron című kutatás a Lánosz Kornél – Szekfű Gyula Ösztöndíj Alapítvány támogatásával valósul meg. Ezúton szeretném megköszönni az egykori és jelenlegi Polgármester Uraknak, hogy nemcsak vállalták, hanem rengeteg időt is szántak az interjúkra, és készségesen válaszoltak valamennyi kérdésemre.

JEGYZETEK

- 1 Viniczai Tibor a kutatás empirikus szakasza előtt, 2022 decemberében elhunyt. Viniczai általános és teljes hatáskörű helyettesítéssel megbízott alpolgármesterként töltötte be Székesfehérvár polgármesteri pozícióját. A helyettesítésre Warvasovszky Tihamér váratlan lemondása miatt 2010. július 1. és 2010. október 3. között került sor.
- 2 A II. világháború előtt létesített hadiüzemekből, a Vadásztölténygyárból, a Repülőgépjavitóból és az Alumíniumgyárból nőttek ki aztán az államszocialista időszak meghatározó vállalatóriái, a Videoton, a Könnyűfémű és az Általános Mechanikai Gépgyár, később Ikarus.
- 3 1988 és 1990 között, polgármesterségét megelőzően Balsay volt Székesfehérvár tanácselnöke.
- 4 Az Óbudai Egyetem előbb a Nyugat-magyarországi Egyetemtől vette át a helyben megszüntettni kívánt Geoinformatikai Kart, majd vállalta, hogy a 2016 és 2022 között székesfehérvári oktatási helyszínnel is rendelkező, ám azt végül feladó Budapesti Corvinus Egyetemen együttműködésben alakítja ki képzési stratégiáját.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baranyai Nóra: *Székesfehérvár*, in: Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021, 233–246.
- Baranyai Nóra – Baráth Gabriella: *A várostérségek gazdasági és társadalmi versenyképességi rangsora*, in: Szirmai Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*, Budapest–Pécs, 2009, 191–201.
- Csomós György: *Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltozása 1992 és 2011 között*, *Terrületi Statisztika*, 2013/6, 529–550.
- Csomós György: *Magyarország gazdasági központjainak rangsorolása és klasszifikációja (1992–2012)*, in: Kóródi Tibor et al. (szerk.): *VII. Magyar Földrajzi Konferencia Kiadványa*, Miskolc, 2014, 94–104.
- Csurgai Horváth József: *Székesfehérvár urbanizációja, A városfejlődés a kiegyezés korában*, Székesfehérvár, 2014.
- Kállay István: *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 18. Fejérvár regimentuma 1688–1849, A város mindennapjai*, Székesfehérvár, 1988.
- Koltai Zoltán: *A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése*, *Tér és Társadalom*, 2005/3–4, 23–41. <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1017>
- Koltai Zoltán: *A magyarországi városok versenyképességének vállalati megítélése*, *Tér és Társadalom*, 2007/2, 23–42. <https://doi.org/10.17649/TET.21.2.1106>
- Koltai Zoltán *Sikerés és versenyképes városok, Piackutatás a magyar települések körében*, Pécs, 2014.

- Koós Bálint – Baranyai Nóra – Baráth Gabriella: *A nagyváros-térségek gazdasági és társadalmi versenyképessége*, in: Szirmai Viktória (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*, Székesfehérvár, 2015, 303–326.
- Lauschmann Gyula: *Székesfehérvár története 3., A városi polgárosodás évtizedei 1801–1848, A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849*, Székesfehérvár, 1995.
- Rechnitzer János: *A területi tőke a városfejlődésben: A Győr-kód*, Budapest, 2016. <https://doi.org/10.1556/9789630598293>
- Rechnitzer János: *A nagyvárosi fejlődés sajátosságai*, in: Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021, 17–32.
- Rechnitzer János – Berkes Judit (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon*, Budapest, 2021.
- Rechnitzer János – Páthy Ádám (szerk.): *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Budapest, 2022.
- Rechnitzer János – Páthy Ádám – Berkes Judit: *A magyar városhálózat stabilitása és változása*, *Tér és Társadalom*, 2014/2, 105–127. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2623>
- Vida György: *Szeged a hazai nagyvárosok versenyében*, in: Boros Lajos – Józsa Klára (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok XII. Országos Konferenciája*, Szeged, 2012, 154–171.

INTERNETES FORRÁS

- <https://www.szekesfehervar.hu/onallo-jovo-mellett-kell-dontenunk-unnepi-kozgyules-szent-istvan-napjan-2021> (Letöltés ideje: 2021.08.20.)

Szerzői útmutató

(rövid változat)

Author's guide

A Comitatus Önkormányzati Szemle a Comitatus Társadalomkutató Egyesület tudományos folyóirata. A szerkesztőség elsődlegesen a területi egységeket, településeket, a társadalmat érintő témák valamelyikében íródott kéziratok benyújtását várja.

A benyújtott kéziratok elbírálásának és elfogadásának joga a szerkesztőbizottságot illeti meg. A kéziratok közlési formáját szigorúan ellenőrizzük, és csak a minden tekintetben megfelelőket fogadjuk el. Az előírásnak nem megfelelő anyagokat szerzőinknek visszaadjuk, hogy a hiányosságokat pótolhassák. Nem megfelelően kidolgozott, tematikailag nem idevágó, nem értelmezhető szerkezetű kéziratokat a szerkesztőség nem fogad el és erről értesíti a szerzőt. A szerkesztőség kéziratot nem őriz meg.

KÉZIRAT BENYÚJTÁSA

Az írások ajánlott terjedelme tanulmányok esetén 15-20 000 karakter, kisebb cikkek (recenziók, megemlékezések stb.) esetében 5-10 000 karakter. A kéziratok maximális terjedelme 40 000 karakter lehet (szóközökkel, irodalomjegyzék nélkül), ennél hosszabb írás csak kivételes esetben, a szerkesztőbizottság engedélyével jelenhet meg.

A kéziratokat elektronikus formában, mellékletként kérjük beküldeni a pozsgai.andrea@sze.hu szerkesztőségi e-mail címre. A kéziratokat .doc vagy .docx kiterjesztésben tudjuk elfogadni. Az anonimitás biztosítása érdekében kérjük, hogy a szerzők a tanulmányban ne tüntessék fel személyes adataikat, egy külön fájlban közöljék a következőket (magyarul és angolul): név, tudományos fokozat, beosztás, intézmény/munkahely, e-mail cím, levelezési cím, ORCID-azonosító.

LAPZÁRTÁK HATÁRIDEJE

Kéziratok beérkezési határideje:

Február 15.
Április 15.
Június 15.
Október 15.

A közlés első lehetséges határideje:

első szám
második szám
harmadik szám
negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

SZAKMAI BÍRÁLAT

A kézirat benyújtását követően a szerkesztőség ellenőrzi, hogy a kézirat beilleszkedik-e a folyóirat profiljába és megfelel-e a szerzői útmutató alapkövetelményeinek. Amennyiben a kézirat nem felel meg ezeknek a feltételeknek, minden további lektorálás nélkül visszautasítható. A követelményeknek megfelelő kéziratok esetén a főszerkesztő megbízza a szerkesztőséget a kézirat szakmai bírálatának lebonyolításával. A kéziratok bírálata anonim referenci rendszerben működik (kettős vak bírálat), amely során a főszerkesztő, illetve a főszerkesztőhelyettes a szakmai bírálatra olyan személyeket kér fel, akik a bírálendő tanulmány témájában jártasak és a szerzőtől függetlenek. A szaklektorok és a szerző(k) nem ismerhetik egymás kilétét. A szaklektorok mérlegelik a felkérést, figyelembe véve a megküldött tanulmány témájában való jártasságukat, az összeférhetetlenség lehetőségét, valamint megadott határidőt. Ezután jelzik a főszerkesztőnek/főszerkesztő helyettesnek, hogy elfogadják vagy elutasítják a szakmai bírálatra való felkérést. Amennyiben nem tudják vállalni a kézirat szakértői véleményezését, lehetőség szerint, más szaklektort is javasolhatnak. A szaklektorok egy bírálati lap segítségével véleményezik a kéziratot és javaslatot tesznek annak közlésére. A főszerkesztő és a főszerkesztő helyettes mérlegeli a visszaküldött véleményeket és a szakértői véleményezés alapján közösen döntenek a kézirat közzétételéről. A kézirat közlésére vonatkozó döntést a szerkesztőségi titkár e-mailben közli a szerzővel.

Az általános formázást tartalmazó SZERZŐI ÚTMUTATÓ MINTA elérhető a folyóirat honlapján: <https://comitatus.sze.hu/>

A tanulmánynak tartalmaznia kell a magyar és angol nyelvű címet, absztraktot (körülbelül 1500 karakter), 3-5 kulcsszót, illetve a JEL kódot. Az absztrakt tartalmazza a tanulmány célját, mutassa be a cikk felépítését, valamint a főbb eredményeket.

Ábrák, grafikonok, táblázatok

Az ábrákat, grafikonokat és a táblázatokat a szövegbe építve is küldje be. Az illusztrációk felbontása minimum a 2Mpixel (1920x1080) és 3Mpixel (2340 x 1080) körüli méret legyen. Ábrákat, grafikonokat, táblázatokat számozással, címmel (magyar és angol), forrásmegjelöléssel kell ellátni. A vizuális eszközök az online megjelenésben színesek, a nyomtatott formában fekete-fehér/szürkeárnyalatos kivitelezésben készülnek. Ábrákat, grafikonokat, táblázatokat csak korlátozott számban tudunk közölni. Kérjük, hogy az ábrákat külön fájlban is csatolja a kézírathoz. Az ábrák szerzői jogainak rendezése a kézirat szerzőjének felelőssége.

Szövegközi hivatkozások

A szakirodalmi hivatkozások minden esetben a főszövegben szerepelnek zárójelben, a mondatvégi vagy a mondatközi írásjel előtt, kétkel szedve, a következő hivatkozási formát használva: Szerző, évszám (pl. Csatári, 2008). Több műre való hivatkozás esetén az egyes tételt pontossággal kell elválasztani (pl. Csatári, 2008; Kovács, 2010, 2013). A szövegtörzsben szereplő közvetlen hivatkozás esetében a zárójelben történő hivatkozásnál az oldalszám is szerepeljen (pl. Kovács, 2016:3.). Több szerzős műre való hivatkozás esetén három szerző fölött az első szerző utáni et al. rövidítést kell használni.

Irodalomjegyzék

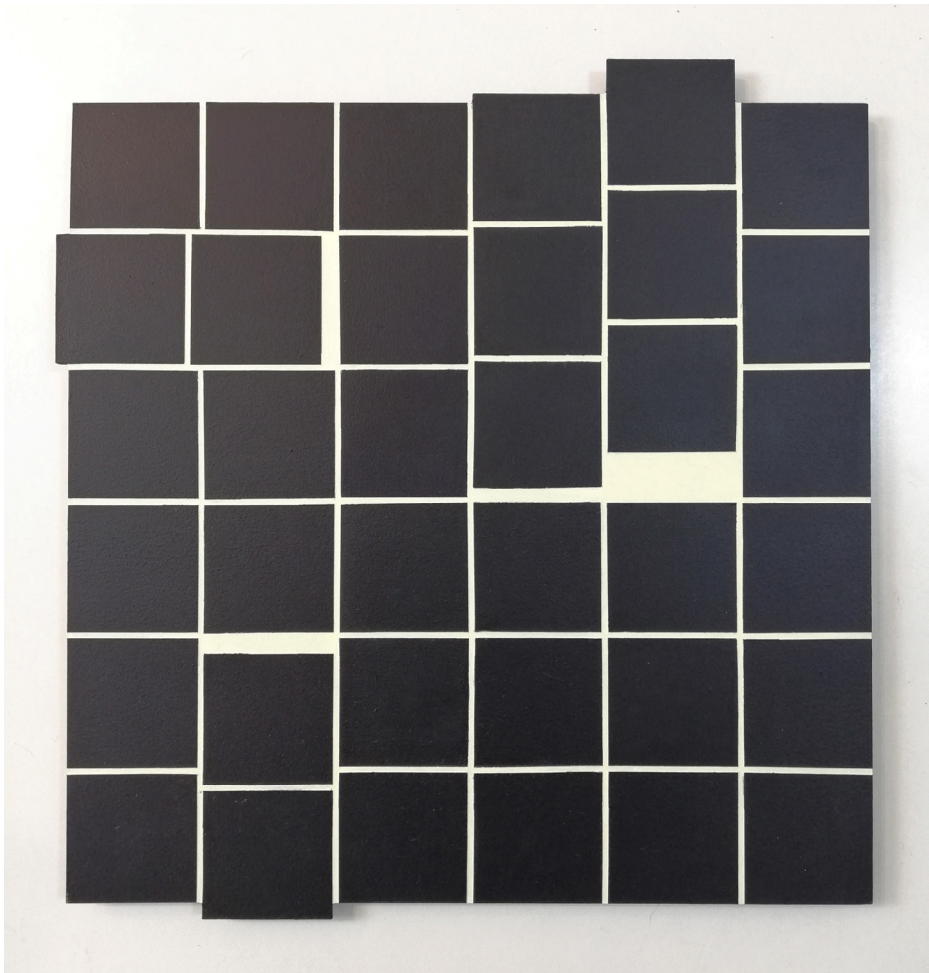
A főszöveget az Irodalomjegyzék követi a szerzők (szerkesztők) neve szerinti betűrendben, a <https://comitatus.sze.hu/> weboldalon elérhető szerzői útmutatóban ismertetett formázási alapelvek alapján.

FONTOS: Minden olyan irodalomtételnél, ahol van DOI azonosító, fel kell tüntetni!
Javasolt keresési felület: <https://search.crossref.org/>

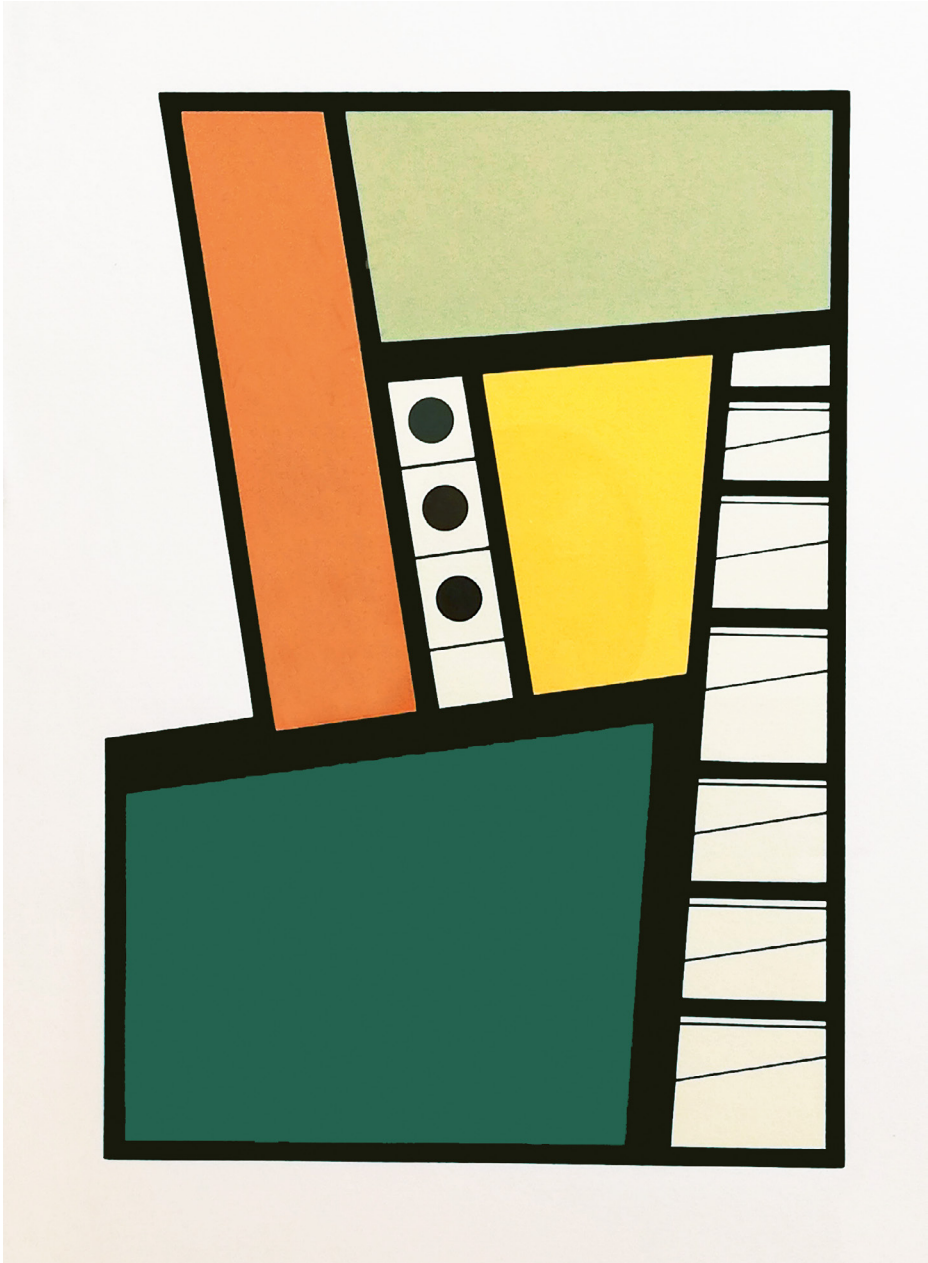
A szerkesztő munkájának megkönnyítése érdekében minél kevesebb formázást használjon, követve az általános formázási mintát. A szöveg végén, az irodalomjegyzék előtt helyezze el az esetleges köszönetnyilvánítást, illetve itt nevezze meg a kézirat megjelenését támogató intézményeket, szervezeteket, ösztöndíjakat.

Kéréseink figyelembevételét előre is köszönjük!

A szerkesztőség

•
Josée Guedes (BR)

•
Carmelo Arden Quin (ROU)

- KOCZISZKY GYÖRGY – LIPTÁK KATALIN: Adalékok az Európai Unió támogatásainak térségi hatásvizsgálatához
- SZABÓ PÁL: Kelet-Közép-Európa főbb térszerkezeti jellemzőinek stabilizálódása
- JAKOBI ÁKOS – SZABÓ MARIANN – MISZLIVETZ FERENC – MORVAY SZABOLCS: A területi stratégiai gondolkodás egy lehetséges komplex közelítése: a „Kreatív Város Fenntartható Vidék” koncepció friss tapasztalatai
- PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: Versenyképesség, innováció, városhálózatok. Liberális fejlesztéspolitikai üzenetek Rechnitzer János munkásságában
- AGG ZOLTÁN: Regionalizmus és a megyerendszer Magyarországon
- SZEGVÁRI PÉTER: Csökkenthető-e Magyarországon a ”főváros szindróma”a területpolitika új eszközeivel?
- MAYER GÁBOR – LÁSZLÓ TAMÁS: Régi-új kihívások és megoldási lehetőségek a hazai területfejlesztésben
- MEZEI KATALIN: Kedvezményezett térségek a hazai területfejlesztésben
- SZIRMAI VIKTÓRIA: A városkutató
- LENGYEL IMRE: A térbeli szerveződés logikái: városok és városrendszerek
- SOMLYÓDYNÉ PFEIL EDIT: Reflexiók nagyvárosaink elszalasztott felzárkózási lehetőségére az elmúlt tíz év tükrében
- BARANYAI NÓRA: Városfejlődés polgármesteri szemmel

